

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet (1934)

Antal Szerb: Ungarische Literaturgeschichte

(1934, > 1940 Änderungen / változtatások)

deutsch von Josef-Gerhard Farkas:

Band 1 von 6 / 1. kötet 6-ból

bis 16. Jahrhundert. / 16. századig.

+ Register / regiszter.

Spezielle Übersetzung, veranschaulicht ungarischen Satzbau.

Speciális fordítás, magyar mondat szerkezetet szemléltet.

© 2015 Gabriele Farkas gabyfarkas@web.de
Habsburger Allee 10 a, D-76767 Hagenbach
Deutschland / Németország

Druck 2016: dbusiness.de gmbh . 10409 Berlin

1	<i>A bilingvis kiadáshoz (Farkas)</i>	3
2	Szövegváltoztatások 1934 >1940.	93 b
3	Regiszter első kötet, és teljesvégen III, VIII	
4	<i>Utószó (Farkas)</i>	XXVII a
5		
6	Ajánlás.....	4
7	Előszó, írta <i>Makkai Sándor</i>	5
8	Lectori salutem.....	7
9	1. A módszerről.....	8
10	2. Az egységes szempont.....	15
11	3. Szelekció és felosztás.....	18

I. EGYHÁZI IRODALOM

A) KÉZIRATOS IRODALOM

15	1. <i>Bevezetés</i>	
16	a) Őskor, ősvallás.....	23
17	b) A kereszténység felvétele.....	26
18	c) Az antik hagyomány. Magyarság és kereszténység.....	27
19	2. <i>Szerzők, megjelenési forma</i>	29
20	3. <i>Latin irodalom</i>	34
21	4. <i>Magyar nyelvű irodalom</i>	
22	a) Középkor.....	38
23	b) Az átmenet kora.....	41
24	c) Kódexeink tartalma.....	42
25	d) Kódexeink közönsége. A kódexirodalom fellendülésének	
26	okai.....	48
27	5. <i>A humanizmus</i>	51

B) A KÖNYVNYOMTATÁS KORA.....

30	1. <i>A reformáció</i>	
31	a) Elterjedése.....	56
32	b) A reformáció tartalma és embertípusa.....	59
33	c) A reformáció belső fejlődése.....	62
34	2. <i>Az irodalom, mint eszköz</i>	
35	a) A könyvnyomtatás.....	66
36	b) Protestáns célú irodalom.....	70
37	3. <i>Az irodalom, mint cél</i>	
38	a) A ponyva születése.....	75
39	b) Tinódi Sebestyén.....	78
40	c) A históriák tárgya.....	80
41	4. <i>A katolikus restauráció</i>	
42	a) Habsburgok, főurak és jezsuiták.....	83
43	b) Pázmány Péter.....	86
44	5. <i>Erdély és a protestantizmus a XVII. században</i>	90

1	<i>Zur bilinguistisch Ausgabe (Farkas)</i>	3 a
2	Textänderungen 1934 >1940.....	93 b
3	Register erster Band, und gesamt.....hinten.III, VIII	
4	<i>Nachwort (Farkas)</i>	XXVII
5		
6	Widmung.....	4 a
7	Vorwort, von <i>Alexander Makkai</i>	5 a
8	Lectori salutem.....	7 a
9	1. Über die Methode.....	8 a
10	2. Der einheitliche Gesichtspunkt.....	15 a
11	3. Selektion und Aufteilung.....	18 a

I. KIRCHLICHE LITERATUR

A) HANDSCHRIFTLICHE LITERATUR

15	1. <i>Einleitung</i>	
16	a) Urzeit, Urreligion.....	23 a
17	b) Die Annahme des Christentums.....	26 a
18	c) Die antike Tradition. Ungartum und Christentum.....	27 a
19	2. <i>Autoren, Erscheinungsform</i>	29 a
20	3. <i>Lateinische Literatur</i>	34 a
21	4. <i>Ungarischsprachiges Schrifttum</i>	
22	a) Mittelalter.....	38 a
23	b) Die Zeit des Übergangs.....	41 a
24	c) Der Inhalt unserer Kodexe.....	42 a
25	d) Das Publikum unserer Kodexe. Die Gründe des Auf-	
26	schwungs unserer Kodexliteratur.....	48 a
27	5. <i>Der Humanismus</i>	51 a

B) DIE ZEIT DES BUCHDRUCKS

30	1. Die Reformation	
31	a) Ihre Verbreitung.....	56 a
32	b) Der Inhalt und Menschentyp der Reformation.....	59 a
33	c) Die innere Entwicklung der Reformation.....	62 a
34	2. <i>Die Literatur als Mittel</i>	
35	a) Der Buchdruck.....	66 a
36	b) Literatur protestantischer Zielsetzung.....	70 a
37	3. <i>Die Literatur als Ziel</i>	
38 a) Die Geburt der Kolportage.....	75 a
39	b) Sebastian Tinódi.....	78 a
40	c) Der Gegenstand der Historien.....	80 a
41	4. <i>Die katholische Restauration</i>	
42	a) Habsburger, Magnaten und Jesuiten.....	83 a
43	b) Peter Pázmány.....	86 a
44	5. <i>Siebenbürgen und der Protestantismus im XVII. Jh.</i>	90 a

Szerb Antal magyar volt, zsidó, katolikus. Feleségem és én ezek semelyike se vagyunk. Magyar filológiai stúdiumnál Münchenben és (Nyugat-)Berlinben az irodalomtörténet érdekes lett nekem és érthető az ő műve által, amelyet professzoraim használtak. Később saját diákjaim számára fordítottam excerptumokat. Aztán a kétkötetes 1940-es kiadást, hogy másoknak is magyarismeret nélkül Szerb teljes értekezése hozzáférhető legyen. Évekhoszszú munka után ezt 1975-ben írógépbetűsén nyomattuk ki, saját költségünkön. Kiadók visszariadtak investíciótól a hungarológiai témába.

Az íróként kedvelt tudóst (dr.,prof.) egy fasiszta munkatáborban gyötörték halálra 1945 januárban. Kommunista önkényt meg már 1919-ben tapasztalt az 1901-ben született. Mindkét totalitárius rendszerről tett megjegyzéseket az 1930-ban elkezdett és kimutatásaink szerint 1940-ig utánagondolt irodalomtörténetében. Az antibolszevistásokat a háborúutáni kiadásokból gondosan eltávolították. Budapesten maradt özvegye hozzájárulásával. Aki hamisítatlan fordításunk használatát bíróságilag megakadályozta a szabad világban, várokozásban is illuzórikus tantiémokra nyugati valutában. -- A szerzői jog valahogy hozzá került az erdélyi kultúregyesületek kisajátításánál.

Érthetetlen maradt nekünk, az özvegy után miért akadályozta meg Szerb leánya is, hogy édesapjának legfontosabb magyar kultúrtörténeti művét megismerjük külföldön. Holott Magyarországon pár évenként új kiadása jelent meg a generációkon át magasabecskült műnek. Az olvasókat nem zavarták sem a politikai szövegbeavatkozások, amelyeket a védtelen halott állítólag maga tervezett volt – szavak, mondatok, fejezet törlése, – sem a könyvnek előreállított mindenkor kritika az ő humanista-polgári nézete felett. -- A 11-ik kiadás aztán 1994-ben, a politikai változás után, visszaállította az eredeti változatot. Most az azelőtti vonatkozás nélkül posztumuszos kívánságteljesítésre; és óvás nélkül az ő állítólag hamis világnézetétől.

A nagy korváltozás sajnos nem változtatott fordításunk hasznosítási tilalmán. Ami alatt sokféleképp szenvedtünk. Most az idő lépi át a szerzői jogot, amivel Szerb mentalitásával ellenkezően tanának külföldi terjesztését blokározták. A várokozás 70-ik halálóási napjára még új perspektívát is hoz. Mert sok 1956-os menekült gyermekei és legtöbb unokái már nem tudják eredetiben olvasni a díjazott főművét Szerbnek, akitől németül csak választékos szórakoztató irodalom van.

A bilingvis kiadás beteljesíti több mint 40 évvel ezelőtti fāradozásunkat, nyelvtanulást és tudāsközvetítést kombinálni. A tilalom megokolására munkánk ellen felhozott szemrehányás, hogy nem volna kongeniális Szerb nyelvművészetének, találó. Tudatosan elálltam németül attól, amit ő magyarul írogatva „minden elmondott tudományos problémánál fontosabbnak tartott: a stílus kérdését“ (21.oldal). Ő egy új terminológia meghonosítására törekedett a német szellemtudományos megújódás nyomán, és „a magyar irodalmat emberi szívekhez közel hozni“ (21.o.). Szellemi vezérletet valamint emocionális megragadását egy idegen népek másfajta nyelve által: azt elgondolhatóvá és utánérezhetővé tenni németül, igen fantāziadús átültetést igényelne. Bizonytalan sikerrel, és ellentétben a mi törekvésünkkel praktikusan hasznos nyelvösszehasonlításra

Javított 1975-ös munkánk lehetőleg szóról szóra mutatja, amennyiben megtehető Szerb mondat szerkezete megtartásával, az alkotásmódját az ő 1934 óta megcsodált tanulságos Magyar Irodalomtörténetének. Amely dacára évtizedek ideológiai rosszalásnak, a másik ideológia általi kora inhumánus halála után, túlélte azokat a felhőket, amelyek ellen művének a latin jellegét adta: *Invitis nubibus.* (>6. o.)

dr. Farkas Josef-Gerhard prof. & Farkas Gabriele

Anton Szerb war Ungar, Jude, Katholik. Meine Frau und ich sind keins davon. Beim Studium ungarischer Philologie in München und Berlin (West) wurde mir die Literaturgeschichte interessant und verständlich durch sein Werk, das meine Professoren benutzten. Später übersetzte ich für meine eigenen Studenten Exzerpte. Dann die zweibändige 1940er Ausgabe, damit auch anderen ohne Madjarischkenntnis Szerbs vollständige Abhandlung zugänglich wird. Nach jahrelanger Arbeit ließen wir dies 1975 in Schreibmaschinentype drucken, auf eigene Kosten. Verleger scheuten die Investition ins hungarologische Thema.

Der als Schriftsteller beliebte Gelehrte (Dr.,Prof.) wurde in einem faschistischen Arbeitslager zu Tode geschunden im Januar 1945. Kommunistische Willkür wiederum hatte schon 1919 erfahren der 1901 Geborene. Über beide totalitären Systeme machte er Bemerkungen in seiner 1930 begonnenen und laut unseren Nachweisungen bis 1940 nachgedachten Literaturgeschichte. Die antibolschewistischen wurden aus den Nachkriegsausgaben sorgfältig entfernt. Mit Zutun seiner in Budapest gebliebenen Witwe. Die den Gebrauch unserer unverfälschten Übersetzung gerichtlich verhinderte in der freien Welt, auch in der Erwartung illusorischer Tantiemen in westlicher Währung -- Das Urheberrecht war irgendwie an sie gelangt bei der Enteignung siebenbürgischer Kulturvereine.

Unbegreiflich geblieben ist uns, warum nach der Witwe auch Szerbs Tochter verhinderte, dass man ihres Vaters wichtigstes ungarisches kulturgeschichtliches Werk kennenlernt im Ausland. Wo doch in Ungarn alle paar Jahre eine neue Ausgabe des Generationen hindurch hochgeschätzten Werkes erschien. Die Leser störten weder die politischen Texteingriffe, die der wehrlose Tote angeblich selber geplant hatte – Streichung von Wörtern, Sätzen, Kapitel – noch die dem Buch vorangestellte jeweilige Kritik an seiner humanistisch-bürgerlichen Sicht. -- Die 11. Auflage dann 1994, nach der politischen Wende, stellte wiederher die ursprüngliche Fassung. Nun ohne den vorherigen Bezug auf postume Wunscherfüllung; und ohne Warnung vor seiner angeblich falschen Weltanschauung.

Der große Zeitenwandel änderte leider nichts am Nutzungsverbot unserer Übersetzung. Worunter wir mannigfach gelitten hatten. Jetzt überschreitet die Zeit das Urheberrecht, womit konträr der Mentalität Szerbs seiner Lehre ausländische Verbreitung blockiert wurde. Das Abwarten seines 70. Todestages bringt sogar eine neue Perspektive. Denn vieler 1956er Flüchtlinge Kinder und meiste Enkel können nicht mehr im Original lesen das preisgekrönte Hauptwerk Szerbs, von dem es deutsch nur gehobene Unterhaltungsliteratur gibt.

Die bilinguisch Ausgabe vollendet unsere Bemühung von vor über 40 Jahren, Sprachlernen und Wissensvermittlung zu kombinieren. Der zur Verbotsbegründung gegen unsere Arbeit vorgebrachte Vorwurf, sie sei nicht kongenial der Sprachmeisterschaft Szerbs, trifft zu. Bewußt nahm ich deutsch Abstand davon, was er ungarisch schreibend „für wichtiger hielt als jedes geschilderte wissenschaftliche Problem: die Frage des Stils“ (Seite 21). Er strebte das Einbürgern einer neuen Terminologie an auf der Spur der deutschen geisteswissenschaftlichen Erneuerung, und „die ungarische Literatur menschlichen Herzen nahe zu bringen“ (S.22). Geistiges Anleiten sowie emotionales Ergreifen eines fremden Volkes durch seine andersartige Sprache: das mitdenkbar und nachfühlbar zu machen auf Deutsch würde eine überaus fantasievolle Übertragung erfordern. Mit ungewissem Erfolg, und im Gegensatz zu unserem Streben nach praktisch nützlichem Sprachenvergleich.

Unsere verbesserte 1975er Arbeit zeigt möglichst wortwörtlich, soweit machbar unter Beibehalt von Szerbs Satzbau, die Schaffensweise seiner seit 1934 bewunderten lehrreichen Ungarischen Literaturgeschichte. Die trotz Jahrzehnten ideologischer Mißbilligung, nach seinem frühen inhumanen Tod durch die andere Ideologie, jene Wolken überdauernde, gegen die er seinem Werk das lateinische Kennwort gab: *Invitis nubibus.* (>6 a)

prof.dr.Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas

KEMÉNY JÁNOS BÁRÓNAK
ÉS
KEMÉNY JÁNOS BÁRÓNÉNAK,
IRODALMUNK NEMES BARÁTAINAK.

SZERB ANTAL

Magyar
MAGYAR
Siebenbürgische
IRODALOMTÖRTÉNET

I.

ERDÉLYI SZÉPMIVES CÉH CLUJ-KOLOZSVÁR, 1934.

Siebenbürgische Kunst Klausenburg
Siebenbürgische Kunst

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44

BARON JOHANN KEMÉNY
UND
BARONIN JOHANN KEMÉNY,
DEN EDLEN FREUNDEN UNSERER LITERATUR.

ANTON SZERB

UNGARISCHE
LITERATURGESCHICHTE

SIEBENBÜRGER SCHÖNWERKLICHE ZUNFT, 1934.

ELŐSZÓ.

Az Erdélyi Helikon, mint írói közösség és az Erdélyi Szépművés Céh mint kiadó, ünnepi érzéssel bocsájtja útjára Szerb Antal Magyar Irodalomtörténetét. Úgy érezzük, hogy ez a mű mindannál fogva, amit létrehozásában az erdélyi pályadíj, az erdélyi célkitűzés, az erdélyi íróközösség és kiadó tett, a mi szolgálatunk a magyar szellemi életnek; amit írója alkotott, az önértékén túl maradandó bizonyosságtétel a magyar szellem örökkévaló egysége mellett.

1930 június havában tűzte ki az Erdélyi Helikon, marosvécsi összejövételén, ismeretes pályázatát. Most, mikor annak gyümölcsét adjuk át a magyar közönségnek, legyen szabad emlékeztetnünk az olvasókat a pályázat néhány feltételére. A mű szóljon az egész magyar társadalomhoz, de elsősorban a kisebbségi sorsban élő magyarsághoz. Hozza közel a jelentős magyar irodalmi alkotásokat főként a mai nemzedékhez s mélyítse el a magyar irodalom tanulmányozásának vágját. Bontakozzék ki belőle a magyar irodalom és a világszellem kölcsönhatása, de éles körvonalakban emelkedjék ki a műben a magyar zseni minden más néptől különböző sajátossága. Az esztétikai szempont vezető szerepe mellett súlyt kapjanak az irodalmat formáló eszmei, szociális, gazdasági és politikai történeti erőforrások is. Tegye jóvá a mű azokat az igazságtalanságokat, melyeket az irodalom és a haladás ellenségei egyes írók, művek, irodalmi mozgalmak ellen elkövettek.

Ezek a leglényegesebb feltételek mutatják a célt, amely előttünk lebegett, s a lelkiületet, melyből a célkitűzés fakadt.

A pályamunkák megbírálására felkért bizottság 1932 augusztusában, az Erdélyi Helikon marosvécsi összejövételén tette meg jelentését a pályázat eredményéről s egyhangulag úgy találta, hogy a beérkezett tizenegy pályamű kö-

VORWORT.

Das Siebenbürger Helikon, als Schriftstellergemeinschaft und die Siebenbürger Schönwerkliche Zunft als Verlag, sendet mit festlichem Gefühl auf ihren Weg Anton Szerb's Ungarische Literaturgeschichte. Wir empfinden es so, dass dieses Werk auf Grund all dessen, was zu seinem Zustandekommen das siebenbürgische Preisausschreiben, die siebenbürgische Zielsetzung, die Siebenbürger Schriftstellergemeinschaft und der Verlag tat, unser Dienst ist dem ungarischen geistigen Leben; was sein Schreiber schuf, ist über seinen Eigenwert hinaus ein bleibendes Zeugnis der ewigwährenden Einheit des ungarischen Geistes.

1930 im Junimonat verkündete das Siebenbürger Helikon, bei seiner Marosvécs'er Zusammenkunft, seinen bekannten Preiswettbewerb. Jetzt, wo wir dessen Frucht übergeben dem ungarischen Publikum, sei uns die Leser zu erinnern erlaubt an des Wettbewerbs einige Bedingungen. Das Werk soll sprechen zur ganzen ungarischen Gesellschaft, aber in erster Linie zu dem im Minderheitenschicksal lebenden Ungarum. Nahebringen soll es die bedeutenden ungarischen literarischen Schöpfungen hauptsächlich der heutigen Generation und vertiefen die Sehnsucht nach der ungarischen Literatur Studium. Entfalten soll sich aus ihm der ungarischen Literatur und des Weltgeistes Wechselwirkung, aber in scharfen Konturen hebe sich heraus in dem Werk des ungarischen Genies von allen anderen Völkern verschiedene Eigenart. Neben der führenden Rolle des ästhetischen Gesichtspunkts sollen Gewicht erhalten auch die Literatur formenden ideellen, sozialen, wirtschaftlichen und politischen geschichtlichen Kraftquellen. Mache das Werk wiedergut jene Ungerechtigkeiten, welche der Literatur und des Fortschritts Feinde gegen einzelne Schriftsteller, Werke, literarische Bewegungen verübten.

Diese wesentlichsten Bedingungen zeigen das Ziel, das vor uns schwebte, und die Gesinnung, aus welcher die Zielsetzung entsprang.

Das um der Wettbewerbsarbeiten Beurteilung gebetene Komitee machte im August 1932, bei der Marosvécs'er Zusammenkunft des Siebenbürger Helikons seine Meldung über des Wettbewerbs Ergebnis und befand es einstimmig so, dass von den eingegangenen elf Wettbewerbswerken,

zül, melyek az egész munka tervezetét, bevezetését és kijelölt fejezeteit foglalták magukban, a feltételeknek legteljesebben az „Invitis nubibus“ jellegű mű felelt meg. Szerzője, Sz er b Antal, ezalapon kapta meg az egész mű elkészítésére a megbízást. Az eszme felvetésétől négy, a megbízástól két év telt el, míg minden akadály elhárulhatott a mű megjelenése előtt.

Most végre itt van előttünk. Megvalósult a forró és tiszta szándék s mi meg vagyunk győződve felőle, hogy hozzáméltó módon valósult meg. Nem herbáriumot adunk benne az irodalom szerelmeseinek, hanem élő virágoskertet, melyet századok vére, könnye, boruja és derüje itatott s növelt, hogy felénk illatozzék belőle az élő és teremtmagyar lélek.

Mi, akik írójának alkotómunkájához, néhány feltétel megadása által hozzájárultunk, nem akarjuk méltatni vagy bírálni a művet. Szeretettel, örömmel, szolgáló indulattal, reménykedő bizalommal odatesszük a magyar lélekcsalád ünnepi asztalára...

És van még egy kegyeletes kötelességünk. Az Erdélyi Helikon 1931 júliusi összejövetele a Kemény János báró és neje által alapított 30.000 lejes évi irodalmi nagydíjjal K u n c z Aladár „Fekete Kolostorát“ koszoruzta meg. Feledhetetlen barátunk akkor már nem volt közöttünk földi alakjában. Az ő egyik legkedvesebb tervét akarván megvalósuláshoz segíteni, a díjat a Magyar Irodalomtörténet pályadíjához csatoltuk, hogy a kitűzött összeg ezzel is hamarabb együtt legyen. És határozatba ment, hogy a pályadíj egészében szerepeljen ez az összeg a Kuncz Aladár hagyományaként. Ezennel nyugtázzuk eltávozott barátunk e nemes adományát s igaz örömnkerek szolgál, hogy ő, aki művében él közöttünk, ezáltal is, „holta után is beszél.“

Az Erdélyi Helikon íróközösségének nevében és megbízásából

MAKKAI SÁNDOR

1 die der ganzen Arbeit Konzept, Einleitung und designierte Kapitel umfaßten, den
2 Bedingungen am vollständigsten das Werk mit dem Kennwort „Invitis
3 nubibus“ entsprach. Sein Verfasser, Anton S z e r b, erhielt auf dieser
4 Grundlage zu des ganzen Werkes Anfertigung den Auftrag. Vom Aufwerfen der
5 Idee vergingen vier, von der Auftragserteilung zwei Jahre, bis alle Hindernisse
6 behoben werden konnten vor des Werkes Erscheinen.

7
8
9
10 Nun endlich ist es hier vor uns. Verwirklicht wurde die heiße und reine
11 Absicht und wir sind überzeugt davon, dass sie auf ihr würdige Weise ver-
12 wirklicht worden ist. Kein Herbarium geben wir darin der Literatur Verliebten,
13 sondern einen lebenden Blumengarten, den der Jahrhunderte Blut, Träne,
14 Kummer und Heiterkeit tränkte und mehrte, damit zu uns dufte aus ihm die
15 lebende und schöpferische ungarische Seele.

16
17
18
19 Wir, die wir zu seines Schreibers schaffender Arbeit, durch Gewährung
20 einiger Voraussetzungen beigetragen haben, wollen nicht würdigen oder kri-
21 tisieren das Werk. Mit Liebe, Freude, mit dienender Gemütsbewegung, hof-
22 fender Zuversicht legen wir es auf der ungarischen Seelenfamilie festlichen
23 Tisch...

24
25 Und wir haben noch eine pietätvolle Pflicht. Die Zusammenkunft des
26 Siebenbürger Helikons vom Juli 1931 kränzte mit dem von Baron Johann Ke-
27 mény und seiner Gattin gegründeten 30.000 Lei jährlichen literarischen
28 Großpreis Aladar K u n c z ' s „Schwarzes Kloster“. Unser unvergeßlicher
29 Freund war damals schon nicht mehr unter uns in seiner irdischen Gestalt.
30 Einem seiner liebsten Pläne zur Verwirklichung helfen wollend, schlossen wir
31 den Preis dem Wettbewerbspreis für die Ungarische Literaturgeschichte an,
32 damit der ausgesetzte Betrag auch damit schneller zusammen sei. Und es ging
33 in Beschluß, dass in des Wettbewerbspreises Gesamtheit dieser Betrag fungieren
34 soll als Aladar Kunczes Nachlaß. Hiermit quittieren wir unseres fortgegangenen
35 Freundes diese edle Spende und zu unserer wahren Freude dient, dass er, der in
36 seinem Werk lebt unter uns, auch hierdurch, „nach seinem Tode auch spricht“.

37
38
39
40
41 In des Siebenbürger Helikons schriftstellerischer Gemeinschaft Namen und
42 Auftrag

ALEXANDER MAKKAI

*Adj pennámnak erőt, úgy írhaszak,
mint volt.*

Zrinyi.

LECTORI SALUTEM.

Üdvözöljük az olvasót, tiszteletteljesen és csendes örömmel. Olyan időket élünk megint, mint amilyen a magyar irodalom heroikus kora, Kazinczy és Kölcsey napjai voltak: a belső parancsra érdeklődők úgy megfogytak, hogy ma a magyar írás sorsával foglalkozni újra nemzeti tett. Elvekben és intézményekben tartjuk a közösséget a magyar szellem múltjával, de lélekben és valóságban nagyjaink köztünk nem elevenek. „Sokan vannak a thyrsoshordozók, de kevesen az igazi lelkesültek.“

A franciák legmerészebb avant-garde íróiban is benne cseng valamiképp Pascal és Racine szava, a németeknél minden Goethével kezdődik és Goethével végződik, szellemiségük megszakíthatatlan kontinuitás a jövő felé. Minálunk az irodalom története, a szellem kontinuitásának az ápolása, fáradt és fárasztó tanárok szürke rutinmunkája lett.

Irodalmunk történetével foglalkozni, mint Kazinczy és Kölcsey korában, ma újra a kulturális lojalitás kérdése. Az idegenbe szakadt magyarok ezzel tanúsítják, hogy hűek maradtak a szellemhez. A közös kultúra, a közösen átélt emberi értékek tarthatják csak össze a sokfelé szétszórt magyart. Magyaroknak lenni ma nem állami hovatartozást jelent, hanem az érzésnek és gondolatnak egy specifikus módját, ami ezer év értékeiből szűrődött le: kultúráját. Minden történetírás, minden szellemtudományi munka legfőbb célja máma kulturális lojalításra nevelni. Amíg kultúránkhoz hűek maradunk, önmagunkhoz vagyunk hűek. Azért: üdvözöljük az olvasót.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45

*Gib meiner Feder Kraft, so schreiben können soll ich,
wie es war.*

Zrinyi.

LECTORI SALUTEM.

Wir grüßen den Leser, ehrerbietig und mit stiller Freude. Solche Zeiten leben wir wieder, wie es der ungarischen Literatur heroische Ära, Kazinczys und Kölcseys Tage waren: die auf inneren Befehl sich Interessierenden haben so abgenommen, dass heute sich mit dem Los des ungarischen Schreibens zu beschäftigen erneut nationale Tat ist. In Prinzipien und Institutionen halten wir die Gemeinschaft mit des ungarischen Geistes Vergangenheit, aber in Seele und in Wirklichkeit sind unsere Großen unter uns nicht lebendig. „Viele sind die Thyrsoträger, aber wenige die wahrhaft Beseelten.“

In der Franzosen kühnsten Avant-garde-Schriftstellern auch klingt irgendwie Pascals und Racines Wort, bei den Deutschen beginnt alles mit Goethe und endet mit Goethe, ihre Geistigkeit ist eine unzerreißbare Kontinuität in Richtung der Zukunft. Bei uns ist der Literatur Geschichte, der Kontinuität des Geistes Pflege, müder und ermüdender Studienräte graue Routinearbeit geworden.

Mit unserer Literatur Geschichte sich zu beschäftigen, wie in Kazinczys und Kölcseys Zeitalter, ist heute erneut die Frage kultureller Loyalität. Die in die Fremde verschlagenen Ungarn bezeugen damit, dass sie treu geblieben sind dem Geist. Die gemeinsame Kultur, die gemeinsam durchlebten menschlichen Werte nur können den in viele Richtungen zerstreuten Ungarn zusammenhalten. Ungar zu sein bedeutet heute nicht staatliche Zugehörigkeit, sondern des Gefühls und Gedankens eine spezifische Art, die aus den Werten von tausend Jahren gefiltert ist: Kultur. Jeder Geschichtsschreibung, jeder geisteswissenschaftlichen Arbeit oberstes Ziel ist heute, zu kultureller Loyalität zu erziehen. Solange wir unserer Kultur treu bleiben, sind wir uns selber treu. Darum: wir grüßen den Leser.

1. A MÓDSZERRŐL.

A magyar irodalomra vonatkozó szemléletünk iskolás emlékeinkből tevődik össze. Az iskolai irodalomtanítás rendkívüli haszna, hogy bizonyos közös szellemi alapot ad minden magyarnak; a legkülönbözőbb pártállású emberek olvasták volt a Toldit és tanárjuktól körülbelül ugyanazt a véleményt tanulták róla. De veszedelme is van az iskolai irodalomtanításnak: hogy irodalmunk mindvégig megmarad csak iskolai emlékeknek, nem válik a felnőtt ember életének eleven részévé. A legtöbbünk diákkorában olvasta utoljára, több-kevesebb lelkesedéssel, Vörösmartyt és Arany Jánost és azóta tiszteletteljes nemtörődéssel gondol rá, akár Tacitus szövevényes mondataira vagy a Pythagoras tételére.

A magyar klasszikusok elválaszthatatlanul összetársulnak a tudatban az iskola, a tankönyvek álmos és nyomasztó levegőjével és minél távolabb kerülünk a tankönyvektől, annál távolabb kerülünk a magyar klasszikusoktól is. A róluk alkotott véleményünk megmarad ugyanúgy, amint tanáraink kérésselhetetlenül belénkolották — époly kevéssé jut eszünkbe ezt a véleményt revideálni, mint ahogy nem vonjuk kétségbe a Pythagoras tételét. Pedig a legtökéletesebb tankönyv, a legszuggesztivebb tanár is csak egy kis részét mondta el annak, amit a magyar irodalomról tudni kellene: előadásuk a diák értelméhez volt mérve és hallgatagon ment el a legmélyebb emberi mozzanatok mellett, mert azok meghaladták a diák érettségi fokát. Így válik Vörösmarty és Arany János ifjúsági íróvá. Munkájuk rejtett mélye, érett szépsége, amit csak éretten közelíthetünk meg, ismeretlen sziget marad.

Ez a könyv a magyar irodalom története kívánna lenni felnőttek számára. Ez az újság benne. Készült már magyar irodalomtörténet tanárok, sőt tudósok számára, készült a „művelt nagyközönség“ számára (ami alatt nálunk a műveletlenek tömegét szokták érteni, ki tudja miért) — de felnőttek számára még sosem. Az olvasó ezért sok mindent másképp fog találni, mint ahogy az iskolában tanulta és ami nem lesz másképp, annak is más lesz a hangsúlya. Nem az a célunk, hogy felújítsuk az olvasó emlékezetében azt, amit az érettségi előtt tudott. Az itt leírt irodalomtörténehez úgy viszonylik az iskolai, mint a nyolcadik osztályban tanult filozófia a filozófiához.

1. ÜBER DIE METHODE.

Unsere auf die ungarische Literatur bezogene Betrachtung setzt sich aus unseren schulischen Erinnerungen zusammen. Des schulischen Literaturunterrichts außerordentlicher Nutzen ist, dass er eine gewisse gemeinsame geistige Grundlage gibt allen Ungarn; der verschiedensten Parteizugehörigkeit Leute hatten den Toldi gelesen und von ihrem Professor ungefähr die gleiche Meinung gelernt über ihn. Aber auch eine Gefahr hat der schulische Literaturunterricht: dass unsere Literatur bis ganz zum Ende nur schulische Erinnerung bleibt, nicht zu des erwachsenen Menschen Lebens lebendigem Teil wird. Die meisten von uns lasen in ihrer Oberschülerzeit zuletzt, mit mehr-minder Begeisterung, Vörösmarty und Johann Arany und denken seither mit respektvoller Gleichgültigkeit an ihn, wie etwa an Tacitus' verwickelte Sätze oder an des Pythagoras Lehrsatz.

Die ungarischen Klassiker gesellen sich untrennbar im Bewußtsein mit der Schule, mit der Lehrbücher schläfriger und drückender Luft und je ferner wir gelangen von den Lehrbüchern, desto ferner gelangen wir auch von den ungarischen Klassikern. Unsere von ihnen gebildete Meinung bleibt genau so, wie unsere Studienräte sie uns unerbittlich einimpften — ebensowenig kommt uns in den Sinn diese Meinung zu revidieren, wie wir nicht in Zweifel ziehen des Pythagoras Lehrsatz. Obgleich das vollkommenste Lehrbuch, der suggestivste Studienrat auch, nur einen kleinen Teil dessen sagte, was man über die ungarische Literatur wissen mußte: ihr Vortrag war des Schülers Verständnis angemessen und ging schweigend an den tiefsten menschlichen Momenten vorbei, denn diese überstiegen des Schülers Reifegrad. So wird Vörösmarty und Johann Arany zum Jugendschriftsteller. Ihrer Arbeit verborgene Tiefe, reife Schönheit, der wir uns nur gereift nahen können, bleibt eine unbekante Insel.

Dieses Buch wünschte der ungarischen Literatur Geschichte zu sein für Erwachsene. Das ist die Neuheit darin. Gefertigt wurde schon ungarische Literaturgeschichte für Studienräte, sogar für Wissenschaftler, angefertigt für die „gebildete Öffentlichkeit“ (worunter man bei uns die Masse der Ungebildeten zu verstehen pflegt, wer weiß warum) — aber für Erwachsene noch niemals. Der Leser wird deshalb vieles anders finden, als er es in der Schule lernte und was nicht anders sein wird, dessen auch wird anders sein Akzent. Nicht das ist unser Ziel, dass wir erneuern in des Lesers Erinnerung das, was er vor dem Abitur wußte. Zur hier niedergeschriebenen Literaturgeschichte verhält sich die schulische so, wie die in der achten Klasse gelernte Philosophie zur Philosophie.

A régebbi irodalomtörténetek, amelyek alapján a tankönyvek készültek, tulajdonképpen nem is az irodalom, hanem az írók történetét tárgyalják. Ennek történelmi okai voltak: az irodalomtörténet tudománya a régi humanisták gyűjtögető és pletykálkodó szenvedélyéből fejlődött ki, a régi tudós-lexikonokból, amelyek feljegyeztek mindent mindenkiről, aki valaha írt valamit — és ez a tudomány legmagasabb fejlődési fokán is megőriz valami szublimált gyűjtő és pletykálkodó hajlamot.

A tudományt a romantikus mozgalom teremtette meg: a lexikonok betűrendes sorrendjét ekkor váltja fel az írók időrendben való elhelyezése, a folyamatos előadás, ekkor válik az irodalomtörténet történetté. De még mindig írói arcképeket rajzolt. Elvárták az irodalomtörténet írójától, hogy emberfölötti nagyságú ideálképeket rajzoljon a koszorús költőkről, mert azt akarták, hogy az emberfölötti Goethe vagy az emberfölötti Vörösmarty alakja nevelőn, irányítóan nézzen le az elkövetkező nemzedékre.

Az újabb irodalomtörténetírót elsősül nem az író érdekli, hanem maga az irodalom. Nem az egyszeri, itt meg itt élő, ilyen meg ilyen hibákkal és erényekkel megvert író-ember érdekli, hanem az a mélyebb, a mindennapi életbe át nem lépő személyiség, aki a művek mögött áll: az alkotó ember. — Az író irodalmon kívüli személyisége, életrajza, nem irodalmi megnyilvánulásai csak akkor játszanak szerepet, amikor nélkülük nem tudjuk a művet megérteni. Ez az eset elég ritka. Az összefüggés az ú. n. élmény és a költészet között sokkal lazább, semmint a XIX. század tudósai, az egy Goethe esetét általánosítva, gondolták. Dante, az örök Beatrice örök sóvárgója, boldog házaseletet élt, Shakespeare, az arisztokratikus világkép legnagyobb megszólaltatója egyszerű kispolgár volt, különösen erős érzéssel a pénz iránt, Petőfi nem szeretett bort inni, stb. Sőt a tapasztalás arra tanít, hogy az írók életrajzára vonatkozólag minden adat megbízhatóbb, mint saját írásaik: a legtöbbször az ellenkezője igaz annak, amit ők mondanak vagy mondani látszanak. A művész őszintesége nem is abból áll, hogy művében elmondja, hogy hol vacsorázott — még azt sem mondja el őszintén, hogy kit szeret. A költő mélyebb lényé szerint őszinte, ahhoz a belső személyiséghez hűséges, aki élete eseményeitől távol áll, magaslaton, mint csatában a régi hadvezérek és akit az eseményjegyző biográfiák meg sem tudnak közelíteni. Ennyit igazo-

1 Die früheren Literaturgeschichten, auf deren Grundlage die Lehrbücher ge-
2 fertigt wurden, behandeln eigentlich auch nicht der Literatur, sondern der
3 Schriftsteller Geschichte. Dies hatte historische Ursachen: der Literaturge-
4 schichte Wissenschaft entwickelte sich aus der alten Humanisten sammlerischen
5 und schwatzhaften Leidenschaft, aus den alten Gelehrten-Lexiken, die
6 aufzeichneten alles von jedem, der jemals geschrieben hatte etwas — und dies
7 bewahrt auch auf der Wissenschaft höchster Entwicklungsstufe etwas
8 sublimierte sammlerische und schwatzhaftige Neigung.

9
10
11 Die Wissenschaft [**1940*] wurde von der romantischen Bewegung er-
12 schaffen: der Lexiken alphabetische Reihenfolge löst da das Platzieren der
13 Schriftsteller in zeitlicher Ordnung ab, der fließende Vortrag, zu dieser Zeit wird
14 die Literaturgeschichte zu Geschichte. Aber noch immer zeichnete sie
15 Schriftstellerporträts. Man erwartete von der Literaturgeschichte Schreiber, dass
16 er übermenschlich große Idealbilder zeichne von den bekränzten Dichtern, weil
17 man wollte, dass des übermenschlichen Goethe oder des übermenschlichen
18 Vörösmarty Gestalt erziehend, richtungweisend hinabschaue auf die
19 nachfolgende Generation.

20
21 Den neueren Literaturhistoriographen interessiert erstlich nicht der Schreiber,
22 sondern das Schrifttum selbst. Nicht der einmalige, da und da lebende, mit
23 solchen und solchen Fehlern und Tugenden geschlagene Schreiber-Mensch
24 interessiert ihn, sondern jene tiefere, ins alltägliche Leben nicht hinüber tretende
25 Persönlichkeit, die hinter den Werken steht: der schöpferische Mensch. — Des
26 Schriftstellers außerliterarische Persönlichkeit, seine Biografie, seine nicht
27 literarischen Äußerungen spielen nur dann eine Rolle, wenn wir ohne sie das
28 Werk nicht verstehen können. Dieser Fall ist ziemlich selten. Der
29 Zusammenhang zwischen dem sogen. Erlebnis und der Dichtung ist viel
30 lockerer, als es des XIX. Jahrhunderts Gelehrte, des einen Goethe Fall verall-
31 gemeinernd, dachten. Dante, der ewigen Beatrice ewig Schmachter, lebte ein
32 glückliches Eheleben, Shakespeare, des aristokratischen Weltbildes größter
33 Artikulierer war einfacher Kleinbürger, mit besonders starkem Gespür für das
34 Geld, Petőfi mochte keinen Wein trinken, usw. Die Erfahrung lehrt sogar, dass
35 auf die Biografie der Autoren bezogen jede Angabe verlässlicher ist als ihre
36 eigenen Schriften: zumeist ist das Gegenteil wahr dessen, was sie sagen oder zu
37 sagen scheinen. Des Künstlers Aufrichtigkeit besteht auch nicht daraus, dass er
38 in seinem Werk erzählt, wo er zu Abend aß — nicht einmal das sagt er
39 aufrichtig, wen er liebt. Der Dichter ist seinem tieferen Wesen gemäß aufrichtig,
40 jener inneren Persönlichkeit treu, die von seines Lebens Ereignissen fern steht,
41 auf einer Anhöhe, wie in der Schlacht die alten Heerführer und der die
42 ereignisnotierenden Biografien gar nicht nahen können. Soviel zu unserer Recht-

43
44
45
46 [**1940: Az irodalomtörténetet /Die Literaturgeschichte*]

lásunkra, hogy a továbbiakban a költők életével oly keveset fogunk foglalkozni.

Az irodalmi alkotás, mint minden emberi mű és tett, két egy mástól metafizikailag idegen elemből tevődik össze: az Énből és a Nem-énből. Mikor az ősember megalkotta az első szerszámot és kezdetét vette a civilizáció, már ott állt a két keresztapa az újszülött őskalapács fölött: az egyik volt az ember alkotó leleményessége és a másik a külvilág, mely a kalapács kitalálását szükségessé tette az ember számára. A külvilág, ami minden emberi műtől függetlenül megvan, de amitől semmi emberi mű nem független. Minden emberi a meglevő, már-itt-levő dolgok rendjébe születik bele és a már-itt-levő dolgok előre meghatározzák.

Az irodalmi alkotás két metafizikai mozzanata: az egyéniség, amely teremti és a személyfölötti szövevény, amelybe bele-születik. Az egyéniség csak egyszer és csak itten van; nem hasonlít semmire, csodálatos aroma, kegyelemszerű ajándék. Szavakkal ki nem fejezhető, a scholasticusok individuum ineffabile-nek, kimondhatatlannak nevezték, — csak az intuición, a közvetlen szemlélet számára nyílik meg.

Az irodalomtörténet legmagasabb feladata talán az, hogy előkészítse a nagy egyéniségek megértésére való intuiciónt. Irányítást, intellektuális felszerelést ad, kézenfogva vezet a titkos kert bejáratáig és ott azután rábíz a genius loci-ra. Ennél többet nem tehet. De az irodalomtörténetnek, mint irodalom-tudomány-nak, az igazi területe a Nem-én, a személyfölötti szövevények az alkotásban.

Ilyen elsősorban a gondolat. Minden irodalmi alkotás, természeténél fogva, elkerülhetetlenül, valami eszmét fejez ki. Elkerülhetetlenül, mert az irodalom anyaga a nyelv, mint a festészeté a szín és a zenéjé a hang. Szín és hang nem fejez ki feltétlenül eszmét, de a nyelv szavakból áll, a szavak a fogalmak szími ikrei, a fogalom pedig már a gondolatnak a része. A gondolat, bár személy gondolja mindig, mégis személyfölötti. Minden eszme egy eszme-lánc szeme, ősei vannak, megvan a családfája az eszmék történetében. Olyan gondolat, mely egy magányos gondolkozó fejében, minden az illető személyén kívül álló előzmény nélkül született volna meg, nincsen.

Az irodalomban szereplő gondolatok családfáját adja elő az irodalomtudománynak az a része, melyet eszmetörténetnek

1 fertigung, dass wir im weiteren mit der Dichter Leben uns so wenig beschäftigen
2 werden.
3

4 Die literarische Schöpfung, wie jedes menschliche Werk und jede Tat, setzt
5 sich aus zwei voneinander metaphysisch fremden Elementen zusammen: aus
6 dem Ich und aus dem Nicht-Ich. Als der Urmensch das erste Werkzeug erschuf
7 und die Zivilisation ihren Anfang nahm, standen dort schon die beiden
8 Patenonkel über dem neugeborenen Ur-Hammer: der eine war des Menschen
9 schöpferische Findigkeit und der andere die Außenwelt, die das Erfinden des
10 Hammers nötig machte für den Menschen. Die Außenwelt, die von jedem
11 menschlichen Werk unabhängig vorhanden ist, aber von der kein menschliches
12 Werk unabhängig ist. Alles Menschliche wird in der vorhandenen, schon-hier-
13 befindlichen Dinge Ordnung hinein geboren und die schon-hier-befindlichen
14 Dinge bestimmen es voraus.
15

16
17 Der literarischen Schöpfung zwei metaphysische Momente sind: das Indi-
18 viduum, das sie erschafft und das überpersönliche Gewebe, in die es hinein-
19 geboren wird. Das Individuum ist nur einmal und nur hier da; es ähnelt nichts,
20 ist wunderbares Aroma, gnadenhaftes Geschenk. Mit Worten nicht ausdrückbar,
21 die Scholastiker nannten es individuum ineffabile, Unaussprechliches, — nur
22 der Intuition, der unmittelbaren Betrachtung öffnet es sich.
23

24
25 Der Literaturgeschichte höchste Aufgabe ist vielleicht die, dass sie vorbereite
26 die zu der großen Individuen Verstehen gehörende Intuition. Richtung,
27 intellektuelle Ausrüstung gibt sie, an der Hand führt sie bis zu des geheimen
28 Gartens Eingang und dort dann vertraut sie uns dem genius loci an. Mehr als
29 dies kann sie nicht tun. Aber der Literaturgeschichte, als Literatur-Wissenschaft,
30 wirkliches Gebiet ist das Nicht-ich, sind die überpersönlichen Gewebe im
31 Schaffen.
32

33
34 Solches ist in erster Linie der Gedanke. Jede literarische Schöpfung, von
35 ihrer Natur her, unumgänglich, drückt irgendeine Idee aus. Unumgänglich, denn
36 der Literatur Material ist die Sprache, wie der Malerei die Farbe und der Musik
37 der Ton. Farbe und Ton drücken nicht unbedingt eine Idee aus, aber die Sprache
38 besteht aus Wörtern, die Wörter sind der Begriffe siamesische Zwillinge, der
39 Begriff wiederum ist schon des Gedankens Teil. Der Gedanke, obwohl eine
40 Person ihn immer denkt, ist dennoch überpersönlich. Jede Idee ist einer Ideen-
41 Kette Glied, sie hat Ahnen, hat ihren Stammbaum in der Ideen Geschichte.
42 Solchen Gedanken, der in eines einsamen Denkers Kopf, ohne jedes außerhalb
43 der betreffenden Person stehende Vorereignis geboren wäre, gibt es nicht.
44
45

46
47 Den in der Literatur eine Rolle spielender Gedanken Stammbaum trägt der
48 Literaturwissenschaft jener Teil vor, den man Ideengeschichte
49
50

(Ideengeschichte) neveznek. A filozófia és a vallás történetével határos ez és nem lehet el azok segítségével nélkül. De a legfontosabb fejezete csak igen kis mértékben függ a szomszédoktól: az irodalom önszemléletének a története, az u. n. irodalmi eszmék története (histoire des idées littéraires). Ez vizsgálja a korok változó felfogását az irodalom céljáról, az irodalmi értékelés változó elveit, az író attitűdjének és erkölcsi méltóságudatának a fejlődését.

A másik személyfölötti mozzanat a forma. Az író maga előtt találja a már-itt-levő formák nagy arzenálját. Vannak műfajok; vannak versformák, drámai elvek, prózai kompozíciós szabályok. De a legfőbb már-itt-levő forma maga a nyelv, kész sémáival: hagyományos fordulatok, hasonlatok, kifejezések kelletik magukat az író előtt. Azután jönnek a kész témák, kész motívumok és szimbólumok, melyekbe gondolatát öltöztetheti. És vannak nyelvi kifejezésekből, versformából, motívumokból és képekből összetevődött egységek, az u. n. formulák, melyek megszállva tartják az irodalmat egy ideig és mintegy kényszerítik az írókat, hogy megírja őket: pl. a szonettbe vagy hasonló versformába öltözött petrarcái reménytelen szerelem formulája a maga kép-arszenáljával — ez a formula hat évszázadon át volt úr az európai lírai költészetben.

Ezeknek a személyfölötti forma-adottságoknak a történetével a régebbi irodalomtörténet is erősen foglalkozott: az irodalmi motívumok történetével a tárgy-történet, műfajokkal a műfaj-történet és irodalmi jelenségek formális egymásrahatásával általában az u. n. összehasonlító irodalomtörténet, a régebbi iskola kedvenc studiuma. De ők még nem vették észre, hogy az irodalmi jelenségek egy egész részei és nem megyünk sokra, ha elszigetelten vizsgáljuk őket. Ujabbán a formai kutatás elsősorban arra a magasabb egységre, arra a minden részletjelenséget magábaölelő korjellegre irányul, amit a képzőművészetekben stílusnak hívnak. Ujabbán vették észre, hogy az irodalom történetében is vannak olyan magasabb formaegységek, mint pl. a gotika és a barok. Ezekkel foglalkozik a stílustörténet, mely természetesen a képzőművészetek történetével tart rokonságot.

Az eszme- és stílustörténetet és azt az előkészítést a megértő intuícióna, melyet az eszmék és formák mivoltának az ismerete ad, nevezi az irodalomtudomány együttvéve szellem-történetnek.

1 nennt. An der Philosophie und der Religion Geschichte grenzt diese und kann
2 nicht auskommen ohne deren Hilfe. Aber ihr wichtigstes Kapitel hängt nur in
3 sehr kleinem Maß von den Nachbarn ab: der Literatur Selbstbetrachtung
4 Geschichte, der sogen. literarischen Ideen Geschichte (histoire des idées litté-
5 raires). Diese prüft der Epochen sich ändernde Auffassung von der Literatur
6 Zielen, der literarischen Bewertung sich ändernde Prinzipien, des Schriftstellers
7 Attitüde und seines moralischen Würdebewußtseins Entwicklung

8
9
10
11 Das andere überpersönliche Moment ist die Form. Der Schriftsteller findet
12 vor sich der schon-hier-befindlichen Formen großes Arsenal. Es gibt Kunst-
13 gattungen; es gibt Versformen, dramatische Prinzipien, prosaische Komposi-
14 tionsregeln. Aber die hauptsächlichste schon-hier-befindliche Form ist die
15 Sprache selbst, mit ihren fertigen Schemata: traditionelle Wendungen, Gleich-
16 nisse, Ausdrücke kokettieren vor dem Schriftsteller. Danach kommen die fer-
17 tigen Themen, fertigen Motive und Symbole, in die er seinen Gedanken kleiden
18 kann. Und es gibt aus sprachlichen Ausdrücken, Versformen, Motiven und
19 Bildern zusammengesetzte Einheiten, die sogen. Formeln, die besetzt halten die
20 Literatur eine Zeitlang und den Autor gleichsam zwingen, dass er sie schreibe:
21 z.B. der ins Sonett oder eine ähnliche Versform gekleideten petrarcaschen
22 hoffnungslosen Liebe Formel mit ihrem Bild-Arsenal — diese Formel war sechs
23 Jahrhunderte hindurch Herr in der europäischen lyrischen Dichtung.

24
25
26
27
28 Mit der Geschichte dieser überpersönlichen Form-Gebenheiten befaßte sich
29 auch die ältere Literaturgeschichte stark: mit der literarischen Motive Ge-
30 schichte die Gegenstandsgeschichte, mit Kunstgattungen die Genregeschichte
31 und mit literarischer Erscheinungen formalem Aufeinanderwirken allgemein die
32 sogen. vergleichende Literaturgeschichte, der älteren Schule Lieblingsstudium.
33 Aber sie bemerkten noch nicht, dass die literarischen Erscheinungen eines
34 Ganzen Teile sind und wir nicht weit kommen, wenn wir sie isoliert un-
35 tersuchen. Neuerdings ist die formale Forschung in erster Linie auf jene höhere
36 Einheit, auf jenen alle Detailerscheinungen umschließenden Epochecharakter
37 gerichtet, den man in den bildenden Künsten Stil heißt. Neuerdings hat man
38 gemerkt, dass es auch in der Geschichte der Literatur solche höheren
39 Formeinheiten gibt, wie z.B. die Gotik und das Barock. Mit diesen befaßt sich
40 die Stilgeschichte, die naturgemäß mit der Geschichte der bildenden Künste
41 Verwandtschaft hält.

42
43
44
45
46 Die Ideen- und Stilgeschichte und jene Vorbereitung zur verstehenden In-
47 tuition, welche des Wesens der Ideen und Formen Kenntnis gibt, nennt die
48 Literaturwissenschaft zusammengenommen Geistesgeschichte.

49

Eszmék és formák a szellem anyagtalan, légtelen térben játszódnak le. De az irodalomban van valami sokkal konkrétebb elem is, mint az eszmék és a formák. Érzékelhető realitás a hang, amivel mondják, vagy énekelik, a betű, mellyel nyomtatják az irodalmi műveket. Érzékelhető realitás azoknak az embereknek a mindennapi, irodalmon kívüli léte, akiken az irodalom keresztül megy: az író, az előadó, énekes, kiadó, nyomdász, könyvkereskedő, kritikus és főképp a közönség. Ezeknek az embereknek az irodalomtól függetlenül már-itt-levő életviszonyai épúgy befolyásolják az irodalmat, mint az eszmék és a formák.

Az irodalomtörténet nem hagyhatja figyelmen kívül az irodalom életét: azt a fejlődést, melynek során a változó szövegű, jelenvaló közönségnek szóló szavalásból vagy énekmondásból a távoli közönséghez forduló, állandó szövegű nyomtatott irodalom kialakul; azután pedig a nyomtatott műnek, a könyvnek a történetét. Amint az egyes ember személyiségének kialakulását döntő módon határozza meg a foglalkozása és N. N.-ből, aki történetesen mérnök, idővel mérnök lesz, akit történetesen N. N.-nek hívnak, az irodalmi művet is meghatározza a funkció, amelyet végez. A rhapszodoszok által énekelt homéroszi eposz nemcsak formai és eszmei okokból különbözik pl. Edgar Wallace detektiv-regényeitől, hanem azért is, mert az egyiket énekmondásra szánták, a másikat pedig óriási példányszámban előállított és vásárolt nyomtatott könyvnek.

Az irodalmi műnek funkciója van, bizonyos működést fejt ki az emberek — írók és olvasók — között a társadalomban. Az irodalom társadalmi jelenség. Az irodalomnak, mint társadalmi jelenségnek a vizsgálatával foglalkozik az egyre nagyobb tért nyerő irodalomszociológia.

Ez vizsgálja az irodalom előbb említett élettörténetén kívül a közönség történetét, ami az újabb felfogás szerint éppolyan fontos, mint az írók története. Az író termel és minden termelés eleget kell, hogy tegyen a kereslet feltételeinek. A publikum igényeinek a változásával foglalkozik az u. n. ízléstörténet.

Az ízléstörténet problémáit nem lehet megoldani a társadalom történetének szélesebb vizsgálata nélkül. Az ízlést nagyobbára irodalmon kívüli erők alakítják ki: annak a társadalmi osztálynak az életformája, mely az ízlést diktálja. Más-más ízlést jelent az udvari ember, a falusi nemes, a polgár életformája; az iro-

Ideen und Formen spielen sich in des Geistes materiellosem, luftleerem Raum ab. Aber in der Literatur gibt es auch ein viel konkreteres Element als die Ideen und die Formen. Spürbare Realität ist der Ton, mit dem gesagt oder gesungen, ist der Buchstabe, mit dem gedruckt werden die literarischen Werke. Spürbare Realität ist jener Menschen alltägliches, außerliterarisches Sein, durch welche die Literatur hindurchgeht: der Schriftsteller, der Vortragende, Sänger, Verleger, Drucker, Buchhändler, Kritiker und hauptsächlich das Publikum. Dieser Menschen von der Literatur unabhängig schon-hier-befindliche Lebensverhältnisse beeinflussen die Literatur ebenso, wie die Ideen und die Formen.

Die Literaturgeschichte kann nicht außer Acht lassen der Literatur Leben: jene Entwicklung, in deren Verlauf aus dem textlich veränderlichen, für anwesendes Publikum bestimmten Deklamieren oder Liederzählen sich eine an fernes Publikum wendende, textbeständige gedruckte Literatur herausbildet; danach wiederum des gedruckten Werkes, des Buches Geschichte. Wie die Entwicklung der Persönlichkeit des einzelnen Menschen entscheidend bestimmt wird von seinem Beruf und aus N.N., der zufällig Ingenieur ist, mit der Zeit ein Ingenieur wird, der zufällig N.N. heißt, bestimmt auch das literarische Werk die Funktion, die es verrichtet. Das von den Rhapsoden gesungene homerische Epos unterscheidet sich nicht nur aus formalen und ideellen Gründen z.B. von Edgar Wallace' Detektiv-Romanen, sondern auch darum, weil das eine fürs Liederzählen beabsichtigt war, das andere hingegen als in Riesenaufgabe hergestelltes und gekauftes gedrucktes Buch.

Das literarische Werk hat eine Funktion, es erfüllt eine gewisse Wirkung zwischen den Menschen — Autoren und Lesern — in der Gesellschaft. Die Literatur ist gesellschaftliches Phänomen. Mit der Literatur, als gesellschaftlicher Erscheinung Untersuchung befaßt sich die immer größeren Raum gewinnende Literatursoziologie.

Diese untersucht außer der vorhin erwähnten Lebensgeschichte der Literatur des Publikums Geschichte, die nach der neueren Auffassung ebenso wichtig ist wie der Autoren Geschichte. Der Autor produziert und jede Produktion muß genügen der Nachfrage Bedingungen. Mit des Publikums Ansprüche Wandel beschäftigt sich die sogen. Geschmacksgeschichte.

Der Geschmacksgeschichte Probleme kann man nicht lösen ohne der Gesellschaft Geschichte breitere Untersuchung. Den Geschmack bilden größtenteils außerliterarische Kräfte heraus: jener gesellschaftlichen Klasse Lebensform, die den Geschmack diktiert. Jeweils anderen Geschmack bedeutet des höfischen Menschen, des Dorfadeligen, des Bürgers Lebensform; die Lite-

dalomtörténetnek mindig tekintetbe kell vennie, kikhez fordul az író és a közönséget jelentő társadalmi osztály milyen törvényeket ír elő a művészi alkotás számára.

De a társadalmi életformák az ízlésnél is többet jelentenek: minden társadalmi osztály magában hordoz bizonyos erkölcsi ideált és valami kollektív akaratot, mely ennek az ideálnak a megvalósítására irányul. A tapasztalat azt tanítja, hogy az író válik népszerűvé és hatásossá, az irodalom társadalmi funkcióit az valósítja meg legteljesebben, aki azonosítani tudja magát a közösség célkitűzéseivel, azoknak hangot tud adni, azoknak a propagátorává szegődik. Az irodalomszociológia legmagasabb feladata, hogy felfedezze az író viszonyát a kor szociális szándékához és az író, mint a kollektív akarat szócsövét mutassa be. Ez a feladat látszólag az esztétikához tartozik; de a szociális szándék, amelyről beszélünk, többnyire még innen van az eszmén, nem értelmi, hanem akarati tényező, mely átszínezi az író művét, sokszor anélkül, hogy ő maga tudna róla. Látni fogjuk, hogy teljesen osztályonkívülinek látszó eszmék, mint a nemzeti eszme, vagy akár a reménytelen szerelem témaköre, milyen más színezetet kapnak, mikor az irodalom fókuszja más társadalmi rétegbe halad át.

A szellemi történet az irodalomnak szellemi, az irodalomszociológia az anyagi már-itt-levő tényeivel foglalkozik; de ezáltal az éremnek három oldala van. Az irodalom már-itt-talál valamit, szellemen és társadalmon innen és túl: az emberi lelket önmagáért-értésében. Az irodalmi alkotás egyik oldaláról tekintve szellemi munka, másik oldaláról társadalmi funkció, de a harmadik oldalon lelki aktus.

Az író alkotása által szükségképpen lelki tartalmakat fejez ki, aminthogy szükségképpen eszméket mond ki és társadalmi funkciót teljesít: az írás természete így hozza magával. Minden írásműnek megvan a maga „hangulata“, „atmoszférája“, „lelki tája“, vagy akárhogy nevezzük, szavakkal megközelíteni nehéz azt a valamit, ami az írásműbe eszméken, formákon és szándékokon túl, a lélek mélyeiből beleszakad. Ez a je-ne-sais-quois adja meg a nagy alkotás legintenzívebb értékét. „Az istenek halnak, az ember él“, Babits szavaival; eszmék és formák fájdalmas gyorsasággal avulnak el és ízlések, melyeket társadalmi rétegek hordoznak, sebes egymásutánban kerülnek felül a történelem

1 raturgeschichte muss immer in Betracht ziehen, an wen der Schriftsteller sich
2 wendet und welche Gesetze die das Publikum bedeutende Gesellschaftsklasse
3 vorschreibt für das künstlerische Schaffen.
4

5 Aber die gesellschaftlichen Lebensformen bedeuten noch mehr als der Ge-
6 schmack: jede gesellschaftliche Klasse trägt in sich ein gewisses moralisches
7 Ideal und irgendeinen kollektiven Willen, der auf dieses Ideals Verwirklichung
8 gerichtet ist. Die Erfahrung lehrt es, dass jener Schriftsteller volkstümlich wird
9 und wirkungsvoll, jener der Literatur gesellschaftliche Funktionen am
10 vollständigsten verwirklicht, der sich identifizieren kann mit der Gemeinschaft
11 Zielsetzungen, denen Stimme verleihen kann, als ihren Propagator sich verdingt.
12 Der Literatursoziologie höchste Aufgabe ist es, dass sie entdecke des Autors
13 Verhältnis zu der Epoche sozialen Absicht und den Schriftsteller als des
14 kollektiven Willens Sprachrohr vorstelle. Diese Aufgabe gehört scheinbar zur
15 Ideengeschichte; doch die soziale Absicht, von der wir sprechen, ist zumeist
16 noch diesseits der Idee, ist kein intellektueller, sondern Willensfaktor, der des
17 Schriftstellers Werk durchfährt, vielmals ohne dass er selber davon wüßte. Wir
18 werden sehen, dass völlig außerhalb der Klassen scheinende Ideen, wie die
19 nationale Idee, oder gar der hoffnungslosen Liebe Themenkreis, eine welch
20 andere Färbung bekommen, wenn der Literatur Fokus in eine andere
21 gesellschaftliche Schicht hinüber geht.
22
23
24
25
26

27 7

28 Die Geistesgeschichte beschäftigt sich mit den geistigen, die Literatursozi-
29 ologie mit den materiellen schon-hier-befindlichen Fakten; aber diesmal hat die
30 Medaille drei Seiten. Die Literatur findet schon-hier etwas, von Geist und
31 Gesellschaft diesseits und jenseits: die menschliche Seele in ihrer Fürsichselbst-
32 Wirklichkeit. Die literarische Schöpfung ist von ihrer einen Seite betrachtet
33 geistige Arbeit, von ihrer anderen Seite gesellschaftliche Funktion, aber auf der
34 dritten Seite seelischer Akt.
35
36

37 Der Schriftsteller drückt durch sein Schaffen notwendigerweise seelische
38 Inhalte aus, so wie er notwendigerweise Ideen ausspricht und gesellschaftliche
39 Funktion leistet: des Schreibens Natur bringt es so mit sich. Jedes Schriftwerk
40 hat seine eigene „Stimmung“, „Atmosphäre“, „seelische Landschaft“, oder
41 gleichwie wir es nennen, mit Wörtern ist nahezukommen schwer jenem etwas,
42 das ins Schriftwerk jenseits von Ideen, Formen und Absichten, aus der Seele
43 Tiefen hineinreißt. Dieses je-ne-sais-quoi gibt der großen Schöpfung ihren
44 intensivsten Wert. „Die Götter sterben, der Mensch lebt“, mit Babits' Worten;
45 Ideen und Formen veralten mit schmerzlicher Schnelligkeit und Geschmücke,
46 die gesellschaftliche Schichten tragen, gelangen in geschwindem Nacheinander
47 oberhalb auf der Geschichte
48
49
50

Ixion-kerekén; de a legmélyebben emberi, a lelki realitás, mulhatatlan. Szellemi tartalmuk segíti késői hírnevéhez az embereket, akik „megelőzték korukat“; a kollektivitással való összhang idézi elő a rögtöni nagy sikereket; de az egészen nagyok kritériuma a lelki realitás, az emberi érték.

Itt nem az író egyéniségére gondolunk, bármilyen rokoni dolgról van is szó. Az ember lelke mélyén, ott ahol leginkább önmaga, ahol már nem hangoskodnak idegen eszmék és kollektív idegen akaratok, még ott is van valami, ami a többi emberrel közös, sőt a legközösebb: az emberi lélek törvényei. — Ez a rokonság minden ember között az oka annak, hogy az író az olvasóra, mint lélek a lélekre, közvetlenül hathat.

Az általános törvényeken kívül vannak speciális lelki rokonságok, közös reakciók kisebb emberi egységekben: így beszélhetünk korok hangulatáról, nemzetek és társadalmi osztályok pszichéjéről. Az általános lelki struktúra bizonyos fejlődés-szerű változáson ment át a századok folyamán: más volt a görög „hangulat“, mint a XX. századi magyar, Pericles kortársa másképp reagált halálra és szerelemre, mint mi: de ezer átmeneti formán keresztül mégis van valami, ami kontinuitás Athéntől Budapestig.

Ezen a területen az irodalomtudomány a pszichológiával rokon. De sajnos, nem sok hasznát tudja venni: atyjafiának. A régi, a lelki életet apró elemekre bontó pszichológia csődöt mond, mikor egész strukturákról van szó, és az új pszichológia még annyira a gyermekkorát éli, hogy segédtudománynak csak okkalmóddal használható. Az irodalom történetírója ezen a területen magára van hagyva és amit adhat, inkább csak kísérlet egy új tudomány felé, ami a lelki strukturák történelmi változásainak a tanát fogja adni és talán lélektörténetnek fogják nevezni, ha már lesz ilyen.

Szellemtörténet, irodalomszociológia és lélektani elemzés jelzik a hármasutat, a módszert, mellyel az irodalomtudománynak élnie kell. De előttünk a magyar irodalom áll, saját problematikájával. Ezekben a speciális kérdésekben is szakítanunk kell az iskolás hagyományokkal.

1 Ixion-Rad; aber die am tiefsten menschliche, die seelische Realität, ist unvergänglich. Ihr geistiger Gehalt verhilft zu spätem Renommee den Menschen, die
2 „ihre Zeit überholten“; der Einklang mit der Kollektivität ruft hervor die
3 sofortigen großen Erfolge; doch der ganz Großen Kriterium ist die seelische
4 Realität, der menschliche Wert.
5

6
7 Hier denken wir nicht an des Schriftstellers Individualität, von gleichwelcher
8 verwandten Sache die Rede auch ist. In des Menschen Seele Tiefe, dort wo er
9 am meisten er selbst ist, wo schon keine fremden Ideen und kollektiv fremde
10 Willen lärmern, selbst dort noch gibt es etwas, das mit den übrigen Menschen
11 gemeinsam ist, ja sogar das Gemeinsamste: der menschlichen Seele Gesetze. —
12 Diese Verwandtschaft zwischen allen Menschen ist die Ursache dessen, dass der
13 Schreibende auf den Leser, als Seele auf die Seele, unmittelbar wirken kann.
14

15 Außer den allgemeinen Gesetzen gibt es spezielle seelische Verwandtschaften,
16 gemeinsame Reaktionen in kleineren menschlichen Einheiten: so
17 können wir sprechen von der Epochen Stimmung, von der Nationen und
18 gesellschaftlichen Klassen Psyche. Die allgemeine seelische Struktur durchlief
19 eine gewisse entwicklungsartige Wandlung in der Jahrhunderte Lauf: anders war
20 die griechische „Stimmung“, als es des XX. Jahrhunderts ungarische ist,
21 Pericles' Zeitgenosse reagierte anders auf Tod und auf Liebe, als wir: aber
22 tausend Übergangsformen hindurch gibt es dennoch etwas, das Kontinuität ist
23 von Athen bis Budapest.
24

25
26
27 Auf diesem Gebiet ist die Literaturwissenschaft mit der Psychologie ver-
28 wandt. Aber leider, sie kann nicht viel Nutzen nehmen ihres Veters. Die alte,
29 das seelische Leben in winzige Elemente zergliedernde Psychologie versagt,
30 wenn von ganzen Strukturen die Rede ist, und die neue Psychologie lebt noch so
31 sehr ihre Kindheit, dass sie als Hilfswissenschaft nur mit Maß und Verstand
32 nutzbar ist. Der Literatur Geschichtsschreiber ist auf diesem Gebiet sich selber
33 überlassen und was er geben kann, ist eher nur Versuch in einer neuen
34 Wissenschaft Richtung, welche der seelischen Strukturen geschichtlicher
35 Wandlungen Lehre liefern wird und vielleicht Seelengeschichte genannt werden
36 wird, wenn es schon geben wird eine solche.
37
38

39 Geistesgeschichte, Literatursoziologie und seelenkundliche Analyse kenn-
40 zeichnen den Dreierweg, die Methode, mit der die Literaturwissenschaft leben
41 muß. Aber vor uns steht die ungarische Literatur, mit ihrer eigenen Problematik.
42 Auch in diesen speziellen Fragen müssen wir brechen mit den schulischen
43 Überlieferungen.
44
45
46

2. AZ EGYSEGES SZEMPONT.

A régebbi irodalomtörténet, mint a XIX. század valamennyi szellemtudománya, a részt vizsgálta az egész helyett. Az író az irodalom helyett; és az egyes nemzetek irodalmát, mint önálló szigetet, nem pedig, mint egy nagy kontinens részét. Ez egész Európában így volt — a franciáknál majdnem napjainkig. Nálunk a történelmi helyzet még jobban megerősítette tudósaink elszigetelő tendenciáját. Első irodalomtörténetíróink feladata az volt, hogy megmutassák, hogy a magyarnak is van irodalma, abban az időben, mikor ezt sokan az országhatárokon belül is kétségbevonták. A követők buzgalma aztán sokszor odáig ment, hogy elfelejtették, hogy más nemzetnek is van irodalma — hogy az egyetemes irodalom is azok közé a már-itt-levő dolgok közé tartozik, amelyek a magyar irodalmat előre meghatározzák.

Ezt a szigetszerű szemléletet az összehasonlító irodalomtörténeti iskola kezdte aláásni a múlt század végén. Ők hívták fel a figyelmet az u. n. hatásokra, melyeket a külföldi irodalmak a magyarra gyakoroltak. De ők még nem láttak ezekben a hatásokban semmi törvényszerűséget. Az író szemléletére lévén beállítva, egyéni akciónak tekintették azt, ami irodalmunk belső törvényéből következett. És nem vették észre, hogy a befogadás épügy hozzátartozik a magyar irodalom életfolyamatához, mint az alkotás, hogy itt a belélegzés-kilélegzés szabályszerűségével állunk szemben. A hatásokban csak az átvétel passzív mozzanatát vették észre, nem az együtt-rezdüléseket.

Ujabban másképp látjuk mindezt. Úgy gondoljuk, hogy a magyar irodalom is, mint a német vagy a francia, a régi kép szerint, hangszer a jól-összetanult zenekarban, ami a keresztény-európai kultúra. Önmagából nem lehet jelenségeit megmagyarázni, hanem csak az európai fejlődésből, és talán végső, metafizikai értelmét sem önmagában hordja, hanem az európai kultúra rendeltetésében.

Nehéz erről beszélni, mert eleven érzékenységekkel állunk szemben. A gyakorlatban, a politikában, az újságírásban, a közhangulatban még mindig érvényben van a régebbi nemzetfelfogás, ami a szellemben és a magasabb történelmi realitásban már idejét múltá és értelmét veszítette. Irodalmi viták alkalmával mindig jaj

2. DER EINHEITLICHE GESICHTSPUNKT.

Die frühere Literaturgeschichte, wie des XIX. Jahrhunderts sämtliche Geisteswissenschaften, untersuchte den Teil statt des Ganzen. Den Schriftsteller statt des Schrifttums; und der einzelnen Nationen Literatur, als selbständige Insel, nicht hingegen als eines großen Kontinentes Teil. Dies war in ganz Europa so — bei den Franzosen fast bis in unsere Tage. Bei uns verstärkte die historische Lage noch mehr unserer Wissenschaftler isolierende Tendenz. Unserer ersten Literaturhistoriographen Aufgabe war es, daß sie zeigen, daß auch der Ungar Literatur besitzt, in jener Zeit, als dies viele selbst innerhalb der Landesgrenzen in Zweifel zogen. Der Nachfolger Eifer dann ging oftmals so weit, daß sie vergaßen, daß auch andere Nationen Literatur haben — daß die universelle Literatur auch zwischen jene schon-hier-befindlichen Dinge gehört, welche die ungarische Literatur im voraus bestimmen.

Diese inselhafte Betrachtung begann die vergleichende literaturgeschichtliche Schule zu untergraben am Ende des vergangenen Jahrhunderts. Sie machten aufmerksam auf die sogen. Wirkungen, welche die ausländischen Literaturen auf die ungarische ausübten. Doch sie sahen in diesen Einflüssen noch keinerlei Gesetzmäßigkeit. Auf des Schriftstellers Betrachten eingestellt, sahen sie als individuelle Aktion an das, was aus unserer Literatur innerem Gesetz folgte. Und sie bemerkten nicht, daß die Hereinnahme genauso dazugehört zu der ungarischen Literatur Lebensprozeß, wie die Schöpfung, daß wir hier des Einatmens-Ausatmens Regelhaftigkeit gegenüberstehen. In den Wirkungen nahmen sie nur der Übernahme passives Moment wahr, nicht die Zusammenschwingungen.

Neuerdings sehen wir all dies anders. Wir denken, daß die ungarische Literatur auch, wie die deutsche oder die französische, dem alten Bild gemäß, Instrument ist im gut-zusammengelernten Orchester, welches die christlich-europäische Kultur ist. Aus ihrer selbst heraus kann man nicht ihre Erscheinungen erklären, sondern nur aus der europäischen Entwicklung, und vielleicht auch ihren letzten, ihren metaphysischen Sinn trägt sie nicht in sich selbst, sondern in der europäischen Kultur Bestimmung.

Es ist schwer davon zu sprechen, weil wir lebendigen Empfindlichkeiten gegenüberstehen. In der Praxis, in der Politik, im Zeitungsschreiben, in der Allgemeinstimmung ist noch immer gültig die ältere Nationalauffassung, die im Geist und in der höheren geschichtlichen Realität schon vorbei ist und ihren Sinn verloren hat. Anlässlich literarischer Dispute immer wehe

annak, aki szembeszáll vele. Arra a felfogásra gondolunk, mely a magyarságot, mint valami eredendően, teljesen, dacosan és diadalmasan *Mást* fogja fel. Arra a felfogásra, mely az extra Hungariam elvében teljesebb és a magyar értékek legfőbb mértékét csupán abban látja, hogy mi mennyire magyar, hogy mennyire valósít meg egy többé-kevésbé tisztázatlan nemzeti ideált. Oppozíciós nemzetfelfogásnak lehet nevezni, mert történelmileg az Ausztria elleni oppozícióból keletkezett és lényegében épen ezért negatív. Abból indul ki, hogy magyar az, ami nem idegen, elsősorban ami nem osztrák. Minél kevesebb idegen elemet lehet egy író művében kimutatni, annál magyarább — tehát annál értékesebb.

Ennek a nemzetfelfogásnak megvolt a maga történelmi-szociológiai háttere és megvolt a döntő fontosságú nemzetnevelő missziója annak idején. A magyarság voltaképpen a XIX. században eszmélt rá szélesebb rétegeiben, hogy önálló nemzet, nemcsak politikai, hanem kulturális értelemben is. A század nagy irodalomtörténetíróinak az a feladat jutott, hogy neveljék a nemzet hitét önálló kulturális teremtő képességében. Nagy és azóta utól nem ért régi irodalomtörténetíróink és kritikusaink, Toldy, Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt ezt a feladatot diadalmasan teljesítették.

Utánuk következett a pozitivisták szorgalmas kutatók nemzedéke, mely a régebbi nemzetfelfogáson már csak azért sem változtatott, mert ennek a nemzedéknek semmiféle felfogása nem volt. Pozitivisták módon a tudományt apró, precíz részletek halmozásának tekintették és minden „felfogástól” idegenkedtek, mert zavarta volna őket látszólagos objektivitásukban. A kiemelkedő tehetségek, mint Péterfy Jenő és Riedl Frigyes európai látásukat és szellemük páratlan finomságát az analízis munkájára fordították, mélységes pozitívizmusuk meggátolt minden szintetikus törekvést és minden filozofikus állásfoglalást.

Ez a nemzedék teremtette meg nálunk az összehasonlító irodalomtörténetet, tehát bizonyos alacsonyabb síkon mégis európai távlatból szemlélte a magyar irodalmat. De valahányszor kimutattak egy „hatást”, mindig siettek hangsúlyozni a magyar író „eredetiségét” is, amit azért a hatás mégsem érint — mintha a nemzetek közt fluktuáló szellemi transzfúzió beleférne a plágium és a szerzői jog kategóriába.

dem, der sich ihr entgegenstellt. Wir denken an jene Auffassung, die das Ungartum als etwas ursprünglich, vollständig, trotzig und triumphal *Anderes* auffaßt. An jene Auffassung, die sich im Prinzip des extra Hungariam vollendet und der ungarischen Werte oberstes Maß lediglich darin sieht, wie ungarisch etwas ist, wieweit es ein mehr-minder ungeklärtes nationales Ideal verwirklicht. Oppositionelle Nationalauffassung könnte man sie nennen, denn historisch ist sie aus der Opposition gegen Österreich entstanden und in ihrem Wesen gerade darum negativ. Sie geht davon aus, daß ungarisch das ist, was nicht fremd ist, in erster Linie nicht österreichisch ist. Je weniger fremde Elemente man in eines Schriftstellers Werk aufzeigen kann, desto ungarischer ist es — also desto wertvoller.

Diese Nationalauffassung hatte ihren eigenen geschichtlich-soziologischen Hintergrund und hatte ihre entscheidend wichtige nationserziehende Mission zu jener Zeit. Das Ungartum wurde eigentlich im XIX. Jahrhundert sich bewußt in seinen breiteren Schichten, daß es eine selbständige Nation ist, nicht nur im politischen, sondern auch im kulturellen Sinn. Des Jahrhunderts großen Literaturgeschichtsschreibern fiel die Aufgabe zu, daß sie erziehen der Nation Glauben an ihre selbständige kulturelle schöpferische Fähigkeit. Unsere großen und seither unerreichten alten Literaturgeschichtsschreiber und Kritiker, Toldy, Sigmund Kemény, Paul Gyulai, Zsolt Beöthy erfüllten diese Aufgabe triumphal.

Nach ihnen folgte der positivistischen fleißigen Forscher Generation, die an der früheren Nationalauffassung schon darum nichts änderte, weil diese Generation keinerlei Auffassung hatte. Auf positivistische Weise betrachtete man die Wissenschaft als Häufung winziger, präziser Details und war jeder „Auffassung“ abgeneigt, weil die sie gestört hätte in ihrer scheinbaren Objektivität. Die herausragenden Begabungen, wie Eugen Péterfy und Friedrich Riedl wandten ihre europäische Sicht und ihres Geistes einzigartige Feinheit auf der Analyse Arbeit, ihr tiefer Positivismus verhinderte jede synthetische Bestrebung und jede philosophische Stellungnahme.

Diese Generation erschuf bei uns die vergleichende Literaturgeschichte, also auf einer gewissen niedrigeren Ebene betrachtete sie dennoch aus europäischer Perspektive die ungarische Literatur. Doch sooft eine „Wirkung“ aufgezeigt wurde, beeilte man sich immer zu betonen auch des ungarischen Schriftstellers „Ursprünglichkeit“, die deshalb die Wirkung trotzdem nicht berührt — als ob die zwischen den Nationen fluktuierende geistige Transfusion hineinpassen würde in des Plagiums und des Urheberrechts Kategorien.

A legújabb generáció, az u. n. szellemtörténeti iskola, a gyakorlatban már rég szakított az oppozíciós nemzet- és irodalom felfogással és szintetikus hajlamának megfelelően a magyar szellem egyes mozgalmait mindig az európai rokon mozgalmakkal érintkezésben vizsgálja. Azok a politikai okok, amelyek megteremtették a régebbi iskola felfogását, elsüllyedtek az iramló történelemben. Ma már nincs miért opponálnunk Ausztria ellen; ma már nem kell bebizonyítanunk, hogy a magyarnak önálló kultúrája van — ellenségeink sem szokták már kétségbevonni.

Ezért az új irodalomtörténetnek sokkal inkább kritikus és kételkedő atitűdöt kell felöltetnie, semmint azelőtt. Nem mindenki, aki mondja, Uram, Uram, megyen be mennyek országába és nem mindenki nagy költő, akinek a versei a nemzeti eszmével foglalkoznak. Nem feltétlenül magyar érték, akiben idegen értéket nem találunk — lehet, hogy csak értéktelen. Meg kell nyesnünk az elődök értékítéleteit; annál több éltető nedv jut annak, ami megmarad.

Meg kell változtatnunk a csillagos égbolt rendjét az irodalomban. A régiak úgy szemlélték a világot, hogy Magyarország volt a világ közepe és a többi ország csak arra való volt, hogy Magyarország más-voltához a kontrasztot szolgáltatassa. Úgy viszonylanak hozzánk, mint a ptolemaioszi csillagász, aki azt tanította, hogy a Nap forog a Föld körül, a kopernicusihoz, a héliocentrikus csillagászhoz.

Az ő előadásukban a centrális szerep annak jutott, hogy miben különbözik Magyarország Európától, — mi azt mutatjuk meg, hogy miben hasonlít hozzá. Számunkra a magyar irodalomtörténet nagy strukturális szépségét az adja meg, hogy ebben az aránylag kis terjedelmű magyar irodalomban az európai szellem valamennyi fázisa, valamennyi megmozdulása megjelölhető; semmi sem múlt el nyomtalanul; a magyar irodalom az európai irodalom miniatűr mása. A magyar értékek európai értékek; az európaer-magyarnak nemcsak hogy nem kell magyar-voltától elfordulnia, hanem ellenkezőleg: az irodalomtörténet megtanítja arra a legnagyobb magyar hagyományra, hogy nálunk mindig a leginkább európaiak voltak egyúttal a leginkább magyarok. A külföldieskedés épúgy, mint a magyarkodás nálunk mindig a félműveltek és a tudatlanok attitűdje volt.

Azt a feladatot kell elvégeznünk, amit a történetírók új nem-

1 Die neueste Generation, die sogen. geistesgeschichtliche Schule, hat in der
2 Praxis schon längst gebrochen mit der oppositionellen National- und Litera-
3 turauffassung, und ihrer synthetischen Neigung entsprechend untersucht sie des
4 ungarischen Geistes einzelne Bewegungen immer in Fühlung mit den
5 europäischen verwandten Bewegungen. Jene politischen Ursachen, welche der
6 früheren Schule Auffassung schufen, sind versunken in der rennenden Ge-
7 schichte. Heute haben wir nicht mehr weswegen zu opponieren gegen Öster-
8 reich; heute müssen wir nicht mehr beweisen, daß der Ungar eine selbständige
9 Kultur hat — auch unsere Feinde pflegen es nicht mehr in Zweifel zu ziehen.

10
11
12 Deshalb muß die neue Literaturgeschichte viel eher eine kritische und
13 zweifelnde Attitűde annehmen als zuvor. Nicht jeder, wer sagt Herr, Herr, gehet
14 ein in der Himmel Reich und nicht jeder ist grosser Dichter, dessen Verse sich
15 mit der nationalen Idee befassen. Nicht unbedingt ist ein ungarischer Wert, in
16 dem wir keinen fremden Wert finden — kann sein, daß er nur wertlos ist. Wir
17 müssen der Vorfahren Werturteile beschneiden; desto mehr belebender Saft
18 langt für das, was übrigbleibt.

19
20
21
22 Wir müssen verändern des bestirnten Himmels Ordnung in der Literatur. Die
23 Alten betrachteten so die Welt, daß Ungarn der Welt Mitte war und die übrigen
24 Länder waren nur dazu da, um zu Ungarns Anders-Sein den Kontrast zu liefern.
25 Sie verhalten sich zu uns wie der ptolemäische Astronom, der lehrte, daß die
26 Sonne sich um die Erde dreht, zum kopernikanischen, dem heliozentrischen
27 Astronomen.

28
29
30
31 In ihrem Vortrag erhielt die zentrale Rolle jenes, worin Ungarn sich unter-
32 scheidet von Europa, — wir zeigen das, worin es ihm ähnelt. Für uns gibt das
33 der ungarischen Literaturgeschichte ihre große strukturelle Schönheit, daß in
34 dieser umfangsmäßig verhältnismäßig kleinen ungarischen Literatur des euro-
35 päischen Geistes sämtliche Phasen, sämtliche Regungen auffindbar sind; nichts
36 ist spurlos vergangen; die ungarische Literatur ist der europäischen Literatur
37 Miniatur-Abbild. Die ungarischen Werte sind europäische Werte: der Europäer-
38 Ungar muß nicht nur von seinem ungarischen Wesen sich nicht abwenden,
39 sondern im Gegenteil: die Literaturgeschichte lehrt ihn jene größte ungarische
40 Überlieferung, daß bei uns immer die allermeist Europäischen zugleich die
41 allermeist Ungarischen waren. Die Ausländertümelei ebenso wie das
42 Ungartümeln war bei uns immer der Halbgebildeten und Unwissenden Attitűde.

43
44
45
46
47
48 Jene Aufgabe müssen wir erledigen, welche der Historiographen neue Gene-
49

zedéke már elvégzett a történettudományban. Ma már tudjuk, hogy a magyar történelmet nem lehet megérteni Európa története nélkül. Nemcsak a történelem eszmei része, de maguk az események is a legszorosabban összeláncolódnak Európa eseményeivel. A magyar történelem minden nagy fordulata kívülről jött és jóformán a magyarság beleszólása nélkül.

A magyarság szellemi életét még erősebben befolyásolja a kifelé, Európa felé való fordulás. Kultúránk úgy született, hogy a magyart, ezt a kóborló keleti népet, Szent István a kereszténység által Európához csatolta és ezzel megmentette az enyészettől, mely elérte a vele rokon törzseket. A magyarság lelki arculatát azóta is az európai szellemben való intenzív részvétel különböztette meg leginkább a környező szláv népektől, melyek Kelet felé fordultak; és a nyugati orientáció szellemi ereje tette úrrá a magyarságot a szomszédok fölött.

Szent István óta minden magyarnak, aki az átlagon felül emelkedett, Európa volt a legfőbb szerelme. Mindegyiknek az volt az álma, hogy „valaki az Értől elindul s befut a szent nagy Óceánba“. Dosztojevszkij azt mondhatja az egyik alakjával, hogy tulajdonképpen csak az oroszok európaiak igazán: mert a francia, a német európainak születik, de az orosz számára az európaiság erkölcsi cél, mely felé törekedni lehet. Bizonyos fokig áll ez a nagy magyarokra is. És ez teszi alakjukat néha oly megdöbbentően elszigeteltté: ha olyan korokban képviseltek európai ideálokat, amikor magyar környezetük még érzéketlen volt azok iránt.

Ez lesz az „egységes szempont“, melyből végigvizsgáljuk irodalmunk történetét. Hogyan sikerült egy-egy időpontban megteremteni magyarság és európaiság szintézisét, majd hanyatló korokban hogyan maradt el a magyarság a rohanó Európa mögött, és hogyan talált új szintézisre egy másik eszmemagaslaton: ez adja meg a magyar irodalomtörténet belső ritmusát.

3. SZELEKCIÓ ÉS FELOSZTÁS.

Az irodalomtörténetnek megoldhatatlan problémája, hogy tulajdonképpen melyik mű tartozik az irodalomtörténet kereteibe? Beletartozik-e pl. a szónoklat, a történetírás, az essay, a műfajok, melyek művészi formában iratnak, de irodalmon kívüli, tudományos vagy etikai célokat szolgálnak? A következetes elvi állás-

ration schon erledigt hat in der Geschichtswissenschaft. Heute wissen wir bereits, daß man die ungarische Geschichte nicht verstehen kann ohne Europas Geschichte. Nicht nur der Geschichte ideeller Teil, sondern auch die Ereignisse selbst verketten sich engstens mit Europas Ereignissen. Der ungarischen Geschichte jede große Wende kam von außen und sozusagen ohne des Ungartums Einspruch.

Des Ungartums geistiges Leben beeinflußt noch stärker die nach außen, Europa zugewandte Wende. Unsere Kultur wurde so geboren, daß den Ungarn, dieses herumziehende östliche Volk, Stefan der Heilige durch das Christentum an Europa angeschlossen und es damit errettete vor dem Verfall, der die mit ihm verwandten Stämme ereilte. Des Ungartums seelisches Antlitz hat auch seither die im europäischen Geist intensive Teilnahme am meisten unterschieden von den umgebenden slawischen Völkern, die sich dem Osten zuwandten; und der westlichen Orientation geistige Kraft machte zum Herrn das Ungartum über die Nachbarn.

Seit Stefan dem Heiligen war jedem Ungarn, der sich über den Durchschnitt erhob, Europa die oberste Liebe. Jedes Traum war, daß „jemand von der Quellader ausgeht und einmündet in den heiligen großen Ozean“. Dostojewski läßt eine seiner Gestalten sagen, daß eigentlich nur die Russen wirklich Europäer sind: denn der Franzose, der Deutsche wird als Europäer geboren, aber für den Russen ist das Europäertum sittliches Ziel, zu dem hin man streben kann. Bis zu einem gewissen Grad gilt dies für die großen Ungarn auch. Und dies macht ihre Gestalt manchmal so bestürzend isoliert: wenn sie in solchen Epochen europäische Ideale repräsentierten, als ihre ungarische Umgebung noch gefühllos war denen gegenüber.

Dies wird der „einheitliche Gesichtspunkt“ sein, aus dem wir überprüfen unserer Literatur Geschichte. Wie es in jeweils einem Zeitpunkt zu erschaffen gelang des Ungartums und des Europäertums Synthese, dann in dekadenten Epochen wie das Ungartum zurückblieb hinter dem rennenden Europa, und wie es zu neuer Synthese fand auf einer anderen Ideenanhöhe: dies gibt der ungarischen Literaturgeschichte ihren inneren Rhythmus.

3. SELEKTION UND AUFTEILUNG.

Der Literaturgeschichte unlösbares Problem ist, welches Werk gehört eigentlich in der Literaturgeschichte Rahmen? Gehört hinein z.B. die Rede, die Geschichtsschreibung, der Essay, die Kunstgattungen, die in künstlerischer Form geschrieben werden, aber außerliterarischen, wissenschaftlichen oder ethischen Zielen dienen? Die konsequente prinzipielle Stellung-

foglalás ebben a kérdésben lehetetlen. Nem tudunk határvonalat vonni a „tisztá irodalom“, és a tudományos irodalom között. A célkitűzés nem irányadó, mert hiszen sok műnek, ami faja szerint a tiszta irodalomhoz tartoznék, irodalmon kívüli, pl. politikai tendenciája van. A határvonal az idők folyamán igen nagy ingadozásokat ért meg: régebben minden írott mű beletartozott a res litterariába, az író-lexiconok anyagába — a XIX. században a kör nagyon összeszűkült és csak az esztétikai szándékú műveket tárgyalta az irodalomtörténet. Ma megint az az általános tendencia, hogy szélesítsük ki az irodalom fogalmát.

A mi célunk nem a regisztrálás, hanem az ábrázolás, nem a részletek, hanem a kompozíció teljességére törekszünk. Ezért szelekciós szempontunk a kétes esetekben az lesz, hogy mennyire jellemző a kérdéses mű vagy műfaj a kor magyarságának szellemi vagy társadalmi életére. A régiség tárgyalásánál be fogjuk vonni a nem tisztán szépirodalmi anyagot is, mert a szépirodalom sokkal töredékesebb, semhogy annak az alapján teljes képet nyerhettünk. De a XVIII. század közepétől kezdve, amennyire lehet, csak a szépirodalommal fogunk foglalkozni — nem annyira tudományos, mint inkább gazdálkodási szempontból: mert azt gondoljuk, hogy a magyar szellem minden mozzanatát fellelhetjük a szépirodalomban is.

A magyar irodalomnak külön szelekciós kérdése a nyelv. Beletartozik-e a magyar irodalom történetébe a magyarországi latin, német és más nyelvű irodalom? Mi az újabban általánossá vált gyakorlatot fogjuk követni: foglalkozni fogunk a magyarországi latin irodalommal, mert hiszen a középkorban ez volt az igazi irodalom és még azután is sokáig a latin nyelvű irodalom képviselte a magyarság magasabb szellemi szintjét — és azonkívül, mert a latinnyelvű irodalom a fejlődés, a magyar nyelvű irodalom kiéptése szempontjából is igen fontos szerepet játszott. A hazai német irodalmat is tekintetbe kell venni a történelem egyes pontjain, amikor fontos kultúra-közvetítő hivatást töltött be és a nemzeti kultúrának valóban része volt. Nem tárgyaljuk az itt lakó kisebb népek irodalmát, mely az egész fejlődése szempontjából, nyelvük ismeretlensége miatt is, hatástalan volt.

Az irodalmat, didaktikus szempontokból, korszakokra szokás felosztani. A magyar irodalomtörténet hagyományos korszakfelosztása nagyjából mechanikus beosztás: századokra osztják az

1 nahme in dieser Frage ist unmöglich. Wir können keine Grenzlinie ziehen
2 zwischen der „reinen Literatur“ und der wissenschaftlichen Literatur. Die
3 Zielsetzung ist nicht richtunggebend, weil doch viele Werke, die ihrer Gattung
4 nach zur reinen Literatur gehören würden, eine außerliterarische, z.B. politische
5 Tendenz haben. Die Grenzlinie erlebte im Lauf der Zeiten überaus große
6 Schwankungen: früher gehörte jedes geschriebene Werk in die res litteraria, in
7 die Materie der Autoren-Lexica — im XIX. Jahrhundert verengte sich der Kreis
8 sehr und nur die ästhetisch gemeinten Werke behandelte die Literaturgeschichte.
9 Heute ist wieder die allgemeine Tendenz die, daß wir erweitern sollen der
10 Literatur Begriff.

11
12
13 Unser Ziel ist nicht das Registrieren, sondern das Darstellen, nicht nach der
14 Details, sondern der Komposition Vollständigkeit trachten wir. Deshalb wird
15 unser Selektions-Gesichtspunkt in den zweifelhaften Fällen sein, wieweit
16 charakteristisch das fragliche Werk oder die Kunstgattung ist für des Ungartums
17 der Epoche geistiges oder gesellschaftliches Leben. Beim Erörtern des Alten
18 werden wir einbeziehen auch das nicht rein belletristische Material, denn das
19 schöne Schrifttum ist viel zu bruchstückhaft, als daß wir auf Grund ihrer ein
20 vollständiges Bild gewinnen könnten. Aber von des XVIII. Jahrhunderts Mitte
21 an, soweit möglich, werden wir uns nur mit der Belletristik beschäftigen —
22 nicht so sehr aus wissenschaftlichem, sondern eher aus wirtschaftlichem
23 Blickpunkt: weil wir denken, daß wir des ungarischen Geistes jede Regung
24 auffinden können auch in der schönen Literatur.

25
26
27
28 Der ungarischen Literatur spezielle Selektionsfrage ist die Sprache. Gehört
29 denn in die Geschichte der ungarischen Literatur das ungarländische lateinisch-,
30 deutsch- und anderssprachige Schrifttum? Wir werden der neuerdings allgemein
31 gewordenen Praxis folgen: beschäftigen werden wir uns mit der ungarländischen
32 lateinischen Literatur, weil doch im Mittelalter diese die wirkliche Literatur war
33 und auch nachher lange das lateinischsprachige Schrifttum des Ungartums
34 höhere geistige Ebene repräsentierte — und außerdem, weil das
35 lateinischsprachige Schrifttum auch vom Standpunkt der Entwicklung, des
36 Ausbaus der ungarischsprachigen Literatur eine sehr wichtige Rolle spielte. Die
37 heimische deutsche Literatur muß auch berücksichtigt werden an der Geschichte
38 einzelnen Punkten, als sie eine wichtige kultur-vermittelnde Berufung erfüllte
39 und unsererer nationalen Kultur wirklich Teil war. Wir behandeln nicht der hier
40 wohnenden kleineren Völker Literatur, die vom Blickpunkt der Entwicklung des
41 Ganzen, auch wegen ihrer Sprache Unbekanntheit, wirkungslos war.

42
43
44 Die Literatur ist, aus didaktischen Blickpunkten, in Epochen aufzuteilen
45 üblich. Der ungarischen Literatur traditionelle Epochen-Gliederung ist größ-
46 terenteils eine mechanische Einteilung: in Jahrhunderte teilt man
47
48
49

irodalmat, mint a franciák és a századokra ötletszerűen németes címszókat ragasztanak: a XVI. századot, Balassi korát, a reformáció korának nevezik, a XVII. századot, Zrinyi korát, az ellenreformáció korának és a XVIII. századot a pihenés korának, mintha a magyar irodalom a reformáció körül pro és contra kifejtett tevékenységében nagyon elfáradt volna. Ez a beosztás nem sokkal logikusabb, mint az angoloké, akik a korszakokat lojálisan az akkori uralkodóról nevezik el és csak akkor jönnek zavarba, amikor egy uralkodó olyan sokáig és olyan változó időben élt, mint Viktória királynő.

Olyan beosztásra volna szükségünk, ami a vizsgálatot is megkönnyíti azáltal, hogy csakugyan együvé tartozó, közös lényegjegyeken alapuló csoportokat alkot. Az eszmetörténet önmagában nem ad alapot ilyen felosztásra, mert túlságosan is összetett: a reformációval egyidejűleg pl. annyi más szellemi áramlat fut párhuzamosan a magyar irodalomban, hogy az egyiknek a kiragadása erőszakos dolog. A stílustörténet egyelőre túlságosan a képzőművészetekre támaszkodik és nincs önálló terminológiája. Már pedig, ha a korszakainkat magyar barokknak, magyar rokokónak stb. neveznénk, könnyen téves képeket idéznénk fel, mert az irodalmi stílus nem ugyanaz, mint a képzőművészeti.

A legalkalmasabbnak látszik egy szociológiai felosztás: az irodalmat aszerint osztani korszakokra, hogy melyik volt benne a hangadó társadalmi osztály. Ennek az elvnek az alapján a következő korszakok adódnának:

1. Az egyházi irodalom kora. (A kezdetektől a XVIII. század közepéig.)

2. A főúri irodalom kora. (Balassától a Felújulásig.)

3. A nemesi irodalom kora.

a) Tisztán nemesi irodalom. (Petőfiig.)

b) Nemesi-népi irodalom. (Petőfi és Arany kora.)

c) Nemesi-polgári (gentry) irodalom. (Arany és Ady közt.)

4. A polgári irodalom kora. (Ady fellépésétől.)

Ez a felosztás természetesen nem tarthat igényt olyan dátumszerű határvonalakra, mint a régebbi, ami nem is volt más, mint dátumszerű határvonal. Fő nehézsége, hogy az egyházi-papi irodalom mélyen belenyúl a XVIII. századba és terjedelemben és olvasottságban messze felülmúlja a főúri irodalmat, melyet mi

die Literatur, wie die Franzosen und auf die Jahrhunderte klebt man sinnigerweise deutschartige Titelwörter: das XVI. Jahrhundert, Balassas Zeit, nennt man der Reformation Zeit, das XVII. Jahrhundert, Zrinyis Zeit, der Gegenreformation Zeit und das XVIII. Jahrhundert des Ruhens Zeit, als ob die ungarische Literatur in ihrer um die Reformation pro und contra entfalteten Tätigkeit sehr ermüdet wäre. Diese Einteilung ist nicht viel logischer als die der Engländer, die die Zeitabschnitte loyal nach dem damaligen Herrscher benennen und nur dann in Verlegenheit kommen, wenn ein Herrscher so lange und in so wechselnder Zeit lebte wie Königin Viktoria.

Eine solche Einteilung wäre uns nötig, die auch das Prüfen erleichtert dadurch, daß sie tatsächlich zusammengehörige, auf gemeinsamen Wesensmerkmalen basierende Gruppen bildet. Die Ideengeschichte in sich gibt keine Grundlage für solch eine Aufteilung, weil sie viel zu sehr zusammengesetzt ist: mit der Reformation gleichzeitig z.B. laufen parallel so viele andere geistige Strömungen in der ungarischen Literatur, daß das Herausgreifen der Einen eine gewalttätige Sache ist. Die Stilgeschichte stützt sich vorläufig zu sehr auf die bildenden Künste und hat keine selbständige Terminologie. Obschon, wenn wir unsere Epochen ungarisches Barock, ungarisches Rokoko usw. nennen täten, wir leicht ein irriges Bild heraufbeschwören würden, weil der literarische Stil nicht der selbe ist wie der bildendkünstlerische.

Am geeignetsten erscheint eine soziologische Aufteilung: die Literatur je demgemäß zu teilen in Zeitabschnitte, welche darin die tonangebende gesellschaftliche Klasse war. Auf dieses Prinzips Grundlage ergäben sich die folgenden Zeitabschnitte:

1. Der kirchlichen Literatur Epoche. (Von den Anfängen bis zu des XVIII. Jahrhunderts Mitte.)

2. Der hochadligen Literatur Epoche. (Von Balassa bis zur Erneuerung.)

3. Der adligen Literatur Epoche.

a) Rein adlige Literatur. (Bis Petőfi.)

b) Adlig-völkische Literatur. (Petőfis und Arany Zeit.)

c) Adlig-bürgerliche (gentry) Literatur. (Zwischen Arany und Ady.)

4. Der bürgerlichen Literatur Epoche. (Ab Adys Auftreten.)

Diese Aufteilung kann natürlich keinen Anspruch erheben auf solche datenmäßigen Grenzlinien wie die frühere, die auch nichts anderes war, als eine datenmäßige Grenzlinie. Ihre Hauptschwierigkeit, daß die kirchlich-geistliche Literatur tief hineinreicht ins XVIII. Jahrhundert und an Umfang und Gelesenheit weit übertrifft die hochadlige Literatur, die wir

uralkodónak jelöltünk meg. De a továbbfejlődés szempontjából az egyházi irodalom ekkor már alig fontos; rengeteg hitvitázó és épületes műve elsüllyedt az időben, hogy soha fel ne támadjon többé — viszont a vele egykorú főúri irodalom képviseli a nemzeti hagyományt, melyen a későbbi irodalom felépült. Főúri és nemesi (köznemesi) irodalom közt épügy nem lehet dátumszerű határvonalat vonni, mint ahogy nem lehet pontosan tudni főnemesség és köznemesség társadalmi határvonalát sem.

Érezzük, hogy ez a felosztás további védelemre szorul; de igazságát csak maga a könyv igazolhatja. Mi reméljük, hogy a társadalmi csoportok életformájának és kollektív szándékának a vizsgálata olyan szempontokat fog adni, amelyek csakugyan egységbe foglalják egy-egy kor eszmeileg és stílusbelileg szétfutó műveit.

Még két praktikus elvet ki kell mondanunk: francia mintára az írók rövid életrajzát, műveit és a rájuk vonatkozó irodalom legfontosabb címeit jegyzetben közöljük, hogy ne zavarja nyers adatszerűségük az ábrázolás egységes menetét. Ha lírai költőről lesz szó, sokat fogunk idézni, mert a líráról olyannak beszélni, aki nem ismeri az illető verseket, olyan, mint a vaknak a színeket magyarázni — és mert, angol mintára, az irodalomtörténetíró gavalléroságát látjuk abban, hogy időnként egy-egy választott strófával örvendeztetjük meg az olvasót.

És még egyet, talán a legfontosabbat, a hosszúra nyúlt bevezetés végén. Be kell vallanunk, hogy a könyv megírásánál a stílus kérdését minden elmondott tudományos problémánál fontosabbnak tartottuk. Az irodalom nagy értékeinek múzeálissá válásában nagy szerepe van irodalomtörténetíróink stílusának. A régebbi nagy nemzedék, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, sőt még Péterfy stílusa sem hat már elevenen a mai ifjúságra. Utódaik pedig újra mondogatták a régi szavakat, melyek már frázisoknak is színtelenné váltak, tovább koptatták a régi terminológiát — pedig minden nemzedék csak új terminológiában tudja elhinni a régi igazságokat.

E sorok írója azt szeretné, ha sikerülne művét minden régi frázistól megszabadítani és az egész irodalomtörténetet áttenni abba az új terminológiába, mely a nagy német szellemtudományos megújulás nyomán minálunk is kifejlődött, de még nem nyert teljes polgárjogot.

1 als herrschend bezeichneten. Aber von der Weiterentwicklung Standpunkt ist die
2 kirchliche Literatur da kaum mehr wichtig; Unmengen ihrer Glaubensstreit- und
3 erbaulichen Werke versanken in der Zeit, um nie wieder aufzuerstehen —
4 hingegen repräsentiert die mit ihr gleichaltrige hochadlige Literatur die nationale
5 Überlieferung, auf der die spätere Literatur aufbaute. Zwischen hochadliger und
6 adliger (gemeinadliger) Literatur kann man ebenso keine datenmäßige
7 Grenzlinie ziehen, wie man auch nicht genau wissen kann des Hochadels und
8 Gemeinadels gesellschaftliche Grenzlinie.

9
10
11 Wir fühlen, daß diese Aufteilung weiterer Verteidigung bedarf; doch ihre
12 Richtigkeit vermag nur das Buch selbst zu bestätigen. Wir hoffen, daß der ge-
13 sellschaftlichen Gruppen Lebensform und der kollektiven Absicht Untersuchung
14 solche Gesichtspunkte ergeben wird, die tatsächlich in eine Einheit fassen je
15 einer Epoche ideenmäßig und stilistisch auseinanderlaufende Werke.

16
17
18 Noch zwei praktische Grundsätze müssen wir aussprechen: nach französi-
19 schem Muster teilen wir der Autoren kurze Biografie, Werke und des auf sie
20 bezogenen Schrifttums wichtigste Titel in Anmerkung mit, damit nicht ihre rohe
21 Datenhaftigkeit der Darstellung einheitlichen Gang störe. Wenn von lyrischem
22 Dichter die Rede sein wird, werden wir viel zitieren, denn von Lyrik einem
23 solchen zu reden, der nicht kennt die betreffenden Verse, ist so, wie dem
24 Blinden die Farben zu erklären — und weil, nach englischem Muster, wir des
25 Literaturgeschichtsschreibers Generosität darin sehen, daß wir von Zeit zu Zeit
26 mit je einer ausgewählten Strophe erfreuen den Leser.

27
28
29
30 Und noch eins, vielleicht das Wichtigste, am Ende der in die Länge ge-
31 streckten Einleitung. Wir müssen gestehen, daß beim Schreiben des Buches wir
32 die Frage des Stils für wichtiger als jedes gesagte wissenschaftliche Problem
33 hielten. In der Literatur großen Werten Musealwerden hat eine große Rolle
34 unserer Literaturgeschichtsschreiber Stil. Der früheren großen Generation, Paul
35 Gyulais, Zsolt Beöthys, ja sogar Péterfys Stil wirkt nicht mehr lebendig auf die
36 heutige Jugend. Ihre Nachfahren wiederum sagten erneut die alten Wörter her,
37 die auch als Phrasen schon farblos geworden waren, nutzten weiter ab die alte
38 Terminologie — obwohl jede Generation nur in neuer Terminologie zu glauben
39 vermag die alten Wahrheiten.

40
41
42
43
44 Dieser Zeilen Schreiber hätte es gern, wenn es gelänge, sein Werk von jeder
45 alten Phrase zu befreien und die ganze Literaturgeschichte hinüberzutun in jene
46 neue Terminologie, die auf der Spur der großen deutschen geisteswis-
47 senschaftlichen Erneuerung bei uns auch sich herausgebildet hat, aber noch
48 nicht gewonnen hat volles Bürgerrecht.

De őszintén megvallva, mintaképei nem a csodált német tudósok, akik az irodalomtörténetet irodalomtudománnyá fejlesztették, hanem inkább a régi humanisták áhitatos pletykálkodásukkal és az ancien régimebeli „filozófusok“, akik marquisnők számára értekeztek a csillagos égbolt titkairól. Emberien élő, emberien átél, humánus stílus által szeretné a magyar irodalmat emberi szívekhez közel hozni — és ha ez bizonyos fokig sikerül, úgy érzi, hogy könyve megtette kulturális és magyar kötelességét.

Josef-Gerhard Farkas, Prof.Dr.

UNGARISCH GENAU GENOMMEN

Formeln, interlinear, »2.000 bekannte Vokabeln,
deutschbezogen, englischvergleichend,
Bilinguishtexte, Register

Ungarisch-CD

Band I

Josef-Gerhard Farkas, Prof.Dr.

UNGARISCH GENAU GENOMMEN

Band II

Wortbildung und -anordnung interlinear.

Schlußkapitel besucht Internet.

*Als wissenschaftliches Begleitbuch empfohlen:
Béla Szent-Iványi Prof.Dr.: Der Bau der ungarischen Sprache
3.Aufl.1995 hat der Buske-Verlag, Hamburg*

1 Aber aufrichtig gestanden, seine Vorbilder sind nicht die bewunderten
2 deutschen Wissenschaftler, die die Literaturgeschichte zur Literaturwissenschaft
3 entwickelt haben, sondern eher die alten Humanisten mit ihrem andächtigen
4 Geplauder und des ancien régime „Philosophen“, die für Marquis-Frauen
5 dissertierten über des Sternenhimmels Geheimnisse. Durch einen menschlich
6 lebenden, menschlich durchlebten, humanen Stil möchte er die ungarische
7 Literatur menschlichen Herzen nahe bringen — und wenn dies bis zu einem
8 gewissen Grad gelingt, so fühlt er, daß sein Buch getan hat seine kulturelle und
9 ungarische Pflicht.

10
11

Josef-Gerhard Farkas, Prof.Dr.

UNGARISCH GENAU GENOMMEN

Band III

Wortschatz Band I-II analytisch, interlinear;
stammveränderte Formen als Stichwörter.

Satzbau, interlinear.

Bilinguishtexte,
s. S.571.

© 2013 & Hg. Gabriele Farkas, gabyfarkas@web.de
Habsburger Allee 10 a, D-76767 Hagenbach

Druck: dbusiness.de gmbh . 10409 Berlin

I. EGYHÁZI IRODALOM

A) KÉZIRATOS IRODALOM.

I. BEVEZETÉS.

a) Őskor, ősvallás.

Szerencsések a nemzetek, amelyek kezdeti korokról emléket őriznek, vallási hagyományban, folklórebán, írott irodalomban. Szerencsések a németek és az angolok; belső történetüket abban a távoli múltban kezdhetik, amikor a kereszténység még nem uniformizálta a nemzeti génius minden kifejeződését. Ősi emlékeik szemléletébe mélyedve, a kezdetek meg nem zavart vonalaiban, nekik sokkal könnyebb meglátni, intuitíve felsmerni azt a titokzatos valamit, ami egy nép lelkét a másiktól elkülönböteti, azt a csak egyszeri milyenséget, ami egyúttal cél is, és talán Isten teremtő szándéka a nemzettel: az eidost.

Mi nem tudunk semmi bizonyosat a kereszténység felvétele előtti időből. Ősi mondáinkat nagyjából a középkorban költötték nyugati szellemű udvari papok, az ősi magyar isteneket pedig a XIX. században találták ki dilettáns költők. Írott emlékünknél semmi sem maradt fenn, és a nokon népek költészetéből következtetünk olyan, mintha valaki Petőfi költészetéből Petőfi nagybátyjának az irodalmi munkásságára következtetne.

Csak a folklóre, a mesekutatás mutat némi enyésző nyomot, ami a legtávolabb múltba vezethet, abba a bizonytalan, lefokozott tudatú fél-emberi birodalomba, hol a mesék születnek.

A kereszténység előtti magyarságnak is megvolt az ősi, természetes okokkal nem törődő tudása az élet keletkezéséről és elmulásáról. Azt a valóságot, ami az ember testét élővé teszi és amit a klasszikus latinok *genius*nak neveztek, a magyarok is, mint megannyi más primitív nép,

I. KIRCHLICHE LITERATUR

A) HANDSCHRIFTLICHE LITERATUR.

I. EINLEITUNG.

a) Urzeit, Urreligion.

Glücklich sind die Nationen, die von ihrer Anfangszeit eine Erinnerung bewahren, in religiöser Überlieferung, in Folklore, in geschriebener Literatur. Glücklich sind die Deutschen und die Engländer; ihre innere Geschichte können sie in jener fernen Vergangenheit beginnen, als das Christentum noch nicht uniformiert hatte des nationalen Genius jede Ausprägung. In ihrer uralten Erinnerungen Betrachtung sich vertiefend, in der Anfänge nicht gestörten Linien, ist es ihnen viel leichter zu sehen, intuitiv zu erkennen jenes geheimnisvolle Etwas, das eines Volkes Seele von der des anderen unterscheidet, jenes nur einmalige Wesein, das zugleich auch Ziel ist, und vielleicht Gottes schöpferische Absicht mit der Nation: den Eidos.

Wir wissen nichts Gewisses aus der Zeit vor des Christentums Annahme. Unsere uralten Sagen dichteten größtenteils im Mittelalter westlich gesinnte höfische Pfarrer, die alten ungarischen Götter wiederum wurden im XIX. Jahrhundert erfunden von dilettantischen Poeten. An schriftlichen Denkmälern blieb uns gar nichts erhalten, und aus der verwandten Völker Dichtung zu folgern ist so, als würde jemand aus Petőfis Dichtung auf Petőfis Onkels literarisches Schaffen folgern.

Nur die Folklore, die Märchenforschung zeigt einige schwindende Spur, die in die fernste Vergangenheit führen kann, in jenes unbestimmte, bewußtseinsmäßig hinabgestufte halb-menschliche Reich, wo die Märchen geboren werden.

Das vorchristliche Ungartum auch besaß das uralte, um natürliche Ursachen sich nicht kümmernde Wissen von des Lebens Entstehen und Vergehen. Jene Wirklichkeit, die des Menschen Leib lebend macht und welche die klassischen Lateiner *Genius* nannten, sahen auch die Ungarn, wie nochsoviel andere primitive Völker,

madár formájában látták. A régi magyarok vezértörzsének életadó és halálba repülő madara a turul volt, ez a sólyomfajta nagy madár (falco laicoriphos), mely a rokon török népeknek is totem-állatjuk volt toghrul néven. Amint a keresztényesített későbbi feljegyzéseken is áttetszik, a magyarok első fejedelme, isten-királya, Álmos, a turul fia volt.

De a turul halálmadár is. Az ősi magyarok "mithoszalkotó, tehát szellemet teremtő képzeletének a középpontjában is a halál áll, mint a többi népnél.

A tudósok azelőtt azt gondolták, hogy a mithoszok kifejlődését az égi jelenségeken, nap, hold, csillagok, évszakok jártán való csodálkozás indította meg. Az újabb felfogás szerint ez a kozmikus mithologia csak később jön létre. Az első nagy ősvilági borzalom, ami közvetlenül előtte feküdvén, megindítja a primitív ember képzeletét, a holttest és a halál általában. Az istenek és démonok kezdetben holttestek voltak, élő és járó-kelő, bosszúálló és utódokat nemző halottak. Kezdetben vala a kísértet... ha van döntő ereje a consensus gentium-nak, akkor semmi sem olyan igaz, mert semmi sem olyan általános, mint a kísértetektől való félelem.

Nem tudjuk, mi volt az ősi mithosz, amelybe a magyarság először objektíválta a halottaktól való iszonyódását. De van népmesénknek egy eleme, melyet a nyugati népek nem ismernek, rokon motívumot csak az oroszoknál találni, ahová később került, és azután az ural-altáji népeknél: ez a vasorrú bába, és ritkábban előforduló férfialakpárja, a vasfejű farkas, vasfejű ember, ólomfejű barát. Solymossy Sándor szerint, akinek köszönhetjük, hogy népmeséink ősvallási gyökerei megvilágosodtak, a vasorrú bába visszaemlékezés az ural-altáji népek bálványaira, melyeknek az arcát, vagy az orrát fémből készítették, hogy az áldozati vért könnyebben le lehessen mosni róla.

Az utalás rendkívül sokat sejtető, — csak éppen a túlságosan praktikus és józan magyarázat nem megnyugtató. A bálványoknak valószínűleg azért volt vasorrú, mert halottat ábrázoltak. A halottak a legkülönbözőbb népek képzeletében, mint fekete színű emberek jelennek

1 in Vogels Form. Der alten Ungarn Führerstammes lebengebender und in den
2 Tod fliegender Vogel war der Turul, dieser falkenartige große Vogel (falco
3 laicoriphos), der auch der verwandten türkischen Völker Totem-Tier war namens
4 Toghurul. Wie auch den christianisierten späteren Aufzeichnungen hindurchschimmert,
5 war der Ungarn erster Fürst, Gott-König, Almos [Traumhaber,
6 vgl. Könyves = Buchhaber], des Turul Sohn.

7
8
9 Aber der Turul ist auch Totenvogel. In der alten Ungarn mythosgestaltender,
10 also Geist schaffenden Vorstellung Mittelpunkt auch steht der Tod, wie bei den
11 übrigen Völkern.

12
13 Die Gelehrten glaubten vormals, daß der Mythen Herausbildung durch das
14 Wundern über die Himmelserscheinungen, Sonne, Mond, Sterne, Jahreszeiten
15 Lauf in Gang gesetzt wurde. Nach der neueren Auffassung kommt diese kosmische
16 Mythologie erst später zustande. Der erste große urweltliche Schauer, was
17 unmittelbar vor ihm liegend in Gang setzt des primitiven Menschen
18 Vorstellung, ist der Leichnam und der Tod im allgemeinen. Die Götter und
19 Dämonen waren im Anfangs Leichen, lebende und herumgehende, rächende und
20 Nachkommen zeugende Tote. Im Anfang war das Gespenst . . . wenn entscheidende
21 Kraft hat der consensus gentium, dann ist nichts so wahr, weil nichts
22 so allgemein ist, wie die Furcht vor den Gespenstern.

23
24
25
26
27
28 Wir wissen nicht, was der uralte Mythos war, in den das Ungartum erstmals
29 objektiviert sein Grausen vor den Toten. Doch besitzt unser Volksmärchen ein
30 Element, das die westlichen Völker nicht kennen, verwandtes Motiv ist nur bei
31 den Russen zu finden, wohin es später gelangte, und dann bei den ural-altaischen
32 Völkern: dies ist die eisennasige Hexe, und ihr seltener vorkommendes
33 Mannesgestaltgegenstück, der eisenköpfige Wolf, eisenköpfige
34 Mann, bleiköpfige Freund [auch: Mönch]. Laut Alexander Solymossy, dem wir
35 verdanken können, daß unserer Volksmärchen unreligiöse Wurzeln erhellt
36 worden sind, ist die eisennasige Hexe eine Rückerinnerung an die Götzen der
37 ural-altaischen Völker, deren Gesicht, oder deren Nase sie aus Metall fertigten,
38 damit das Opferblut leichter abgewaschen werden kann davon.

39
40
41
42
43 Der Hinweis läßt außerordentlich viel ahnen, — nur ist gerade die allzu
44 praktische und nüchterne Erklärung nicht beruhigend. Die Götzen hatten
45 wahrscheinlich darum Eisennasen, weil sie einen Toten darstellten. Die Toten
46 erscheinen in der verschiedensten Völker Vorstellung als schwarz farbene
47 Menschen,
48

meg, mert a hulla megfeketedik. Ennek a megfeketedésnek a kifejezési formája a vasfej, vasorr. Hogy a vasfejű ember minden további nélkül behelyettesíthető a mesében vasfejű farkassal, a par excellence halott-állattal, mutatja, hogy itt miről van szó. A vasorrú bába nem a halottat ábrázoló bálvány, hanem maga a halott. Legrégibb magyar maradványunk abból az ősvilági derengésből, ahol élők és holtak, emberek és állatok kísérteties összevisszaságban tanyáztak és ahol a vallások születtek.

Emellett a vágyteljesedés is belejátszik a mithosz-alkotásba, a halottból madár lesz, mert a madár szabadon száll, mint a vágy. A turul, a totem-állat is eredetileg lélek-madár lehetett. Ennek a képzetnek az emlékét őrzi, úgy látszik, meséink kacsalábon forgó kastély-motivuma. Solyomossy Sándor szerint az ősi magyarok is, mint a többi sátorban tanyázó rokonnép, a világmindenséget óriási körben forgó sátornek képelték, melyet a közepén egy világfa tart. Népmeséink egy másik speciálisan magyar motivuma, az égisz nagy fa, őrzi ennek az elképzelésnek az emlékét. Az ural-altáji népek a sámánnak, a varázslónak a sátrát a világmindenség képére építik és a sátorrúd tetejét egy madár, többnyire kacsza díszíti. Innen a kacsalábon forgó kastély.

Talán egy ősi eredet-mondát őriz a csodaszarvas költői szépségű mondája, de ennek a magyar eredetét általában kétségbe vonják. A mondának egy, a magyarénál régibb perzsa változata mintha azt bizonyítaná, hogy a szarvas a honfoglaló magyarságnak nemcsak vezére, hanem őse is volt, ősanyja, mint a turulmadár volt a mithikus ősapja.¹

¹ *Irodalom*. Roheim Géza, A kazár nagyfejedelem és a turul monda. *Ethnographia*, 1917. Solyomossy Sándor, Keleti elemek népmeséinkben. *Ethn.* 1922. U. ö. A vasorrú bába és mithikus rokonai. *Ethn.* 1927. U. ö. Magyar ősvallási elemek népmeséinkben. *Ethn.* 1929. Berze Nagy János, A csodaszarvas mondája. *Ethn.* 1927. Kerényi Károly, A csodaszarvas. *Ethn.* A halál a mithológiában v. ö. Hans Naumann, Primitive Gemeinschaftskultur, Jena 1921. Walter F. Otto, Die Manen oder von den Urformen des Totenglaubens, Berlin 1923. H. Güntert, Kalypso 1919. U. ö. Kundry, 1928.

1 weil die Leiche schwarz wird. Dieses Schwarzwerdens Ausdrucksform ist der
2 Eisenkopf, die Eisennase. Daß der eisenköpfige Mann ohne alles Weitere
3 hineinersetzbar ist im Märchen mit dem eisenköpfigen Wolf, dem par excellence
4 Toten-Tier, zeigt, wovon hier die Rede ist. Die eisennasige Hexe ist kein den
5 Toten darstellender Götze, sondern der Tote selbst. Unser ältestes ungarisches
6 Überbleibsel aus jenem urweltlichen Dämmern, wo Lebende und Tote,
7 Menschen und Tiere in gespenstischem Durcheinander hausten und wo die
8 Religionen geboren wurden.

12 Daneben spielt auch die Sehnsuchterfüllung hinein ins Mythe-Schöpfen, aus
13 dem Toten wird ein Vogel, weil der Vogel frei fliegt, wie die Sehnsucht. Der
14 Turul, das Totem-Tier auch mochte ursprünglich Seelen-Vogel gewesen sein.
15 Dieser Vorstellung Andenken bewahrt, so scheint es, unserer Märchen auf
16 Entenbein rotierendes Schloß-Motiv. Laut Alexander Solyomossy stellten sich
17 auch die alten Ungarn, wie die übrigen im Zelt hausenden verwandten Völker,
18 das Weltall als in einem riesigen Kreis rotierendes Zelt vor, das in der Mitte ein
19 Weltenbaum hält. Unserer Volksmärchen ein anderes spezifisch ungarisches
20 Motiv, der bis zum Himmel reichende große Baum, bewahrt dieser Vorstellung
21 Andenken. Die ural-altäischen Völker bauen des Schamanen, des Zauberers Zelt
22 nach des Weltalls Bild und der Zeltstange Spitze schmückt ein Vogel, zumeist
23 eine Ente. Daher das auf Entenfuß rotierende Schloß.

30 Vielleicht eine uralte Sage bewahrt des Wunderhirschen dichterisch schöne
31 Sage, doch ihr ungarischer Ursprung wird allgemein in Zweifel gezogen. Als
32 würde der Sage eine ältere denn die ungarische persische Variante beweisen, daß
33 der Hirsch dem landnehmenden Ungartum nicht nur Führer, sondern auch Ahne
34 war, seine Urmutter, wie der Turulvogel der mythische Urvater war. ▮

¹ << *Literatur*. Roheim (Der chasarische Großfürst und die Turulsage) – Solyomossy (Östliche Elemente in unseren Volksmärchen) – Ders. (Die eisennasige Hexe und ihre mythischen Verwandten) – Ders. (Ungarische unreligiöse Elemente in unseren Volksmärchen) – Berze Nagy (Die Sage vom Wunderhirsch) – Kerényi (Der Wunderhirsch). Der Tod in der Mythologie vgl. Hans Naumann...etc..Ders. Kundry.

b) A kereszténység felvétele.

Folklore, totem-állat és népmese még nem tartoznak a szellem történetéhez, még nem kifejeződései a nép eidosának. Ezek még mind szellemen inneni formák, épp úgy, mint azok a primitív látásmódok, melyek a nyelv történetében maradtak ránk. A szellem birodalma a világos tudat. Története ott kezdődik, ahol először fejezi ki magát tudatosan.

A magyar kultúra születése egybeesik a kereszténység felvételével. Szent István nagy tette teremtette meg Magyarországon mindazokat a feltételeket, melyek a kulturális élethez szükségesek. A kereszténység adott az országnak egy társadalmi osztályt, az egyházi rendet, melynek hivatása lett, hogy a kulturális javakat hosszú ideig egymaga ápolja. A kereszténység hozta be az országba az írásolvasást, bár az ősmagyarok is volt írása, a rovás-írás, de amennyire tudomásul bírunk róla, ez nem szolgált szövegek rögzítésére. Csak a kereszténység teremtette meg minálunk a jelentős szavaknak, rögzített szövegnek (szentírás, liturgia) azt a mágikus borzongással határos tiszteletét, ami az irodalom alapja. És a kereszténység hozott először az országba olyan szellemi tartalmat, ami szöveg-szerű rögzítésbe, irodalomba kívánkozott.

A magyar szellemi élet születése egy nap történt megkereszteltetésével. A magyar kultúra eredendően keresztényi kultúra, mint az Egyház legidősebb leányáé, a franciáé, és nem „megtért” kultúra, mint a germán népeké. Ezért visszás és komikus minálunk minden olyan törekvés, mely német mintára, kultúránk kiteljesedését kereszténység-előtti, nem látható ősutakon keresi.

A kereszténység a magyarság számára mindenképp előtt metafizikai tartalmat jelent. Feleletet azokra a végső nagy kérdésekre, melyek bizonyára az ősmagyarok lelkében is felmerültek, ha nem is kérdés, hanem mindjárt felelet formájában, mint a többi primitív népnél. A kereszténység azonkívül erkölcsant adott, szabályozta minden részletre kiterjedően, hogyan kell élnie az embernek az életét. Ez az életirányítás valószínűleg minden pontban ellenkezett

b) Des Christentums Annahme.

Folklore, Totemtier und Volksmärchen gehören noch nicht zu des Geistes Geschichte, sind noch nicht Ausprägungen des Volkes Eidos. Diese sind noch alle Formen diesseits des Geistes, genau so wie jene primitiven Sichtweisen, die in der Sprache Geschichte auf uns geblieben sind. Des Geistes Reich ist das helle Bewußtsein. Seine Geschichte beginnt dort, wo es sich erstmals bewußt artikulierte.

Der ungarischen Kultur Geburt fällt zusammen mit des Christentums Annahme. Stephans des Heiligen große Tat schuf in Ungarn all jene Voraussetzungen, die fürs kulturelle Leben nötig sind. Das Christentum gab dem Land eine gesellschaftliche Klasse, den kirchlichen Orden, dessen Berufung es wurde, daß er die kulturellen Güter lange Zeit alleine pflege. Das Christentum brachte herein ins Land das Schreiben-Lesen, obwohl auch der Urungar eine Schrift besaß, die Kerb-Schrift, doch soweit wir davon Kenntnis besitzen, diente diese nicht zum Texte Fixieren. Nur das Christentum erschuf bei uns den bedeutsamen Wörtern, fixierten Texten (heilige Schrift, Liturgie) jene dem magischen Schauer angrenzende Ehrfurcht, was der Literatur Grundlage ist. Und das Christentum brachte erstmals ins Land solchen geistigen Inhalt, der sich in textartiges Festhalten, in Literatur hinein wünschte.

Des ungarischen geistigen Lebens Geburt geschah an einem Tag mit seiner Taufe. Die ungarische Kultur ist ursprünglich christliche Kultur, wie die der Kirche ältesten Tochter, der Französischen, und keine „bekehrte“ Kultur, wie der Germanischen Völker. Deshalb ist mißlich und komisch bei uns jede solche Bestrebung, die nach deutschem Muster, unserer Kultur Vollentfaltung auf vorchristlichen, nicht sichtbaren Urwegen sucht.

Das Christentum bedeutet für das Ungarum vor allem metaphysischen Inhalt. Antwort auf jene letzten großen Fragen, die gewiß auch in der Seele der Urungarn auftauchten, wenn auch nicht in Form von Frage, sondern sogleich Antwort, wie bei den übrigen primitiven Völkern. Das Christentum gab außerdem Morallehre, regelte auf jedes Detail sich erstreckend, wie der Mensch zu leben habe sein Leben. Diese Lebenslenkung widerstrebte wahrscheinlich in jedem Punkt

a primitív magyarság természetével. Nálunk nem maradt emléke, hogyan próbált a szellem középútat találni az össze nem egyeztethető ideálok között, mint amilyen a németek Heliandja, melyben Krisztus félig mint az evangéliumok Krisztusa, és félig mint germán hűbéres fejedelem jelenik meg. De bizonyos, hogy a küzdelem Magyarországon is keserves volt és bénító.

A kalandozás hősi századait a befelé való hősiesség összeszorított ajkú századai követték. És mikor megszólalt a magyar hang, a küzdelem már véget ért, a keresztény morál győzött, és a magyar civilizált nép lett. A magyar szellem eredendően civilizatorikus termék, a megfélemezett indulatok, a diadalra jutott tudat hozta létre. A magyar irodalom nem az ő nyelvűből, ősheroizmusból, ősspontaneitásból ered, mint a germán népeké, hanem a civilizáció legkésőbbi, féltve őrzött, büszkeséges hajtása.

c) *Az antik hagyomány. Magyarság és kereszténység.*

Azokban a századokban, amikor a magyar kultúra megszületett, inmár az Egyház volt egyedüli őrizője az emberiség legnagyobb kulturális hagyományának, az antik szellemnek.

Ma már nem gondoljuk, hogy a középkori szellem sarkalatos ellentéte az ókor szellemének. Ennek a felfogásnak utolsó hulláma volt Spengler és a kultúrkörök elmélete. Ma inkább azt hisszük, hogy a középkor az ókor szerves folytatása. Az Egyház átvette és a maga módján tovább fejlesztette az antik hagyományokat. A renaissance-nak nincs egy mozzanata sem, mely nem a középkorban gyökerezne.

Igy az Egyház az újkorba átmentette és a magyarságnak hagyományozta az antik világ egyik nyelvét, a latint. A nyelvvel együtt fennmaradt az a meghatározhatatlan, hatalmas valami, ami a nyelv géniusa. Aki latin szavakban fejezi ki magát, soha sem szabadulhat azoktól a tartalmaktól, melyek a latin szavakban az antik kultúra folyamán beléivódtak.

A nyelvvel elválaszthatatlanul összefonódott a latin

des primitiven Ungartums Natur. Bei uns blieb keine Erinnerung, wie der Geist probierte einen Mittelweg zu finden zwischen den nicht vereinbarlichen Idealen, wie es der Deutschen Heliand ist, worin Christus halb als der Evangelien Christus, und halb als germanischer Lehensfürst erscheint. Doch ist gewiß, daß der Kampf auch in Ungarn bitter war und lähmend.

Des Herumstreifens heldenhaften Jahrhunderten folgten des inwärtigen Heldentums zusammengepreßte Jahrhunderte. Und als die ungarische Stimme erklang, hatte der Kampf schon geendet, hatte die christliche Moral gesiegt, und das ungarische war ein zivilisiertes Volk geworden. Der ungarische Geist ist ein originär zivilisatorisches Produkt, die gezügelten Emotionen, das zum Sieg gelangte Bewußtsein brachte es zustande. Die ungarische Literatur stammt nicht aus der uralten Sprache, aus Ur-Heroismus, aus Ur-Spontaneität, wie die der germanischen Völker, sondern ist der Zivilisation spätester, sorgsam gehüteter, stolzer Trieb.

c) *Die antike Tradition. Ungartum und Christentum.*

In jenen Jahrhunderten, als die ungarische Kultur geboren wurde, war bereits die Kirche alleinige Hüterin der Menschheit größten kulturellen Überlieferung, des antiken Geistes.

Heute denken wir schon nicht mehr, daß der mittelalterliche Geist der fundamentale Gegensatz ist des Altertums Geistes. Dieser Auffassung letzte Welle war Spenglers und der Kulturkreise Theorie. Heute glauben wir eher, daß das Mittelalter des Altertums organische Fortsetzung ist. Die Kirche übernahm und entwickelte auf ihre Weise weiter die antiken Traditionen. Die Renaissance besitzt kein einziges Moment, das nicht im Mittelalter wurzeln würde.

So rettete die Kirche in die Neuzeit herüber und überlieferte dem Ungartum der antiken Welt eine Sprache, das Lateinische. Mit der Sprache zusammen blieb erhalten jenes undefinierbare, gewaltige Etwas, das der Sprache Genius ist. Wer in lateinischen Wörtern sich ausdrückt, kann nie mehr freikommen von jenen Inhalten, die sich in die lateinischen Wörter im Verlauf der antiken Kultur hineineinsogen.

Mit der Sprache untrennbar verflocht sich der lateinischen

irodalom szépségideálja. Ha nem is a klasszikus korszak szépsége, ami sokkal magasabbrendű volt, semhogy a középkor egyszerű elméi felemelkedhettek volna odáig, de mindenesetre az az ősbibb valóság, ami a klasszikus ideálnak is az alapját alkotta.

Ez a latin szépségideál összefügg az antik szellem egyik legnagyobb örökségével, a logikus gondolkozással.

Az irodalmi szépségideál, mely a latin nyelvvel mintegy adva van, a logikus szépség ideálja. A latin irodalom legmagasabb csúcspontjain sem más, mint a józan gondolkozást kifejező beszéd gondos megtisztítása, megnevesítése, étherikusan áttetszővé tétele. Ezzel ellentétben például a germán szépségideál, mely még a primitív közösség napjaiban született, az eksztázis, hirtelen, illogikus gondolatkapcsolatokból teremt magának költői nyelvet. Ezért nem születhetett Shakespeare vagy Hölderlin latin kultúrában.

Ezért kockáztathatjuk meg azt a tételt, hogy a magyar irodalom tulajdonképpen a latin irodalom leánya, akár a francia, olasz vagy spanyol irodalom. A magyar irodalomnak nem voltak kereszténységelötti hagyományai, mint a germán népeknek, hogy időnkint ezekhez az ősförásokhoz visszatérjünk. Minden hagyomány latin hagyomány volt. A magyar verselés például a középlelatin himnuszok fordításaként keletkezett, a középlelatin himnusz pedig a késő-római rímes és ritmikus prózából, ami viszont a klasszikus latin próza dekadenciája volt. A magyar próza-írás latinnyelvű prózai művek fordításakor keletkezett, kódexeink nem beszélt nyelvet őriznek meg, hanem kezdetleges, magyartalan fordításokat. A kontinuitás a klasszikus latin és a magyar irodalom között megszakítatlan. Talán ez a magyarázata annak, hogy a magyar irodalom legdöntőbb fordulatakor, a XVIII. század végén, egyetlen irodalomból sem merítettek költőink annyi inspirációt, mint a klasszikus latinból.

Nagyon messzire vezetne, ha fel akarnánk sorolni mind a klasszikus hagyományt, amelyet a magyar kultúra az Egyházi közvetítésével nyert. A tudósok mindinkább úgy látják, hogy a középkor egész világi kultúrája az antik

1 Literatur Schönheitsideal. Wenn auch nicht die Schönheit des klassischen
2 Zeitalters, die viel höherrangig war, als daß des Mittelalters schlichte Geister
3 sich hätten erheben können bis dorthin, aber auf jeden Fall jene urtümlichere
4 Wirklichkeit, die auch des klassischen Ideals Grundlage bildete.

5
6
7 Dieses lateinische Schönheitsideal hängt zusammen mit einer der größten
8 Erbschaften des antiken Geistes, mit dem logischen Denken.

9
10 Das literarische Schönheitsideal, das mit der lateinischen Sprache gleichsam
11 gegeben ist, ist der logischen Schönheit Ideal. Die lateinische Literatur ist auch
12 auf ihren höchsten Gipfeln nichts anderes, als der nüchternes Denken
13 ausdrückenden Rede sorgfältiges Reinigen, Veredeln, ätherisches Transparen-
14 tentmachen. Damit im Gegensatz schafft beispielsweise das germanische
15 Schönheitsideal, das noch in der primitiven Gemeinschaft Tagen geboren wurde,
16 aus ekstatischen, plötzlichen, unlogischen Gedankenverbindungen sich eine
17 dichterische Sprache. Deshalb konnte nicht geboren sein Shakespeare oder
18 Hölderlin in lateinischer Kultur.

19
20
21
22 Deshalb können wir riskieren jene These, daß die ungarische Literatur eigent-
23 lich der lateinischen Literatur Tochter ist, gleich wie die französische, ita-
24 lienische oder spanische Literatur. Die ungarische Literatur besaß keine vor-
25 christlichen Überlieferungen, wie die germanischen Völker, damit wir von Zeit
26 zu Zeit zu diesen Urquellen zurückkehren. Alle Überlieferung war lateinische
27 Überlieferung. Das ungarische Versmachen beispielsweise entstand als
28 Übersetzung der mittellateinischen Hymnisdichtung, die mittellateinische
29 Hymne wiederum aus der spätrömischen reimenden oder rhythmischen Prosa,
30 was jedoch der klassischen lateinischen Prosa Dekadenz war. Das ungarische
31 Prosa-Schreiben entstand beim Übersetzen lateinischsprachiger Prosawerke,
32 unsere Kodexe bewahren keine gesprochene Sprache auf, sondern primitive,
33 ungarische Übersetzungen. Die Kontinuität zwischen der klassischen latei-
34 nischen und der ungarischen Literatur ist unzerrissen. Vielleicht ist dies die
35 Erklärung dafür, daß zu der ungarischen Literatur entscheidendsten Wende, an
36 des XVIII. Jahrhunderts Ende, aus keiner einzigen Literatur unsere Dichter
37 soviel Inspiration schöpften, wie aus der klassisch lateinischen.

38
39
40
41
42
43
44
45 Sehr weit würde es führen, wenn wir aufzählen wollten jede klassische
46 Überlieferung, welche die ungarische Kultur mit der Kirchlichen Vermittlung
47 gewann. Die Wissenschaftler sehen es immermehr so, daß des Mittelalters ganze
48 weltliche Kultur der Antiken

folytatása volt. Még a lovag-morálnak, ennek a leginkább középkori izű társadalmi jelenségnek is az athéni arisztokrácia gondolkozásmódjában keresik a gyökerét, és az első lovagi törvénymondó Aristoteles volt a Nikomachosi Etikában. A szellem és a szellemi termék megbecsülése, az az egész intellektuális értékrendszer, melyben az irodalom idővel megtalálja az őt megillető helyet, azt az önérzetet, mely nélkül magasabb irodalmi élet nem jöhet létre, szintén antik hagyomány.

A magyar eidos kutatóját az a kérdés gyötri, vajjon mit adott a magyarság önmagából ahhoz a keresztény-antik kultúrához, ami Szent István nyomán Magyarországon létre jött. Vajjon mi a speciálisan magyar vonás a magyar kereszténységben, milyen módon reagált a magyarság a kereszténységre?

Erre a kérdésre nem tudunk válaszolni. Kereszténynek lenni és magyarnak lenni csaknem ezer éven át teljesen egyet jelentett. A régi nagy magyarok életideáljából, világfelfogásából nem lehet kiemelni a magyar elemet a keresztényiből.

Általában azt lehetne mondani, hogy a magyarság a kereszténységgel szemben passíve viselkedett, nem volt semmi olyan reakciója, melyből a magyar eidosra lehetne következtetni, ha csak nem maga ez a passzivitás.

Tudunk ugyan pogánylázadásokról, de nem tudjuk, mi volt a szellemi hátterük és hogy volt-e egyáltalán, nemcsak az idegen fajta gyűlölete hozta-e létre azokat. Magyar földön nem teremtek eretnokségek, amint hogy alig születtek misztikus szentek és rendalapító lelkesültek sem. Zsinataink csak egyházkormányzati kérdésekkel foglalkoztak. Azt kell gondolnunk, hogy a magyar faji alkat józanságával nem fér össze a metafizikai nyugtalanság.

2. SZERZŐK, MEGJELENÉSI FORMA.

A kezdődő keresztény magyar kultúrát az egyház nemcsak tartalmában határozta meg, hanem hordozóiban is. Alapvető a külföldről ideküldött papok voltak, a szellem legtágabb értelemben vett misszionáriusai. Az egyház

1 Fortsetzung war. Sogar der Ritter-Moral, dieser am meisten mittelalterlich
2 schmeckenden gesellschaftlichen Erscheinung Wurzel auch suchen sie in der
3 Denkweise der Athener Aristokratie, und der erste ritterliche Gesetzssprecher
4 war Aristoteles in der Nikomachosschen Ethik. Des Geistes und des geistigen
5 Erzeugnisses Achtung, jenes ganze intellektuelle Wertsystem, worin die Lite-
6 ratur mit der Zeit den ihr gebührenden Platz findet, jenes Selbstgefühl, ohne das
7 höheres literarisches Leben nicht zustande kommen kann, ist gleichfalls antike
8 Tradition.

12 Des ungarischen Eidos Forscher quält die Frage, was wohl das Ungartum
13 beigesteuert hat aus sich heraus zu jener christlich-antiken Kultur, die auf Ste-
14 phans des Heiligen Spur in Ungarn zustande kam. Was ist wohl der speziell
15 ungarische Zug im ungarischen Christentum, auf welche Weise reagierte das
16 Ungartum aufs Christentum?

19 Auf diese Frage können wir nicht antworten. Christ sein und Ungar sein
20 bedeutete beinahe tausend Jahre hindurch völlig eins. Aus der alten großen
21 Ungarn Lebensideal, aus ihrer Weltauffassung kann man nicht herausheben das
22 ungarische Element aus dem des Christlichen.

25 Im allgemeinen könnte man sagen, daß das Ungartum sich gegenüber dem
26 Christentum passiv verhielt, es keinerlei solche Reaktion hatte, woraus man auf
27 den ungarischen Eidos folgern könnte, wenn nicht es selber diese Passivität ist.

30 Wir wissen zwar von Heidenaufständen, aber wissen nicht, was ihr geistiger
31 Hintergrund war und ob es den überhaupt gab, nicht nur der fremden Art Haß
32 sie hervorbrachte. Auf ungarischem Boden wuchsen keine Ketzereien, so wie
33 kaum geboren wurden mystische Heilige und auch ordensgründende Begeisterte
34 nicht. Unsere Synoden beschäftigten sich nur mit Kirchenverwaltungs-Fragen.
35 Wir müssen denken, daß mit der ungarischen rassistischen Konstitution
36 Nüchternheit sich nicht verträgt die metaphysische Unruhe.

2. AUTOREN, ERSCHENUNGSFORM.

43 Die beginnende christliche ungarische Kultur wurde von der Kirche nicht nur
44 in ihrem Inhalt bestimmt, sondern auch in ihren Trägern. Ihre Fundamentleger
45 waren die vom Ausland hergeschickten Priester, des Geistes im weitesten Sinn
46 genommenen Missionare. Die Kirche

adta Szent Istvánnak Heribert papot, III. Ottó jegyzőjét, legrégebb oklevélírókat, akivel az írásbeliség Magyarországon elkezdődött. Az egyház küldte be Velencéből Szent Gellértet, az első embert, aki Magyarországon irodalmi tevékenységet fejtett ki.

Az egyháziak által művelt magyarországi írásbeliség kettős gyökerű. Kétféle szükséglet váltotta ki, hogy az emberek megtanuljanak írni-olvasni: az oklevelek és az egyházi szertartáskönyvek.

Számunkra csak az utóbbiak fontosak. A katolikus vallási élet egyes szövegeket nem nélkülözhet: missálékat, breviáriumokat stb. Ezekhez hozzájárultak a szerzetesek lelki táplálékául szolgáló elmélkedések, prédikáció-gyűjtemények és legendáriumok. Létrejött a kolostori könyvtár, majd a kolostori másoló szoba, a stuba scriptoria, könyvtermelésünk első műhelye.

Középkori irodalmunk megjelenési formája a kódex. A kódex kézzel írott könyv. Az Árpád-korban még az értékes, állatbőrből készült pergamenra írták, ami csak megnövelte a könyv műtárgyszerű mivoltát. Később a pergament az olcsóbb papír váltja fel. A legrégebb ránkmaradt papírból készült oklevél Magyarországon 1310-ből való. Papírmalmok csak a XVI. században keletkeztek, addig külföldről hozták be a papírt.

A könyv igen nagy értéket jelentett. Már külső kiállításánál fogva is sokkal közelebb állt a festményhez vagy a szoborhoz, mint a mai olcsó nyomtatott könyvhöz. Beütőnek a hártýára rajzolása (a magyar „ír“ ige eredeti jelentése rajzol, fest) aprólékos, hosszú, türelmes munkát kívánt meg. A színes, ábrázoló kezdőbetűket, az initalékat, melyek az olvasni nem tudóval közölték a könyv tartalmát, külön művész, a miniátor, rajzolta és festette. A könyvkötés mestersége csodálatos fejlettséget ért el hazánkban, sőt az aranyozott kötést talán először Mátyás király alkalmazta Európában.

A kolostor vagyonának egyik alapja a könyvtár volt. A könyvtár részben kölcsönként könyvek lemásolása útján szaporodott, részben olymód, hogy a rendbe belépő köteles volt egy könyvet hozni magával, részben kegyes lelkek

gab Stephan dem Heiligen den Priester Heribert, Ottos des III. Notar, unseren ältesten Urkundenschreiber, mit dem die Schriftlichkeit in Ungarn begann. Die Kirche schickte herein aus Venedig den Heiligen Gerhard, den ersten Mann, der in Ungarn eine literarische Tätigkeit entfaltete.

Die von den Klerikalen kultivierte ungarländische Schriftlichkeit ist doppelwurzellig. Zweierlei Bedarf löste aus, daß die Leute schreiben-lesen lernen sollen: die Urkunden und die kirchlichen Liturgiebücher.

Für uns sind nur die letzteren wichtig. Das katholische religiöse Leben kann einzelne Texte nicht entbehren: Missalen, Breviarien usw. Zu diesen trugen bei die den Mönchen als geistige Nahrung dienenden Meditationen, Predigt-Sammlungen und Legendarien. Es entstand die klösterliche Bücherei, dann die klösterliche Kopierstube, die stuba scriptoria, unserer Buchproduktion erste Werkstatt.

Unserer mittelalterlichen Literatur Erscheinungsform ist der Kodex. Der Kodex ist mit der Hand geschriebenes Buch. Im Arpaden-Zeitalter wurde es noch auf das wertvolle, aus Tierhaut hergestellte Pergamen geschrieben, was das kunstgegenständliche Wesen des Buches nur mehrte. Später löst das billigere Papier das Pergamen ab. Die älteste uns verbliebene aus Papier gefertigte Urkunde in Ungarn ist von 1310. Papiermühlen entstanden erst im XVI. Jahrhundert, bis dahin wurde aus dem Ausland eingeführt das Papier.

Das Buch bedeutete einen überaus großen Wert. Schon von seiner äußeren Aufmachung her stand es auch viel näher dem Gemälde oder der Statue, als dem heutigen billigen gedruckten Buch. Seiner Buchstaben auf die Membrane Malen (des ungarischen Verbs „ír“ [schreibt] ursprüngliche Bedeutung ist zeichnet, malt) verlangte minuziöse, lange, geduldige Arbeit. Die farbigen, darstellenden Anfangsbuchstaben, die Initialen, die dem nicht Lesekundigen mitteilten des Buches Inhalt, zeichnete und malte ein extra Künstler, der Miniator. Des Buchbindens Kunst erreichte einen wunderbaren Entwicklungsstand in unserer Heimat, sogar den vergoldeten Einband wandte vielleicht erstmals König Matthias an in Europa.

Des Klostersvermögens eine Grundlage war die Bücherei. Die Bücherei mehrte sich teils auf des Kopierens entliehener Bücher Weg, teils solcherart, daß der in den Orden Eintretende verpflichtet war ein Buch zu bringen mit sich, teils vermachten fromme Seelen

végrendeletükben könyvet hagyományoztak a rendi könyvtárra. A magyar rendek eléggé gazdagok voltak könyvekben. Pannonhalmának például 80 könyve volt Szent László korában, amikor a nagy kremsmünsteri apátságnak csak 60.

A könyv, mint értéktárgy, sokszor a kapzsiság és a tulajdon elleni vétkek célpontja lett. Tudunk egy Gutkeledi Vid mesterről, a XIII. század közepén, aki kölcsönkért egy bibliát a csatári monostortól, melynek a kegyura volt. A bibliát később 70 márka ezüstért elzalogosította egy Farcasius nevű zsidónak, amiért is családja két falut adott kárpótlásul a monostornak.

A könyv nem csak anyagilag volt értékes. Ebben az időben a konkrét könyv és szellemi tartalma valami mágiikus egységet alkotott még, minden könyv egy kissé varázseszköz is volt. Sokszor olyan hatása volt a könyvnek, mint egy ereklyének. Irott imádságokat amulett formájában magukon hordoztak, mint ma is Keleten. A mi Thewrewk-kodexünk is tartalmaz egy imádságot: aki magán hordozza, „sem szénben, sem hadban, sem vízben el nem vész“, mérges állat nem árthat neki és nem kerül majd poklokra a lelke. Szent Bonifácus germánjai azért becsülték meg a nekik felolvasott szöveget, mert a szent díszes aranyozású könyvből olvasta fel. Kálmán király „könyves“ jelzője sokat sejtet abból a hatalmi misztikumból, ami a könyvet övezte.

Az irodalmi alkotás három alaptényezője, szöveg, szerző és közönség egészen más viszonyban álltak egymással a kéziratos irodalom korában, mint napjainkban és ez a másféle beállítottság a középkori irodalom legfontosabb kialakítói közé tartozik.

Az irodalmi mű szövege ekkor még nem volt állandó. A kódexmásoló, ha jónak látta, változtatott a szövegen, javított, beiktatott, rövidített. Nincsen két kodex, melynek a szövege teljesen egyforma volna. A kodex többnyire nemcsak egy művet tartalmaz, hanem különböző, sokszor igen diszparát művekből összeállított gyűjtemény. Gyakran a kész kódexhez utólagosan hozzákötötték még egy művet, vagy az üresen hagyott lapokra beiktattak valamit.

1 in ihrem letzten Willen ein Buch der Ordensbücherei. Die ungarischen Orden
2 waren genug reich an Büchern. Pannonhalma beispielsweise hatte 80 Bücher zur
3 Zeit Ladislaus des Heiligen, als die große Abtei von Kremsmünster nur 60.

4
5
6 Das Buch, als Wertgegenstand, wurde oft der Habgier und der Vergehen
7 gegen das Eigentum Zielpunkt. Wir wissen von einem Meister Vid Gutkeledi, in
8 des XIII. Jahrhunderts Mitte, der zu entleihen bat eine Bibel vom Csatárer
9 Kloster, dessen Patron er war. Die Bibel verpfändete er später für 70 Mark
10 Silber einem Juden namens Farcasius, wofür seine Familie zwei Dörfer gab als
11 Entschädigung dem Kloster.

12
13
14
15 Das Buch war nicht nur materiell wertvoll. In dieser Zeit bildete das konkrete
16 Buch und sein geistiger Gehalt noch eine Art magische Einheit, jedes Buch war
17 ein wenig auch Zaubergerät. Oft hatte ein Buch eine solche Wirkung, wie eine
18 Reliquie. Geschriebene Gebete trug man in Form von Amuletten an sich, wie
19 auch heute im Osten. Auch unser Thewrewk-Kodex enthält ein Gebet: wer es an
20 sich trägt, „verdirbt weder in Kohle [= Glut], noch im Heer [= Krieg], noch im
21 Wasser“, giftiges Getier kann nicht schaden ihm und gerät dann nicht zu Höllen
22 seine Seele. Des Heiligen Bonifaz Germanen schätzten darum den ihnen
23 vorgelesenen Text, weil der Heilige aus einem schmuckvoll vergoldeten Buch
24 ihn vorlas. König Kolomans „buchhabender“ Beiname läßt viel ahnen von
25 jenem Macht-Mystikum, was das Buch umgab.

26
27
28
29
30
31
32 Des literarischen Schaffens drei Grundfaktoren, Text, Verfasser und Publi-
33 kum standen in ganz anderem Verhältnis miteinander in der handschriftlichen
34 Literatur Zeitalter, als in unseren Tagen und diese andersartige Einstellung
35 gehört zu der mittelalterlichen Literatur wichtigsten Ausgestaltern.

36
37
38
39 Des literarischen Werkes Text war damals noch nicht beständig. Der Ko-
40 dexkopist, wenn er es für gut sah, änderte am Text, verbesserte, machte Ein-
41 schübe, kürzte. Es gibt keine zwei Kodexe, deren Text vollständig gleich wäre.
42 Der Kodex enthält zumeist nicht nur ein Werk, sondern ist eine aus ver-
43 schiedenen, oft sehr disparaten Werken zusammengestellte Sammlung. Häufig
44 band man an den fertigen Kodex nachträglich noch ein Werk, oder man fügte
45 auf den leer gelassenen Seiten etwas ein.

Ilymódon minden egyes kódexnek megvan a maga példányegyenisége, nem úgy mint a nyomtatott könyvnek.

A kéziratos irodalom korában a mű szerzője háttérbe szorult, többnyire megőrizte anonymitását. Ha meg is nevezte magát, csak hosszú és nagyon alázatos bocsánatkéresési formulák után tette, vagy csak a nevének a kezdőbetűjét közölte, mint a mi Anonymusunk, a „P. dictus magister“, hogy a barátai tudják, de rejtve maradjon a távollállók előtt.

Ez részben a középkor asketikus szelleméből következett. Az áhitatos szerző nem világi hírnevet keresett, hanem Isten nagyobb dicsőségét és felebarátainak a lelki javát. Nevét kiírni illetéktelen kérkedés lett volna, hiszen ami jót írt, úgyis a Szentlélek sugallatára és régi szent emberek tanítása alapján írta.

A középkori szerző nemcsak hogy nem törekedett önkifejezésre, hanem egyáltalán fogalma sem volt róla, hogy alkotó munkát végez. Ő csak a hagyományokat akarta tovább adni. Ha írói önérzet volt benne, nem alkotó tehetőségére volt büszke, hanem jártosságára és szavahihetőségére. Ha úgy érezte, hogy műve nagyon jól sikerült, akkor kegyes csalással valamelyik nagy tekintély műve gyanánt hozta forgalomba, ezért a sok ál-ágostoni és ál-aristotelesi munka.

De volt egy másik, külsőbb, de nem kevésbé fontos oka is, hogy miért szorult a szerző személye háttérbe. Azért, mert a másoló még annyira az előtérben volt, hogy elhomályosította a szerző alakját. Ez természetes következménye volt annak az egységnek, amit a könyv konkrét formája és tartalma alkotott. Az érték az előttem fekvő könyv volt és azt a másoló hozta létre, méltó tehát, hogy az ő emlékét őrizze. A másolók tudatában is voltak ennek.

Hiszen egy könyv sokszor évek kitartó munkája volt. Incipiunt epistole... cum diligenti cura et labore multis annis ad profectum legencium in materna lingua exarata, itt kezdődik az írás sok évnek szorgalmas gondjával és munkásságával az olvasók hasznára az anyanyelvre áttéve, mondja az Érdy-kódex kezdete. A másoló az olvasó számára sokkal közvetlenebb valóság volt, mint a szerző. A

1 Auf diese Weise hat jeder einzelne Kodex seine eigene Exemplarindividualität,
2 nicht so wie das gedruckte Buch.
3

4 In der handschriftlichen Literatur Zeitalter wurde des Werkes Autor in den
5 Hintergrund gedrängt, zumeist bewahrte er seine Anonymität. Wenn er sich
6 auch benannte, tat er es nur nach langen und sehr demütigen entschuldigungs-
7 bittenden Formeln, oder er teilte nur seines Namens Anfangsbuchstaben mit, wie
8 unser Anonymus, der „P. dictus magister“, damit seine Freunde es wissen, aber
9 er verborgen bleibe vor den Fernstehenden.
10

11
12 Dies folgte teils aus des Mittelalters asketischem Geist. Der andächtige
13 Verfasser suchte nicht weltliches Renomee, sondern Gottes höhere Herrlichkeit
14 und seinen Mitmenschen deren Seelenheil. Seinen Namen auszuschreiben wäre
15 ungeziemende Angeberei gewesen, denn was Gutes er schrieb, das schrieb er
16 sowieso auf des Heiligen Geistes Einflüsterung und auf der Grundlage alter
17 heiliger Männer Lehre.
18

19
20 Der mittelalterliche Verfasser trachtete nicht nur nicht nach Selbsta Ausdruck,
21 sondern hatte überhaupt keinen Begriff davon, daß er schöpferische Arbeit
22 leistet. Er wollte nur die Überlieferungen weiter geben. Wenn schrift-
23 stellerisches Selbstbewußtsein in ihm war, war er nicht auf seine schöpferische
24 Begabung stolz, sondern auf seine Bewandertheit und Glaubwürdigkeit. Wenn
25 er es so empfand, daß sein Werk sehr gut gelungen war, dann brachte er es mit
26 frommem Betrug als irgendeiner großen Autorität Werk in Umlauf, deshalb die
27 vielen pseudo-augustinischen und pseudo-aristotelischen Arbeiten.
28

29
30
31 Doch es gab auch einen anderen, mehr äußerlichen, aber nicht minder
32 wichtigen Grund, weshalb des Verfassers Person in den Hintergrund gedrängt
33 wurde. Darum, weil der Kopist noch so sehr im Vordergrund war, daß er ver-
34 dunkelte des Verfassers Gestalt. Dies war eine natürliche Folge jener Einheit,
35 die des Buches konkrete Form und sein Inhalt bildete. Der Wert war das vor mir
36 liegende Buch und das brachte der Kopist zustande, es ist würdig also, daß es
37 sein Andenken bewahre. Die Kopisten waren sich dessen auch bewußt.
38

39
40
41 War doch ein Buch oftmals die ausdauernde Arbeit von Jahren. Incipiunt
42 epistole... cum diligenti cura et labore multis annis ad profectum legencium in
43 materna lingua exarata, hier beginnt das Schreiben mit vieler Jahre fleißiger
44 Sorge und Arbeit zu der Leser Nutzen in die Muttersprache hinübergetan, sagt
45 des Erdy-Kodexes Anfang. Der Kopist war für den Leser viel unmittelbare
46 Wirklichkeit, als der Verfasser. Der
47
48
49

másoló időnkint szubjektív megjegyzéseit is odaveti a könyv margójára, esetleg a szövegbe is: „Igen fay feyem“ „Igen beteg valék“ „Yay hogh faradek bor ythlan“ „Ennek io aldomasa volna io helen“, adják tudunkra kódexünk másolói. Máskor Ave Máriát kérnek munkájuk áhitatos jutalmaként, vagy feljegyzik nevüket, hogy az olvasó imájába foglalhassa.

A másoló alakja sokkal határozottabb körvonalakkal él publikumának tudatában, mint a szerzőé. Miránk is fennmaradt két másoló-apáca neve, Ráskai Leáé és Sövényházi Mártáé, míg kódexünk szerzői ismeretlenek. Kódexek kolofonjából (végszavából) és levéltári feljegyzésekből vagy száz magyarországi másolóról és könyvfestőről tudunk. A könyvmásolás komoly polgári mesterséggé fejlődött abban az időben, amikor az írói alkotás még álmban sem tudta, hogy mi a honorárium. Azok az emberek, akiknek az írás a szenvedélyük, akkor ezt a szenvedélyt inkább könyvmásolás formájában elégtették ki. Így az első magyar grafomán, Konrad, a menedékszírti kolostor perjele, aki 1310-ben lemondott tisztségéről, hogy a másoló asztal mellett tölthesse minden idejét.

A közönség viszonya a könyvhöz szintén egészen más volt. A szerző és a másoló legtöbbször személyesen ismerte a közönségét, legalább is annak legfontosabb képviselőjét, a mecénást, akinek rendeletére és költségén készült a könyv. Ilymód a közönség sokkal erősebben befolyásolta az irodalmi alkotást, mint napjainkban. A „közönség“ megmondta, hogy mit akar olvasni és azt megírták neki.

Más világba lépünk be, amikor egy kódexet a kezünkbe véve, fel akarjuk idézni belső szemléletünk elé a lelket, mely a kódexet alkotta. A rendház hideg és furcsa módon mégis otthonias falai közt együtt ül a szerzetesek közössége, amely közösség volt olyan szoros egybeolvadásban, hogy hasonlót egyénekre széthullt korunkban nem igen találunk. Talán ott ül társai közt a másoló is, nehéz munkája végeztével, rejtegetett, alázatos büszkeség az arcán és az olvasásban legjáratosabb testvér felolvassa a legendát, „amit olvasni kell“. A készenlét, mellyel a hallgató megnyíjtja elméjét a kántált, recitativo-módon felolvasott

1 Kopist wirft zeitweise auch seine subjektiven Bemerkungen an des Buches
2 Rand, eventuell auch in den Text: [ungarisch mittelalterliche Orthographie>]
3 „Sehr schmerzt mein Kopf“, „Sehr krank war ich“, „Ach wie ermüdete ich Wein
4 trunklos“, „Dies hätte gut Gelage an gutem Ort“, geben uns unserer Kodexe
5 Kopisten zu wissen. Andermal erbitten sie ein Ave Maria als ihrer Arbeit
6 andächtige Belohnung, oder sie notieren ihre Namen, damit der Leser sie in sein
7 Gebet schließen kann.

8
9 Des Kopisten Gestalt lebt in viel entschiedeneren Umrissen in seines Pub-
10 likums Bewußtsein, als des Verfassers. Auch uns blieben zweier Kopistin-
11 Nonnen Namen erhalten, Lea Ráskais und Marta Sövényházis, während die
12 Verfasser unserer Kodexe unbekannt sind. Aus dem Kolophon (Schlußwort) von
13 Kodexen und aus archivalischen Aufzeichnungen wissen wir von etwa hundert
14 ungarländischen Kopisten und Buchmalern. Das Buchkopieren entwickelte sich
15 zu einem seriösen bürgerlichen Meisterhandwerk in jener Zeit, als das
16 schriftstellerische Schaffen noch in seinem Traum nicht einmal wußte, was das
17 Honorar ist. Jene Menschen, denen das Schreiben ihre Leidenschaft ist,
18 befriedigten damals diese Leidenschaft eher in des Buchkopierens Form. So der
19 erste ungarische Grafomane, Konrad, des Menedékszírti Klosters Prior, der
20 1310 abdankte von seinem Amt, um neben dem Kopiertisch verbringen zu
21 können all seine Zeit.

22
23
24
25
26
27 Des Publikums Verhältnis zum Buch war ebenfalls ganz anders. Der Ver-
28 fasser und der Kopist kannten meist persönlich ihr Publikum, zumindest dessen
29 wichtigsten Vertreter, den Mäzen, auf dessen Bestellung und Kosten angefertigt
30 wurde das Buch. Solcherart beeinflusste das Publikum das literarische Schaffen
31 viel stärker, als in unseren Tagen. Das „Publikum“ sagte, was es lesen will und
32 das wurde ihm geschrieben.

33
34
35
36 In eine andere Welt treten wir ein, wenn wir einen Kodex in unsere Hand
37 nehmend, heraufbeschwören wollen vor unsere innere Betrachtung die Seele,
38 die den Kodex schuf. Zwischen des Ordenshauses kalten und auf sonderbare
39 Weise dennoch anheimelnden Wänden sitzt beisammen der Mönche Gemein-
40 schaft, die eine Gemeinschaft war in solch enger Verschmelzung, daß wir
41 Ähnliches in unserem in Individuen zerfallenen Zeitalter kaum finden. Vielleicht
42 sitzt dort mang seinen Gefährten auch der Kopist, nach seiner schweren Arbeit
43 Beendigung, mit verstecktem, demütigem Stolz auf seinem Gesicht und der im
44 Lesen bewandertste Bruder liest die Legende vor, „was man lesen muß“. Die
45 Bereitschaft, mit welcher der Hörer sein Gemüt zur Aufnahme des psalmodiert,
46 recitativo-artig vorgelesenen

szöveg befogadására, olyan lelki motívumokat tartalmaz, melyek a mai olvasó lelkétől idegenek: a szöveg tekintélyében akar misztikus módon részesezni, a kegyelemben, mely a szent szavakból kiárad.²

3. LATIN IRODALOM.

A magyarországi irodalom első emlékei első keresztény századunk három szellemi vezéralakjához fűződnek: Szent István királyhoz, Szent Gellérthez és Szent Mór pécsi püspökhöz.

Szent István alakjának királyiságát érzik az ő nevében Szent Imre herceghez írt Intelmek, melyek mint a Corpus Iuris első része élték túl a századokat. Az Intelmeket nem Szent István írta, ismeretlen pap állította össze, külföldi fejedelem-tükrökből, a keresztényi király magasatos ideálját rajzolva a fiatal herceg fogékony lelke elé.

Szent Gellért nyugtalanul aktív egyéniségét őrzi a ránkmaradt Deliberationes, rendszertelen, csapongó munka, telve theologiai spekulációval, a távol kor mithosba vesző hiedelmeivel és személyes panaszokkal.

A tehetsége által társai közül kiemelkedő Szent Mór műve irodalmunk első legendája, Szent Zoerárd és Benedek magyarországi remeték története. Az aszkézisba merült halál-teljes kor első magyarföldi kifejeződése ez: történet a remetéről, aki ülve alszik egy fa odvában, és feltaláláshoz méltó leleményességgel akadályozza meg magát, nehogy igazán és élvezetesen elaludjék. A fakérgen nádszálakat szúr keresztül, feje fölé kövekkel megrakott korongot függeszt — ha elalszik, testét a nádszálak megszúrják, fejét pedig a kövek megütik. Mégis rablók ölték meg;

² *Irodalom.* Középkori irodalmunknak újabban két nagyarányú összefoglalása jelent meg: Horváth János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Budapest, 1931 és Pintér Jenő, *Irodalomtörténete*, I. kötet Budapest 1930. Az elméleti kérdésekre nézve I. Thienemann Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak Pécs 1930.* Könyvtörténet: Gulyás Pál, *A könyv sorsa Magyarországon a legrégebb időktől napjainkig*, Magyar Könyvszemle 1923.

1 Textes öffnet, enthält solche seelischen Motive, die des heutigen Lesers Seele
2 fremd sind: in des Textes Prestige will er auf mystische Weise teilhaben, in der
3 Gnade, die aus den heiligen Worten herausströmt. 2

3. LATEINISCHE LITERATUR.

9 Der ungarländischen Literatur erste Denkmäler knüpfen an unseres ersten
10 christlichen Jahrhunderts drei geistige Führergestalten: an König Stephan den
11 Heiligen, an den Heiligen Gerhard und den Fünfkirchener Bischof Maurus den
12 Heiligen.

13
14 Der Gestalt Stephans des Heiligen Königlichkeit ist spürbar aus den in sei-
15 nem Namen an Prinz Emmerich den Heiligen geschriebenen Ermahnungen, die
16 als des Corpus Iuris erster Teil die Jahrhunderte überlebten. Die Ermahnungen
17 schrieb nicht Stephan der Heilige, ein unbekannter Priester stellte sie zusammen,
18 aus ausländischen Fürsten-Spiegeln, des christlichen Königs hehres Ideal
19 zeichnend vor des jungen Herzogs empfängliche Seele.

20
21
22 Des Heiligen Gerhard ruhelos tätige Individualität bewahrt die uns verblie-
23 bene Deliberationes, eine unsystematische, flatterhafte Arbeit, gefüllt mit
24 theologischer Spekulation, mit der fernen Epoche in Mythos sich verlierenden
25 Aberglauben und persönlichen Klagen.

26
27 Des durch seine Begabung unter seinen Gefährten hervorragenden Heiligen
28 Maurus Werk ist unserer Literatur erste Legende, der ungarländischen Einsiedler
29 Sankt Zoerard und Benedikt Geschichte. Der in Askese gesunkenen tod-vollen
30 Epoche erster ungarländischer Ausdruck ist dies: Geschichte vom Einsiedler, der
31 sitzend schläft in eines Baumes Höhlung, und mit der eines Erfinders würdigen
32 Findigkeit sich daran hindert, ja nicht wirklich und genußreich einzuschlafen.
33 An der Baumrinde sticht er Schilfrohre hindurch, über seinen Kopf hängt er eine
34 mit Steinen beladene Scheibe — wenn er einschläft, stechen seinen Körper die
35 Schilfrohre, seinen Kopf wiederum schlagen die Steine. Dennoch töteten ihn
36 Räuber;

37
38
39
² << *Literatur.* Unserer mittelalterlichen Literatur sind neuerdings zwei groß-
angelegte Zusammenfassungen erschienen: Horváth.. (Die Anfänge der ungarischen
literarischen Bildung,) - und Pintérs (Literaturgeschichte, I.Band) -. Hinsichtlich der
theoretischen Fragen s. Thienemann..(Literarische Grundbegriffe) - Buchgeschichte:
Gulyás.. (Das Schicksal des Buches in Ungarn von den ältesten Zeiten bis zu unseren
Tagen)...

vajjon mit találtak nála, a vasláncon kívül, amit a derekán viselt?

A legenda-fejlődés azután csodatermő metamorfózisával birtokába vette a szent király és a szent püspök alakját is. Szent Istvánról két legenda maradt fent a XI-ik századból. A legenda-fejlődés az asketikus életideál irányában stilizálta át a hatalmas uralkodó történetét. Békességnek mutatja be és oly alázatosszívűnek, hogy hálát ad az Istennek, amikor a koldusok, akiket álruhában táplál, tévedésből megtépdesik a szakállát. Ugyanez az életideál formálja Szent Imre legendáját az örök szüzességet fogadó férj akkoriban tipikus történetévé.

Különös módon az egyházi férfiúnak, Szent Gellértnek a legendája több világi szellemet őriz meg, sőt ez az első irodalmi termékünk, amiben megüt bennünket a középkor másik arcának, a lovagi világnak a ragyogása. Ohtum pogánylázadása és a hős Csanád története, aki Ohtum kivágott nyelvvel igazolja, hogy igenis ő ölte meg a főpogányt, már a hitért harcoló lovag emberideálja felé mutat.

Még közelebb érünk a lovagi világhoz, Szent Lászlónak, a pogányverő királynak a legendájában. A lovagi fényességgel növekszik a fantázia is. Szent László nevéhez már sokkal több és sokkal dekoratívabb csoda fűződik, mint az előző szentekéhez. Az imádkozó király teste a levegőbe emelkedik, mert az ekstázis legyőzi a fizikai nehézkedés törvényeit — ezen az érzésen alapul a góthikus építészet testetlen égbelvelése. Éhező serege elé önként jönnek a szarvasok és bivalyok táplálékul, holttestével önként indul meg a szekér Várad felé, és az ember, aki nem tisztelte eléggé a király holttestét, hátrafordított nyakkal jár-kél a világban.

Szent Lászlóval érkezünk el annak az irodalmi műfajnak a bölcsőjéhez, amely középkori irodalmunk eleven középpontja, melyből a magyar középkor ereje továbbárad későbbi korokba: a történetíráshoz. Hóman Bálint kutatásai alapján ma már tudjuk, hogy Szent László korában, 1091 körül keletkezett az első történelmi alkotás, mely összefüggően tartalmazza a magyarok történetét, a Gesta Un-

1 was wohl fanden sie bei ihm außer der Eisenkette, die er an seinem Leib trug?

2
3 Die Legenden-Entwicklung nahm dann mit ihrer wundertreibenden Meta-
4 morphose in ihren Besitz auch des heiligen Königs und des heiligen Bischofs
5 Gestalt. Über Stephan den Heiligen blieben zwei Legenden erhalten aus dem XI.
6 Jahrhundert. Die Legenden-Entwicklung stilisierte in des asketischen Le-
7 bensideals Richtung um des mächtigen Herrschers Geschichte. Als friedfertig
8 stellt sie ihn vor und als so demütigen Herzens, daß er Gott dankt, als die
9 Bettler, die er in Verkleidung ernährt, aus Irrtum seinen Bart rupfen. Ebendies
10 Lebensideal formt des Heiligen Emmerichs Legende zu des ewige Keuschheit
11 gelobenden Gatten damals typischer Geschichte.

12
13
14
15
16 Sonderbarerweise bewahrt des Kirchenmannes, des Heiligen Gerhard Le-
17 gende mehr weltlichen Geist, ja dies ist sogar unser erstes literarisches Produkt,
18 worin uns entgegenschlägt des Mittelalters anderes Antlitz, der ritterlichen Welt
19 Strahlen. Ohtums Heidenaufstand und des heldenhaften Csanád Geschichte, der
20 mit Ohtums herausgeschnittener Zunge beweist, daß jawohl er den [*1940 >]
21 Oberheiden getötet hat, weist bereits in des für den Glauben kämpfenden Ritters
22 Menschenideal Richtung.

23
24
25
26 Noch näher gelangen wir zur Ritterwelt, in Ladislaus des Heiligen, des heid-
27enschlagenden Königs Legende. Mit dem ritterlichen Glanz wächst auch die
28 Fantasie. An Ladislaus' des Heiligen Namen knüpfen schon viel mehr und viel
29 dekorativere Wunder, als an die der vorherigen Heiligen. Des betenden Königs
30 Körper hebt sich in die Luft, denn die Ekstase besiegt der physikalischen
31 Schwere Gesetze — auf diesem Gefühl beruht der gotischen Baukunst
32 körperloses Indenhimmelwölben. Vor seine hungernde Schar kommen freiwillig
33 die Hirsche und Büffel als Nahrung, mit seinem Leichnam fährt der Wagen
34 freiwillig ab Richtung Großwardein, und der Mann, der nicht genügend Ehre
35 erwies des Königs Leichnam, wandelt mit nach hinten gedrehtem Hals auf und
36 ab in der Welt.

37
38
39
40
41 Mit Ladislaus dem Heiligen gelangen wir zu jener literarischen Kunstgattung
42 Wiege, die unserer mittelalterlichen Literatur lebendiger Mittelpunkt ist, woraus
43 des ungarischen Mittelalters Kraft weiterströmt in spätere Epochen: zur
44 Geschichtsschreibung. Auf der Grundlage der Forschungen Valentin Hómans
45 wissen wir heute schon, daß in Ladislaus' des Heiligen Zeitalter, um 1091
46 entstand jene erste geschichtliche Schöpfung, welche zusammenhängend enthält
47 der Ungarn Geschichte, die Gesta Un-

48
49 *[*1940 gestrichen. - 1940-ben törölve.]*

garorum. Ez a Gesta nem maradt ránk, de körülbelül rekonstruálható követőinek az alapján.

Régebben ezeket a történeti műveket krónikáknak nevezték. De a magyar Gesták a tudatos alkotásnak sokkal magasabb szintjén állnak, mint az évről-évre haladó, száraz feljegyzésekre szorítkozó, megkomponálatlan, és fantáziánélküli krónikák. Szellemi rokonságukat azokban a művészi, ősatmoszférával teljes, termékenyítő erejű könyvekben kell keresnünk, amelyek fennmaradóvá tették a népvándorlás hős népeinek a történetét: Cassiodorus, Jordanes, Paulus Diaconus, Toursi Szent Gergely.

A Gesta szerzője nemcsak feljegyezte, hanem elő is adta a történetét, esztétikai akarása és sugalmazó urának politikai szándékai szerint. A mi Gestáink az Árpádház mithoszba vesző családfáját voltak hivatva kimutatni. Minden Gesta világtörténelem, mert kezdetben minden nemzet egy volt, az őstörténete minden nemzetnek közös: a bibliai történet. De azután a nemzetek széteszoltak... és itt kezdődik a Gesta nemzeti, hatalmas, öntudatot teremtő feladata. A történelem az első birodalom, ahonnan a nemzeti önérték táplálékát meríti. Amióta az ember emlékezik, feléje dereng „az ősi dicsőség“.

Bármennyi elméletet állítottak is fel, nem tudjuk még néven nevezni azt a névtelent, Anonymust, aki az első ránkmaradt Gesta szerzője volt. De akár Pétert, az óbudai prépostot takarja a P. dictus magister, ahogyan ő szerényen megnevezi magát, akár más; akár II., akár III. Béla király jegyzője volt, annyi kétségtelen, hogy alakjának elképzelésében félrevezet bennünket budapesti városligeti szép szobra. A kámzsás, lehajtott fejű, alázatos barát helyett képzeljünk el díszes öltözetben egy biztos fellépésű, önértékes udvari papot, aki Párisban tanult, külföldi irodalmár barátaival levelez és irodalmi hivatásának a tudatában van. Tudja magáról, hogy ő az első, aki művészi formát ad a magyarok történetének. A király bizalmasa, fontos udvari funkció végzője: őrá vár a feladat, hogy halhatatlanná tegye az uralkodó dinasztiát.

Keze alatt a magyar történet színes, fantáziatелjes lovagi históriává alakult: fényes hadbavonulások, heroikus

garorum. Diese Gesta blieb uns nicht erhalten, aber ungefähr ist sie rekonstruierbar an Hand der ihr folgenden.

Früher nannte man diese geschichtlichen Werke Chroniken. Aber die ungarischen Gesta stehen auf einer viel höheren Ebene der bewußten Schöpfung, als die von Jahr zu Jahr fortschreitenden, auf trockene Aufzeichnungen beschränkten, unkomponierten, und fantasielosen Chroniken. Ihre geistige Verwandtschaft müssen wir in jenen künstlerischen, mit Uratmosphäre vollen, befruchtende Kraft habenden Büchern suchen, welche bleibend machten der heldenhaften Völker der Völkerwanderung Geschichte: Cassiodorus, Jordanes, Paulus Diaconus, Sankt Gregor von Tours.

Der Gesta Verfasser notierte nicht nur, sondern trug seine Geschichte auch vor, seinem ästhetischen Willen und den politischen Absichten seines einflüsternden Herrn gemäß. Unsere Gesta waren des Arpaden-Hauses in Mythos sich verlierenden Stammbaum aufzuzeigen berufen. Jede Gesta ist Weltgeschichte, denn im Anfang waren alle Nationen eins, die Urgeschichte ist allen Nationen gemeinsam: die biblische Geschichte. Doch dann gingen die Nationen auseinander... und hier beginnt der Gesta nationale, gewaltige, Selbstbewußtsein erschaffende Aufgabe. Die Geschichte ist das erste Reich, woher das nationale Selbstbewußtsein seine Nahrung schöpft. Seit der Mensch sich erinnert, dämmert ihm entgegen „der uralte Ruhm“.

Gleich wieviele Theorien man auch aufstellte, können wir noch nicht beim Namen nennen jenen Namenlosen, Anonymus, der der ersten uns überkommenen Gesta Verfasser war. Doch gleich ob es Peter, den Probst von Alt-Ofen deckt das P. dictus magister, wie er bescheiden sich benennt, gleich ob einen anderen; gleich ob er des II., gleich ob des III. Königs Béla Notar war, soviel ist zweifellos, daß in der Vorstellung seiner Gestalt uns irreführt seine schöne Statue im Budapester Auwäldchen. Anstatt des kuttonbekleideten, gesenköpfigen, demütigen Mönchs sollen wir uns vorstellen einen prunkvoll gekleideten und sicher auftretenden, selbstbewußten höfischen Priester, der in Paris studiert hat, mit seinen ausländischen Literaten-Freunden korrespondiert und sich seiner literarischen Berufung bewußt ist. Er weiß von sich, daß er der Erste ist, der eine künstlerische Form gibt der Ungarn Geschichte. Des Königs Vertrauter ist er, wichtiger höfischer Funktion Verrichter: auf ihn wartet die Aufgabe, daß er unsterblich mache die herrschende Dynastie.

Unter seiner Hand gestaltete sich die ungarische Geschichte zur farbigen, fantasievollen ritterlichen Historie: glänzender Kriegszüge, heroischer

győzelmek, bőkezű fejedelmek, hűbéri hatalmukat megalapító nagyurak sora. Amit az egyházi irodalom hallgatással vagy rosszalással mellőz, itten megtaláljuk: a középkor élesfényű és naiv ragyogását, aranyos kelyheken és sisakok visszavert fényén... az édes francia napsütés Clair et vermeil, világos és piros színeit.

Anonymus választott korszaka az a kor, mely a dinasztia és a nemzet dicső eredete szempontjából a legfontosabb, a honfoglalás kora. Az alkotó képzetek Verecke útján vonuló párducos Árpádról, vérrel egymásnak szereződő hét vezérről, Anonymus nyomán élnek tovább.

A világos és piros szín tovább erősödik Anonymus folytatóiban. Kézai Simon, Kún László udvari papja, Gestájában még távolabb áll az asketikus kor gátlásaitól. A kúnokkal barátkozó délceg és szilaj fejedelem udvari papja a pogány kúnok közt érzi igazán otthon magát. Fenntartás nélkül dicsőíti immár Attilát, a világhódító férfierőt, a magyarság nagy vágyvizióját, mely ott parázslék az askézisbe görnyedő századok mélyén.

Az Ős-Gestától Kézai Simonig az emberideál fokozatosan világiasabb lesz. A Szent László-korabeli Gesta ideálja valószínűleg még a kegyes fejedelem volt; Anonymusé már a lovagkirály, Kézai félig bevallott szerelme a nagy egyéniség, a világhódító hunn fejedelem. Gestáink tehát kicsiben az európai szellem útját példázzák a kegyeségtől az egyén kultusza felé.

A harmadik nagy középkori gestáíró, (Kálti) Márk barát, aki Nagy Lajos uralkodása alatt szerzi a Bécsi Képes Krónikát, székesfehérvári űrkanonok volt, Szent István bazilikájában az ősi királyok holttestének, dekrétumainak, okleveleinek, Gestáinak hivatalos őre. Az ő birodalma az Árpád-házi királyok kora, ő színezi át a királymondák világos és piros színeivel ezt a kort, mely már az európai történelem fényében áll. Ilymód három nagy gestáírónk mindegyike egy-egy mondakört hagyományozott: Anonymus a honfoglalást, Kézai a hún mondát, Márk barát a királymondákat.

Meg kell emlékeznünk a késő középkor nagy latin nyelvű írójáról, Temesvári Pelbártról is. Ő volt az első

1 Siege, freigebigen Fürsten, ihre Lehensmacht begründender Großherren Reihe.
2 Was die kirchliche Literatur mit Schweigen oder Mißbilligung übergeht, hier
3 finden wir es: des Mittelalters gleißendes und naives Strahlen, auf seinem von
4 goldenen Kelchen und Helmen zurückgeworfenen Glanz . . . des süßen
5 französischen Sonnenscheins Clair et vermeil, lichte und rote Farben.
6

7
8 Die von Anonymus gewählte Epoche ist jene Zeit, die von des ruhmreichen
9 Ursprungs der Dynastie und der Nation Gesichtspunkt am wichtigsten ist, der
10 Landnahme Zeitalter. Die schöpferischen Gebilde von dem auf Vereckes Weg
11 ziehenden parderfelligen Arpad, von den mit Blut miteinander Vertrag
12 schließenden sieben Führern, auf Anonymus' Spur leben sie weiter.
13

14 Die helle und rote Farbe verstärkt sich weiter in Anonymus' Fortsetzern.
15 Simon Kézai, Ladislaus' des Kumanen Hofpriester, steht in seiner Gesta noch
16 weiter entfernt von der asketischen Epoche Hemmungen. Des mit den Kumanen
17 sich befreundenden stattlichen und unbändigen Fürsten Hofpriester fühlt sich
18 unter den heidnischen Kumanen wirklich zuhause. Ohne Vorbehalt glorifiziert
19 er bereits Attila, die welterobernde Manneskraft, des Ungartums große
20 Sehnsuchtsvision, die dort glimmt in der in Askese sich beugenden Jahrhunderte
21 Tiefe.
22

23
24 Von der Ur-Gesta bis zu Simon Kézai wird das Menschenideal stufenweise
25 weltlicher. Der Gesta zu Ladislaus' des Heiligen Zeit Ideal war wahrscheinlich
26 noch der huldreiche Fürst; des Anonymus schon der Ritterkönig, Kézais halb
27 eingestandene Liebe ist das große Individuum, der welterobernde hunnische
28 Fürst. Unsere Gesta veranschaulichen also im Kleinen des europäischen Geistes
29 Weg von der Gnade zu des Individuums Kult hin.
30

31
32
33 Der dritte große mittelalterliche Gestaschreiber, Frater Mark (von Kált), der
34 unter Ludwigs des Großen Herrschaft verfaßt die Wiener Bilder-Chronik, war
35 Stuhlweißenburger Kustos, in Stephans des Heiligen Basilika der uralten Könige
36 Leichnam, ihrer Dekrete, Urkunden, Gesten amtlicher Hüter. Sein Reich ist das
37 Zeitalter der Könige aus dem Arpaden-Haus, er färbt mit der Königslegenden
38 hellen und roten Farben diese Epoche um, die schon im der europäischen
39 Geschichte Glanz steht. Auf diese Weise überlieferte jeder unserer drei großen
40 Gestaschreiber je einen Sagenkreis: Anonymus die Landnahme, Kézai die
41 Hunnensage, Frater Mark die Königssagen.
42

43
44
45
46
47 Wir müssen auch gedenken des späten Mittelalters großen lateinischsprachigen
48 Schreibers, Pelbart von Temeschburg. Er war der erste
49

magyar ember, kinek irodalmi működése külföldre is eljuttott. Prédikációs gyűjteményei nyomtatásban számos kiadásban jelentek meg, de tartalmukkal más összefüggésben fogunk foglalkozni. Ezeket a gyűjteményeket ugyanis hamar magyarra fordították és magyar nyelvű kódex-irodalmunk lényeges mozzanatai.³

4. MAGYAR NYELVŰ IRODALOM.

a) Középkor.

Régiségünkben a latin nyelvű irodalmat a magyar nyelvűtől a nyelvi különbségen túl társadalmi szakadék választja el. A latin irodalom az élite számára készült, a magyar nyelvű a nép számára. Viszonyuk az, ami a „műköltészeté“ és a „népköltészeté“. A műköltészet, a szellemi élite megnyilvánulása az eredeti, a népköltészet az éliteköltészet későbbi alásüllyedése alsóbb társadalmi rétegekbe, leegyszerűsített formában.

Évszázadokig tartott, míg a magyarság ráeszmélt, hogy a magyar nyelv egyáltalán leírható. Az albán paraszt még ma sem tudja elképzelni, hogy a szavakat, amiket beszél, épúgy le lehet írni, mint a hivatalos nyelvnek, a görögnek, a szavait; nem tudja elképzelni, hogy ezek a szavak a kimondásuktól függetlenül is létezhetnek. Úgy érzi, ép olyan mulandó szimptomái ezek testi életének, mint az evés vagy a lélekzetvétel.

Nyelvemlékeinkből láthatjuk a fokozatos átmenetet, amíg a magyar, mint írott nyelv kialakult.

³ *Kiadások.* Mátyás Florián, *Historiae Hungariae Fontes Domestici*, Pécs 1881. fordítás: Szabó Károly, *Magyarország történetének forrásai I.* Pest 1860. Irodalom: Balogh József, *Szent István Intelmei, Minerva 1928, és egyéb tanulmányai. Hóman Bálint, A magyar történetírás első korszaka, Minerva 1923. u. ö. A Szent László-kori Gesta Ungarorum, Budapest 1925. Anonymus problémájával újabban főképp Jakubovich Emil, Melich János és Pais Dezső foglalkoztak. Temesvári Pelbárt Stellárium első Hagenau, 1498. Modern kiadása nincs. Irodalom: Horváth Cyrill, *Temesvári Pelbárt és beszédei*, EPhK, 1889. Katona Lajos, *Temesvári Pelbárt példái*, Budapest, 1902.*

1 ungarische Mensch, dessen literarisches Wirken auch ins Ausland gelangte.
2 Seine Predigt-Sammlungen erschienen im Druck in zahlreichen Ausgaben, aber
3 mit ihrem Inhalt werden wir in anderem Zusammenhang uns beschäftigen. Diese
4 Sammlungen nämlich übersetzte man schnell ins Ungarische und sie sind
5 unserer ungarischsprachigen Kodex-Literatur wesentliche Momente. 3

4. UNGARISCHSPRACHIGES SCHRIFTTUM.

a) Mittelalter.

12
13 In unserem Altertum trennt die lateinischsprachige Literatur von der unga-
14 rischsprachigen eine jenseits des sprachlichen Unterschiedes gesellschaftliche
15 Kluft. Die lateinische Literatur wurde für die Elite angefertigt, die ungarisch-
16 sprachige fürs Volk. Ihr Verhältnis ist das, was die der „Kunstdichtung“ und der
17 „Volksdichtung“ ist. Die Kunstdichtung, der geistigen Elite Äußerung ist die
18 ursprüngliche, die Volksdichtung ist der Elitedichtung späteres Hinabsinken in
19 untere gesellschaftliche Schichten, in vereinfachter Form.

20
21
22
23 Jahrhunderte dauerte es, bis das Ungarum sich darauf besann, daß die unga-
24 rische Sprache überhaupt niederschreibbar ist. Der albanische Bauer kann sich
25 noch heute nicht vorstellen, daß man die Wörter, die er spricht, genauso
26 niederschreiben kann, wie der amtlichen Sprache, des Griechischen Wörter; er
27 kann sich nicht vorstellen, daß diese Wörter auch von ihrem Aussprechen
28 unabhängig existieren können. Er hat das Gefühl, diese sind ebenso vergäng-
29 liche Symptome seines leiblichen Lebens, wie das Essen oder das Atemholen.

30
31
32
33 Aus unseren Sprachdenkmälern können wir sehen den stufenweisen Über-
34 gang, bis das Ungarische, als geschriebene Sprache sich herausbildete.

³ << *Ausgaben:* Mátyás...Übersetzung: Szabó (Quellen der ungarländischen Geschichte...) – Literatur: Balogh (Stephans des Heiligen Ermahnungen) und seine sonstigen Studien. -- Hóman (Der ungarischen Geschichtsschreibung erstes Zeitalter). Ders. (Die Gesta Ungarorum der Zeit Ladislaus' des HI.) – Mit dem Problem des Anonymus befaßten sich neuerdings hauptsächlich Jakubovich, Melich und Pais. – Pelbart Temesvári [v. Temeschburg] Stellarium erstmals Hagenau. Moderne Ausgabe gibt es nicht. Literatur: Horváth (P. T. und seine Reden). – Katona (P. Ts Beispiele).

Legrégibb nyelvemlékeink ú. n. szórvány-nyelvemlékek: egy-egy magyar szó vagy mondat latin szövegben, oklevélben, történelmi munkában.

A második fokozaton, a XIII. század elejéről, fennmarad az első összefüggő magyar szöveg, vendégszöveg alakjában, vagyis mint egy latin nyelvű kódexnek a nép számára készült magyar nyelvű kiegészítése. Ez a Halotti Beszéd. Legrégibb magyar szövegünk is az Egyház szertartásait szolgálta: a sír felett a papnak magyar nyelven kellett beszélnie a gyászoló gyülekezethez, erre szolgál mintául a Halotti Beszéd.

A következő fokozaton nyelvemlékeink a latinról magyarra való átközvetítés tudatos eszközei: glosszák, szójegyzékek, a latin-magyar szótár ősei.

Végül is elérkeztünk az olyan fordításhoz, amely önállóan áll, az első magyar könyvhöz. Ez a Szent Ferenc-legenda, melyet a Jókai-kódex tartalmaz. Magyar nyelvű eredetijét talán 1380 körül írták, a ránkmaradt másolat a XV. század első negyedéből való. Szent Ferencnek, a középkor legvonzóbb egyéniségének átütő ereje keresztül hatolt a sáncokon, melyek a magyar élitet az írás- és nyelvtudatlan néptől elválasztották. A népnek is meg kellett ismernie Krisztus szegénykéjének életét és csodáit, hiszen ő maga is egyszerű lélek volt és életének mágiájával az egyszerű lelkek útját egyengette Istenhez.

A nyelvemlékek nagyrésze nem ad voltaképpen irodalomtörténeti anyagot. A XV. század végéig nyelvemlékeink egymással össze nem függő, irodalmon kívüli célokat szolgáló, teljesen esetleges szövegdarabkák. Magyar nyelvű irodalom csak a XV. század legvégén veszi kezdetét.

De kivétel egy nyelvemlék, mely szépségével kiemelkedik a szótlán századokból és vágyódó perspektívát nyit elveszített kincsek felé. Ez az Ó-magyar Mária-siralom, a magyar versköltészet első és mindjárt megkapóan szép emléke.

Az ó-magyar Mária-siralom nem régóta ismerjük: 1922-ben találták meg egy kódexben, melyet a németek hadikárpótlásképpen már útnak indítottak a háborúban elpusztult löweni könyvtár felé. Nem eredeti alkotás ez sem.

1 Unsere ältesten Sprachdenkmäler sind sogen. Streu-Sprachdenkmäler: je ein
2 ungarisches Wort oder Satz in einem lateinischen Text, in einer Urkunde, in
3 einer geschichtlichen Arbeit.

4
5 Auf der zweiten Stufe, von des XIII. Jahrhunderts Ende, bleibt erhalten der
6 erste zusammenhängende ungarische Text, in Gasttextes Gestalt, das heißt als
7 eines lateinischsprachigen Kodex für das Volk angefertigte ungarischsprachige
8 Ergänzung. Dies ist die Toten-Rede. Auch unser ältester ungarischer Text diente
9 der Kirche Zeremonien: über dem Grab mußte der Pfarrer in ungarischer
10 Sprache sprechen zur trauernden Gemeinde, dazu dient als Muster die Toten-
11 Rede.

12
13
14 Auf der folgenden Stufe sind unsere Sprachdenkmäler der Übertragung vom
15 Lateinischen ins Ungarische bewußte Mittel: Glossen, Wörternotizen, des
16 lateinisch-ungarischen Wörterbuches Ahnen.

17
18 Endlich auch sind wir angelangt zur solchen Übersetzung, die selbständig
19 steht, zum ersten ungarischen Buch. Dies ist die Sankt-Franz Legende, die der
20 Jókai-Kodex enthält. Sein ungarischsprachiges Original wurde vielleicht um
21 1380 geschrieben, die uns gebliebene Abschrift ist aus des XV. Jahrhunderts
22 erstem Viertel. Des Heiligen Franz, des Mittelalters anziehendsten Individuums
23 durchschlagende Kraft überquerte die Schanzen, welche die ungarische Elite
24 vom schreib- und sprachkundigen Volk trennten. Das Volk auch mußte
25 kennenlernen Christi Armerchenes Leben und Wunder, war doch er selbst auch
26 eine einfache Seele und mit seines Lebens Magie ebnete er der einfachen Seelen
27 Weg zu Gott.

28
29
30
31
32 Der Sprachdenkmäler Großteil gibt eigentlich kein literaturgeschichtliches
33 Material. Bis des XV. Jahrhunderts Ende sind unsere Sprachdenkmäler mit-
34 einander nicht zusammenhängende, außerliterarischen Zielen dienende, völlig
35 zufällige Textstückchen. Ungarische Literatur nimmt erst ganz an des XV.
36 Jahrhunderts Ende ihren Anfang.

37
38 Doch Ausnahme ist ein Sprachdenkmal, das mit seiner Schönheit sich her-
39 aushebt aus den wortlosen Jahrhunderten und eine sehnsüchtige Perspektive
40 öffnet zu verlorenen Schätzen. Dies ist die Alt-ungarische Marien-Klage, der
41 ungarischen Versdichtung erstes und sogleich packend schönes Denkmal.

42
43
44 Die alt-ungarische Marien-Klage kennen wir nicht seit langem: 1922 fand
45 man sie in einem Kodex, den die Deutschen als Kriegsreparation schon auf den
46 Weg gebracht hatten zu der im Krieg vernichteten Löwener Bibliothek. Auch
47 dies ist keine originale Schöpfung,

48

a latin *Planctus ante* kezdetű sequentia fordítása. De verselése, kifejezésmódja annyira önálló, hogy benne a magyar nyelv költői lehetőségei először szólalhatnak meg.

Mert nem a költő teremti a nyelvet, hanem a nyelv a költőt. Minden nyelv magában hord bizonyos költői lehetőségeket és várja az embert, aki leírja azokat. A szavak összecsengése predesztinálja a rimeket, a szó és a mondat hangsúlya előre eldönti a nemzeti versritmus sorsát, megadja a zeneiségét, a mondatfűzés szelleme meghatározza a későbbi költészet belső ritmusát. Az ó-magyar Mária-siralomban találkozunk olyan sorokkal, melyeknek a költőisége a magyar nyelvvel együtt született és várta a költőt, aki először kimondja:

Világ világa,
Virágnak virága,
Keserűen kínzatol,
Vasszegekkel veretel.

A költemény tökéletes könnyedsége alapján arra lehet következtetni, hogy ez a vers nem volt első kísérlete az ismeretlen szerzőnek, hogy valahol a századok mélyén egy elveszett nagy magyar verselőről hoznak mesét ezek a ránkfelejtett sorok. Talán nem is csak egy verselőről, hanem hosszú verselő hagyományról tesznek tanúságot, a magyar nyelv autochton költészetéről; ennek a költészetnek a létezését sejtjük a feljegyzésekből, amelyek igricekről, regösökről beszélnek, de semmit nem leltünk még meg ezekből a kimondhatatlan értékű régiségekből. Olyanok, mint a Neptunus bolygó volt a csillagászok számára, mikor a létezését már kiszámították az Uránus pályájának zavaraiából, de magáról a legtávolibb bolygóról még nem tudtak semmit.⁴

⁴ *Kiadások.* Jakubovich—Pais, Ó-magyar olvasókönyv, Pécs, 1929. Nyelvemléktár, Budapest, 1874—1908, 15 kötet. Irodalom. Horváth János és Pintér Jenő id. m. Gragger Róbert, Ó-magyar Mária-siralom, MNy. 1923.

1 es ist der mit *Planctus ante* beginnenden lateinischen Sequenz Übersetzung.
2 Doch ihr Versbau, ihre Ausdrucksweise ist dermaßen selbständig, daß darin der
3 ungarischen Sprache dichterische Möglichkeiten erstmals anklingen.
4

5 Denn nicht der Dichter schafft die Sprache, sondern die Sprache den Dichter.
6 Jede Sprache trägt in sich gewisse dichterische Möglichkeiten und wartet auf
7 den Menschen, der sie niederschreibt. Der Wörter Zusammenklang prä-
8 destiniert die Reime, des Wortes und des Satzes Betonung entscheidet vorweg
9 das Schicksal des nationalen Versrhythmus, gibt ihm seine Musikalität, der
10 Geist der Satzverbindung bestimmt der späteren Dichtung inneren Rhythmus. In
11 der alt-ungarischen Marien-Klage begegnen wir solchen Zeilen, deren Poesie
12 mit der ungarischen Sprache zusammen geboren wurde und wartete auf den
13 Dichter, der erstmals ausspreche:
14

15
16
17
18
19 Welt der Welt,
20 Blume der Blume,
21 Bitterlich gequält wirst,
22 Mit Eisennägeln geschlagen wirst.
23

24
25
26 Auf Grund des Gedichtes vollkommener Leichtigkeit kann man darauf
27 schließen, daß dieser Vers nicht der erste Versuch war des unbekanntem Ver-
28 fassers, daß irgendwo in der Jahrhunderte Tiefe von einem verlorenen großen
29 ungarischen Verskünstler bringen Mär diese an uns vergessenen Zeilen. Viel-
30 leicht auch nicht nur von einem Verskünstler, sondern von einer langen Vers-
31 macher-Tradition geben sie Zeugnis, von der ungarischen Sprache autochtonen
32 Dichtung; die Existenz dieser Dichtung ahnen wir aus den Aufzeichnungen, die
33 von Spielmannen, Lied-Erzählern sprechen, aber noch haben wir nichts
34 aufgefunden von diesen unsagbar wertvollen Antiquitäten. Sie sind so, wie es
35 der Planet Neptun war für die Astronomen, als sie sein Vorhandensein schon
36 ausgerechnet hatten aus des Uranus Bahnstörungen, aber vom fernsten
37 Planeten selbst noch gar nichts wußten.⁴
38
39
40
41
42
43
44

⁴ << *Ausgaben.* Jakubovich—Pais (Alt-ungarisches Lesebuch), ... Sprachdenkmal-
archiv ...15 Bände. Literatur: Horváth und Pintérs zit. Werk. Gragger (Alt-ungarische
Marien-Klage.)

b) Az átmenet kora.

Elszórt és töredékes nyelvemlékek után egyszerre a magyar nyelvű kódexeknek egész serege jelenik meg, a XV. század utolsó éveiben és a XVI. század elején. Ily módon állt elő az a paradoxon irodalmunk történetében, hogy a középkori magyar irodalom legfőbb emlékei nem a középkorban keletkeztek, hanem már az újkorban. Irodalomtörténetíróink Toldy Ferentől Horváth Jánosig azzal a mesterei fogással igyekeztek segíteni a nehézségen, hogy a magyar irodalmi középkor határát kitolták a mohácsi vészig, 1526-ig. Irodalomtörténetíróink egyik legfőbb törekvése ugyanis az volt, hogy a magyar irodalom quantitativ nagyságát hangsúlyozzák: meg kellett mutatniuk, hogy a középkori emelet sem hiányzik a magyar irodalom épületéből.

Ha úgy fogjuk fel, hogy a történelmi korszakok határait jelző évszámok úgyis csak mesterséges, a történetírók konvenciója által létrejött fikciók, teljes joguk volt azt mondani, hogy a magyar középkor 1526-tal zárul le. De ha a történelmi korszak nem csak évszámokat jelent, hanem bizonyos szellemi konstellációk uralmát, egymástól lényegszerűen elváló, önálló értelmű időtesteket, bizonyos aggodalmaink lehetnek aziránt, hogy mikor jobbra és balra már újkor volt, Magyarországot még mindig középkorinak nyilvánítsuk.

Nem lehet meg nem gondolni, hogy kódexeinkben már feltalálhatók mindazok a szellemi mozzanatok, melyeket az újkor ismertető jegyeinek szoktunk tekinteni. Erasmus kritikája már átélt valóság volt főuraink szellemében, mikor meghalni Mohács alá mentek. Az Érdy-kódex bevezetése már emlegeti a pestishozó lutheri eretnekséget, melynek a létezéséről a kolostorok elvonult lakóinak is tudomást kellett venniök, hiszen már országgyűlési törvény üldözte a lutheránusokat országszerte. Kódexeink már tudnak egy magyar domonkosrendi szerzetesről, aki nyíltan tagadta az ó- és újszövetséget és semmi mást nem hitt, csak amit a maga eszével és tapasztalataival be tudott bizonyítani, és amennyire a kódex megfogal-

b) Des Übergangs Zeitalter.

Nach verstreuten und fragmentarischen Sprachdenkmälern erscheint auf einmal eine ganze Schar ungarischsprachiger Kodexe, in des XV. Jahrhunderts letzten Jahren und an des XVI. Jahrhunderts Anfang. Solcherart entstand jenes Paradox in unserer Literatur Geschichte, daß der mittelalterlichen ungarischen Literatur hauptsächlichste Denkmäler nicht im Mittelalter entstanden, sondern schon in der Neuzeit. Unsere Literaturhistoriografen von Franz Toldy bis Johann Horváth trachteten mit jenem Kunstgriff abzuhelfen der Schwierigkeit, daß sie die Grenze des ungarischen literarischen Mittelalters hinausschoben bis hin zur Mohatscher Katastrophe, bis 1526. Unserer Literaturgeschichtsschreiber eine der obersten Bestrebungen war nämlich, daß sie der ungarischen Literatur quantitative Größe betonen: sie mußten zeigen, daß auch die mittelalterliche Etage nicht fehlt aus der ungarischen Literatur Gebäude.

Wenn wir es so auffassen, daß die die Grenzen der geschichtlichen Zeitabschnitte markierenden Jahreszahlen sowieso nur künstlich sind, durch der Geschichtsschreiber Konvention entstandene Fiktionen, hatten sie volles Recht, zu sagen, daß das ungarische Mittelalter mit 1526 abschließt. Aber wenn das geschichtliche Zeitalter nicht bloß Jahreszahlen bedeutet, sondern gewisser geistiger Konstellationen Herrschaft, voneinander wesensmäßig abweichende, selbständig veranlagte Zeitkörper, können wir gewisse Bedenken haben daran, daß als rechts und links bereits Neuzeit war, wir Ungarn für noch immer mittelalterlich erklären.

Es ist nicht möglich, nicht zu bedenken, daß in unseren Kodexen schon auffindbar sind alle jene geistigen Momente, die wir als der Neuzeit Kennzeichen zu betrachten pflegen. Erasmus' kritischer Geist war schon durchlebte Wirklichkeit in unserer Magnaten Geist, als sie zu sterben unter Mohács gingen. Des Érdy-Kodex Einleitung erwähnt bereits die pestbringende lutherische Ketzerei, von deren Vorhandensein auch der abgeschiedenen Klöster Bewohner Kenntnis nehmen mußten, verfolgte doch schon Reichstagsgesetz die Lutheraner landesweit. Unsere Kodexe wissen bereits von einem ungarischen Mönch des Dominikanerordens, der offen leugnete das alte und neue Testament und nichts anderes glaubte, nur was er mit seinem eigenen Verstand und mit seinen eigenen Erfahrungen beweisen konnte, und soweit aus des Kodex Abfas-

mazásából ki lehet következtetni, a renaissance filozófusainak pantheisztikus eszméit vallotta. Meggyőződésétől nem is tágtott mindaddig, míg rendtársainak a szíve meg nem esett rajta és karóhoz kötözve, hosszabb ideig tartó korbácsolással vissza nem térítették az üdv ösvényére. A Szent Katalin-legenda magyar fordítója a legendának olyan latin szövegét kereste ki, melyben a nagyokosságú szűz szenvedéseiről sokkal kevesebb szó esik, mint a pogány bölcseségekkel való vitáról, és ebben a vitában bántódás nélkül meghúzódhatnak azok az eretnokséggel határos újplatonikus elemek, melyekkel az európai gondolkodás a XV. században útnak indult, hogy az Egyház gyámkodása nélkül, az önmaga ösvényét járja, az Istenitől az Emberi végső ideálja felé.

Ezért kell azt hinnünk, hogy az az ízzó vallásosság, mely ferenceseinket és domonkosrendieinket a XVI. század elején áthatotta és a kódexirodalom ihletője volt, már nem a középkor naiv vallásossága, hanem reakció az újkor szelleme, Erasmus, Luther, az újplatonizmus ellen. Dekadencia-tünet volt, erőfeszítés és védekezés, olyan volt, mint a láz, mellyel a szervezet ki akarja küszöbölni magából a kórokozókat.

Ezek alapján, és más, később említendő irodalomelméleti okokból mi nem tekintjük kódexirodalmunkat a magyar középkor emlékének, habár még újkorinak sem lehet nevezni. A kódexek abba az Európaszerte több évszázadig tartó átmeneti félhomályba vezetnek bennünket, ami a középkor alkonya és az újkor hajnalodása volt. Semmi esetre sem tükrözik már a középkori nagykultúra, a diadalmas gothika ragyogó lelkületét, nem kifejezői annak a talán sohasem volt tisztaságnak, amit a romantikus vágy a középkorba visszavetít.

c) Kódexeink tartalma.

Az első benyomásunk, amikor belépünk a kodexek világába, igazolni látszik a romantikus felfogást: kodexeink csodálatosan primitív, bájosan esetlen nyelve, a kifejezés minden formájának mesterkéletlen naivitása, legigazibb

1 sung heraus gefolgert werden kann, bekannte er der Renaissance-Philosophen
2 pantheistische Ideen. Von seiner Überzeugung ließ er auch nicht ab so lange, bis
3 nicht seiner Ordensgefährten Herz sich erbarmte seiner und sie ihn an einen
4 Pfahl gebunden, mit längere Zeit dauerndem Peitschengebrauch zurückführten
5 auf des Heiles Pfad. Der Sankt-Katharina Legende ungarischer Übersetzer
6 suchte der Legende einen solchen lateinischen Text heraus, worin von der
7 hochklugen Jungfrau Leiden viel weniger Rede ist, als vom Streitgespräch mit
8 den heidnischen Weisen, und in diesem Disput können ohne Schädigung
9 unterschlüpfen jene an Ketzerei grenzenden neuplatonischen Elemente, mit
10 welchen das europäische Denken im XV. Jahrhundert sich auf den Weg machte,
11 um ohne der Kirche Vormundschaft seinen eigenen Pfad zu beschreiten, vom
12 Göttlichen zu des Menschlichen äußerstem Ideal hin.

13
14
15
16
17
18 Deshalb müssen wir glauben, daß jene glühende Religiosität, die unsere
19 Franziskaner und unsere Dominikordenen an des XVI. Jahrhunderts Anfang
20 durchdrang und der Kodexliteratur Inspiratorin war, schon nicht mehr des
21 Mittelalters naive Religiosität ist, sondern Reaktion gegen der Neuzeit Geist,
22 Erasmus, Luther, den Neuplatonismus. Sie war ein Dekadenz-Symptom,
23 Kraftanstrengung und Abwehr, sie war so wie das Fieber, mit dem der Orga-
24 nismus aus sich hinausschließen will die Krankheitserreger.

25
26
27
28 Auf Grund dieser, und anderer, später zu erwähnenden literaturtheoretischen
29 Ursachen betrachten wir unser Kodexschrifttum nicht als des ungarischen
30 Mittelalters Denkmal, obwohl man es neuzeitlich auch noch nicht nennen kann.
31 Die Kodexe führen uns in jenes europaweit mehrere Jahrhunderte dauernde
32 Übergangs-Halbdunkel, was des Mittelalters Dämmerung und der Neuzeit
33 Morgengrauen war. Auf keinen Fall spiegeln sie mehr der mittelalterlichen
34 Hochkultur, der triumphalen Gotik glänzende Gesinnung, sind sie Artikulierer
35 jener vielleicht nie gewesenen Reinheit, die das romantische Sehnen ins
36 Mittelalter zurückprojiziert.

c) Unserer Kodexe Inhalt.

37
38
39
40
41
42
43
44 Unser erster Eindruck, wenn wir eintreten in die Welt der Kodexe, scheint zu
45 bestätigen die romantische Auffassung: unserer Kodexe wunderbar primitive,
46 zauberhaft ungeschickte Sprache, des Ausdrucks jeder Form ungekünstelte
47 Naivität, wahrhaftigste

népisége csakugyan a trecento Madonnák levegőjébe ragad, a kereszténység legtisztább századaiba. De azután úgy járunk, mint ha sokáig nézzük az ősi Madonna-arcokat: észrevesszük, hogy az ártatlan kifejezés mögött mélyseges, kimondhatatlan, eksztázikus fájdalmak rejlenek. Nem tudjuk, Madonna-e, vagy pedig a Szegénység Urasszony, az emberiség örök nyomorúsága.⁵

Kódexeink eszmei középpontja kétségkívül a halál-gondolat. Ha szó-indexet készítenék a nyelvemléktárból, a halál szó bizonyára messze felülmulna minden más főnevet előfordulási számában. Az elmékedések nagyobb fele a halálról szól, a halálról általában, Krisztus haláláról, a Szent Szűz haláláról, a mártírok kínszenvedéséről és haláláról. Kódexirodalmunkból esztétikai értékre nézve messze kimagaslik a két halál-himnusz:

El megyek meg halny myre zeressem en azt aký keserew vegzetewt yger kynek zerelme heyyában valo myre zeretewn azt ynkább el megyek meghalny . . .

El megyek meg halny de nem tudom houa megyek sem tudom mykoron megyek el akarhoua fordoham magamat ha azert az halalra megyek . . .

Nyelv-ügyetlen fordítóinknak itt magas szárnyalást adott a legfontosabb mondanivaló ihlete.

Talán túlzásnak tűnik, ha a halál-centralitásban kódexirodalmunk jellegzetes vonását akarjuk fellelni. Hiszen

⁵ Legnevezetesebb kódexeink: a már említett Jókai-k.; a Bécsi-, Münchener- és Apor-k., szintén a XV. századból, tartalma a legrégebb (nem teljes) magyar Biblia-fordítás, továbbá az Érdey-kódex, legterjedelmesebb, és irodalmilag leginkább magasrendű kódexünk, az Érsekújváry-kódex, Sövényházi Márta kezemunkája, tartalmazza többek közt Alexandriai Szent Katalin verses legendáját. A Margit-legenda Árpádházi Boldog Margit misztikus életét tartalmazza, a kolostori élet realiztikus leírása. A Peer-kódex három magyar költeménnyel, u. m. Vásárhelyi András éneke a Bold. Szűzhez, Apáti Ferencz Feddő éneke, és az igen költői himnusz Szent László királyhoz.

1 Volkhaftigkeit, greift uns tatsächlich in der Trecento-Madonnen Luft, in des
2 Christentums reinste Jahrhunderte. Doch dann ergeht es uns so, wie wenn wir
3 lange anschauen die uralten Madonnen-Gesichter: wir bemerken, daß sich hinter
4 dem unschuldigen Ausdruck tiefe, unsägliche, ekstatische Schmerzen verbergen.
5 Wir wissen nicht, ist es denn eine Madonna, oder aber die Herrin Armut, der
6 Menschheit ewige Misere. ⁵

7
8
9
10 Unserer Kodexe ideeller Mittelpunkt ist zweifellos der Todesgedanke. Wenn
11 wir einen Wort-Index anfertigen würden aus dem Sprachdenkmalsarchiv, würde
12 das Wort Tod gewiß jedes andere Hauptwort weit übertreffen an seines
13 Vorkommens Zahl. Der Meditationen größere Hälfte handelt vom Tod, vom Tod
14 im allgemeinen, von Christi Tod, von der Heiligen Jungfrau Tod, von der
15 Märtyrer Qualenleiden und Tod. Aus unserem Kodexschriftum ragen im
16 Hinblick auf ästhetischen Wert weit heraus die beiden Todes-Hymnen [folgt
17 ungarisch mittelalterliche Schreibung >]:

18
19
20
21 Fort gehe ich zu sterben worauf soll lieben ich den wer bitteres ende verspricht
22 wessen liebe im mangel ist worauf sollt ich lieben jenen lieber fort gehe ich zu
23 sterben . . .

24 Fort gehe ich zu sterben aber weiß nicht wohin ich gehe noch weiß ich wann ich
25 gehe fort gleichwohin ich mich wenden mag wenn darum auf den tod gehe ich . . .

26
27
28
29
30 Unseren sprach-ungeschickten Übersetzern verlieh hier hohen Flug der
31 wichtigsten Mitteilung Inspiration.

32 Vielleicht als Übertreibung erscheint es, wenn wir in der Todes-Zentralität
33 unseres Kodexschriftums kennzeichnenden Zug auffinden wollen. Mündet doch

⁵ << Unsere namhaftesten Kodexe: der schon erwähnte Jókai-K.; der Wiener-, Münchner- und Apor-K., gleichfalls aus dem XV. Jahrhundert, sein Inhalt die älteste (nicht vollständige) ungarische Bibel-Übersetzung, ferner der Érdey-Kodex, unser umfangreichster, und literarisch am ehesten hochrangiger Kodex, der Neuhäuser Kodex, Marta Sövényházi Handarbeit, enthält unter anderen der Heiligen Katharina von Alexandrien in Versen gefaßte Legende. Die Margarete-Legende enthält der Seligen Margarete vom Arpadenhaus mystisches Leben, des klösterlichen Lebens realistische Beschreibung. Der Peer-Kodex mit drei ungarischen Gedichten, und zwar Andreas Vásárhelyis Lied an die Glücksel. Jungfrau, Franz Apáti's Tadelndes Lied, und die sehr dichterische Hymne an König Ladislaus den Heiligen.

minden középkori művészet a halálba torkollik. De a középkor nagyon sokrétű volt, mint minden kor — és a halállal szemben is három egymásra következő stációt láthatunk meg a középkori lélek történetében.

Az első stáció a clunyi kor, a X.—XI. század, a „sötét“ középkor, melynek az építészet formanyelvén a masszív román stílus felel meg. A lelkek belső megépítésében is uralkodik valami masszív halál- és pokol-tudat, „nagy rangos félelem, előtte a halálnak“, ahogy Ady Endre mondja. Ez a masszív, sötét és konok halálfélelem az életben, mint nyers, mondhatni brutális aszkézis jelentkezik. Ennek a léleknek megnyilvánulása irodalmunkban az első legenda, Zoerárd és Benedek említett története, és a Halotti Beszéd.

A második stáció a középkor nagy századai, a XII. és XIII. század, a gothika kora. Amint az építészetben a masszív falak eltűnnek a légies pillérek között, a haláltudat is elveszti súlyát és átalakul sejtelmes és édes vágygá a lélek igazi otthona után. A vágy a lovagokat a Szentföldre küldi és a szenteket a misztika mélységeibe. Egyre több antik és lovagi, tehát világi szellem szublimálódik a vallásosság elemei közé: a szépség most már nem idegen a vallási lélettől, hanem mint Mária-kultusz, annak legéltetőbb tengelyévé válik.

Ennek a léleknek emlékét őrzik irodalmunkban a szent magyar királyok legendái, a Gesták, s ó-magyar Mária-siralom, a Jókai-kodex Szent Ferenc élete és későbbi kódexeinknek azok a szakaszai, melyek Szűz Máriát dicsőítik. A legszebb német misztika, Suso, talál ihletett magyar fordítóra a Nagyszombati-kodex Mária-dicséretében: „Oh szűzlő szép szemek, csillagozó fényvel csillagozván! Oh rózsálló piros tündöklő szép orcák, Oh arany színnel fénylő szép sárhajak! Oh mézi édességgel folyó, vagy édeslő szép ajakak Istenfia gyakorlatos csókolgatásával megistenesültek!“

Mária az élet túlcsonduló édessége, „virágszülő Szűz Mária“. A fráternek, aki tudatlanságában csak az Ave Máriát tudta megtanulni, halála után szívéből a száján át liliom növekszik ki és minden levelére fel van írva: Ave Mária. Egy ifjú megszokta még a kolostorba lépés előtt,

1 alle mittelalterliche Kunst in den Tod. Aber das Mittelalter war sehr viel-
2 schichtig, wie jedes Zeitalter — und auch dem Tod gegenüber können wir drei
3 aufeinander folgende Stationen erblicken in der mittelalterlichen Seele
4 Geschichte.

6 Die erste Station ist die Cluny-Ära, das X-XI. Jahrhundert, das „finstere“
7 Mittelalter, dem in der Architektur Formsprache der massive romanische Stil
8 entspricht. Auch in der Seelen innerem Gebau herrscht irgendein massives
9 Todes- und Hölle-Bewußtsein, „große rangige Furcht, vorgesetzt dem Sterben“,
10 wie Anderl Ady es sagt. Diese massive, düstere und verstockte Todesangst im
11 Leben, meldet sich als rohe, man kann sagen brutale Askese. Dieser Seele
12 Manifestation in unserer Literatur ist die erste Legende, Zoerards und Benedikts
13 erwähnte Geschichte, und die Toten-Rede.

17 Die zweite Station ist des Mittelalters großer Jahrhunderte, des XII. und XIII.
18 Jahrhunderts, der Gotik Zeitalter. Wie in der Baukunst die massiven Wände
19 verschwinden zwischen den luftigen Pfeilern, verliert auch das Todesbewußtsein
20 sein Gewicht und verwandelt sich zu ahnungsvollem und süßem Sehnen nach
21 der Seele wirklichem Zuhause. Die Sehnsucht schickt die Ritter aufs Heilige
22 Land und die Heiligen in der Mystik Tiefen. Immer mehr antiker und
23 ritterlicher, also weltlicher Geist sublimiert sich zwischen der Religiosität
24 Elemente: die Schönheit ist jetzt nicht mehr fremd vom religiösen Leben,
25 sondern als Marien-Kult wird sie zu dessen belebendster Achse.

30 Dieser Seele Andenken bewahren in unserer Literatur der heiligen ungarischen
31 Könige Legenden, die Gesta, und alt-ungarische Marien-Klage, des Jókai-
32 Kodex Leben des Heiligen Franz und unserer späteren Kodexe jene Abschnitte,
33 welche die Jungfrau Maria verherrlichen. Die schönste deutsche Mystik, Suso,
34 findet einen inspirierten ungarischen Übersetzer im Marien-Lob des Tyrnauer
35 Kodex: „Oh jungfräulichend schöne Augen, mit sternendem Glanz sternend! Oh
36 rosend rot schimmernde schöne Wangen, Oh mit goldener Farbe leuchtende
37 schöne Gelbhaare! Oh mit honiglicher Süße fließende, oder süßend schöne
38 Lippen mit Gottessohns häufigem Geküsse vergöttlicht!“

44 Maria ist des Lebens überquellende Süße, „blumengebärende Jungfrau
45 Maria“. Dem Frater, der in seiner Unwissenheit nur das Ave Maria erlernen
46 konnte, wächst nach seinem Tod aus seinem Herzen durch seinen Mund eine
47 Lilie und auf deren jedem Blatt steht geschrieben: Ave Maria. Ein Jüngling
48 gewöhnte es sich an noch vor dem Eintritt ins Kloster,

1 hogy virágcsokrot kötözzön Máriának. Kolostorba lépése
2 után Ave-kből kötöz koszorút. Egy alkalommal a rablók
3 látják, amint egy szépséges fiatal hölgynek virágokat ad
4 át: rátörnek és el akarják rabolni a leányt, ekkor tűnik
5 ki, hogy Szűz Mária volt. Alamoznás Szent Jánosnak
6 Szűz Mária oly szép alakban jelenik meg, hogy a szent
7 először azt hiszi, hogy egy halandó nő kísérti és el akarja
8 űzni magától. Egy szerzetes színről-színre látja Máriát, bár
9 tudja, hogy a félszemét el fogja veszíteni Mária szépségének
10 fényétől. Később újra látni kívánja és kész a másik szemét
11 is feláldozni, de ekkor szeretete jutalmául visszakapja el-
12 veszített szemét is.

13 Ilymód diadalmaskodik Mária szépségében az élet
14 szeretete a haláltudaton.

15 A harmadik stáció az átmenet, a középkor oszlási
16 ideje, a XIV. és XV. század. A tiszta és nemes gothika
17 most a style flamboyant-ban csúcsíveit „lángnyelvekké“
18 vékonyítja, idegesíti. Éhínségek, pestisek, az általános tár-
19 sadalmi bomlás tünetei újra visszaállítják régi méltóságába
20 a középkor haláltudatát. De ez már nem a clunyi kor
21 masszív halálfélelme, ez is átalakul flamboyant-ná, lobo-
22 góvá, nyugtalanná, hisztérikussá, és kimondatlan jövőket
23 hordozóvá. „A halálnak szünetlen emlékezeti nagy bó-
24 dogság, ezt véle viselje ember, vala hol járand“, mondja
25 egyik kódexünk. Kifejezése már nem a remeték konok asz-
26 kézise, hanem a flagellánsok, akik üvöltve, csoportokban,
27 szent örületben, keresztény bacchánsokként ostorozzák vé-
28 gig magukat Európán. Nyomukban itt is, ott is valame-
29 lyik addig józanul gazdagodó városon erőt vesz a bűnbá-
30 nat, mint valami ragályos betegség. A forgalom megáll, a
31 kereskedők kihordják áruikat a piacra és elégetik. És a vá-
32 ros valamelyik templomában ilyenkor mindig megtalálni a
33 kolduló szerzetest, ferencest vagy dominikánust, a halál és
34 a bűntudat ihletett misszionáriusát.

35 Ferencesek és dominikánusok: ebből a halálos flórájú
36 talajból nőttek ki kódexeink, melyek csekély kivétellel
37 mind a kolduló szerzetek falai közt irattak. Legértékesebb
38 kódexünket pedig, az Érdy-kódexet, egy karthauzi szerezte,
39 egy néma barát, a legzordonabb, a Memento Mori-s szer-

1 daß er einen Blumenstrauß binde für Maria. Nach seinem Eintritt ins Kloster
2 bindet er aus Aves einen Kranz. Bei einer Gelegenheit sehen die Räuber, wie er
3 einer schönen jungen Dame Blumen übergibt: sie stürzen sich auf ihn und
4 wollen das Mädchen rauben, da stellt sich heraus, daß es die Jungfrau Maria
5 war. Sankt Johann dem Almosenier erscheint die Jungfrau Maria in so schöner
6 Gestalt, daß der Heilige zuerst glaubt, daß eine sterbliche Frau ihn versucht und
7 er will sie fortscheuchen von sich. Ein Mönch sieht Maria von Angesicht zu
8 Angesicht, obgleich er weiß, daß er ein Auge verlieren wird von der Schönheit
9 Marias Licht. Später wünscht er sie erneut zu sehen und ist bereit, auch sein
10 anderes Auge zu opfern, doch da erhält er als seiner Liebe Belohnung auch sein
11 verlorenes Auge zurück.

12
13
14
15
16 Solcherart triumphiert in Marias Schönheit des Lebens Liebe über das To-
17 desbewußtsein.

18
19 Die dritte Station ist des Übergangs, des Mittelalters Zerfalls Zeit, das XIV.
20 und XV. Jahrhundert. Die reine und edle Gotik verdünnt, nervosiert im style
21 flamboyant ihre Spitzbögen zu „Flammenzungen“. Hungersnöte, Pestilenzen,
22 der allgemeinen gesellschaftlichen Auflösung Erscheinungen setzen erneut
23 wieder ein in seine alte Würde des Mittelalters Todesbewußtsein. Doch dies ist
24 schon nicht mehr der Cluny-Ära massive Todesfurcht, auch diese wandelt sich
25 zum Flamboyanten, zum Lodernden, Unruhigen, Hysterischen, und zum Träger
26 unausgesprochener Zukunften. [Ungarisch alte Grammatik:>] „Des Todes
27 pausenlose Erinnerungen ist große Glücklichkeit, dies mit sich trage der
28 Mensch, irgend wo er gehend“, sagt einer unserer Kodexe. Sein Ausdruck ist
29 nicht mehr der Einsiedler verstockte Askese, sondern sind die Flagellanten, die
30 heulend, in Gruppen, in heiligem Wahnsinn, als christliche Bacchanten sich
31 hindurchpeitschen durch Europa. Auf ihrer Spur bemächtigt sich mal hier, mal
32 auch dort irgendeiner bis dahin nüchtern prosperierender Stadt die Reumütigkeit,
33 wie eine ansteckende Krankheit. Der Verkehr bleibt stehen, die Kaufleute
34 schleppen ihre Waren hinaus auf den Markt und verbrennen sie. Und in
35 irgendeiner Kirche der Stadt ist bei solchem Anlaß immer zu finden der
36 bettelnde Mönch, Franziskaner oder Dominikaner, des Todes und des
37 Schuldbewußtseins inspirierter Missionar.

38
39
40
41
42
43
44 Franziskaner und Dominikaner: aus diesem Boden tödlicher Flora wuchsen
45 heraus unsere Kodexe, die mit geringer Ausnahme sämtlich zwischen den
46 Mauern der Bettelorden geschrieben wurden. Unseren wertvollsten Kodex
47 wiederum, den Érdy-Kodex, verfaßte ein Karthäuser, ein stummer Mönch, des
48 strengsten, des Memento-Mori Or-

zet tagja, a Karthauzi Névtelen, kiben újabban irodalmunk első jelentékeny íróegységét ismerték fel. A Karthauzi Névtelen, a kódex-irodalom szellemének az összefoglalója, már nem az egyéni halál képeiben leli kedvét, hanem az egyetemes elmúlásban, az Antikrisztus eljövételében és az utolsó ítéletben. „Ez világ elvénuült“, mondja, „és közel vagyom fogyatkozásának végezetéi.“

Minden emberi közösség, minden kor és minden nép megtermi a maga nagy mítoszát, melyben legvégsőbb tartalma képszerű kifejezésre jut. A XV. század végének és a XVI. század elejének, a születő modern kornak a nagy mítosza az Antikrisztus. Áhitatos prédikátorok és gúnyolódó bölcsek, költemények és elmékedések, sőt szindarabok légiója foglalkozik alakjával. A kor embere számára az „Antikrisztus eljövetele“ ép olyan konkrét valóságot jelent, mint nekünk ez a kifejezés: gazdasági válság. És joggal érezték az Antikrisztus közelségét, mert ez volt az az időpont, amikor a földre jött: humanizmus, racionalizmus, természettudományos gondolkodás, kapitalista gazdasági rend képébe öltözve megszületett az Egyháztól független emberi öntudat.

Az Antikrisztus közelségét és a halál egyetemes uralmát éreztetni a kódexeinkben foglalt legendák megválogatása. A legendák nagy része a mártirokról szól, azokról, akikben egyetlen nagy eksztázisban olvadt össze az Istenélmény és a halál keserű édessége. A legendák naturalisztikus részletezéssel merülnek el a mártirok kínjainak ábrázolásában. Sokszor csodák történnek, mint késleltető mozzanatok, hogy a mártiriomság gyönyörűsége annál tartósabb legyen: a Szent Katalin összezuzására készült rafinált pokolgép összeomlik, egy másik szent teste olyan nehéz lesz, hogy tízezer hóhér sem tudja a vesztőhelyre vonszolni; más szentek csodálatosan feltámadnak, hogy újra még nagyobb kínok közt végezzék ki őket.

A jámbor olvasó nem tud betelni a kínokkal. Olyan, mint a legendabeli Szent Adorján áhitatos felesége, aki nem ereszti be a házába börtönből kijövő férjét, mert azt hiszi, hogy a szent meg akar szökni a vértanuhalál elől. Majd mikor a szent a vesztőhelyre vonul, buzdítja, hogy adja

1 dens Mitglied, der Karthäuser Namenlose, in dem man neuerdings unserer
2 Literatur erste bedeutende Schriftstellerpersönlichkeit erkannt hat. Der Karthäuser Namenlose, des Kodex-Literatur Geistes Zusammenfasser, findet nicht
3 mehr in des individuellen Todes Bildern seine Lust, sondern im universalen Dahinscheiden, in des Antichrist Ankommen und im jüngsten Gericht. „Diese Welt ist überaltert“, sagt er, „und nahe ist ihrer Gebrechlichkeit Enden.“

9 Jede menschliche Gemeinschaft, jedes Zeitalter und jedes Volk schafft sich
10 seinen eigenen großen Mythos, worin sein allerletzter Inhalt zu bildhaftem Ausdruck gelangt. Des XV. Jahrhunderts Endes und des XVI. Jahrhunderts
11 Anfangs, des entstehenden modernen Zeitalters großer Mythos ist der Antichrist. Andächtiger Prediger und spottender Weisen, Gedichte und Betrachtungen,
12 sogar Bühnenstücke Legion beschäftigt sich mit seiner Gestalt. Für des Zeitalters Menschen bedeutet „des Antichrist Ankunfft“ ebenso konkrete
13 Wirklichkeit, wie uns dieser Ausdruck: wirtschaftliche Krise. Und mit Recht fühlten sie des Antichrist Nähe, denn dies war der Zeitpunkt, als er auf die Erde
14 kam: in des Humanismus, Rationalismus, des naturwissenschaftlichen Denkens, der kapitalistischen Wirtschaftsordnung Gestalt gekleidet wurde geboren das
15 von der Kirche unabhängige menschliche Selbstbewußtsein.

26 Des Antichrist Nähe und des Todes universale Herrschaft spürbar zu machen
27 gilt der in unsere Kodexe gefaßten Legenden Auswahl. Der Legenden großer
28 Teil handelt von den Märtyrern, von jenen, in denen in einer einzigen großen Ekstase zusammenschmolz das Gotteserlebnisses und des Todes bittere Süße.
29 Die Legenden versinken mit naturalistischer Detaillierung in der Märtyrer Qualen Darstellung. Vielmals geschehen Wunder, als verzögernde Momente,
30 damit des Märtyrertums Wonne desto dauerhafter sei: die zur Zerschmetterung der Heiligen Katharina angefertigte raffinierte Höllenmaschine bricht
31 zusammen, eines anderen Heiligen Leib wird so schwer, daß nicht einmal zehntausend Henker ihn zum Richtplatz schleppen können; andere Heilige
32 auferstehen wundersam, damit man sie erneut, unter noch größeren Qualen hinrichte.

42 Der fromme Leser kann der Qualen nicht voll werden. Er ist so, wie des legendären Heiligen Adrian andächtige Ehefrau, die nicht in ihr Haus einläßt ihren aus dem Gefängnis herauskommenden Mann, weil sie glaubt, daß der Heilige entspringen will vor dem Blutzugentod. Dann als der Heilige zum Richtplatz zieht, feuert sie ihn an, daß er hingebe

oda a jobb karját is, hadd vágják le azt is a bal után, sőt még a hóhérok is buzdítja nagyobb szorgalomra és minden egyes testrész levágását ujjongva viszi hírül a híveknek. Szent Adorjánt így lassan apró darabokra vagdoszák. Az asszony egyébként életben marad. Különösen népszerűek a szűzlány-vértanúk. A kódex sosem mulasztja el megjegyezni, hogy a szűz külseje igen tetszetős volt. Az érdeklődésnek ez a primitív módja mindmáig megmaradt az újságírásban: gyilkosságok női áldozatai többnyire feltűnően csinos fiatal nők szoktak lenni. Különösen nagy becsben állt szent Orsolya, őt kódexünkben szerepel: legendájában a mártírnők felvonulása monumentális arányokat ölt, a királylánnyal együtt tizenegyezer szűz nyeri el a vértanúk koronáját.

Azután közkeletben azok a szentek következnek, akik megdöbbentő áldozatokat hoztak ártatlanságuk megvédésére. Négy kódexben szerepel szent Alexius, aki a nászéjszakán elhagyta jegyesét, mint koldus ment el és mint koldus jött vissza, hogy fel nem ismerve haljon meg atyja házában. Barlám és Jozafát legendájában a keleti aszkézis, maga Buddha királyfi jelenik meg keresztény köntösben. Ez az aszkézis már nem a clunyi korszak brutális önsanyargatása: finomabb, belsőbb, gyötrőbb gyötrelmek felé fordul az érdeklődés.

Az Egyház által szentesített formák mögött óvatosan meghúzódik már az Egyháztól független modern ember állásfoglalása az irodalmi művel szemben: az újság vágya. Kódexeinkben feltűnően kevés az olyan szöveg, ami kimondottan unalmas a mai ember számára. Általában véve sokkal érdekesebbek és hozzánk közelebb állók, mint a következő korszakok hitvitázó és épületes írásai. A legendák és példák az áhitat felkeltése mellett világi célokat is szolgálták: szenzációs történetek is voltak egyuttal unatkozó apácák számára és meg volt bennük minden szenzációs irodalom két alapmotívuma, a mártírtörténetekben a gyilkosság és a szűzi aszkéták historiájában a szerelmi érdekesség.

1 auch seinen rechten Arm, damit sie auch den abhacken nach dem linken, ja sie
2 spornt auch noch die Henker an zu größerem Fleiß und jedes einzelnen
3 Körperteils Abhacken bringt sie jauchzend als Kunde den Gläubigen. Den
4 Heiligen Adrian schnippelt man so langsam in kleine Stücke. Die Frau übrigens
5 bleibt am Leben. Besonders volkstümlich sind die Jungfrauen-Blutzeugen. Der
6 Kodex versäumt nie zu bemerken, daß der Jungfrau Äußeres höchst lieblich war.
7 [*1940 >] Diese primitive Art des Interesseweckens ist bis heute erhalten
8 geblieben im Journalismus: weibliche Opfer von Morden pflegen meistens
9 auffallend hübsche junge Frauen zu sein. In besonderer Hochschätzung stand die
10 Heilige Ursula, in fünf unserer Kodexe spielt sie eine Rolle: in ihrer Legende
11 nimmt der Märtyrerinnen Aufzug monumentale Ausmaße an, mit der
12 Königstochter zusammen gewinnen elftausend Jungfrauen der Blutzeugen
13 Krone.

14
15
16
17
18
19 Danach folgen an Allgemeinbeliebtheit jene Heiligen, die bestürzende Opfer
20 brachten zu ihrer Unschuld Verteidigung. In vier Kodexen fungiert der Heilige
21 Alexius, der in der Hochzeitsnacht verließ seine Verlobte, als Bettler fortging
22 und als Bettler zurückkam, um unerkant zu sterben in seines Vaters Haus. In
23 Barlams und Josafats Legende erscheint die östliche Askese, Prinz Buddha
24 selber in christlichem Gewand. Diese Askese ist schon nicht mehr der Cluny-
25 Ära brutale Selbstpeinigung: feineren, innerlicheren, quälenderen Qualen
26 wendet sich das Interesse zu.

27
28
29
30
31 Hinter den von der Kirche geheiligten Formen verbirgt sich vorsichtig schon
32 des von der Kirche unabhängigen modernen Menschen Stellungnahme
33 gegenüber dem literarischen Werk: der Neuigkeit Sehnsucht. In unseren Ko-
34 dexen sind auffallend wenig solche Texte, die ausgesprochen langweilig sind für
35 den heutigen Menschen. Allgemein genommen sind sie viel interessanter und uns
36 näher stehend, als der folgenden Zeitalter Disputations- und Erbauungsschriften.
37 Die Legenden und Beispiele dienten neben der Andacht Erweckung auch
38 weltlichen Zielen: auch Sensationsgeschichten waren sie zugleich für
39 gelangweilte Nonnen und in ihnen vorhanden waren jeder Sensationsliteratur
40 zwei Grundmotive, in den Märtyrergeschichten der Mord und in der Historie
41 von den jungfräulichen Asketen die Liebes-Pikanterie.

42
43
44 [*1940 gestrichen. - 1940-ben törölve.]
45

d) *Kódexeink közönsége. A kódexirodalom fellendülésének okai.*

Kódexeink kivétel nélkül áhitatos célokat szolgáló könyvek. Némelyik egy-egy személy számára készült imakönyvül, mások pedig egész apácakolostorok számára. — Azért jöttek létre, hogy a latinul nem tudó híveknek, tehát elsősorban a nőknek, a „főkötös atyafiaknak“ vallási életét szolgálják. Ezért van, hogy a magyar irodalom ebben a kezdeti stádiumában annyira „népi“, vagyis leegyszerűsített irodalom, az egykorú latinnyelvűhöz viszonyítva. Az esetleg nagytudományú szerzőnek, fordítónak le kellett szállnia közönsége szellemi színvonalára. Ezért a sok közbeiktatott, gyakran megkapó szómagyarázat, népszerűsítés kódexeink szövegében.

Ez a születő magyar irodalom egyelőre igen szűk földre terjedt ki. Ferencesek és dominikánusok írták csaknem valamennyi kódexünket. Közönség szempontjából nagyrésztük a Buda város körzetébe tartozó három ferences, illetve domonkosrendi női szerzetház számára készült: az óbudai klarisszák, a margitszigeti dominikánus apácák és a budai beginák számára. A két kolduló szerzet és azoknak is csak budakörzeti otthonai: ez az a kicsiny világ, ahonnan a magyar irodalmiság útnak indul, hogy lassan szélesítse medrét méltóságossá. Két idegen szent komor arca áll őrt a kezdetek fölött: eksztátikus tekintetével Assisii Szent Ferenc, mély szellemi imperativusával Szent Domonkos.

Érdekes megemlíteni, hogy névszerint ismerünk egyet, kettőt a legelső magyar olvasóközönség tagjai közül, a kódexek tulajdonosait, mecénásait. Kódexeink közül kettő Kinizsy Pál özvegye, Magyar Benigna számára készült. Ez az asszony, Stuart Mária századának gyermeke, harmadik férjét felbérelt gyilkosokkal megölette.

Legújabbán erősen foglalkoztatja tudósainkat az a probléma, mi az oka a kódexirodalom hirtelen fellendülésének a XV. és XVI. század fordulóján, holott annyi keresztény század alatt jóformán alig jött létre magyarnyelvű írásmű. Azelőtt ezen a problémán nem igen gondolkodtak,

d) *Unserer Kodexe Publikum. Der Kodexliteratur Aufschwung Gründe.*

Unsere Kodexe sind ausnahmslos andächtigen Zielen dienende Bücher. Mancher wurde für jeweils eine Person angefertigt als Gebetbuch, andere wiederum für ganze Nonnenklöster. -- Darum kamen sie zustande, damit sie der nicht Lateinisch könnenden Gläubigen, also in erster Linie der Frauen, der „Vettern mit dem Kopftuch“ religiösem Leben dienen. Deshalb ist es, daß die ungarische Literatur in diesem ihrem anfänglichen Stadium so „volkliche“, das heißt vereinfachte Literatur ist, mit der zeitgenössischen lateinischsprachigen verglichen. Der eventuell wissensgroße Verfasser, Übersetzer mußte herabsteigen aufs geistige Niveau seines Publikums. Deshalb das viele eingeschobene, häufig packende Worterläutern, Popularisieren in unserer Kodexe Text.

Diese in Geburt befindliche ungarische Literatur war vorerst auf sehr enges Gebiet verbreitet. Franziskaner und Dominikaner schrieben fast unsere sämtlichen Kodexe. Vom Gesichtspunkt des Publikums wurde ihr Großteil für die zum Kreis der Stadt Buda gehörenden drei Franziskaner-, bzw. Dominikaner-Frauenordenshäuser angefertigt: für die Klarissen von Altofen, die Dominikaner-Nonnen von der Margareteninsel und die Ofener Beghinen. Die beiden Bettelorden und auch deren nur die Heime im Ofnerkreis: dies ist jene kleine Welt, woher das ungarische Literatentum sich auf den Weg macht, um langsam zu erweitern sein Flußbett zur Dignität. Zweier fremder Heiligen düstere Gesichter stehen Wache über den Anfängen: mit seinem ekstatischen Blick der Heilige Franz von Assisi, mit seinem profund geistigen Imperativ der Heilige Dominik.

Interessant zu erwähnen ist, daß wir namentlich kennen ein, zwei von des allerersten ungarischen Lesepublikums Mitgliedern, der Kodexe Eigentümer, ihre Mäzene. Von unseren Kodexen wurden zwei für Paul Kinizsis Witwe, Benigna Magyar angefertigt. Diese Frau, Kind des Jahrhunderts Maria Stuarts, ließ ihren dritten Ehemann mit gedungenen Mördern töten.

Neuestens beschäftigt stark unsere Wissenschaftler jenes Problem, was der Grund ist der Kodexliteratur plötzlichen Aufschwungs an des XV. und XVI. Jahrhunderts Wende, wo doch während so vieler christlicher Jahrhunderte kaum zustande kam ungarischsprachiges Schriftwerk. Vorher hatte man über dies Problem kaum nachgedacht,

mert úgy képzelték, hogy régebben is jöttek létre hasonló kódexek, de nem maradtak fent, csak ezek, amelyek korban legközelebb állnak hozzánk. Ez az elgondolás azonban tarthatatlan: ha régebben írtak volna magyarnyelvű kódexeket, azokból is ránkmaradt volna egy-kettő. A ránkmaradt kódexeknek ugyanannyi okuk volt, hogy elemésztessenek tűzvészben, törökdulásban, elenyészítő századok alatt.

Horváth János a kódexirodalom fellendülésének okát abban a kolostori belső reformban látja, mely a XV. század végén a franciskánus és dominikánus rend belső megújulására vezetett és az eredeti szigorhoz visszatérő obszerváns ferenceseket elszakította a meglazultabb fegyelmű szalvatóriánusoktól. A belső reform következtében beállott vallásos fellendülés teremtette meg szerinte a kódexeket. Ehhez az elmélethez hozzáfűzhetjük, hogy a két rend belső reformja, amint mondtuk, már újkori jelenség volt, reakció, védekezés az eretnekek és a humanista közömbösök térfoglalása ellen.

Thienemann Tivadar szerint a városi élet növekvő fontossága, a polgárosztály belépése a magyar szellem életébe volt az ok, ami a fellendülést előidézte. Amint említettük, a kódexirodalom tűzhelye Buda volt, talán egyetlen városunk, melynek idegennyelvű lakosai közt a magyarok is szóhoz jutottak. Míg a többi városban a domonkosoknak német házfőnökeik vannak, Budán magyarokat találunk. Fennmaradt egy írás, melyben a budai apácák azt kérik, hogy magyarul tudó gyóntatókat küldjenek hozzájuk.

Ehhez a két okhoz bizonyára hozzájárult egy harmadik is, ami első pillanatra technikai részletkérdésnek látszik, de valójában fontosabb az előzőknél: a könyvnyomtatás felfedezése. Igaz ugyan, hogy a kódex kézzel írott könyv, csak hogy a mi kódexeink valami átmeneti fajtát jelentenek a kézzel írott és a nyomtatott könyv között. Kódexeinket kézzel írták, de nyomtatott latin könyvből fordították. Bár szakembereink még nem foglalkoztak ezzel a kérdéssel, de kevés utánjárással ki lehetne mutatni, hogy azok a latin művek, melyekből magyar szövegeinket fordították, csaknem valamennyien megjelentek nyomtatásban a magyarnyelvű kódexek keletkezése előtt. Hogy csak a legfontosab-

1 weil man es sich so vorstellte, daß auch früher zustande kamen ähnliche Ko-
2 dexe, aber nicht erhalten blieben, nur diese, die zeitlich uns am nächsten stehen.
3 Diese Überlegung ist jedoch unhaltbar: wenn man früher geschrieben hätte
4 ungarischsprachige Kodexe, wären auch von denen auf uns gekommen ein-zwei.
5 Die auf uns gekommenen Kodexe hatten ebensoviele Grund, daß sie verzehrt
6 werden in Feuersbrünsten, in Türkenverheerungen, während verderbender
7 Jahrhunderte.

8
9 Johann Horváth sieht des Aufschwungs der Kodexliteratur Ursache in jener
10 klösterlichen inneren Reform, die an des XV. Jahrhunderts Ende zu des
11 Franziskaner- und Dominikaner-Ordens inneren Erneuerung führte und die zur
12 ursprünglichen Strenge zurückkehrenden observanten Franziskaner losriß von
13 den diszipliniertem gelockerten Salvatorianern. Der infolge der inneren
14 Reform eingetretene religiöse Aufschwung schuf ihm zufolge die Kodexe. Zu
15 dieser Theorie können wir hinzufügen, daß beider Orden innere Reform, wie wir
16 es sagten, schon eine neuzeitliche Erscheinung war, Reaktion, Verteidigung
17 gegen das Raumgreifen der Ketzer und humanistischen Gleichgültigen.

18
19
20
21
22
23 Laut Theodor Thienemann war des städtischen Lebens wachsende Wich-
24 tigkeit, der Bürgerklasse Eintritt ins Leben des ungarischen Geistes der Grund,
25 was den Aufschwung hervorrief. Wie wir es erwähnten, war der Kodexliteratur
26 Herdstätte Ofen, vielleicht unsere einzige Stadt, zwischen deren
27 fremdsprachigen Einwohnern auch die Ungarn zu Wort gelangten. Während in
28 den übrigen Städten die Dominikaner noch deutsche Haus-Chefs haben, finden
29 wir in Ofen Ungarn. Erhalten blieb ein Schreiben, worin die Ofener Nonnen
30 bitten, daß man Ungarisch könnende Beichtiger schicke zu ihnen.

31
32
33
34 Zu diesen zwei Gründen trug gewiß auch ein dritter bei, was auf den ersten
35 Blick als technische Detailfrage erscheint, aber in Wirklichkeit wichtiger ist als
36 die vorigen: des Buchdrucks Erfindung. Zwar ist es wahr, daß der Kodex ein mit
37 der Hand geschriebenes Buch ist, nur daß unsere Kodexe eine Art Übergang
38 bedeuten zwischen dem mit Hand geschriebenen und dem gedruckten Buch.
39 Unsere Kodexe wurden mit Hand geschrieben, aber aus gedruckten lateinischen
40 Büchern übersetzt. Obwohl unsere Fachleute sich noch nicht beschäftigt haben
41 mit dieser Frage, könnte aber mit geringem Nachforschen gezeigt werden, daß
42 jene lateinischen Werke, aus denen unsere ungarischen Texte übersetzt wurden,
43 fast allesamt erschienen waren in Druck vor der ungarischsprachigen Kodexe
44 Entstehen. Damit wir nur die wichtig-

bakat említsük: nyomtatásban voltak forgalomban Temesvári Pelbárt művei, továbbá a magyar szentek legendáit tartalmazó mű: a Sermones Dominicales prédikációs gyűjtemény, számos kiadásban megjelent már Jacobus a Voragine Legenda Aureája és a Gesta Romanorum, a legfőbb példa-gyűjtemény. Sok esetben másképp nem is lehetne megmagyarázni, hogy jutott fordítónk a régi szöveghez: így pl. a Sándor-kódex Hrosvitha X. századi német apáca egy drámájának a fordítását tartalmazza. (A fordító egyébként nem tudta, hogy drámát fordít.) A rendkívül ritka kézirat nem kerülhetett a mi fordítónk kezébe, kétségtelen, hogy Conrad Celtes 1501-ben nyomtatásban megjelent kiadását használta. Hasonlót valószínűleg ki lehet mutatni a többi kódexről is.

A XVI. század elején külföldről beáradtak a latinnyelvű nyomtatott könyvek, melyek nagyobb számuknál és olcsóbb voltuknál fogva sokkal könnyebben voltak megközelíthetők, mint a régebbi kéziratok. A nyomtatott könyvek elterjedése keltette fel az akkori magyar közönségben, az apácákban, a könyv után való vágyat. Ez volt a magyar kódexirodalom fellendülésének gyakorlati oka.

A magyar kódexek eszerint tulajdonképpen nyomtatott könyvek, kézzel írva. Hogy miért nem nyomtatták azokat, nyilván az volt az oka, hogy még nem volt nyomda az ország magyarlakta vidékein, nem volt pedig azért, mert még nem volt eléggé nagyszámú a magyar olvasóközönség. De csak pillanatnyilag. Egész kódexirodalmunk egy átmeneti történelmi pillanatnak, egy-két évtizednek a terméke és azután elenyészik a diadalmas könyvnyomtatás mögött.

Új feltalálások idején rendszerint nagy lendületet vesznek ép azok a formák, amelyeket az új találmány kiszorítani készül. A puska feltalálása után az íjkészítés addig példátlan fejlődést ér el. A gőzhajó feltalálása óriási lendületet ad a vitorlánhajók gyártásának. Napjainkban is látunk hasonló jelenséget: a rádió elterjedése újra divatba hozta a rádiónál primitívebb technikájú grammofont. Hasonlóképpen történt nálunk az irodalomban: a nyomtatás feltalálása megindította a magyar kézíratos irodalmat.

Végző eredményben tehát magyarnyelvű kódexeinket

1 sten erwähnen: in Druck waren im Umlauf die Werke des Pelbart von Te-
2 meschburg, ferner das die Legenden der ungarischen Heiligen enthaltende
3 Werk: die Sermones Dominicales Predigten-Sammlung, in zahlreichen Aus-
4 gaben war schon erschienen des Jacobus a Voragine Legenda Aurea und die
5 Gesta Romanorum, die hauptsächlichste Beispiel-Sammlung. In vielen Fällen
6 könnte man anders gar nicht erklären, wie unser Übersetzer an den alten Text
7 gelangt ist: so z.B. enthält der Sándor-Kodex der im X. Jahrhundert gelebten
8 deutschen Nonne Hrosvithas eines Dramas Übersetzung. (Der Übersetzer
9 übrigens wußte nicht, daß er ein Drama übersetzt.) Die außerordentlich seltene
10 Handschrift konnte nicht in die Hand unseres Übersetzers gelangt sein, es ist
11 zweifellos, daß er des Conrad Celtes 1501 in Druck erschienene Ausgabe
12 benutzte. Ähnliches kann man wahrscheinlich nachweisen auch für die übrigen
13 Kodexe.

14
15
16
17
18
19 An des XVI. Jahrhunderts Anfang strömten vom Ausland herein die latei-
20 nischsprachigen gedruckten Bücher, an welche wegen ihrer größeren Anzahl
21 und Billigkeit es viel leichter heranzukommen war, als an die älteren Hand-
22 schriften. Der gedruckten Bücher Verbreitung erweckte im damaligen un-
23 garischsprachigen Publikum, in den Nonnen, die Sehnsucht nach dem Buch. Das
24 war der ungarischen Kodexliteratur Aufschwunges praktischer Grund.

25
26
27
28 Die ungarischen Kodexe sind demnach eigentlich gedruckte Bücher, mit
29 Hand geschrieben. Warum man die nicht druckte, hatte offenbar den Grund, daß
30 es noch keine Druckerei gab in des Landes ungarnbewohnten Gebieten, die es
31 wiederum nicht gab darum, weil es noch kein genügend zahlreiches ungarisches
32 Leseublikum gab. Aber nur momentan. Unsere ganze Kodexliteratur ist eines
33 übergangsmäßigen geschichtlichen Augenblicks, ein-zweier Jahrzehnte Produkt
34 und verfällt dann hinter dem triumphalen Buchdruck.

35
36
37
38 Zu neuer Erfindungen Zeit nehmen regelmäßig großen Schwung gerade jene
39 Formen, welche die neue Erfindung hinauszudrängen sich anschickt. Nach der
40 Erfindung des Gewehrs erreicht die Bogenfertigung eine bis dahin beispiellose
41 Entwicklung. Des Dampfschiffes Erfindung gibt riesigen Schwung der
42 Fabrikation von Segelschiffen. Auch in unseren Tagen sehen wir eine ähnliche
43 Erscheinung: des Radios Verbreitung brachte erneut in Mode das technisch
44 primitivere als das Radio Grammophon. Gleichweise geschah es bei uns in der
45 Literatur: des Druckereiwesens Erfindung setzte in Bewegung die ungarische
46 handschriftliche Literatur.

47
48
49 Letzten Endes erschuf also unsere ungarischsprachigen Kodexe

az az Európaszerte hirtelen fokozódó irodalmi érdeklődés teremtette meg, amiért a kort az írásbeliség felújulása korának szokták nevezni és ami a könyvnyomtatásban találja meg technikai és gazdasági kifejezését. Ideje most már, hogy a kódexektől, ezektől a sok hagyománnyal béklyózott emlékektől, az újonnan születő irodalmi kultúra belső okaihoz és igazi képviselőihez forduljunk.⁶

5. A HUMANIZMUS.

Vissza kell térnünk egy fél évszázaddal. Kódexeink az irodalom életében utócsapatok voltak, az a jelenség pedig, amelyről most esik szó, messzire előretolt sánc volt, amit az angol forlorn hope-nak, elveszett reménynek nevez.

A szellemi élite már félévszázaddal a kódexvirágzás előtt olyan úton járt, ami máshonnan indult és máshová vezetett, mint a kolostori megújulás útja. Mátyás király idejében Olaszországból bevonult Magyarországra az a mozgalom, amit humanizmusnak neveznek.

A humanizmus végső értelemben a szellem belső forradalma az Egyház ellen. A középkorban a szellem az Egyház monopóliuma volt, az Egyház őrizte az antik hagyományt, és csak annyit juttatott belőle a fiatal nyugati népeknek, amennyit jónak látott. A humanizmus által az önmagára eszmélt ember a jussát kéri, hogy azontul önálló életet élhessen. Végső ideálja az autonóm ember, akinek nincs többé szüksége transzcendens kiegészítésre, mindent megtalál itt a földön, minden mértéket ember-voltában hordoz. A középkor világképében az ember önmagában ér-

⁶ *Kiadások:* A nyelvemléktár 15 kötete. A költeményeket kiadta Horváth Cyrill, Régi magyar költők tára I., 2. kiadás, Budapest, 1921. Irodalom: Horváth János és Pintér Jenő id. m. Thienemann Tivadar, A szabadgondolkodás első nyomai a magyar középkorban, Minerva, 1922. Városi élet a magyar középkorban, Minerva, 1923. Irodalomtörténeti alapfogalmak, 1930. A kódexek latin eredetére nézve legfontosabbak Katona Lajos és Horváth Cyrill tanulmányai. A kódexek története I. Timár Károly, Magyar kódexcsaládok, IT. 1927—29.

1 jenes europaweit plötzlich zunehmende literarische Interesse, [*1940 >] wes-
2 halb man das Zeitalter der Schriftlichkeit Erneuerung Epoche zu nennen pflegt
3 und was im Buchdruck findet seinen technischen und wirtschaftlichen
4 Ausdruck. Es ist nun an der Zeit, daß wir uns von den Kodexen, von diesen mit
5 vielen Überlieferungen gefesselten Denkmälern, zu der neu in Geburt be-
6 findlichen literarischen Kultur inneren Gründen und deren wahren Vertretern
7 wenden. ¶

5. DER HUMANISMUS.

13 Wir müssen zurückkehren um ein halbes Jahrhundert. Unsere Kodexe waren
14 in der Literatur Leben Nachtruppen, jene Erscheinung wiederum, wovon jetzt
15 die Rede ist, war eine weit vorgeschobene Schanze, was das Englische forlorn
16 hope, verlorene Hoffnung nennt.

19 Die geistige Elite ging schon ein halbes Jahrhundert vor der Kodexblüte auf
20 einem solchen Weg, der anderswoher startete und anderswohin führte, als der
21 klösterlichen Erneuerung Weg. In Königs Matthias' Zeit zog aus Italien nach
22 Ungarn jene Bewegung ein, die man Humanismus nennt.

25 Der Humanismus ist im letzten Sinn des Geistes innere Revolution gegen die
26 Kirche. Im Mittelalter war der Geist der Kirche Monopol, die Kirche hütete die
27 antike Überlieferung, und ließ davon nur soviel zukommen den jungen
28 westlichen Völkern, wie sie für gut sah. Durch den Humanismus erbittet der
29 seiner selbst bewußt gewordene Mensch sein Anrecht, damit er fortan ein
30 selbständiges Leben leben kann. Sein endliches Ideal ist der autonome Mensch,
31 der keinen Bedarf mehr hat an transzendenter Ergänzung, der alles findet hier
32 auf der Erde, alles Maß in seinem Mensch-Sein trägt. In des Mittelalters
33 Weltbild ist der Mensch ein in sich selbst wert-

[*1940 gestrichen. - 1940-ben törölve.]

⁶ << *Ausgaben:* (Sprachdenkmalarchiv) 15 Bände. Die Gedichte gab heraus C. Horváth (Sammlung alter ungarischer Dichter) I, 2. Auflage, Literatur: J. Horváths und J. Pintér's zit. Werk. Thienemann (Des Freidenkertums erste Spuren im ungarischen Mittelalter.) (Städtisches Leben im ungarischen Mittelalter.) (Literaturgeschichtliche Grundbegriffe.) Hinsichtlich des lateinischen Ursprungs der Kodexe sind am wichtigsten die Studien von L. Katona und C. Horváth. Die Geschichte der Kodexe s. Timár (Ungarische Kodexfamilien.)

téktelen, rosszra hajló, az eredeti bűn által megrontott teremtmény, aki értéket csak azáltal nyer, hogy részesedik az Isten-fiúságban, a kegyelemben .A humanizmus új értéktáblákat teremt: az ember önmagában érték, azáltal, hogy ember. Az Isten-fiúság eszményét felváltja az emberi méltóság fogalma.

Az emberi méltóságnak és az élet immanens szépségének az érzése eleven volt a középkoron át is. Ez az érzés részben szellemi lázadásokra vezetett, részben megtalálta azt a formát, melyben békességben megvalósulhatott az Egyház keretén belül: így a lovagságban és a misztikában. A nagy fordulat az Egyház és az autonóm ember harcában akkor áll be, amikor az autonóm ember felfedezi magának a kimeríthetetlen fegyvertárat: az antik szó örökségét, életető vitalitását.

A humanizmus mozgalma kezdetben nem is jelent többet, mint ezt a felfedezést. A humanitatis studia, ahogyan ők maguk a ma humanizmusnak mondott irányt nevezték, eleinte csak bizonyos kifinomult szellemi, kifejezésbeli kultúrát jelentett, mely az antik emlékek tanulmányozása által nevelhető. Az első humanisták egyáltalán nem gondoltak arra, hogy ellentétbe kerüljenek az Egyházzal, hiszen maguk is papok, vagy magasrangú egyházi férfiak pártfogoltjai voltak. Csak maguk közt vallották be, hogy tudják, hogy valami megszakadt bennük. „Költő és hívő nem férnek össze“, mondja inkább tréfásan a legnagyobb magyar humanista, Janus Pannonius.

A korai humanizmus legfőbb jellegzetessége a latin nyelv újonnan felfedezett szépségén érzett eksztázis öröme. Megrészegetően járja át a lelkesülteket az antik nemes bora. Elkopott semmitmondó szavak helyett új szavakat találtak, szavakat, melyek kiötvözött teljességükben eltűnt világok fényét hozzák magukkal.

Janus Pannonius (1434—1472) volt a magyar humanizmus legkiemelkedőbb alakja. Temesvári Pelbárt mellett a másik magyar ember, akit a Mátyás-kor belső vitalitása túlnövesztett a honi korlátokon, aki az európai respublica litteraria hírnév-koszorúza tagja lett. Mint Vitéz Jánosnak, a tudománybarát püspökének unokaöccse, tizenegy év

1 loses, zum Schlechten neigendes, durch die ursprüngliche Sünde [Erbsünde]
2 verderbtes Geschöpf, das Wert nur dadurch gewinnt, daß es teilhat im Gott-
3 Sohntum, in der Gnade. Der Humanismus schafft neue Werttafeln: der Mensch
4 ist in sich ein Wert, dadurch, daß er Mensch ist. Die Ideologie der Gott-Sohnheit
5 wird abgelöst durch der menschlichen Würde Begriff.

6
7
8 Der menschlichen Würde und des Lebens immanenter Schönheit Gefühl war
9 lebendig auch das Mittelalter hindurch. Dies Gefühl führte teils zu geistigen
10 Revolten, teils fand es jene Form, in der es in Frieden sich verwirklichen konnte
11 innerhalb der Kirche Rahmen: so im Rittertum und in der Mystik. Die große
12 Wende in der Kirche und des autonomen Menschen Kampf stellt sich da ein, als
13 der autonome Mensch für sich entdeckt das unerschöpfliche Zeughaus: des
14 antiken Wortes Erbe, seine belebende Vitalität.

15
16
17
18
19 Des Humanismus Bewegung bedeutet im Anfang auch nicht mehr, als diese
20 Entdeckung. Die humanitatis studia, wie sie selber die heute als Humanismus
21 bezeichnete Richtung nannten, bedeutete anfangs nur eine gewisse verfeinerte
22 geistige, ausdrucksmäßige Kultur, die durch der antiken Denkmäler Studium
23 erziehbar ist. Die ersten Humanisten dachten überhaupt nicht daran, daß sie in
24 Gegensatz geraten sollen mit der Kirche, waren sie doch selber Pfarrer, oder
25 hochgestellter Kirchenmänner Schützlinge. Nur untereinander gestanden sie ein,
26 daß sie wissen, daß etwas gerissen ist in ihnen. „Dichter und Glaubender passen
27 nicht zusammen“, sagt eher humorvoll der größte ungarische Humanist, Janus
28 Pannonius.

29
30
31
32
33
34
35 Des frühen Humanismus oberstes Charakteristikum ist die an der lateinischen
36 Sprache neu entdeckten Schönheit empfundene ekstatische Freude. Berauschend
37 durchzieht die Begeisterten der Antike edler Wein. Statt abgenutzter
38 nichtssagender Wörter fanden sie neue Wörter, Wörter, die in ihrer auslegierten
39 Vollständigkeit verschwundener Welten Leuchten mit sich bringen.

40
41
42 Janus Pannonius (1434-1472) war des ungarischen Humanismus herausra-
43 gendste Gestalt. Neben Pelbart von Temeschburg ist er der andere ungarische
44 Mensch, den der Matthias-Epoche innere Vitalität überwachsen ließ die hei-
45 mischen Schranken, der der europäischen respublica litteraria renommee-be-
46 kränzt Mitglied wurde. Als des Johann Vitéz, des wissenschaftsfreundlichen
47 Bischofs Neffe, verbrachte er elf Jahre

töltött Itáliában, azokban az években, amikor az olasz föld telítve volt az újrakezdés, az ujjászületés fázósan ujjongó hangulatával. Janus költeményeiből is ez a humanista üdeség árad, az ujjászülető szavak felett érzett végtelen öröm. Ez a verbális boldogság mondatja Janus Pannoniuszal a szép szavakat, mesterének, Guarinusnak dicséretére, akitől az antik kincseket kapta:

Mit te hozál diadallal, azért én gyapjú aranyját,
Lybia almáját s a sötét szemű lányt odahagynám
És ha kínálnák érte Midás tömérdek aranyját,
Oda nem adnám. . .
Te a számkivetett szent isteneket telepítéd
Vissza.

(ford. Hegedüs István.)

Hosszú latin költeményt írt a Szelek Versengéséről, hol a szelek visszakapva nevüknek latin méltóságát, a latin szónoklat teljes pompájában hirdetik önön dicsőségüket. Számos epigrammában fejezte ki a humanisták kissé frivol életelveit, a középkori morális kötöttségektől való szabaddulás hirtelen, ellenőrizetlen örömeiben.

A magyar humanizmus másik kiemelkedő alakja maga Mátyás király. Nem azért, amit írt, hanem azért, aki volt. Udvara volt az első nem olasz udvar, hol a humanisták baráti otthonra találtak. A korai humanizmus udvari díszvirág volt, nem tudott másutt kihajtani, mint fejedelmi mécenások oldalán, és soha nem forrt annyira össze mécenás és alkotó művész, mint azokban az években. A művészi alkotás személyhez kötött volt: a festő és szobrász megrendelésre dolgozott és kedves kötelességének tartotta, hogy a madonnás kép sarkába odafesse a megrendelőt is, a donátort. Az író nagyurakhoz fordult műve dedikációjában, nagyurak kegyéből élt és legfőbb témája kenyéradójának a dicsőítése volt. Ezt nem csak érdekből tette: az új eszményeket kereső kor számára a „nagy ember“ fogalma akkor kezdett kibontakozni teljes fényében, annyi alázatos évszázad után, és a nagy fejedelem volt a legtermésze-

1 in Italien, in jenen Jahren, als das italienische Land erfüllt war mit des Neube-
2 ginnis, der Neugeburt fröstelnd jauchzender Stimmung. Auch aus Janus' Ge-
3 dichten strömt diese humanistische Frische, die über die wiedergeboren wer-
4 denden Wörter empfundene unendliche Freude. Diese verbale Glücklichkeit läßt
5 Janus Pannonius die schönen Worte sagen, zu seines Meisters, Guarinus Lob,
6 von dem er die antiken Schätze bekam:

7
8
9
10
11 Was du brachtest mit Triumph, dafür würde ich der Wolle Gold,
12 Lybiens Apfel und das dunkeläugige Mädchen dahinlassen
13 Und wenn man böte dafür des Midas enormes Gold,
14 Hin gäbe ich es nicht . . .
15 Du siedelst die verbannten heiligen Götter
16 Zurück.

17
18
19 (übers. [ins Ungarische] Stefan Hegedüs.)
20
21

22 Langes lateinisches Gedicht schrieb er über der Winde Wettbewerb, wo die
23 Winde zurückbekommend ihrer Namen lateinische Würde, in der lateinischen
24 Ansprache vollem Pomp verkünden ihre eigene Herrlichkeit. In zahlreichen
25 Epigrammen drückte er der Humanisten ein wenig frivole Lebensgrundsätze
26 aus, in des von den mittelalterlichen moralischen Bindungen Freiwerdens
27 plötzlicher, unkontrollierbarer Freude.

28
29
30 Des ungarischen Humanismus andere herausragende Gestalt ist König
31 Matthias selbst. Nicht dadurch, was er schrieb, sondern dadurch, wer er war.
32 Sein Hof war der erste nicht italienische Hof, wo die Humanisten auf ein be-
33 freundetes Heim trafen. Der frühe Humanismus war eine höfische Prunkblume,
34 sie konnte nicht anderswo aufsprießen, als an der Seite fürstlicher Mäzene, und
35 niemals schmolzen so sehr zusammen Mäzen und schöpferischer Künstler, wie
36 in jenen Jahren. Das künstlerische Schaffen war an Person gebunden: der Maler
37 und Bildhauer arbeitete auf Bestellung und hielt es für seine liebe Pflicht, daß er
38 in des Madonnenbildes Ecke auch den Auftraggeber hinzumalt, den Donator.
39 Der Schriftsteller wandte sich an Großherren in seines Werkes Dedikation, von
40 Großherren Gunst lebte er und sein oberstes Thema war seines Brotgebers
41 Verherrlichung. Dies tat er nicht nur aus Eigennutz: für das neue Ideen suchende
42 Zeitalter begann des „großen Mannes“ Begriff damals sich zu entfalten in
43 seinem vollen Licht, nach so vielen demütigen Jahrhunderten, und der große
44 Fürst war die natürlichs-

sebb forma, amelyben a humanista, Dante óta, új ideálját megtestesülni látta.

Mátyás egyike volt a renaissance nagy fejedelmeinek. Udvarába gyűjtötte korának tudósait és alkotó művészeit. Épületek, szobrok, műtárgyak, antik emlékek és az akkor mindennél értékesebb kézíratos könyvtár mesés pompája vette körül. Politikája nem volt reálpolitika, hanem egy államférfi-humanista merész fantázia-játéka, koronákkal, népekkel, örülettel határos tervekkel, császári, sőt szultáni ambíciókkal.

Alakjával Magyarországra árad a déli fény és a dél után való sóvárgás, mely szomszédainknál, a németeknél, a szellemi élet egyik legfőbb éltetője volt. Egy pillanatra a magyar föld közeledik a nemzetek vágya, az ígért földje, Itália felé. Mátyás után kevéssel Bakócz Tamás Rómába megy és egy pillanatra azt lehet hinni, hogy magyar ember fog ülni Szent Péter trónusán.

Mátyás és az a régebbi pillanat, Nagy Lajos nápolyi hadjárata, ez a két érintkezési pont a dél világával elég ahhoz, hogy tartalmat adjon ennek a kifejezésnek: Ősi dicsőség. Nagy Lajos és Mátyás jelentősége a magyar szellem történetében, hogy multat adtak a későbbi korok magyarjainak: multat, melynek vigasztaló emléke éltet és táplál költőket és bús pátriótákat reménytelen századokon át.

Mátyás alakja fennmaradt közöttünk mondában és fényességben; de a köréje fonódó humanista udvar nyom nélkül elenyészett. Importált luxus volt, a nemzettől teljesen idegen. Janus Pannonius tervezte ugyan, hogy eposzt ír Hunyadi Jánosról, de a valóság az, hogy magyar földön idegennek érezte magát. Mikor hazajött Itáliából, elszakadt az eleven áramtól és nagyon keveset írt azután. Ő maga így mondja:

Itt barbár földön barbár az ajkon a szó.
Jöjjön e földre Maro, zord hangot ad csak a lantja,
Jöjjön bár Cicero s néma lesz ajka legott.

Irodalmi csodagyerek volt Janus, tizenöt és huszéves kora közt írta azokat a verseket, melyeknek humanista vi-

1 te Form, in welcher der Humanist, seit Dante, sein neues Ideal sich verkörpern
2 sah.

3
4 Matthias war einer der großen Fürsten der Renaissance. In seinen Hof
5 sammelte er seiner Epoche Gelehrte und schaffende Künstler. Der märchenhafte
6 Pomp von Gebäuden, Statuen, Kunstgegenständen, antiken Andenken und der
7 damals an Wert alles übertreffenden handschriftlichen Bücherei umgab ihn.
8 Seine Politik war keine Realpolitik, sondern eines Staatsmann-Humanisten
9 kühnes Fantasie-Spiel, mit Kronen, Völkern, an Wahnsinn grenzenden Plänen,
10 mit kaiserlichen, ja sogar sultanischen Ambitionen.

11
12
13
14 Mit seiner Gestalt flutet nach Ungarn das südliche Licht und das nach dem
15 Süden Schmachten, das bei unseren Nachbarn, den Deutschen, des geistigen
16 Lebens eine der hauptsächlichsten Triebkräfte war. Für einen Augenblick nähert
17 das ungarische Land sich dem Land der Nationen Sehnsucht, der Verheißung,
18 Italien an. Ein wenig nach Matthias' Tod geht Thomas Bakócz nach Rom und
19 für einen Augenblick kann man glauben, daß ein ungarischer Mann sitzen wird
20 auf Sankt Peters Thron.

21
22
23 Matthias und jener ältere Augenblick, Ludwigs des Großen neapolitanischer
24 Feldzug, diese beiden Berührungspunkte mit des Südens Welt genügen, um
25 Inhalt zu geben diesem Ausdruck: uralte Herrlichkeit. Ludwigs des Großen und
26 Matthias' Bedeutung in des ungarischen Geistes Geschichte ist, daß sie den
27 Ungarn der späteren Epochen eine Vergangenheit gaben: eine Vergangenheit,
28 deren tröstendes Andenken belebt und ernährt Dichter und betübte Patrioten
29 hoffnungslose Jahrhunderte hindurch.

30
31
32
33 Matthias' Gestalt blieb unter uns in Sagen und Glanz erhalten; aber der um
34 ihn sich rankende humanistische Hof verfiel ohne Spur. Importierter Luxus war
35 er, der Nation völlig fremd. Janus Pannonius plante zwar, daß er ein Epos
36 schreibt über Johann Hunyadi, aber die Wahrheit ist, daß er auf ungarischem
37 Boden sich fremd fühlte. Als er heimkam aus Italien, wurde er losgerissen vom
38 lebendigen Strom und schrieb nur sehr wenig danach. Er selbst sagt es so:

39
40
41
42
43 Hier auf barbarischem Boden barbarisch ist auf den Lippen das Wort.
44 Komme auf diese Erde Maro, rauhen Klang nur gibt seine Laute,
45 Komme selbst Cicero und stumm wird sein Mund sogleich.

46
47
48 Literarisches Wunderkind war Janus, im Alter zwischen fünfzehn und
49 zwanzig Jahren schrieb er jene Verse, denen er seinen humanistischen Welt-

lághírét köszönhette. Ez a felnőttégnélküli, időelőtti érettség az egész magyar humanizmus szimboluma lehetne.

Mégis ez a humanistakör termelt egy művet, mely következményeiben igen fontos volt a magyarság önszemlélete és Európába való kapcsolódása szempontjából. Az olasz Bonfinius Mátyás király megbízásából megírta a magyarok történetét *Rerum Hungaricarum Decades* címen, humanista stílusban, a nagy latin történetírók mintáját követve. A magyar történelem ezáltal a kor legjobb modorában megírt mű által nyert polgárjogot Európában, vált egyenrangúvá a többi nemzet történetével, lett részese a közös európai multnak. Évszázadokon át Bonfinius művéből merítik a külföldi tudósok és írók a magyar történelemre vonatkozó ismereteiket és a magyar történetírás is a kritikai szellem felébredéséig Bonfinius gondos mondatait mondja tovább. Bonfinius műve a Mátyás-kor legfontosabb szellemtörténeti tette.

Mátyás halálával nem szűnt meg egy csapásra az új kultúra, mely a nagy fejedelem alakja körül kihajtott. II. Ulászló udvara is szívesen látja a külföld hummanistáit, jól érzi itt magát Conrad Celtes, a német kora-humanizmus legkalandosabb, legmozgékonyabb alakja és baráti köréből megalakítja Budán a Sodalitas Danubianat. II. Lajos tragikus sors elébe menő udvarába pedig elérkezik a kor leginkább jövőt hordozó gondolkodójának, Erasmus Rotterdamsnak szelleme. Erasmus mélységes kételkedése, kritikus állásfoglalása, csömörös visszakivánczozása az ó-egyház igaz egyszerűsége után: jól illett a Mohács előtti évek fáradt, bomló, reménytelen atmoszférájába. De ami Erasmusban a jövő volt: hogy ő volt az első felvilágosodott ember, türelmes a vallás kérdéseiben, irtózó minden erőszaktól és rajongója a külső civilizációnak, a testi tisztaságnak és kényelemnek, ép oly kevésbé talált visszhangra minálunk, mint másutt Európában.

De Celtes és Erasmus már észak felől jöttek, komoly mondanivalókkal, theologiai és pedagógiai érdeklődéssel. A déli, ragyogóan könnyelmű, szó-boldog humanizmus napjai elmúltak Magyarországon. Mohács szörnyű idejében nem lehetett a könnyű és céltalan szépségeknek örülni. A

1 ruf verdanken konnte. Diese erwachsenseinlose, vorzeitige Reife könnte des
2 ganzen ungarischen Humanismus Symbol sein.
3

4 Dennoch schuf dieser Humanistenkreis ein Werk, das in seinen Folgen sehr
5 wichtig war von des Ungartums Selbstbetrachtung und seiner Einschaltung in
6 Europa Gesichtspunkt. Der Italiener Bonfinius schrieb im Auftrag von König
7 Matthias der Ungarn Geschichte unter dem Titel *Rerum Hungaricarum Decades*,
8 in humanistischem Stil, der großen lateinischen Geschichtsschreiber Muster
9 folgend. Die ungarische Geschichte gewann durch dieses in der Epoche bester
10 Manier geschriebene Werk Bürgerrecht in Europa, wurde gleichrangig mit der
11 anderen Nationen Geschichte, wurde Teilhaber der gemeinsamen europäischen
12 Vergangenheit. Jahrhunderte hindurch schöpften die ausländischen Gelehrten
13 und Schriftsteller ihre auf die ungarische Geschichte bezogenen Kenntnisse aus
14 Bonfinius' Werk und auch die ungarische Geschichtsschreibung sagt bis zu des
15 kritischen Geistes Erwachen Bonfinius' sorgfältige Sätze weiter. Bonfinius'
16 Werk ist der Matthias-Epoche wichtigste geistesgeschichtliche Tat.
17
18
19
20

21 Mit Matthias' Tod endete nicht auf einen Schlag die neue Kultur, welche um
22 des großen Fürsten Gestalt aufgegangen war. Auch Wladislaus' II. Hof sieht
23 gerne die ausländischen Humanisten, wohl fühlt sich hier Conrad Celtes, des
24 deutschen Früh-Humanismus abenteuerlichste, beweglichste Gestalt, und bildet
25 in Ofen aus seinem Freundeskreis die Sodalitas Danubiana. In Ludwigs II.
26 tragischem Schicksal entgegengehenden Hof wiederum trifft ein des am meisten
27 Zukunft tragenden Denkers der Zeit, Erasmus' von Rotterdams Geist. Erasmus'
28 tiefes Zweifeln, kritische Stellungnahme, angewidertes Zurücksehen nach der
29 Ur-Kirche wahren Einfachheit: gut paßte es in die müde, verfallende,
30 hoffnungslose Atmosphäre der Jahre vor Mohács. Doch was in Erasmus die
31 Zukunft war: daß er der erste aufgeklärte Mensch war, geduldig in der Religion
32 Fragen, schaudern vor jeder Gewalttätigkeit, und ein Schwärmer der äußeren
33 Zivilisation, der körperlichen Reinheit und Bequemlichkeit, traf ebenso wenig
34 auf ein Echo bei uns wie anderswo in Europa.
35
36
37
38
39
40
41

42 Aber Celtes und Erasmus kamen schon von Norden, mit ernsthaften Aus-
43 sagen, mit theologischem und pädagogischem Interesse. Des südlichen, strah-
44 lend leichtfertigen, wort-glücklichen Humanismus Tage waren vorbei in
45 Ungarn. In der schrecklichen Zeit von Mohács konnte man sich nicht der
46 leichten und ziellosen Schönheiten freuen.
47

történelem súlyos terhével a vállán a magyar szellemet most már csak a két legégetőbb kérdés foglalkoztatta: a reformáció és a törökvesz. ⁷

B) A KÖNYVNYOMTATÁS KORA.

I. A REFORMÁCIÓ.

a) Elterjedése.

Abban az időben, amikor a szerzetesek a magyar kódexeket másolják a stuba scriptoriában, más pontjain az országnak útnak indul az új mozgalom, amely átváltoztatja a nyugati ember egész kultúráját.

A magyar reformáció az ősforrásból merített: Wittenbergből, Luther személyes környezetéből hazaérkező diákok hozták magukkal az új hitelveket. Többen állandó érintkezésben maradtak Lutherrel és Melanchtonnal. Magyarország akkori nagy Európa-közelségét bizonyítja, hogy az új áramlat mily gyorsan és mily töretlenül származott át magyar földre. A XVI. század huszas éveiben már mindenfelé feltűnnek az újítások, amit leginkább a régihez ragaszkodók tiltakozásából lehet megállapítani.

Pontosan nem tudjuk, milyen formában ment végbe

⁷ *Kiadások:* Janus Pannonius (1434—1472) műveinek legjobb gyűjteményét gr. Teleky Sámuel adta ki: *Jani Pannoni Poemata*, Utrecht, 1784. fordított belőlük Hegedüs István: *Guarinus és Janus Pannonius*, Budapest 1896, *Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra*, Budapest, 1897, *A Szelek Versenye*, ItK. 1899. Bonfiniust először Sambucus János adta ki: *Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades*, Basel, 1568. Két német fordítása van, magyar fordítás nincs.

Irodalom: Janus Pannoniusra vonatkozólag I. Hegedüs István bevezetéseit, fordításaihoz, továbbá Huszti József, Platonista törekvések Mátyás király udvarában, *Minerva*, 1924, és u. ö., *Janus Pannonius*, Pécs, 1931. A többiekre I. Abel Jenő, Magyarországi humanisták és a Dunai Társaság. Thienemann Tivadar, Mohács és Erasmus, *Minerva*, 1924. Összefoglalóan Pintér Jenő id. m. és Riedl Frigyes, *A magyar irodalom főirányai*.

1 Mit der Geschichte schweren Last auf der Schulter beschäftigten den un-
2 garischen Geist jetzt nur noch die zwei brennendsten Fragen: die Reformation
3 und das Türkenunheil. ⁷ [*1940]

B) DES BUCHDRUCKS ZEITALTER.

I. DIE REFORMATION.

a) Ihre Verbreitung.

13 In jener Zeit als die Mönche die ungarischen Kodexe kopieren in der stuba
14 scriptoria, startet in anderen Punkten des Landes jene neue Bewegung, welche
15 verändert des westlichen Menschen ganze Kultur.

18 Die ungarische Reformation schöpfte aus der Urquelle: aus Wittenberg, aus
19 Luthers persönlicher Umgebung heimkehrende Studenten brachten mit sich die
20 neuen Glaubensgrundsätze. Mehrere blieben in ständiger Berührung mit Luther
21 und Melanchton. Es beweist Ungarns damalige große Europa-Nähe, daß die
22 neue Strömung wie schnell und wie ungebrochen übersprang auf ungarischen
23 Boden. In des XVI. Jahrhunderts zwanziger Jahren tauchen schon allenthalben
24 die Neuerungen auf, was man am ehesten aus dem ans Alte sich Klammernder
25 Protest feststellen kann.

26
27
28 Genau wissen wir nicht, in welcher Form vonstatten ging

29
[*1940 mehr Lit., több irod.: > p. 93 b II]

⁷ << *AUSGABEN:* Die beste Sammlung der Werke von Janus Pannonius (1434-1472) gab Gr[af] Samuel Teleky heraus: *Jani ...* es übersetzte aus ihnen I. Hegedüs: *Guarinus und ...* (Loblied auf J. A. Marcellus) (Der Wettbewerb der Winde). Den Bonfinius gab zuerst J. Sambucus heraus: *Antonii...Es hat zwei deutsche Übersetzungen, ungarische Übersetzung keine.*

<<*LITERATUR:* Bezüglich Janus ... s. die Einführungen von I. Hegedüs zu seinen Übersetzungen, weiterhin J. Huszti (platonistische Bestrebungen am Hof von König Matthias) und Ders. (J. P.). Betr. die Übrigen s. J. Abel (Ungarländische Humanisten und die Donauer Gesellschaft). T. Thienemann (Mohács und Erasmus). Zusammenfassend J. Pintérs zit. Werk und F. Riedl (Die Hauptrichtungen der ungarischen Literatur).

a katolikus egyházközségeknek protestáns ekklézsiává való átalakulása. Nem tudjuk, mekkora szerepet játszott a hívek áttérésében a személyes meggyőződés, a tekintélyek példája és mekkorát a magyar passzivitás, mely egy szép napon fokról-fokra való átmenetek után arra ébredt, hogy elszakadt a pápától és egy új felekezet tagja. Csak körülbelül tudjuk helyreállítani ennek a folyamatnak a tipikus állomásait.

A város új plébánost kap. A plébános Wittenbergben tanult és magával hozta ellenszenvét azok iránt az egyházi tevékenységek iránt, amelyek nem állnak összhangban az ó-keresztény egyszerűséggel. Lassankint kihagyja a szertartásokból a szentek kultuszát, a tárgyak megáldását, a miséből azokat a részeket, melyek az evangéliumtól függetlenek, a misét kezdi Urvacsorának nevezni. Nem veszi rossz néven, ha hívei nem bőjtölnek és elmulasztják a fülgyónást. Amit szertartásban veszítenek a hívek, bőségesen visszanyerik a prédikáció és a Biblia-olvasás fokozott érdekességében.

Az ellentétek kirobbannak, amikor egy szerzetét ott hagyott barát érkezik, akit a plébános pártfogásába vesz, vagy méginkább, amikor a plébános megnősül. A városi tanács vagy a földesúr kérdőre vonja a plébánost, aki a Szentírásból bebizonyítja, hogy helyesen cselekszik. A földesúr vagy a városi tanácsos meglepve hallja, hogy az új pap milyen egyszerűen, milyen természetesen beszél a legszentebb dolgokról, minden scholasztikus homály és nagyképesség nélkül. Hirtelen kialakul benne egy új állásfoglalás a hit nagy problémáival szemben: megérzi, hogy ezek nem pusztán a papok magánügyei, hiszen ő is teljesen megérti a hit dolgait és csak azt kell elfogadnia, amit saját lelkiismerete diktál. Személyesebb vallásosság születik meg benne és ettől kezdve szívvel-lélekkel ragaszkodik az új paphoz.

Később érseki vagy királyi biztosok jönnek, hogy megvizsgálják a bevádolt plébános igazhitűségét. A plébános a földesúr vagy városi tanács oltalmába ajánlja magát. Ha a pártfogó eléggé erős, szép szavakkal vagy erőszakkal visszaküldik a bizottságot. Ha nem eléggé erős, a

1 der katholischen Kirchengemeinden Umwandlung zur protestantischen Ekklesia.
2 Wir wissen nicht, welche große Rolle gespielt hat in der Gläubigen Umbekehrung
3 die persönliche Überzeugung, das Beispiel der Autoritäten und welche große die
4 ungarische Passivität, die eines schönen Tages nach Übergängen von Stufe zu
5 Stufe dazu erwachte, daß sie vom Papst abgefallen und Mitglied einer neuen
6 Konfession ist. Nur ungefähr können wir wiederherstellen dieses Prozesses
7 typische Stationen.

8
9
10 Die Stadt bekommt einen neuen Pfarrer. Der Pfarrer hatte in Wittenberg
11 studiert und brachte mit sich seine Abneigung gegen jene kirchlichen Tätig-
12 keiten, die nicht in Einklang stehen mit der ur-christlichen Einfachheit. All-
13 mählich läßt er aus den Zeremonien den Kult der Heiligen aus, das Segnen der
14 Gegenstände, aus der Messe jene Teile, die vom Evangelium unabhängig sind,
15 die Messe beginnt er Abendmahl zu nennen. Er nimmt es nicht übel, wenn seine
16 Gläubigen nicht fasten und versäumen die Ohrenbeichte. Was an Zeremonie die
17 Gläubigen verlieren, gewinnen sie reichlich zurück in der Predigt und der Bibel-
18 Lesung gesteigerten Interessantheit.

19
20
21 Die Gegensätze explodieren, als ein seinen Orden verlassener Mönch ein-
22 trifft, den der Pfarrer in seinen Schutz nimmt, oder noch mehr, als der Pfarrer
23 heiratet. Der Stadtrat oder der Grundherr stellt den Pfarrer zur Rede, der aus der
24 Heiligen Schrift beweist, daß er richtig handelt. Der Grundherr oder der
25 städtische Rat hört überrascht, wie einfach, wie natürlich der neue Pfarrer von
26 den heiligsten Dingen spricht, ohne jede scholastische Unklarheit und Über-
27 heblichkeit. Plötzlich bildet sich in ihm eine neue Stellungnahme des Glaubens
28 großen Problemen gegenüber: er erspürt, daß dies nicht bloß der Pfarrer
29 Privatangelegenheiten sind, versteht doch auch er selber vollständig die Glauben-
30 sachen und braucht nur das zu akzeptieren, was sein eigenes Gewissen
31 diktiert. Eine persönlichere Religiosität wird in ihm geboren und von da an
32 klammert er sich mit Herz und Seele an den neuen Pfarrer.

33
34
35 Später kommen erzbischöfliche oder königliche Beauftragte, damit sie prüfen
36 des beklagten Pfarrers Rechtgläubigkeit. Der Pfarrer empfiehlt sich in des
37 Grundherrn oder Stadtrats Schutz. Wenn der Beschützer genügend stark ist,
38 schickt er mit schönen Worten oder mit Gewalt die Kommission zurück. Wenn
39 er nicht genügend stark ist,
40
41
42
43
44
45
46
47
48

pap szökik meg. Ilyenkor katolikus pap jön a helyére és a hívek elmaradnak az istentiszteletről. De mindenképpen tudatossá válik az emberekben, hogy elszakadtak a pápától és az érsektől. Később ezt a negatívumot egy pozitívum követi: az új ekklezsia megszervezkedik, és megkeresi a kapcsolatot hitfeleivel.

Ez a folyamat először a németnyelvű városokban játszódik le, melyek ekkor még állandó összeköttetésben állnak a birodalommal és fiaikat német egyetemekre küldik tanulni. Ekkor veszi kezdetét a magyarországi német-ség kultúraátközvetítő hivatása, mely fontos tényezője lesz a magyar művelődésnek. A középkorban a német városok idegen testként álltak az országban, a kölcsönös ellenszenv áthidalhatatlan sáncával övezve. Magyar nemes és német polgár eredendő ellenszenvét csak olyan mindent átfogó célkitűzés tudja áthidalni, mint az ember lelki üdvössége.

A polgárság az új felekezet alaprétege, aminthogy külföldön is a protestantizmus leginkább a polgári osztály ügye, fellépése egybeesik a polgári öntudat kifejlődésével és ezért sokan úgy is tekintik, mint a polgári osztály valósi kifejeződését. Melius Péter prédikációit a „magyarországi kereskedő és áros népeknek“ ajánlja mert, úgymond, „a széjjel való járásban ti vettétek és hallottátok előbb egyebeknél és ti dicsértétek és beszéllettétek egyebeknek az Istennek kegyelméből való tudományt.“ De a protestantizmus ügye nem forrott szükségképpen eggyé a polgárságéval.

A protestantizmus elterjedésében nálunk is nagy szerepet játszik a nagybirtok. A reformáció kitűnő alkalmat szolgáltat a főuraknak, hogy lefoglalt egyházi birtokokkal megtoldják a magukét. Ámbár nem minden főúr volt olyan következetes, hogy a birtok elvétele után protestánssá legyen. A magyar nyelvű protestantizmus nem is fejlődhetett másképp, mint a nagybirtok pártfogása alatt. A bibliafordítások, a magyar reformációnak ezek a legfontosabb irodalmi fegyvertényei, nagybirtokosok költségén jelennek meg.

Ez volt az első szellemi mozgalom, amely az ország egész lakosságát megindította és gondolati állásfoglalásra kényszerítette. Ha Szent István korában történt az ország

1 nimmt der Pfarrer Reißaus. Solchenmals kommt an seine Stelle ein katholischer
2 Priester und die Gläubigen bleiben weg vom Gottesdienst. Aber auf jede Weise
3 wird bewußt in den Leuten, daß sie losgerissen sind vom Papst und vom
4 Erzbischof. Später folgt diesem Negativum ein Positivum: die neue Ekklesia
5 organisiert sich und sucht den Kontakt zu ihren Konfessionspartnern.

7
8 Dieser Prozeß spielt sich zuerst in den deutschsprachigen Städten ab, die
9 damals noch in ständiger Verbindung stehen mit dem Reich und ihre Söhne auf
10 deutsche Universitäten schicken zu lernen. Zu dieser Zeit nimmt ihren Anfang
11 des ungarländischen Deutschtums kulturvermittelnde Berufung, die ein
12 wichtiger Faktor wird der ungarischen Bildung. Im Mittelalter standen die
13 deutschen Städte als Fremdkörper im Land, von der unüberbrückbaren Schanze
14 gegenseitiger Abneigung umgürtet. Ungarischen Adligen und deutschen Bürgers
15 Erb-Antipathie vermag nur eine solch umfassende Zielsetzung zu überbrücken,
16 wie des Menschen Seelenheil.

21 Das Bürgertum ist der neuen Konfession Grundsicht, wie auch im Ausland
22 der Protestantismus am ehesten der bürgerlichen Klasse Sache ist, sein Auftreten
23 fällt zusammen mit des bürgerlichen Selbstbewußtseins Herausbildung und
24 deshalb betrachten ihn viele auch so, als der bürgerlichen Klasse religiösen
25 Ausdruck. Peter Melius widmet seine Predigten „den ungarländischen
26 händlernden und verkaufenden Leuten“, weil, so heißt es, „im auseinander
27 Gehen ihr vernahmet und hörtet vor anderen und ihr prieset und sprachet
28 anderen die aus Gottes Gnade seiende Wissenschaft“. Doch des Protestantismus
29 Sache verschmolz nicht notwendigerweise zu eins mit der des Bürgertums.

33 In des Protestantismus Verbreitung spielt auch bei uns eine große Rolle der
34 Großgrundbesitz. Die Reformation dient eine ausgezeichnete Gelegenheit den
35 Magnaten an, um mit den beschlagnahmten kirchlichen Gütern anzureichern
36 ihre eigenen. Obwohl nicht jeder Magnat so konsequent war, daß er nach
37 Wegnahme des Besitzes Protestant werde. Der ungarischsprachige Protestan-
38 tismus konnte sich auch nicht anders entwickeln, als unter des Großgrundbe-
39 sitzes Schirmherrschaft. Die Bibelübersetzungen, der ungarischen Reformation
40 diese wichtigsten literarischen Waffentaten, erscheinen auf der Groß-
41 grundbesitzer Kosten.

46 Dies war die erste geistige Bewegung, welche die ganze Bevölkerung des
47 Landes bewegte und zu gedanklicher Stellungnahme zwang. Wenn in Stephans
48 des Heiligen Zeitalter des Landes

megkereszteltetése, a XVI. században történik a bérmálás, az ország nagykorúvá érése a hitben. A Szent Istváni kereszténységet az ország nagyrésze oly öntudatlanul vette fel, mint a csecsemő a keresztvizet; most válik a kereszténység a magyarságnak tudatos és harcolt sajátjává.

Ugyanakkor az Európával való kapcsolat is mérhetetlenül megerősödik. Most válik nyilvánvalóvá, hogy Magyarország a nyugati kereszténység határa kelet felé: a reformáció nem megy túl a magyar területen. A románok és a szerbek ekkor szigetelődnek el a nyugattól, pótolhatatlan évszázadokra.

b) *A reformáció tartalma és embertipusa.*

A középkor végének nagy önkifejező mithosza az Antikrisztus eljövetele volt. A XVI. században csakugyan eljött az Antikrisztus: valami előlről kezdés, „ezentúl másképp lesz“ hangulat jelent meg az európai életnek valamennyi területén. Az újrakezdés, az éltető ősforrásokhoz való visszatérés teremtette meg a humanizmust. Németországban a humanista mozgalom beletorkollott és egybeolvadt a súlyosabb menetű reformációval. A visszatérést már nem az antik ősforrásokhoz keresik, hanem az ó-kereszténység romlatlan formáihoz — megtartva az olasz humanizmus újjongó lelkesedését és mélységes pedagógiai jellegét. Magyarországra reformáció és humanizmus ilyen összefonódottan jön már át Németországból, Erasmus és Melancton tanítványaival. Új szellem, új hit, új tudomány, új társadalom, új iskola, új nyelv, írás, könyv, mind összefolyanak a reformáció magasabb egységébe minálunk. Aki valami újat érez, vagy akar ebben a században, mind a reformációban keresi megvalósítását.

Az újságnak ez a mindent átható lendülete a magyar reformáció legfőbb tartalma. Ennek az újrakezdésnek friss levegője csap meg bennünket, ha a magyar reformátorok életére vonatkozó szűköss feljegyzéseket olvasgatjuk. Élettörténetük és személyiségük hasonlíthatatlanul érdekesebb volt, mint irodalmi hagyatékuk. Valami kalandszerű, koc-

1 Taufung geschah, geschieht im XVI. Jahrhundert die Firmung, des Landes
2 Reifung zur Volljährigkeit im Glauben. Das Sankt Stephaninische Christentum
3 nahm des Landes Großteil so unbewußt auf wie der Säugling das Taufwasser;
4 jetzt wird das Christentum dem Ungartum zu seinem bewußten und erkämpften
5 Eigentum.

6
7
8 Zur selben Zeit verstärkt sich auch der Kontakt mit Europa unermeßlich. Jetzt
9 wird offenkundig, daß Ungarn der westlichen Christenheit Grenze gen Osten ist:
10 die Reformation geht nicht hinaus über das ungarische Gebiet. Die Rumänen
11 und Serben isolieren sich da vom Westen, für unersetzliche Jahrhunderte.

b) *Der Reformation Inhalt und Menschentyp.*

12
13
14
15
16
17
18
19 Des ausgehenden Mittelalters großer selbstartikulierender Mythos war des
20 Antichrist Ankunft. Im XVI. Jahrhundert kam der Antichrist tatsächlich: eine
21 Art Beginn von vorne, eine „Hinfort-wird-es-anders“-Stimmung erschien auf
22 des europäischen Lebens sämtlichen Gebieten. Der Neubeginn, die Rückkehr zu
23 den belebenden Urquellen erschuf den Humanismus. In Deutschland mündete
24 die humanistische Bewegung in und verschmolz mit der gewichtiger
25 schreitenden Reformation. Die Rückkehr sucht man nicht mehr zu den antiken
26 Urquellen, sondern zu des Urchristentums unverdorbenen Formen — bei-
27 behaltend des italienischen Humanismus jubelnde Begeisterung und profunden
28 pädagogischen Charakter. Nach Ungarn kommen Reformation und Humanismus
29 schon so verflochten herüber aus Deutschland, mit Erasmus' und Melanctons
30 Schülern. Neuer Geist, neuer Glaube, neue Wissenschaft, neue Gesellschaft,
31 neue Schule, neue Sprache, Schrift, Buch, alle fließen zusammen in der
32 Reformation höhere Einheit bei uns. Wer etwas Neues spürt, oder will in diesem
33 Jahrhundert, jeder sucht in der Reformation dessen Verwirklichung.

34
35
36
37
38
39
40
41 Der Neuheit dieser alles durchdringende Schwung ist der ungarischen Re-
42 formation oberster Inhalt. Dieses Neubeginns frische Luft schlägt uns entgegen,
43 wenn wir die auf der ungarischen Reformatoren Leben bezogenen knappen
44 Aufzeichnungen lesen. Ihre Lebensgeschichte und Persönlichkeit war
45 unvergleichlich interessanter, als ihr literarischer Nachlaß. Etwas Aben-
46 teuerhaftes, Ris-

kázatos, kóborlovagszerű volt ezekben a férfiakban, amint hazajöttek Wittenbergából, az új expanzív igazsággal ajkukon. Nincsenek röghöz kötve, mindenütt otthon vannak, ahol hirdethetik az Igét: Sylvester János (szül. 1504 körül, halálának ideje ismeretlen) nagyszerű magyarországi tevékenysége után a bécsi egyetemre kerül, azután más országokba és nyomavész. A bebörtönzés mintegy előkészület a számukra: Dévai Biró Mátyás (meghalt 1545 körül) egyházi férfiútól igazán meglepő fürgeséggel szökik meg bécsi fogságából. Egyikük-másikuk előtt olyan hirtelen nőtt hatalmi lehetőségek nyílnak meg, mint condottiere hadvezérek előtt, akik egy nap arra ébrednek, hogy egy hercegségen uralkodnak: így válik Melius Juhász Péter (1536 körül — 1572) élet és halál urává Debrecenben, a legnagyobb magyar városban.

Sokan közülük ezermesterek, mint az olasz renaissance egyetemesei: a kétnyelvű Heltai Gáspár (1520 körül — 1575), író fordító, stílusmester, költő, riporter, íghirdető, nyomdász, könyvkiadó, könyvkereskedő, amire éppen szükség van, fáradhatatlanul és családostúl. A korszak legváltozatosabb és legszínesebb embere Bornemisza Péter (1535—1585): szintén író, nyomdász, hitvitázó, azonkívül udvari pap is és pörösködő földbirtokos. Humanista is, a görög szellem első apostola nálunk, magyarra fordítja az Elektrát valószínűleg görögből. Bod Péter szerint Francia- és Olaszországban is megfordult és a humanizmusnak szélesebb, nem iskolás levegőjét hozta magával. Annyi bizonyos, hogy ő nevelte a mélyebb és nemzeti humanizmus nagy megvalósítóját, Balassa Bálintot.

Különös, személyes, kalandos vallásosság hatja át Bornemiszaét. Az incselkedő ördög állandó jelenlétét érzik. Vannak napok, hogy a gonosz ellene vadítja jobbjait, feleségét, egész házanépét, deákjait, még a lovak is elszaladnak a nagy általános ördögi nyugtalanságban és egymást marják, még az ebek is a tyúkokat kergetik és megölik.

Prédikációiban felvonul a humanizmus pletykásan emberi életteljessége: hallunk Sylvester feleségének feslett életéről, Török Bálint garázdálkodásáról, Melanchton családi

1 kantes, von der Art fahrender Ritter war in diesen Männern, so wie sie heim-
2 kamen aus Wittenberg, mit der neuen expansiven Wahrheit auf ihren Lippen.
3 Sie sind nicht an Scholle gebunden, überall sind sie zu Hause, wo sie verkünden
4 können das Wort: Johann Sylvester (geb. um 1504, seines Todes Zeit ist
5 unbekannt) gelangt nach seiner großartigen ungarländischen Tätigkeit an die
6 Wiener Universität, danach in andere Länder und seine Spur verliert sich. Die
7 Einkerkung ist gleichsam eine Vorbereitung für sie: Matthias Biró von Déva
8 [Dévai Biró] (gestorben um 1545) entflieht mit einer von einem Kirchenmann
9 wirklich überraschenden Flinkheit aus seiner Wiener Gefangenschaft. Vor dem
10 einen-anderen von ihnen eröffnen sich so plötzlich gewachsene Macht-
11 möglichkeiten wie vor condottiere Heerführern, die eines Tages beim Auf-
12 wachen merken, daß sie über ein Fürstentum herrschen: so wird Peter Melius
13 Juhász (um 1536 — 1572) zum Herrn über Leben und Tod in Debrecen, der
14 größten ungarischen Stadt.

15
16
17
18
19
20 Viele unter ihnen sind Tausendsassas, wie der italienischen Renaissance
21 universale Menschen: der zweisprachige Kaspar Heltai (um 1520 — 1575) ist
22 schreibender Übersetzer, Stilschöpfer, Dichter, Reporter, Evangeliumsverk-
23 künder, Drucker, Buchverleger, Buchhändler, was gerade nötig ist, unermü-
24 dlich und mitsamt Familie. Des Zeitalters versatilster und farbenreichster Mann ist
25 Peter Bornemisza (1535 — 1585): gleichfalls Schriftsteller, Drucker, Glau-
26 bensstreiter, außerdem Hofpfarrer und prozessierender Grundbesitzer. Humanist
27 ist er auch, des griechischen Geistes erster Apostel bei uns, er übersetzt ins
28 Ungarische die Elektra vermutlich aus dem Griechischen. Laut Peter Bod kam er
29 auch auch in Frankreich und Italien herum und brachte des Humanismus
30 breitere, nicht schulische Luft mit sich. Soviel ist sicher, daß er erzog den des
31 tieferen und nationalen Humanismus großen Verwirklicher, Valentin Balassa.

32
33
34
35
36 Eine sonderbare, persönliche, abenteuerliche Religiosität durchdringt Bor-
37 nemisza. Er spürt des foppenden Teufels ständige Gegenwart. Es gibt Tage, da
38 der Böse seine Leibeigenen, seine Frau, sein ganzes Hausvolk, seine Scholaren
39 gegen ihn aufbringt, sogar die Pferde entlaufen in der großen allgemeinen
40 teuflischen Unruhe und beißen einander, selbst die Hunde jagen die Hühner und
41 töten sie.

42
43
44
45 In seinen Predigten marschiert des Humanismus geschwätzig menschliche
46 Lebensfülle auf: wir hören über Sylvesters Frau zuchtloses Leben, über Valentin
47 Töröks Händelsucht, über Melanchtons Familien-

életének intimitásairól, beszél Dürerről, említi Til Eulenspiegel és Orlando Furiosot is. Ő az egyetlen, aki műveli minálunk a külföldön oly nagy és érdekes démonológiai irodalmat, ördögi kísértetekről szóló könyvében.

Országhatárok nem állják útját az igehirdető áradatnak. A prédikátorok örökös vándorságban élnek, mert a község csak egy esztendőre hívja meg őket, azután akárhányszor tovább kell menniök. A kétrészre szakadt országnak más és más pontján tűnnek fel, újabb és újabb ellenségek ellen hadakozva. Szívesen becsapnak a török hódoltság területére is, ahol a török csaknem szívesen látja őket, mert tudja, hogy a falu népe megszökik, ha pap nélkül marad.

Ezekben a kimeríthetetlen erejű igehirdetőkben ölt testet magyar földön a kor új emberideálja, a reformáció legmaradandóbb újítása: az autonóm személyiség. Az az embertípus, melyet többé már nem a tekintély tisztelete tart még hitében, hanem személyes meggyőződése, és aki kész meggyőződéseért szembefordulni a legmagasabb trónokra helyezett felsőbbjeivel is. Ezek az emberek már Milton Sátánjának büszke hadseregéből valók, ők is tudják, mint ama legfőbb lázadó, hogy ha mindent el is veszítenek, akkor is megmarad legnagyobb kincsük: önmaguk.

De ettől eltekintve, az ó-protestantizmus csak negatív úton, a régi tekintélyi világkép aláásával segítette elő a modern embertípus, a modern életformák kialakulását. A modern, szabadvizsgálatú tudomány és az abból származó kritikus-szkeptikus világlátás, a modern gazdasági és politikai képződmények, a modern ember befelé fordulása és elmagányosodása nem az ó-protestantizmusból származik, hanem vele egyidős, de tőle független hatóerőktől.

Különösen a magyar szellemtörténetben érezhetjük, hogy az ó-protestantizmus voltaképpen csak megerősítette a középkori szellemi formákat és azoknak az uralmát kétszáz esztendővel meghosszabbította. A szellemi élet további kétszáz esztendőre a vallásosság függvénye marad, a szabad vizsgáldást továbbra is autoritativ, egyedül üd-

1 lebens Intimitäten, er spricht über Dürer, erwähnt auch Til Eulenspiegel und
2 Orlando Furioso. Er ist der einzige, der bei uns kultiviert die im Ausland so
3 große und interessante dämonologische Literatur, in seinem von teuflischen
4 Versuchungen handelnden Buch.

5
6 Landesgrenzen verstellen nicht den Weg des gotteswortverkündenden
7 Stromes. Die Prediger leben in ewiger Wanderschaft, denn die Kommune beruft
8 sie nur auf ein Jahr, danach müssen sie gleich wie oft weiter gehen. Sie tauchen
9 an des zweigespaltenen Landes jeweils anderem Punkt auf, gegen neuere und
10 neuere Feinde kämpfend. Gern fallen sie auch in das türkische Besatzungsgebiet
11 ein, wo der Türke sie beinahe gerne sieht, weil er weiß, daß die
12 Dorfbevölkerung entflieht, wenn sie ohne Pfarrer bleibt.

13
14
15
16
17 In diesen unerschöpflich kraftvollen Gotteswortverkündern nimmt Gestalt an
18 auf ungarischem Boden der Epoche neues Menschenideal, der Reformation
19 bleibendste Neuerung: die autonome Persönlichkeit. Jener Menschentyp, den
20 nicht mehr der Autoritätsrespekt hält noch in seinem Glauben, sondern seine
21 persönliche Überzeugung, und der bereit ist, für seine Überzeugung sich ent-
22 gegenzustellen auch seinen auf höchste Throne platzierten Obersten. Diese
23 Menschen sind schon aus der stolzen Armee von Miltons Satan, auch sie wissen,
24 wie jener oberste Rebell, daß ihnen auch wenn sie alles verlieren, auch dann ihr
25 größter Schatz verbleibt: sie selbst.

26
27
28
29
30
31
32 Aber davon abgesehen, der Ur-Protestantismus förderte nur auf negativem
33 Wege, mit Untergrabung des alten autoritären Weltbildes des modernen Men-
34 schentyps, der modernen Lebensformen Herausbildung. Die moderne, freiprü-
35 fende Wissenschaft und die daraus stammende kritisch-skeptische Weltanschauung,
36 die modernen wirtschaftlichen und politischen Gebilde, des modernen Men-
37 schen Inversion und Vereinsamung stammt nicht aus dem Ur-Protestantismus,
38 sondern aus mit ihm gleichaltrigen, aber von ihm unabhängigen Wirkungs-
39 kräften.

40
41
42
43 Besonders in der ungarischen Geistesgeschichte können wir spüren, daß der
44 Ur-Protestantismus eigentlich nur bestärkte die mittelalterlichen geistigen
45 Formen und deren Herrschaft um zweihundert Jahre verlängerte. Das geistige
46 Leben bleibt für weitere zweihundert Jahre der Religiosität Funktion, das freie
47 Prüfen schränken auch weiterhin autoritative, allein se-

vöztő egyházak korlátozzák. A különbség csak az, hogy most egy egyház helyett három van.⁸

c) A reformáció belső fejlődése.

A vallási eszmék belső dialektikájából következett, hogy akik elvetették a dogmákban való feltétlen hitet, és a kételkedés, kritika, válogatás álláspontjára helyezkedtek, azok számára nem volt többé megállás. A protestantizmus ezer meg ezer formaváltozáson ment keresztül, míg Luther óvatos reformjától a modern protestantizmus mindent megértéséhez és mindent megbocsátásához érkezett. A katolikum ereje a történelemmel dacoló stabilitás, a protestantizmusé a fejlődés dinamikája.

De nem szabad azt hinnünk, hogy a régi protestánsok felszabadult lélekkel haladtak valami boldogan keresett távol igazság felé. Úgy érezték, mintha Rómától való elszakadásuk által valami végtelenül veszedelmes birodalomba léptek volna be, ahol kimondhatatlan szakadékok leselkednek arra, aki elkalandozik a nyájtól. A lutheránusok elkecseregetett bizalmatlansággal fogadják a kálvinistákat, még bizalmatlanabbul fogadják később a kálvinisták az unitáriusokat.

A protestantizmus ebben az időben jobban irtózik az eretnekségtől, mint a viharedezett, az idő hatalmát ismerő katolikus egyház. A protestáns papok életének tekintélyes része zsinatokon telik el: mihelyt egy új könyv jelenik meg Németországban, a legtávolabbi Erdély prédikátorai is sürgősen összeülnek, hogy egységes állást foglaljanak az új tételekkel szemben. Minden theologiai finomság életbevágóan fontos: hiszen Isten Luther óta nem a csele-

⁸ *Irodalom:* Pintér Jenő id. m. II. Zoványi Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, Budapest 1921. Révész Imre, *A magyarországi protestantizmus történelme*, Budapest, 1925. E. Troeltsch, *Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt*, München u. Berlin 1911, és Troeltsch egyéb munkái. Kerecsényi Dezső, Bornemisza Péter, *Prot. Szemle*, 1929. Thury Etele, Bornemisza Péter könyve az ördögi kísértetekről, *Ethn.* 1913.

1 ligmachende Kirchen ein. Der Unterschied ist nur der, daß es jetzt statt einer
2 Kirche drei Kirchen gibt. 8

c) Der Reformation innere Entwicklung.

7 Aus der religiösen Ideen innerer Dialektik folgte, daß jene, die verwarfen den
8 in die Dogmen unbedingten Glauben und sich auf des Zweifels, der Kritik, des
9 Wählens Standpunkt stellten, für jene es kein Stehenbleiben mehr gab. Der
10 Protestantismus durchschritt tausend und tausend Formänderungen, bis er von
11 Luthers vorsichtiger Reform zu des modernen Protestantismus Allesverstehen
12 und Allesverzeihen gelangte. Des Katholikums Kraft ist die der Geschichte
13 trotztende Stabilität, die des Protestantismus der Entwicklung Dynamik.

14
15
16
17 Aber wir dürfen nicht glauben, daß die alten Protestanten mit befreiter Seele
18 irgendeiner froh gesuchten fernen Wahrheit zustrebten. Sie empfanden es so, als
19 seien sie durch ihren Abfall von Rom in ein unendlich gefährliches Reich
20 eingetreten, wo unaussprechliche Schluchten auf jenen lauern, der sich entfernt
21 von der Herde. Die Lutheraner begegnen mit erbittertem Mißtrauen den
22 Kalvinisten, noch mißtrauischer empfangen später die Kalvinisten die Unitarier.

23
24
25
26
27 Der Protestantismus graust sich in dieser Zeit noch mehr vor der Ketzerei als
28 die sturmgewohnte, der Zeit Macht kennende katholische Kirche. Ein be-
29 trächtlicher Teil der protestantischen Pfarrer Lebens vergeht auf Synoden: so-
30 bald ein neues Buch erscheint in Deutschland, setzen sich auch des entferntesten
31 Siebenbürgens Prediger dringend zusammen, um einheitliche Stellung zu
32 beziehen gegenüber den neuen Thesen. Jede theologische Feinheit ist lebens-
33 einschneidend wichtig: schaut doch Gott seit Luther nicht die Ta-

34
35
36
37
⁸ << *Literatur:* J. Pintér's zit. W. II. J. Zoványi (Die Reformation in Ungarn bis 1565). I. Révész (Geschichte des ungarländischen Protestantismus). Troeltsch . . . und T's sonstige Arbeiten. - Kerecsényi (Peter Bornemisza). E. Thury (P. B's Buch von den teuflischen Versuchungen).

kedeteket nézi, hanem a hit tisztaságát. Egyetlen egy eretnek Isten haragját vonhatja egyész tartományokra. „Az religiókba naponként a minemű hallhatatlan és káromló innovációk öregbednek“, mondja az 1578-iki kolozsvári országgyűlés, „kit is mi mindeneknek előtte első és fő dolognak ítélünk szemünk előtt viseltetni, ki miatt mindenkoron bizonyos helyeket és országokat az úr Isten az ő csuda ítéleti szerint meg is büntet és ugyan el is töröl.“

Ebből érthetjük meg a század és a következő század végsőikig való theologiai feszültségét. Predestináció: Isten haragja rettenetes ingó sziklaként függ a nem igaz hitű nemzetek felett. Isten haragjának itt áll az országban legszörnyűbb megnyilvánulása, a török.

Az új szabadság és az új szépség nem Kálvin szikláján virult ki. Mégis a reformáció a legfontosabb kanyarja az új ember felé vezető útnak. A reformációval együtt, mintegy a reformáció melléktermékeiként tűnnek fel egyes tendenciák, amelyek az új ember világát előkészítik. Ilyen elsősorban a filológiai-kritikai szellem, Erasmus szelleme, mely a protestantizmus nevelési rendszere által az iskolákba bevonul és a jövő szellemi fejlődésének egyik legnagyobb tényezőjévé lesz. Ebből a filológiai érdeklődésből fakad az első tudatos érdeklődés a nemzeti nyelv és irodalom iránt.

Egy másik mozzanat a szektárius szellem, mely pietizmuson át a felvilágosodáshoz fog vezetni. Ezt képviselték nálunk a XVI. század elején a Morvaországból ideszakadt anabaptisták, újra-keresztelők, kiknek emléket állított Grimmshausen Simplissimus-a a világirodalomban. Egy harmadik mozzanat az új miszticizmus, a személyes átélésre épített emberközpontú hit, mely az unitarizmus végső fejlődési fokaként jelenik meg minálunk. Mind a három jövőt hordozó áramlat összetalálkozik egy emberben, a magyar reformáció legkiemelkedőbb alakjában, Dávid Ferencben.

Dávid Ferenc (1513?—1588) egyike az elsőeknek, akik Erdélyben a katholicizmust elhagyva, a lutheri eszmék híveivé szegődnek, és hatalmas készültsége, magyar és német ígértető készsége révén ő lesz az erdélyi lutheránusok

1 ten, sondern des Glaubens Reinheit. Ein einziger Ketzler kann Gottes Zorn auf
2 ganze Provinzen ziehen. „In den Religionen altern täglich die jederlei un-
3 erhörten und lästerlichen Innovationen“, erklärt der 1578er Klausenburger
4 Landtag, „die auch wir als allem zu vörderst und oberste Sache im Auge zu
5 behalten beurteilen, deret wegen allezeit gewisse Orte und Länder der Herr Gott
6 nach seinem wundersamen Urteit auch straft und gar auch auslöscht“.

7
8
9
10 Hieraus können wir verstehen des Jahrhunderts und des folgenden Jahr-
11 hunderts theologische Spannung bis zum Äußersten. Prädestination: Gottes Zorn
12 hängt als schrecklicher schwankender Fels über den nicht recht gläubigen
13 Nationen. Für Gottes Zorn steht hier im Lande seine fürchterlichste Ma-
14 nifestation, der Türke.

15
16
17 Die neue Freiheit und die neue Schönheit erblühte nicht auf Calvins Felsen.
18 Dennoch ist die Reformation die wichtigste Kurve des zum neuen Menschen
19 führenden Weges. Mit der Reformation zusammen, gleichsam als der
20 Reformation Nebenprodukte treten in Erscheinung einzelne Tendenzen, welche
21 des neuen Menschen Welt vorbereiten. Eine solche ist in erster Linie der
22 philologisch-kritische Geist, Erasmus' Geist, der durch des Protestantismus
23 Erziehungssystem in die Schulen einzieht und zu der künftigen geistigen Ent-
24 wicklung eines der größten Faktoren wird. Aus diesem philologischen Interesse
25 entspringt das erste bewußte Interesse gegenüber der nationalen Sprache und
26 Literatur.

27
28
29
30
31 Ein anderes Moment ist der sektiererische Geist, der über den Pietismus zur
32 Aufklärung führen wird. Diesen vertraten bei uns an des XVI. Jahrhunderts
33 Anfang die aus Mähren hergeschwemmten Anabaptisten, Wieder-Täufer, denen
34 ein Denkmal stellte Grimmshausens Simplissimus in der Weltliteratur. Ein
35 drittes Moment ist der neue Mystizismus, der auf persönliches Durchleben
36 aufgebaute menschenzentrische Glaube, der als letzte Entwicklungsstufe des
37 Unitarismus erscheint bei uns. Alle die drei zukunftsstragenden Strömungen
38 treffen zusammen in einem Mann, in der ungarischen Reformation
39 hervorragendsten Gestalt, in Franz Dávid.

40
41
42
43
44
45 Franz Dávid (1513? — 1588) ist einer der ersten, die in Siebenbürgen den
46 Katholizismus verlassend, sich zu der lutherischen Ideen Anhängern verdingen,
47 und auf Grund seiner gewaltigen Gelehrsamkeit, seiner ungarischen und
48 deutschen evangeliumsverkündenden Fähigkeit wird er der siebenbürgischen
49 Lutheraner

első püspöke. Mint ilyen, száll szembe Melius kálvinizmusával. De nem sokáig: a dolgok belső dialektikája átviszi az ellenfél táborába, és azután még tovább, szabadabb és misztikusabb állomások felé.

Dávid Ferenc már a magyar kálvinizmus első hivatalos vallomástételébe, a Modus Concordiae-be bevette azt a mondatot, melyet később annyira megcáfolt a debreceni kálvinizmus: „Titeket sietve és komolyan figyelmeztünk, hogy mi azok számából vagyunk, akik másokat, ha az Isten ígéjéből jóra intenek, örömmel követünk.“ Az ő szabadságszerető szellemének nagyszerű műve volt, hogy az 1557-iki tordai országgyűlés kimondta Erdélyben a teljes vallásszabadságot. Ezzel a kis Erdély messze megelőzve a kort az eljövendők bajnokává jegyezte el magát és olyan magaslati pontot ért el az európai szellem történetében, mely mindig büszkesége lehet megpróbáltatásban és nehéz órákban.

Dávid Ferenc következő állomása az antitrinitarizmus, vagy amint később nevezték, unitarizmus volt. A Genfben megégetett Serveto tanait követve, Dávid elvetette a Szentháromság tanát: Egy az Isten. Hasonlóképpen elvetette a racionális gondolkodással nehezen összeegyeztethető kálvinista predestinációt. Személyének páratlan erélye és János Zsigmond fejedelem támogatása következtében az erdélyi magyar kálvinisták nagy része csatlakozott hozzá és nemsokára nagy hódításokat tett az unitarizmus a Felső-Tisza vidékén is, majd a Dunántúl. A legnagyobb külföldi theológusok résztvevő aggodalommal kísérik Dávid kísérletét. Messze földről érkeznek hozzá azok az emberek, akikben a jövő arca jelentkezik már.

A kálvinizmus reakciója a kebeléből óriásira nőtt veszedelem ellen ideges és erőszakos. Vita vitát ér, és ahol az érvek nem használnak, az erőszak beszél. Nagyharsányban, a Dunántúl, a kálvinisták felakasztják Alvinczy György unitárius prédikátort. Az embertelen tettet még a török sem tudja elviselni, a budai basa elfogatja Alvinczi hóhérait és csak akkor bocsátja szabadon, amikor az unitáriusok krisztusi gesztussal kijelentik, hogy nem kívánják megbüntetésüket.

1 erster Bischof. Als solcher tritt er Melius' Calvinismus entgegen. Jedoch nicht
2 lange: der Dinge innere Dialektik trägt ihn hinüber in des Gegners Lager, und
3 danach noch weiter, freieren und mystischeren Stationen entgegen.

4
5
6 Franz Dávid nahm schon in des ungarischen Calvinismus' erste offizielle
7 Bekenntnisthese, in den Modus Concordiae hinein jenen Satz, den später der
8 Debrecziner Calvinismus so sehr widerlegte: „Euch machen wir eilends und
9 ernsthaft aufmerksam, daß wir aus der Zahl derer sind, die anderen, wenn sie
10 uns aus Gottes Wort zum Guten ermahnen, mit Freude folgen.“ Es war seines
11 freiheitsliebenden Geistes großartiges Werk, daß der 1557er Tordaer Landtag
12 die völlige Religionsfreiheit in Siebenbürgen aussprach. Damit verlobte das
13 kleine Siebenbürgen, weit überholend die Epoche sich als der Künftigen
14 Champion und erreichte einen solchen Höhepunkt in des europäischen Geistes
15 Geschichte, der immer sein Stolz sein kann in Heimsuchung und schweren
16 Stunden.

17
18
19
20
21
22 Franz Dávids nächste Station war der Antitrinitarismus oder, wie man ihn
23 später nannte, Unitarismus. Den Lehren des in Genf verbrannten Serveto folgend,
24 verwarf Dávid der Dreifaltigkeit Lehre: Eins ist der Gott. Gleichmaßen
25 verwarf er die mit dem rationalen Denken schwer vereinbarliche kalvinistische
26 Prädestination. Infolge seiner Persönlichkeit unvergleichlichen Energie und
27 Fürst Johann Sigismunds Unterstützung schloß sich der siebenbürgischen
28 ungarischen Calvinisten großer Teil ihm an und alsbald machte große Eroberungen
29 der Unitarismus auch im Gebiet der Ober-Theiß, dann in Transdanubien.
30 Die größten ausländischen Theologen begleiten mit teilnehmender Besorgnis
31 Dávids Experiment. Von fernen Landen kommen zu ihm jene Menschen, in
32 denen sich der Zukunft Antlitz schon meldet.

33
34
35
36
37
38
39 Des Calvinismus Reaktion gegen die aus seiner Brust riesenhaft gewachsene
40 Gefahr ist nervös und gewalttätig. Disput folgt auf Disput, und wo die
41 Argumente nicht nützen, spricht die Gewalttat. In Nagyharsány, in Transdanubien,
42 hängen die Calvinisten den unitarischen Prediger Georg Alvinczy auf.
43 Die unmenschliche Tat vermag nicht einmal der Türke zu ertragen, der Pascha
44 von Buda läßt Alvinczys Henker fangen und läßt sie erst dann frei, als die
45 Unitarier mit christhafter Geste erklären, daß sie nicht wünschen deren
46 Bestrafung.

A magyar unitarizmusnak és Dávid Ferencnek fénykora a XVI. század 70-es évei. Az összeomlás azzal kezdődik, hogy Dávidot elhagyja második felesége, aki visszatér a kálvinizmushoz és Dávid felett kárörvendő kálvinista egyházi törvényszék ítélik meg. Meghal János Zsigmond, az unitáriusok pártfogója és utóda a katolikus Báthory István lesz. Az országgyűlés törvényt hoz és megtilt minden további innovációt. Dávid még egyszer zsinatra hívja Tordára, legnagyobb diadala színhelyére háromszázhuszonnégy papját és kimondja, hogy ez a törvény rájuk nem vonatkozik. „A világnak nincsen semmi oka azok ellen támadni“, mondja a zsinat határozata, „kik a tévedésbe temetett igazságot napfényre akarják hozni.“

Mert Dávid ekkor már útban van az újabb, mindenél nagyobb innováció felé. A következő állomás a szombatosság lett volna. Dávid elveti Krisztus istenségét, az ó-szövetségi Szentírást az új-szövetség felé helyezi és egy egészen új, spirituálista vallás-koncepció kezd benne körvonalakat ölteni: nem az objektív Isten a fontos, hanem az emberi szubjektum, mely Istenhez fordul. Ez már az Angelus Silesius miszticizmusa: „Ich weiss dass ohne mich Gott nicht ein Nu kann leben.“

De időközben az unitarizmus is szabad szektából egyházzá lett, paróchiákkal és jövedelmekkel, elvesztette mozgékonyt magát és nem követheti Dávidot a beláthatatlan kalandba. Legfőbb szövetségesei ellene fordulnak és hogy megmentse az unitárius egyházat, bebörtönöztetik Dávidot magas Déva várába. Sok évi sinylődés után itt hal meg tragikus ösztörtésben, mártiros fényel az, akiben magyar földön, magyar történelemben legerősebb volt az igazság vágya és az Istenkereső szenvedély.

Dávid Ferenc mellett csak egy nevet említünk a században a szellemi szabadság előfutárjaként: Dávid Ferenc távol megértőjét és barátját, Dudith András pécsi püspököt (1533—1589). Dudith élete sokkal magasabb világban játszódott le, mint Dávid Ferencé, a varga fiáé. Mint püspök unokaöccse, iskoláit előkelő külföldi egyetemeken végezte és fiatalon titkára lett Reginald Pole kardinálnak, VIII. Henrik angol király unokatestvérének és leg-

1 Des ungarischen Unitarismus und Franz Dávids Glanzzeit sind des XVI. Jahr-
2 hunderts 70er Jahre. Der Zusammenbruch beginnt damit, daß Dávid verlassen
3 wird von seiner zweiten Frau, die zurückkehrt zum Calvinismus und über Dávid
4 ein schadenfrohes kalvinistisches Kirchengericht urteilt. Es stirbt Johann
5 Sigismund, der Beschützer der Unitarier und sein Nachfolger wird der
6 katholische Stefan Báthory. Der Landtag erläßt ein Gesetz und verbietet jede
7 weitere Innovation. Dávid ruft noch einmal zur Synode nach Torda, dem
8 Schauplatz seines größten Triumphes, seine 322 Pfarrer und erklärt, daß dies
9 Gesetz sich nicht auf sie bezieht. „Die Welt hat keinerlei Ursache, gegen die-
10 jenigen zu attackieren“, besagt der Synode Beschluß, „welche die in Irrtum
11 begrabene Wahrheit ans Sonnenlicht wollen bringen.“

12
13
14
15
16
17 Denn Dávid ist da schon unterwegs zur neueren, größeren denn alles In-
18 novation. Die nächste Station wäre der Sabbatismus gewesen. Dávid verwirft
19 Christi Göttlichkeit, die alt-testamentliche Heilige Schrift setzt er über das Neu-
20 Testament und eine ganz neue, spiritualistische Religions-Konzeption beginnt in
21 ihm Umrisse anzunehmen: nicht der objektive Gott ist wichtig, sondern das
22 menschliche Subjekt, das sich an Gott wendet. Dies ist bereits des Angelus
23 Silesius Mystizismus: „Ich weiß, daß ohne mich Gott nicht ein Nu kann leben.“

24
25
26
27 Doch in der Zwischenzeit ist auch der Unitarismus aus einer freien Sekte zu
28 einer Kirche geworden, mit Pfarreien und Einkünften, hatte seine Beweglichkeit
29 verloren und kann nicht folgen Dávid in das unübersehbare Abenteuer. Seine
30 hauptsächlichsten Verbündeten wenden sich gegen ihn und damit sie die
31 unitarische Kirche retten, lassen sie Dávid einkerkern in der hohen Feste Deva.
32 Nach vieler Jahre Leiden stirbt hier in tragischer Gebrochenheit, mit
33 Märtyrerhaftem Glanz der, in dem auf ungarischem Boden, in der ungarischen
34 Geschichte am stärksten war die Sehnsucht nach der Wahrheit und des
35 Gottsuchers Leidenschaft.

36
37
38
39 Neben Franz Dávid erwähnen wir nur einen Namen in dem Jahrhundert als
40 der geistigen Freiheit Vorläufer: Franz Dávids fernen Versteher und Freund, den
41 Fünfkirchener Bischof Andreas Dudith (1533 — 1589). Dudiths Leben spielte in
42 einer viel höheren Welt sich ab als das Franz Dávids, des Flickschusters Sohn.
43 Als Bischofs Neffe, absolvierte er seine Schulen an vornehmen ausländischen
44 Universitäten und wurde jung Sekretär des Kardinals Reginald Pole, des
45 englischen Königs Heinrich VIII. Vetter und obers-

főbb ellenségének, a Tudor Mária alatt bekövetkező angol ellenreformáció vezéralakjának. A bibornok kíséretében odahaza volt Európa legnagyobb udvaraiban, V. Károly császárnál, Angliai Erzsébetnél és Tudor Máriánál épp úgy, mint II. Henrik francia király udvarában. Mikor hazajön Magyarországra, mindjárt magas egyházi és világi méltóságokat tölt be és őt küldik Trientbe, ahol a katolikus világ végre összeült az egyetemes zsinatra, hogy felkészüljön a reformáció elleni százéves harcra. Dudith három nagyszabású beszédet mondott a Tridentinumon és híressé vált az egész kereszténységben. Egyházak és felekezetek felett magasló szelleme nem hátrált meg a teljes igazság kimondása előtt. Erasmus tanai beszéltek rajta keresztül: az Egyháznak tanulnia kell a reformációtól és meg kell újulnia. De akkor már elvégeztetett, hogy az Egyházon nem változó eszmék fognak segíteni, hanem a hatalom és az erő. Dudithot visszahívták. Pécs püspöke lett, de belsejében már szakított a katolicizmussal. Nemsokára el is hagyta az egyházi rendet, megnősült és Lengyelországba telepedett le. Innen kísérte figyelemmel a magyar reformáció útját a szabadabb állomások felé és leveleivel bátorította Dávid Ferencet. Úgy tudják, hogy mint unitárius halt meg.⁹

2. AZ IRODALOM, MINT ESZKÖZ.

a) A könyvnyomtatás.

A könyvnyomtatást, természetesen, nem a reformáció hozta létre. Magyarországon is állt már egy nyomda a reformáció előtt, Mátyás király korában: Hesz András nyomdája Budán. De reformáció és könyvnyomtatás mindenütt a legszorosabban összeforrtak egymással. Az új eszméket a nyomtatott könyvek meginduló áramlata vitte diadalra, a könyvnyomtatás a reformáció által lett puszta szöveg-másolói könnyebbégből modern kultúránk egyik legfon-

⁹ *Irodalom*: Kanyaró Ferencz, *Unitáriusok Magyarországon, Kolozsvár, 1891.* Borbély István, *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században, Kolozsvár, 1914.* Faludi János, *Dudith és a francia humanisták. Minerva 1927.*

ter Feind, der unter Maria Tudor erfolgenden englischen Gegenreformation Führungsgestalt. In des Kardinals Begleitung war er daheim in Europas größten Höfen, bei Kaiser Karl V., bei der englischen Elisabeth und bei Maria Tudor ebenso wie an des französischen Königs Heinrich II Hof. Als er heimkehrt nach Ungarn, bekleidet er sofort hohe kirchliche und weltliche Würden und ihn sendet man nach Trient, wo die katholische Welt endlich sich zusammensetzte zum universalen Konzil, um sich vorzubereiten auf den hundertjährigen Kampf gegen die Reformation. Dudith sprach drei großangelegte Reden auf dem Tridentinum und wurde berühmt in der ganzen Christenheit. Sein über Kirchen und Konfessionen ragender Geist wich nicht zurück vor der ganzen Wahrheit Aussprechen. Erasmus' Lehren sprachen durch ihn: die Kirche muß lernen von der Reformation und muß sich erneuern. Doch da war es schon beschlossen worden, daß der Kirche nicht gewandelte Ideen helfen werden, sondern die Macht und die Gewalt. Dudith wurde zurückberufen. Fünfkirchens Bischof wurde er, aber in seinem Inneren hatte er schon gebrochen mit dem Katholizismus. Als bald verließ er auch den kirchlichen Orden, heiratete und ließ sich in Polen nieder. Von hier aus verfolgte er aufmerksam der ungarischen Reformation Weg zu freieren Stationen und mit seinen Briefen ermutigte er Franz Dávid. Wie man weiß, starb er als Unitarier.

2. DIE LITERATUR, ALS MITTEL.

a) Der Buchdruck.

Den Buchdruck, natürlich, brachte nicht die Reformation hervor. Auch in Ungarn stand schon eine Druckerei vor der Reformation, in König Matthias' Zeitalter: Andreas Hesz' Druckerei in Buda [Ofen]. Aber Reformation und Buchdruck verschmolzen überall aufs engste miteinander. Die neuen Ideen trug der gedruckten Bücher einsetzende Strömung zum Triumph, der Buchdruck wurde durch die Reformation von einer bloßen Textkopier-Leichterung zu unserer modernen Kultur einem der wichtigs-

⁹ <<Literatur: Kanyaró (Unitarier in Ungarn). - Borbély (Der ungarischen unitarischen Kirche Glaubenssätze im XVI. Jahrhundert). - Faludi (Dudith und die französischen Humanisten.)

tosabb eszközévé. A protestantizmus a nyomtatott könyv vallása: alakja, kegyzere, „pápája“, amint akkor mondták, a nyomtatott szentírás. A középkori katolikus egyház az élszóra támaszkodott: az egyházi rendre, mely a kevésszámú írott szöveget élszóval közvetíti a néphez, a nép a kegyelemben azáltal részesül, hogy személy szerint jelen van, mint hallgató, az Egyház élszóban lejátszó szertartásain. Mindezt most a protestánsok számára pótolja a nyomtatott biblia, mely állandósult szövegével mindenütt egyformán és mégis minden egyénnek külön-külön van jelen, mindenki számára megközelíthető és mindenki a maga felfogásával ülhet le olvasásához. A Bibliaolvasásban csakugyan minden ember pap, amint Luther követelte.

Az első magyarnyelvű nyomtatott könyvek még külföldön készülnek: Krakkóban 1527-ben, Bécsben 1536-ban nyomtatnak először magyar könyvet. Ezek az első nyomtatott könyvek tankönyvek, Sylvester Jánosnak és Pesti Mizsér Gábornak az emlékéért őrzik, annak a protestáns humanizmusnak, mely Erasmus nyomán fakadt, előkészítette és következményében maga mögött is hagyta a reformációt.

A magyar könyveket nemsokára követik a magyar nyomdák. Először a német nyelvterületeken tűnnek fel: Nagyszébenben 1529-ben, Brassóban 1535-ben. Magyar vidéken Nádasdy Tamás állítja fel az első nyomdát, birtokán, Újszigeten, az 1530-as évek vége felé. Ennek a nyomdának már magyar nyomdásza is van, Abádi Benedek. Itt nyomtatják Sylvester bibliafordítását és grammatikáját.

A nyomdászok, könyvkiadók és az írók életformájában mindig van valami párhuzamos. Napjainkban a kapitalisztikus berendezkedés egyformán üzletiesé teszi a könyvkiadót és bér munkását, az írókat. A XVI. században ugyanaz a kalandos, vállalkozó, vándor- és ezermestervonás vegyül a könyvnyomtató életébe, mint a hitelesítőkébe. Sokszor ugyanaz az ember írja és nyomtatja a könyvet: így Bornemisza Péter és Heltai Gáspár. Abádi Benedek, az első magyar nyomdász, később prédikátor lett.

1 ten Mittel. Der Protestantismus ist des gedruckten Buches Religion: seine Ge-
2 stalt, seine Devotionalie, sein „Papst“, wie man damals sagte, ist die gedruckte
3 heilige Schrift. Die mittelalterliche katholische Kirche stützte sich auf das
4 lebendige Wort: auf den kirchlichen Orden, welcher die wenigen geschriebenen
5 Texte in gesprochenen, lebenden Worten vermittelt dem Volk, das Volk wird
6 der Gnade dadurch teilhaftig, daß es als Person anwesend ist, als Zuhörer, an
7 den in lebenden Worten sich abspielenden Zeremonien der Kirche. All dies
8 ersetzt jetzt für die Protestanten die gedruckte Bibel, die mit ihrem beständigen
9 Text überall einheitlich und dennoch für jedes Individuum extra-extra anwesend
10 ist, für jedermann nahbar und jeder kann sich mit seiner eigenen Auffassung
11 hinsetzen zu ihrer Lektüre. Im Bibellesen ist tatsächlich jeder Mensch Pfarrer,
12 wie Luther es forderte.

13
14
15
16
17
18 Die ersten ungarischsprachigen gedruckten Bücher werden noch im Ausland
19 angefertigt: in Krakau 1527, in Wien 1536 druckt man erstmals ein ungarisches
20 Buch. Diese ersten gedruckten ungarischen Bücher sind Lehrbücher, Johann
21 Sylvesters und Gabriel Mizsers von Pest [Pesti Mizsér] Andenken bewahren sie,
22 jenes protestantischen Humanismus, der auf Erasmus' Spur entsprang,
23 vorbereitete und in seinen Konsequenzen auch hinter sich ließ die Reformation.

24
25
26
27 Den ungarischen Büchern folgen bald die ungarischen Druckereien. Zuerst
28 erscheinen sie auf den deutschen Sprachgebieten: in Hermannstadt 1529, in
29 Kronstadt 1535. Auf ungarischem Gebiet stellt Thomas Nádasdy die erste
30 Druckerei auf, auf seinem Besitz in Újsziget, gegen der 1530er Jahre Ende.
31 Diese Druckerei hat auch schon einen ungarischen Drucker, Benedikt Abádi.
32 Hier werden gedruckt Sylvesters Bibelübersetzung und Grammatik.

33
34
35
36
37 In der Drucker, Buchverleger und der Schriftsteller Lebensform gibt es
38 immer etwas parallel. In unseren Tagen macht die kapitalistische Etablierung
39 gleichermaßen kommerziell den Buchverleger und seinen Lohnarbeiter, den
40 Schriftsteller. Im XVI. Jahrhundert mischt sich die gleiche abenteuerliche,
41 unternehmerische Wanderer- und Tausendsassa-Linie in des Buchdruckers
42 Leben wie in das der Glaubensverbreiter. Vielmals schreibt und druckt der
43 gleiche Mann das Buch: so Peter Bornemisza und Kaspar Heltai. Benedikt
44 Abádi, der erste ungarische Drucker, wurde später Prediger.

A nyomdászok is vándorolnak, kalandosan, mint a prédikátorok. Van, aki egyesíti a szellem két zarándokúrtját, mint Huszár Gál, akinek kis szekéren vitt kézisajtója a kezdete a későbbi nagy debreceni városi nyomdának.

Ez a régi nyomdagép még nem az a félelmetes, egész épületeket elfoglaló rotációs szörnyeteg, mely minden reggel a hírlapok tízezreit dobja a világba. Inkább olyan meghítt házi gépezet, mint a szövőszék, kézzel hajtják, szekéren szállítják, a könyv is lassan készül el, a szöveg-állandóság sem az még, ami később, minden egyes újabb levonásnál változtatnak egy keveset a kézzel szedett sorokon. A könyveket maga a kiadó árulja, majd a könyvkötő, végül feltűnik a szellemi országút harmadik vándora, a könyvkereskedő, aki batyújában egyelőre még fűszert is visz, meg szegedi bicskákat. Ime a kicsiny mustármag...

A nyomtatott könyvek példányszáma Magyarországon már kezdetben aránylag nagy. Bibliákat, tankönyveket a külföld nyomdászoknál több ezer példányban rendelnek meg, tudományos könyveket száz, kétszáz példányban. A példányszám nem is növekszik jelentékenyen a polgári irodalom koráig, a XIX. század végéig.

Lassankint gazdag magánkönyvtárak épülnek ki, különösen főpapi palotákban. A reformáció megteremti a világi tulajdonban levő közkönyvtárakat is: először Kőszegen, Eperjesen és Kassán alakul át a plebániai könyvtár városi könyvtárrá.

A XVII. század folyamán a könyvnyomtatás szempontjából a legfontosabb esemény a nagyszombati jezsuita nyomda felállítása. Most már a katolikusok is idehaza nyomtatják könyveiket. A gyakorlatban ez nem jelenti, hogy a könyvprodukciónak csakugyan megnövekszik, mert a XVII. század rettenetes szegénysége, civilizatorikus szempontból való hanyatlása nem kedvez a könyv diadalútjának.

Mégis, a XVII. század leggyötörtebb évtizedeiben áll elő az az ember, aki minálunk elsőnek ismerte fel, hogy a nyomtatott könyv is, mint a kézirat, a szépség és a művészet hordozója lehet, hogy az irodalom megbecsü-

1 Auch die Drucker wandern, abenteuerlich, wie die Prediger. Es gibt welche,
2 die des Geistes beide Pilgerpfade vereinen, wie Gal Huszár, dessen auf kleinem
3 Wagen transportierte Handpresse der Beginn ist der späteren großen
4 Debrecziner städtischen Druckerei.

5
6 Diese alte Druckmaschine ist noch nicht jenes furchterregende, ganze Ge-
7 bäude okkupierende Rotations-Monstrum, das jeden Morgen der Nachrich-
8 tenblätter Zehntausende wirft in die Welt. Eher ist sie ein solcher anheimelnder
9 häuslicher Apparat wie der Webstuhl, mit der Hand betreibt man ihn, per Fuhre
10 transportiert man ihn, auch das Buch entsteht langsam, die Textbeständigkeit ist
11 ebenfalls noch nicht das, was sie später ist, bei jedem neuen Abzug ändert man
12 ein bißchen an den mit der Hand gesetzten Zeilen. Die Bücher verkauft der
13 Verleger selber, später der Buchbinder, schließlich erscheint der geistigen
14 Landstraße dritter Wanderer, der Buchhändler, der in seinem Ranzen vorerst
15 auch noch Gewürze trägt, und Szegediner Taschenmesser. Siehe, das kleine
16 Senfkorn . . .

17
18
19
20
21 Der gedruckten Bücher Auflage ist in Ungarn auch schon anfangs verhält-
22 nismäßig groß. Bibeln, Lehrbücher bestellt man bei den ausländischen Druckern
23 in mehreren tausend Exemplaren, wissenschaftliche Bücher in hundert,
24 zweihundert Exemplaren. Die Auflagenzahl steigt auch nicht wesentlich bis zu
25 der bürgerlichen Literatur Ära, bis zu des XIX. Jahrhunderts Ende.

26
27
28
29 Allmählich werden reiche Privatbibliotheken ausgebaut, besonders in erz-
30 priesterlichen Palästen. Die Reformation erschafft die in weltlichem Besitz
31 befindlichen Gemeinbüchereien auch: erstmals wird in Güns, Eperjes und
32 Kaschau umgewandelt die pfarrliche Bücherei in städtische Bücherei.

33
34
35
36 Im Verlauf des XVII. Jahrhunderts ist das von des Buchdrucks Blickpunkt
37 wichtigste Ereignis die Aufstellung der Tyrnauer jesuitischen Druckerei. Nun
38 drucken auch schon die Katholiken hier daheim ihre Bücher. In der Praxis be-
39 deutet dies nicht, daß die Buchproduktion tatsächlich ansteigt, denn des XVII.
40 Jahrhunderts fürchterliche Armut, sein vom zivilisatorischen Blickpunkt Nie-
41 dergang begünstigt nicht des Buches Siegeszug.

42
43
44
45 Dennoch, in des XVII. Jahrhunderts gepeinigtesten Jahrzehnten tritt hervor
46 jener Mann, der bei uns als erster erkannte, daß auch das gedruckte Buch, wie
47 das handschriftliche Buch, der Schönheit und der Kunst Träger sein kann, daß es
48 zu der Literatur Wert-

léséhez az is hozzátartozik, ha a könyvet művészi jelenséggé finomítjuk. Misztótfalusi Kis Miklós (1650—1702) azért ment Hollandiába, hogy egy ott készülő magyar biblia nyomtatására felügyeljen. Ennek az új, javított bibliának az ügye régóta húzódtott. Végre Kis Miklós, ez az ősi, meghatározó individualista, így szólt: „Hozzá fogok én, egy szegény legény lévén és megmutatom, hogy egy szegény legénynek devotioja többet tesz, mint egy országnak immel-ámmal való igyekezete.“

Később annyira belemélyedt a nyomtatás félig kézművesi, félig művészi rejtelmeibe, hogy elhanyagolta theologiai studiumait és elhatározta, hogy a papi pályáról lemondva, mint könyvnyomtató fogja kenyerét keresni.

Betűmetsző tehetségének csakhamar olyan nagy híre ment, hogy a florenci nagyherceg, a pápai udvar, sőt a távol georgiai fejedelem is nála rendeltek betűket nyomdáik számára. Hollandiában jómódú élet várta — de ekkor eszébe jutott a magyar föld szomorúsága abban a formában, ahogy egy ízig-vérig mesterembernek ezt a szomorúságot át kellett élnie: a magyar betűk, melyek békámszásként terülnek el az ócska papíron, nagy neveltségére a hollandus mestereknek, Misztótfalusi Kis Miklós haza jött, hogy megmentse a magyar betűket. Ez a gyakorlati, egyetlen részletre tekintő misszionárius bizonyára hatékonyabban szerette országát, mint száz nagykonceptiójú és tehetetlen lelkesedő. Az egykorú költő, a bölcs Pápai Páriz Ferenc meg is találta a szép szavakat nagy elhatározásának a megörökítésére:

Édes Hazájának mivel kormos füstje
Világosbnak tetszik, mint más nemzet tüze,
Honnyában keserű édesb, mint más méze,
Vágyakozik haza forró szeretete.

Kolozsvárt telepedett le, és pályája, amint elmondja önéletrajzszerző Mentségében, tipikus sors volt, előképe mindazokénak, akik Nyugatról magyar kisvárosba hullva vissza, felőrlődnek Don Quijote-os harcban, tervük szépsége és szomszédaik kicsinyessége között. Nem sokat te-

1 schätzung auch dazugehört, wenn wir das Buch zu künstlerischer Erscheinung
2 verfeinern. Nikolaus Kis von Misztótfalu [Misztótfalusi Kis; auch Tótfalusi Kis]
3 (1650 — 1702) ging darum nach Holland, damit er einer dort entstehenden
4 ungarischen Bibel Drucklegung beaufsichtige. Dieser neuen, verbesserten Bibel
5 Angelegenheit zog sich seit langem hin. Endlich sprach Nikolaus Kis, dieser
6 urige, rührende Individualist also: „Anpacken tue es ich, als ein armer Bursch,
7 und zeige es, daß eines armen Burschen Devotion mehr tut als eines Landes
8 halbherziges Bestreben.“

10
11
12 Später vertiefte er sich so sehr in des Druckens halb handwerkliche, halb
13 künstlerische Geheimnisse, daß er seine theologischen Studien vernachlässigte
14 und beschloß, daß er der Pfarrerlaufbahn entsagend, als Buchdrucker wird sein
15 Brot verdienen.

16
17
18 Seiner Schriftschneide-Begabung ging bald ein so großer Ruf voraus, daß der
19 florentinische Großherzog, der päpstliche Hof, sogar der ferne georgische Fürst
20 bei ihm bestellten Buchstaben für ihre Druckereien. In Holland erwartete ihn ein
21 gut situiertes Leben — doch da kam ihm in den Sinn die Traurigkeit des
22 Ungarlands in der Form, wie ein vollblütiger Meister diese Betrübnis durchleben
23 mußte: die ungarischen Buchstaben, die wie Froschgekraxel hinplatschen auf
24 dem schlechten Papier, zum großen Gelächter der holländischen Meister, und
25 Nikolaus Misztótfalusi Kis kam nach Hause, damit er rette die ungarischen
26 Buchstaben. Dieser praktische, auf ein einziges Detail blickende Missionar
27 liebte sein Land gewiß wirksamer, als hundert großkonzeptige und unbegabte
28 Enthusiasten. Der zeitgenössische Dichter, der weise Franz Páriz v. Poppa
29 [Pápai Páriz] fand denn auch die schönen Worte zu seines großen Entschlusses
30 Verewigung:

31
32
33
34
35
36
37 Seiner süßen Heimat weil ihr rußiger Rauch
38 Heller dünkt, als anderer Nation Feuer,
39 In seiner Heimat das Bittere süßer, als anderer Honig,
40 Sehnet heim sich seine heiße Liebe.

41
42
43 Zu Klausenburg ließ er sich nieder, und seine Laufbahn, wie er es erzählt in
44 seiner autobiographieartigen Apologie, war typisches Schicksal, Vorbild all
45 jener, die vom Westen in eine ungarische Kleinstadt zurück fallend, sich auf-
46 reiben im don-quijotischen Kampf, zwischen ihres Plans Schönheit und ihrer
47 Nachbarn Kleinlichkeit. Nicht viel konnte er

hetett, a maga értékének teljes tudatában levő „nyugatos“ hasztalan hadakozott papok és polgárok ellenszenvé ellen, de a szándéka az, ami fájdalmas glóriát ad nevének. Ő, Szenci Molnár Albert és Apácai Csere János voltak az elsők, akikben a nemzeti eidos, mint szellemi érték öntudatra ébredt. Ők hárman feláldozták külföldi sikerüket és magasabb nyugati életformájukat, hogy a nemzeti kultúráért küzdhessenek a legsötétebb, leghálátlanabb esztendőkből.

A XVIII. században, melyet oly méltatlanul neveztek régebben a tespedés korának, a magyarországi könyvnyomtatás nagyon fellendült. A nagyszombati egyetemi nyomda komoly nagyüzemmé fejlődött. A tankönyvek révén nagy jövedelme volt és egészen modern elszámolási nehézségei.

Ebben a században a könyvnyomtató magáncégek is felvirultak, a század végére már nagy kiadó-dinasztiákat találunk, a Trattnereket és a Fűskuti prédikátummal magyar nemessé lett Landerereket. Mária Terézia korától kezdve állandó könyvkereskedések is vannak az országban.

De ez a felvirágzott könyvpiar majdnem olyan iszonyodással fordul el a magyar nyelvtől, mint mai utódja az irodalmi értéktől. A magánnyomdák, könyvkötészetek és könyvkereskedések teljesen német kézen vannak, elsősorban a német polgárság igényeit óhajtják kielégíteni és a magyar nyelvű könyvben hosszú ideig nem látnak semmi üzleti lehetőséget. A magyar könyv sorsa siralmas még a XIX. század elején is.¹⁰

b) *Protestáns célú irodalom.*

Kultúránk szempontjából beláthatatlanul fontos, hogy a protestantizmus felemelte a népnyelv gyakorlati szerepét, eszközi jelentőségét. Természetesen az egyházi élet meg-

¹⁰ *Irodalom*: Gulyás Pál, *A könyv sorsa Magyarországon, Magyar Könyvszemle, 1923—24. U. ö., A könyvnyomtatás Magyarországon, Budapest, 1929. Misztótfalusi Kis Miklós Maga Személyének Mentése, Kolosvár, 1698, újra kiadta Gyalui Farkas, Kolosvár, 1902. Életrajzát l. Dézsi Lajos, Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században, Budapest, 1899.*

1 tun, der im vollen Bewußtsein seines eigenen Wertes befindliche „Westler“ stritt
2 vergebens gegen die Abneigung von Pfarrern und Bürgern, aber seine Absicht
3 ist das, was schmerzliche Glorie gibt seinem Namen. Er, Albert Molnár von
4 Szencz [Szenci Molnár] und Johann Csere von Apáca [Apácai Csere] waren
5 die ersten, in denen der nationale Eidos als geistiger Wert zum Selbstbewußtsein
6 erwachte. Sie drei opferten ihren ausländischen Erfolg und ihre höhere westliche
7 Lebensform, damit sie für die nationale Kultur kämpfen können in den
8 finstersten, undankbarsten Jahren.

11
12 Im XVIII. Jahrhundert, das man so unverdientermaßen nannte früher der
13 Stagnation Zeitalter, schwang das ungarländische Druckereiwesen sich sehr
14 empor. Die Tyrnauer Universitätsdruckerei entwickelte sich zu einem seriösen
15 Großbetrieb. Wegen der Lehrbücher hatte sie ein großes Einkommen und ganz
16 moderne Verrechnungsschwierigkeiten.

17
18 In diesem Jahrhundert blühten auch die buchdruckenden Privatfirmen auf, zu
19 des Jahrhunderts Ende finden wir schon große Verleger-Dynastien, die Trattners
20 und die mit dem Prädikat Fűskuti [von Fűskut] zu ungarischem Adligen
21 gewordenen Landerer. Von Maria Theresiens Zeitalter an gibt es auch ständige
22 Buchhandlungen im Lande.

23
24 Aber diese aufgeblühte Buchindustrie wendet sich beinahe mit solchem
25 Grausen ab von der ungarischen Sprache, wie ihr heutiger Nachkomme vom
26 literarischen Wert. Die Privatdruckereien, Buchbindereien und Buchhandlungen
27 sind völlig in deutscher Hand, in erster Linie wünschen sie des deutschen
28 Bürgertums Ansprüche zu befriedigen und im ungarischsprachigen Buch sehen
29 sie lange Zeit keinerlei geschäftliche Möglichkeit. Des ungarischen Buches
30 Schicksal ist jämmerlich noch an des XIX. Jahrhunderts Anfang auch.¹⁰

b) *Protestantisch zielige Literatur.*

31
32
33
34
35
36
37 Von unserer Kultur Blickpunkt ist es unübersehbar wichtig, daß der Pro-
38 testantismus an hob der Volkssprache praktische Rolle, instrumentale Bedeu-
39 tung. Natürlich ging des kirchlichen Lebens Ma-

¹⁰ << *Literatur*: Gulyás (Des Buches Schicksal in Ungarn, Ungarische Buch-
revue.) Ders. Der Buchdruck in Ungarn.) - Misztótfalusi (Seiner eigen Person Ver-
teidigung,) neu herausgegeben von F. Gy. - Seine Biografie s. Dézsi (Ungarischer
Schriftsteller und Buchdrucker im XVII Jahrhundert).

magyarosodása nem ment olyan radikálisan, mint ahogy az ember képzelné. Sárospatakon a XVII. században még latinul énekeltek a zsoltárokat, az oktatás nyelve kizárólag a latin volt.

Mégis az új hit lassankint száműzte a katolikus egyház latinnyelvű szertartásait és központi helyzetbe került az igehirdetés, a prédikáció. A prédikációnak pedig magyarul kellett lefolynia, hogy a hívek megérthessék. „Miként a prédikátorokat“, írja Melius prédikáció-gyűjteményének az előszavában, „azt kívánja Isten, hogy valaminek nyelven a Juhok vadnak, azon nyelven prédikálnak a híveknek és ne bolondoskodjanak az idegen, értelem nélkül való szóval.“ A prédikáció valószínűleg már a középkorban is magyar nyelven történt, de csak most válik a prédikáció irodalmi, nyomtatott formában rögzített műfajjává, irodalmunk egyik legfontosabb ágává.

A protestáns vallásgyakorlat másképp, mélyebben is szükségessé tette a nemzeti nyelv kultúszát. A protestáns hívő szembenállása vallása igazságával közvetlenebb, egyénibb, mint a középkori katolikussé volt. Az eszmeközvetítés most már nem az Egyház monopóliuma, a hívőnek magának, a maga útján kell személyes hitre szert tennie, hogy üdvözljön.

Ennek eszköze a bibliaolvasás és az elmélkedések. Az egész XVI. századon keresztül húzódik a magyar bibliáért vívott küzdelem. Az egyik első magyarnyelvű nyomtatott könyv már Komjáti Benedek Szent Pál-fordítását tartalmazza (1533). A számos részfordítás közül legnevezetesebb Sylvester János fordítása, distichonokban írt előszavai miatt. A tudós humanista ezekben az előszavakban úgyszólván minden előzmény nélkül magyarra ültette át a klasszikus népek időmértékes verselését, melyért később a XVIII. század végén oly keserves küzdelmet folytattak. Abból az elsüllyedt világból szól ez a hang, melyről Bornemisza Elektrája hoz csak rajta kívül tanulságot. A tökéletes verselés, a nyelv puha hömpölygése a megszabott forma partjai közt, éreztetik az emberrel, hogy Sylvester szellemi körzetében valami nagy kezdet volt megindulóban, valami magyarnyelvű humanizmus, nyelvi kultúra,

djarisierung nicht so radikal vor sich, wie man es sich vorstellen würde. In Patak am Bodrog wurden im XVII. Jahrhundert noch lateinisch gesungen die Psalmen, die Unterrichtssprache war ausschließlich die lateinische.

Dennoch vertrieb der neue Glaube allmählich der katholischen Kirche lateinischsprachige Zeremonien und in zentrale Lage gelangte die Wortverkündigung, die Predigt. Die Predigt wiederum mußte ungarisch ablaufen, damit die Gläubigen sie verstehen können. „So wie er die Prediger“, schreibt Melius in seiner Predigten-Sammlung Vorwort, „wünscht Gott das, daß auf gleich welcher Sprache die Schafe seiend, auf jener Sprache sie predigen sollen den Gläubigen und nicht blödeln sollen mit dem fremden, Sinn los seiend Wort.“ Die Predigt geschah wahrscheinlich auch schon im Mittelalter in ungarischer Sprache, aber erst jetzt wird die Predigt zur literarischen, in gedruckter Form fixierten Kunstgattung, zu unserer Literatur einem der wichtigsten Zweige.

Die protestantische Religionsausübung machte anders, tiefer auch nötig der nationalen Sprache Kult. Des protestantischen Gläubigen Konfrontation mit seiner Religion Wahrheit ist unmittelbarer, individueller, als es die des mittelalterlichen Katholiken war. Die Ideenvermittlung ist nun nicht mehr der Kirche Monopol, der Gläubige muß selber, auf seinem eigenen Wege persönlichen Glauben erwerben, damit er selig werde.

Dessen Instrument sind das Bibellesen und die Betrachtungen. Das ganze XVI. Jahrhundert hindurch zieht sich der um die ungarische Bibel gefochtene Kampf. Eines der ersten ungarischsprachigen gedruckten Bücher enthält schon Benedikt Komjáti Sankt-Paul-Übersetzung (1533). Unter den zahlreichen Teilübersetzungen ist am namhaftesten Johann Sylvesters Übersetzung, seiner in Distichen geschriebenen Vorworte wegen. Der gelehrte Humanist verpflanzte in diesen Vorworten sozusagen ohne irgendeine Präzedenz ins Ungarische der klassischen Völker zeitmäßige Verskunst, um welche später an des XVIII. Jahrhunderts Ende ein solch erbitterter Kampf geführt wurde. Aus jener versunkenen Welt klingt diese Stimme, von der nur Bornemisza Elektra außer ihr Belehrung bringt. Die vollkommene Verskunst, der Sprache weiches Wogen zwischen der bemessenen Form Ufern, lassen einen spüren, daß in Sylvesters geistigem Bezirk irgendein großer Anfang sich in Gang setzte, eine Art ungarischsprachiger Humanismus, sprachliche Kultur,

művészet és tudomány szintézise Európával, de ez a kez-
dés elszikkadt, nyomtalanul.

Vége a század végére, 1590-ben elkészül a teljes ma-
gyar biblia, Károli Gáspár gönci prédikátor nagy munkája.
Ez a XVI. század legnagyobb hatású, legmaradandóbb al-
kotása. Nyelvének komoly, nehéz méltóságát mindenki is-
meri, a régi magyar nyelv Károli bibliája által vált a nem-
zeti műveltség konstáns, termékeny és eleven részévé.

Biblia, prédikációk, institúciók, erkölcsnevelő mesék:
ez a XVI. század irodalma. Az irodalom pusztán eszközi
jelentőségű a vallás szolgálatában, mint a középkorban volt

Mégsem lehet eléggé megbecsülni ezeknek a derék régi
íróknak a fáradozását. A magyar irodalmi nyelv alapjait
mégis ők vetették meg. Mert az a nyelv, amin ők írtak,
már nem volt szolgálai fordítás, és nem is volt a beszélt
nyelv írott reprodukciója, hanem egy stilizált, a minden-
nap fölé emelt, a magasabb kifejezés céljaihoz alkalmaz-
kodó nyelv. A jámbor írástudók sokszor még esetlen mó-
don, komplikálással, kötőszó-halmozással, hosszú lére eresz-
téssel, de igyekeztek megadni a nyelvnek a méltóságát, el-
választani a mindennap nyelvtől és az olvasót egy maga-
sabb régióba felemelni.

És akarva, nem akarva az akkori beszélt nyelv mennyi
kincsét mentették meg a számunkra! Bornemissza kitörő
szubjektívizmusában, Melius indulatos nyersségében a ma-
gyar régiség primitív szépsége és izgalma betör az iroda-
lom parkjába. Ilyen szempontból a legnagyobb érdem Hel-
tai Gáspáré, ezé a szászából lett magyaré, aki a neophyta
heves szerelmével merült meg a magyar nyelvben. Ő volt
nyelvünk első tudatos stilisztája. Különösen Száz fabulája
(1566) és A Részegségről és a Tobzódásról írt dialogusa
(1552) gazdag a színes, ízes, magyar humorról teljes kife-
jezésekben:

„Nem szükség, hogy a tetüt beoltsák a ködmenbe;
mert anélkül is csak könnyen megterem benne.“ „Eléb eléb
ballagnak, mint a falon való árnyék.“ „Nem jó az urakkal
cseresznyét enni. Mert ottan lövöldözni kezdnek a magok-
kal.“

Heltai egyik-másik meséje ellenállhatatlan. A farkas

1 der Kunst und Wissenschaft Synthese mit Europa, aber dieser Beginn versi-
2 ckerte, spurlos.

3 Endlich, zum Schluß des Jahrhunderts, 1590 wird fertig die vollständige
4 ungarische Bibel, des Guntzer Predigers Kaspar Károli große Arbeit. Dies ist
5 des XVI. Jahrhunderts am größten wirkende, bleibendste Schöpfung. Ihrer
6 Sprache ernste, schwere Würde kennt jeder, die alte ungarische Sprache wurde
7 durch Károlis Bibel zu der nationalen Bildung konstantem, fruchtbaren und
8 lebendigen Teil.

9
10
11 Bibel, Predigten, Institutionen, zur Sittlichkeit erziehende Märchen: dies ist
12 des XVI. Jahrhunderts Literatur. Die Literatur ist lediglich von instrumentaler
13 Bedeutung in der Religion Dienst, wie es im Mittelalter war.

14
15 Dennoch kann man nicht genügend würdigen dieser braven alten Schrift-
16 steller Bemühung. Der ungarischen literarischen Sprache Grundlagen legten
17 dennoch sie. Weil jene Sprache, in der sie schrieben, schon keine servile
18 Übersetzung mehr war, und sie war auch nicht der gesprochenen Sprache ge-
19 schriebene Reproduktion, sondern eine stilisierte, über die alltägliche erhobene,
20 des höheren Ausdrucks Zielen sich anpassende Sprache. Die frommen
21 Schriftgelehrten, oftmals noch auf ungelenke Weise, mit Komplikation, mit
22 Bindewort-Häufungen, Weitschweifigkeit, bemühten sich aber, der Sprache zu
23 geben ihre Würde, sie zu trennen von des Alltags Sprache und den Leser in eine
24 höhere Region emporzuheben.

25
26
27
28
29 Und gewollt, ungewollt, der damaligen gesprochenen Sprache wie viele
30 Schätze haben sie gerettet für uns! In Bornemisszas ausbrechendem Subjek-
31 tivismus, in Melius' temperamentvoller Rohheit bricht des ungarischen Alter-
32 tums primitive Schönheit und Erregung hinein in der Literatur Park. Aus sol-
33 chem Blickpunkt gehört das größte Verdienst Kaspar Heltai, diesem vom
34 Sachsen gewordenen Ungarn, der mit des Neophyten heftiger Liebe untertauchte
35 in der ungarischen Sprache. Er war unserer Sprache erster bewußter Stilist.
36 Besonders seine Hundert Fabeln (1566) und sein über die Trunkenheit und
37 Tobsucht geschriebener Dialog (1552) sind reich an farbigen, schmackhaften,
38 mit ungarischem Humor vollen Ausdrücken:

39
40
41
42
43 „Keine Notwendigkeit, daß man die Laus einpfropfe in die Pelzjacke; denn
44 ohne dies auch gedeiht sie nur leicht darin.“ „Vor und vor bummeln sie, wie der
45 auf der Wand befindlich Schatten.“ „Es ist nicht gut, mit den Herren Kirschen
46 zu essen. Denn dort beginnen sie herumzuschießen mit den Kernen.“

47
48
49 Heltais eines oder anderes Märchen ist unwiderstehlich. Der Wolf

látja, hogy a disznónyájában egy varjú „egy igen szép disznónak“ a hátára szállt „és a disznó nagy csendesen járdogalna alatta... Mely szépen hintozik a visla varjú a szép disznónak a hátán“, gondolja magában a farkas. Megirigyeli a varjút, ő is felül egy igen szép ártányra, az ártány megijed és futni kezd, a pásztorok utána és megverik a farkast. A farkas így panaszkodik a rókáknak: „Ha ez igazság. A varjú napestig mind rajta jár a disznókon és senki egyet sem szól érette, senki nem hurogatja, sem hagyigálja. Engemet pedig mindigárást megakarnának ölni.“ Tanulság: Az ebet nem illeti a hintó szekér.

Az irodalom eszköz-volta létrehozta a kor speciális műformáját: a hitvitázó iratokat. Ezekben ölt irodalmi testet az akkori szellem legfontosabb mondanivalója: a nyílt leszámolás a máshiten levőkkel és a maguk igazának polemikus élű, pregnáns megfogalmazása. A hitvitázó iratok egyszerűségükben hatásos, ledorongoló érveket adnak a hívő számára, mintegy házi használatra, gondolat- és mondat-bunkókat a tévelygő szomszéd agyonverésére. A bennük levő kétségbeesett feszültség, a religióbeli kérdéseknek halálos fontossága (hiszen minden pillanatban a nyakunkon lehet az utolsó ítélet) bizonyos elevenséget ad a tartalmuknál fogva oly távoli és idegen írásoknak.

A hitvitázó irodalom honosította meg eszközi használhatóságánál fogva a párbeszéd formáját. Sztárai Mihály nevéhez fűződnek az első párbeszédbe szedett protestáns propaganda-iratok: A papok házassága (1550) és Az igaz papság tüköre (1559). Még elevenebb a ránkmaradt unitárius hitvitázó dialógus, A debreceni disputa (1570), kíméletlen szatirájával Melius és a debreceni kálvinisták ellen.

A dialogus-forma azután függetlenítette magát a hitvitázó tartalomtól és elődeinek csak szatirikus hajlandóságát tartotta meg: Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról (1569). A polemia itt már nem religióbeli dolgok körül forog, hőse, a köpönyegforgató, rabló, tolvaj főúr, a hitet is csak árúcikkeknek tekinti: „Mert én tolvajlottam is, loptam is, bort is árultattam“, úgymond, „szilvát, dinnyét, ugorkát sokat, posztót, gyolcsot és egyéb kalmárarut is bóttal tartottam, bőrgyűjtő is, timár is voltam, az arany cémentet

1 sieht, daß in der Schweineherde eine Krähe „auf eines sehr schönen Schweines“
2 Rücken stieg „und das Schwein groß ruhig herumginge unter ihr... Wie schön
3 schaukelt sich die prüfende Krähe auf des schönen Schweines Rücken“, denkt
4 der Wolf bei sich. Er beneidet die Krähe, auch er setzt sich auf einen sehr
5 schönen Borg [kastrierter Eber], der Borg erschrickt und beginnt zu rennen, die
6 Hirten hinterher und verprügeln den Wolf. Der Wolf klagt so dem Fuchs:
7 „Wenn das Gerechtigkeit ist: Die Krähe geht den ganzen Tag immerzu drauf auf
8 den Schweinen und niemand sagt nicht eins deswegen, niemand scheucht sie,
9 noch bewirft sie. Mich aber würden sie sogleich töten wollen.“ Lehre: Dem
10 Hund gebührt nicht die Kutsche Fuhre.
11
12
13

14 Der Literatur Gerät-Wesen brachte hervor des Zeitalters spezielle Kunstform:
15 die glaubensdisputierenden Schriften. In diesen nimmt literarische Gestalt an des
16 damaligen Geistes wichtigste Aussage: die offene Abrechnung mit den auf
17 Andersglauben Befindlichen und der eigenen Wahrheit polemisch-scharfe,
18 prägnante Abfassung. Die glaubensdisputierenden Schriften geben in ihrer
19 Schlichtheit wirksame, niederknüppelnde Argumente dem Gläubigen, gleichsam
20 für den Hausgebrauch, Gedanken- und Satz-Keulen zu des irrenden Nachbarn
21 Totschlagen. Die in ihnen befindliche verzweifelte Spannung, ihre in Fragen der
22 Religion tödliche Wichtigkeit (denn in jedem Augenblick kann ihnen am Hals
23 sein das jüngste Gericht) gibt eine gewisse Lebendigkeit den von ihrem Inhalt
24 her so fern und fremden Schriften.
25
26
27
28
29

30 Die glaubensdisputierende Literatur bürgerte ein an Hand ihrer instrumentalen
31 Benutzbarkeit des Dialoges Form. An den Namen Michael Sztárais knüpfen sich
32 die ersten in Zwiesprache gesetzten protestantischen Propaganda-Schriften: Der
33 Pfaffen Ehestand (1550) und Der Spiegel des wahren Pfarrertums (1559). Noch
34 lebendiger ist der uns erhalten gebliebene unitarische glaubensdisputierende
35 Dialog, Der Debrecziner Disput (1570), mit seiner schonungslosen Satyre gegen
36 Melius und die Debrecziner Kalvinisten.
37
38

39 Die Dialog-Form machte sich dann unabhängig vom glaubensdisputierenden
40 Inhalt und behielt nur ihrer Vorläufer satyrische Neigung bei: Komödie von
41 Meinhard Balassis Verraterei (1569). Die Polemik kreist hier schon nicht mehr
42 um religionszugehörige Dinge, ihr Held ist der mantelwenderische, raubende,
43 diebische Magnat, der auch den Glauben nur als Handelsware betrachtet: „Weil
44 ich auch diebisch war, auch gestohlen habe, auch Wein feilgeboten habe“, so
45 heißt es, „mit Zwetschen, Melonen, Gurken viel, Tuch, Linnen und mit anderen
46 Krämerwaren auch Geschäft hielt, Häutesammler auch, Gerber auch gewesen
47 bin, auch den goldenen Zement

is megizelítettem vala: in summa mind semmi az többi az egy hittal való kereskedéshez képest, mert csak ezzel talál-
tam mindenemet.“ Társadalmi és erkölcsi polémia ez, az unitárius intellektuel tisztult erkölcsisége száll itt szembe az etikát nem ismerő, cserélhető dogmák mögé meghu-
zódó arisztokrata világképével, keserűen, bátran, igazul. Vannak művek a magyar irodalomban, melyeket mindig
fájdalommal vesz kezébe a historikus, sajnálja, hogy egyet-
lenek, hogy mag nélkül maradtak: Balassi Menyhárt árul-
tatása ezek közé tartozik.

Tudósaink szeretik a drámai irodalom kezdetét felfe-
dezni ezekben a dialogizált hitvitákban és szatirákban. Fel-
tételezik, hogy amint a magyarországi német városokban a lutheránus kultúra hatása alatt felvirágzott az iskolai
színjátszás, talán a magyar városokban is kifejlődött va-
lami hasonló, mielőtt Kálvin színházellenes zordonsága
újtát nem állotta a fejlődésnek. Lehet; de kétségtelen, hogy
a ránkmaradt dialogusoknak ép oly kevés közül van a
drámához és a színpadhoz, mint a Platon dialogusainak.
Sztárai dialogusai magyar lecsapódásai azoknak a Ges-
prächeknek, melyek Németországban a reformáció nyomán
százzámra keletkeztek, valószínűleg fordítások és az ő
mintájukra keletkezett a többi.

De annyi igaz, hogy ha nem is volt nálunk színház és
dráma, a nyilvános hitviták kielégítették azt a lelki szük-
ségletet, ami más korokban az embereket színházba un-
szolja. A fennmaradt jegyzőkönyvekből láthatjuk, hogy a
nagy hitviták ünnepies keretek közt folytak le, az egész
papság, fejedelmek, főúrak felvonulása mellett, távol vi-
dékről egybesereglett a nép. Egymást ugyan sosem győz-
ték meg, de a hívek megerősödtek abban, amit addig is
hittek. Némelyik hitvita mozgalmasan végződött: megver-
ték a vesztes prédikátort, tehát azt, akinek kevesebb számú
híve volt jelen. Nem hiányzott a tragikus kifejtés sem: példa
rá Nagyvarsány szörnyű története.

Máskor azonban humánus módon, a szeretet és a meg-
értés jegyében folyt le a hitvita. Ilyen volt az 1588-as pé-
csi disputa Válaszuti György unitárius és Skaricza Máté
kálvinista pap között. Vita után Válaszuti a Pécssett ide-

1 gekostet hatte: in summa ist all dies nichts im Vergleich zum Handel mit dem
2 Glauben, weil nur damit fand ich mein Alles“. Gesellschaftliche und sittliche
3 Polemik ist dies, des unitarischen Intellektuellen gereinigte Sittlichkeit stellt sich
4 hier entgegen dem die Ethik nicht kennenden, hinter austauschbare Dogmen sich
5 zurückziehenden aristokratischen Weltbild, verbittert, mutig, wahrhaftig. Es gibt
6 Werke in der ungarischen Literatur, die immer mit Schmerz zur Hand nimmt der
7 Historiker, er bedauert, daß sie einzig sind, daß sie ohne Samen blieben:
8 Meinhard Balassis Verrateri gehört zwischen diese.

9
10
11
12
13 Unsere Wissenschaftler lieben es, den Beginn der Dramenliteratur zu ent-
14 decken in diesen dialogisierten Glaubensdisputen und Satiren. Sie vermuten, daß
15 so wie in den ungarländischen deutschen Städten unter der lutheranischen Kultur
16 Einfluß aufblühte das schulische Bühnenspielen, vielleicht auch in den
17 ungarischen Städten sich herausbildete etwas Ähnliches, bevor Calvins thea-
18 terfeindliche Strenge den Weg versperrte der Entwicklung. Mag sein; doch ist es
19 zweifellos, daß die uns verbliebenen Dialoge ebensowenig Bezug haben zum
20 Drama und zur Bühne, wie Platons Dialoge. Sztárais Dialoge sind ungarische
21 Niederschläge jener Gespräche, die in Deutschland auf der Reformation Spur zu
22 Hunderten entstanden, wahrscheinlich sind es Übersetzungen und nach ihrem
23 Muster entstanden die übrigen.

24
25
26
27
28
29
30 Aber soviel ist wahr, daß wenn es bei uns auch kein Theater und Drama gab,
31 die öffentlichen Glaubensdispute befriedigten jenen seelischen Bedarf, der in
32 anderen Epochen die Leute ins Theater nötigt. Aus den erhalten gebliebenen
33 Protokollen können wir sehen, daß die großen Glaubensdispute in festlichen
34 Rahmen abliefen, neben der ganzen Geistlichkeit, Fürsten, Magnaten
35 Aufmarsch, von fernem Gebiet scharte sich zusammen das Volk. Einander
36 überzeugten sie zwar nie, doch die Gläubigen wurden bestärkt in dem, was sie
37 auch bis dahin geglaubt hatten. Mancher Glaubensdisput endete bewegt: man
38 verprügelte den unterlegenen Prediger, also jenen, dem eine geringere Anzahl
39 Gläubige anwesend war. Es fehlte auch nicht die tragische Weiterung: Beispiel
40 dafür ist Nagyvarsány schreckliche Geschichte.

41
42
43
44
45 Andermal jedoch ging der Glaubensdisput auf humane Weise, in der Liebe
46 und des Verstehens Zeichen vonstatten. So war die 1588er Fünfkirchener
47 Disputation zwischen Georg Válaszuti, dem unitarischen, und Matthäus Ska-
48 ricza, dem kalvinistischen Pfarrer. Nach Disput bewirtete Válaszuti den in
49 Fünfkirchen frem-

gen Skariczát megvendégelte és egy katolikus is résztvett az ebéden, ugyanez a katolikus deák másnap minden felekezeti hívők nevében megköszönte Skariczának, hogy eljött hozzájuk. Közben az utcákon török katonák jártakeltek, a minaret tornyán a müezzin kiáltotta imára híveit: a félhold árnyékában ilyen emberi élet volt, mintha nem is a viharos régiségben lett volna, hanem a humánumnak valami szebb országában, amely azóta sem jött el a földre.¹¹

3. AZ IRODALOM MINT CÉL.

a) A ponyva születése.

Ha Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárát, a régi magyar nyomtatványoknak ezt a bibliográfiáját olvassuk, szemünkbe tűnik egy érdekes változás a XVI. század folyamán. A magyar könyvnyomtatás első évtizedeinek termése csaknem kizárólag a protestáns hitélet céljait szolgálja: bibliafordítások, prédikációk, „Az igaz kereszténységnek rövid fundamentuma“ és hasonló című művek. A fordulat 1570 körül áll be: a kiadott könyvek között lassankint többségre jut egy új műfaj, melynek nehéz nevet adni. Versbe szedett hosszabb történetek ezek, az irodalomtörténet részben historiás énekeknek, részben széphistoriáknak nevezi őket, aszerint hogy igaz, vagy költött történetet mondanak el. A megkülönböztetés természetesen a posteriori: a XVI. század embere még nem tudott szigorú határt vonni história és fikció között. A közös bennük a verses forma és a szándék. Ezeknek a műveknek a szerzői az irodalmi tevékenységet már nem eszköznek tekintik, hanem célnak. Szórakoztatni, gyönyörködtetni akarnak, világi ismereteket és világi bölcseségeket közölni, azt művelik, amit ma szépirodalomnak hívunk.

¹¹ *Modern kiadások:* Heltai G. Esopusi meséi RMK. 1897. *Dramatizált hitviták:* Alszegehy Zsolt, Magyar drámái emlékek, 1914. *Irodalom:* Pintér Jenő id. m. II. Trócsányi Zoltán, *A régi magyar irodalom breviáriuma*, Berlin 1925. Németh László és Kerecsényi Dezső idevonatkozó tanulmányai a Prot. Szemle, 1931-es évfolyamában.

1 den Skaricza und auch ein Katholik nahm teil an dem Mittagmahl, der selbe
2 katholische Scholar dankte am nächsten Tag in aller konfessionellen Gläubigen
3 Namen Skaricza, daß er zu ihnen gekommen war. Währenddessen gingen auf
4 den Straßen türkische Soldaten auf und ab, auf dem Turm des Minarets rief der
5 Muezzin zum Gebet seine Gläubigen: im Schatten des Halbmondes gab es ein
6 solches menschliches Leben, als sei dies gar nicht im stürmischen Altertum
7 geschehen, sondern in des Humanums irgendeinem schöneren Land, das auch
8 seither nicht gekommen ist auf die Erde.¹¹

3. DIE LITERATUR ALS ZIEL.

a) Der Kolportage Geburt.

18 Wenn wir Karl Szabós Alte Ungarische Bibliothek, der alten ungarischen
19 Druckschriften diese Bibliographie lesen, fällt uns ins Auge eine interessante
20 Änderung in des XVI. Jahrhunderts Verlauf. Des ungarischen Buchdrucks
21 Produktion der ersten Jahrzehnte dient fast ausschließlich des protestantischen
22 Glaubenslebens Zielen: Bibelübersetzungen, Predigten, „Der wahren Christ-
23 lichkeit kurzes Fundament“ und Werke ähnlichen Titels. Die Wende stellt sich
24 um 1570 ein: unter den herausgegebenen Büchern gelangt allmählich zur
25 Mehrheit eine neue Kunstgattung, der schwer ist einen Namen zu geben. In
26 Verse gesetzte längere Geschichten sind diese, die Literaturgeschichte nennt sie
27 teils historische Lieder, teils Versnovellen [Schönhistorien], je nachdem, ob sie
28 wahre oder erdichtete Geschichten erzählen. Die Unterscheidung ist natürlich a
29 posteriori: des XVI. Jahrhunderts Mensch konnte noch keine strenge Grenze
30 ziehen zwischen Historie und Fiktion. Das Gemeinsame in ihnen ist die
31 Versform und die Absicht. Dieser Werke Verfasser betrachten die literarische
32 Tätigkeit schon nicht mehr als Mittel, sondern als Ziel. Unterhalten, ergötzen
33 wollen sie, weltliche Kenntnisse und weltliche Weisheiten mitteilen, das
34 kultivieren sie, was wir heute schöngeistige Literatur nennen.

¹¹ << *Moderne Ausgaben:* (Heltai's Äsopische Märchen) - Dramatisierte Glaubensdispute: Alszegehy (Ungarische dramatische Andenken,). - Literatur: Pintér's zit. W. II. - Trócsányi (Der alten ungarischen Literatur Breviarium,). - Némeths und Kerecsényis diesbezügliche Studien in Prot. Sz. [1930 &] 1931.

Két okból tárgyaljuk ezt a világi irodalmat mégis it-
ten az egyházi irodalomról szóló fejezetben és nem a kö-
vetkezőkben. Egyrészt azért, mert a szerzők, amennyire is-
merjük személyi adataikat, nagyobbára lelkészek, vagy a
protestáns egyházi élettel szoros kapcsolatban álló tanító-
mesterek és hasonlóak voltak, ugyanaz a társadalmi osztály,
sokszor ugyanazok a személyek, akik a vallásos célú iro-
dalmat létrehozták. Másrészt azért, mert ez a szépirodalmi
fellendülés a könyvnyomtatás következménye volt, a
könyvnyomtatás pedig ebben az időben a protestáns szel-
lemiség gyakorlati függvénye. A jellegzetesen nem-egyházi,
hanem főúri irodalom, amint a következőkben látni fog-
juk, többnyire nem élt a könyvnyomtatás eszközével.

Ezeket a verses historiákat, a magyar Volksbuchokat,
kétségtelenül a könyvnyomtatás hozta létre. A nyomtatott
könyv negyven év alatt publikumot teremtett magának.
Nem nagyszámú publikumot, nem is valami magaslatos
élitét, nem nehéz megvonni ennek a publikumnak földrajzi
és társadalmi határait: a magyar nyelvű kálvinista városi
polgárság értelmesebb része adta az olvasókat, földrajzilag
tehát a Tiszántúl és Erdély nyugati része. Ezekben a terüle-
teken felnőtt az első magyar olvasó nemzedék, mely szá-
mára immár szükségletté vált a könyv és az olvasás. A
vallási épülésért való olvasást természetes folyamatként
kiegészítette a magáért az olvasás gyönyörűségéért való ol-
vasás.

És a kultúra új adminisztrátorainak, a könyvnyomta-
tóknak és vándor könyvkereskedőknek gondoskodniuk kel-
lett róla, hogy olvasóik új igényeit is kielégíthessék. A ki-
adó tehát újszerű megbízásokat adott azoknak az egyházi
férfiaknak, akik eddig ellátták kézirattal és nemsokára
megjelentek a verses historiák a vásári ponyván, ahol a
könyvkereskedő kirakta áruit. A közönség megvette az iz-
galmasabb című historiákat és a legközelebbi vásáron újat
kért. Így született a magyar ponyva, a magyar szépiro-
dalom.

A kettő akkor még egyet jelentett. A fiatal irodalmi
ág nem arra volt hivatva, hogy kényes műértők színe előtt
megálljon, egyszerű mesteremberek és még egyszerűbb fe-

1 Aus zwei Gründen behandeln wir diese weltliche Literatur dennoch hier im
2 Kapitel über die kirchliche Literatur und nicht in den nachfolgenden. Einesteils
3 darum, weil die Verfasser, soweit wir ihre persönlichen Daten kennen,
4 größtenteils Seelsorger oder mit dem protestantischen kirchlichen Leben in
5 enger Verbindung stehende Lehrmeister und ähnliches waren, die selbe
6 gesellschaftliche Klasse, häufig die selben Personen, welche die Literatur reli-
7 giöser Zielsetzung zustande brachten. Andernteils darum, weil dieser belle-
8 tristische Aufschwung des Buchdruckes Folge war, der Buchdruck wiederum in
9 dieser Zeit der protestantischen Geistigkeit praktische Funktion. Die cha-
10 rakteristisch nicht-kirchliche, sondern magnatische Literatur, wie wir im
11 nachfolgenden sehen werden, verwendete zumeist nicht des Buchdrucks Mittel.

12
13
14
15
16 Diese gereimten Historien, die ungarischen Volksbücher, brachte zweifellos
17 der Buchdruck hervor. Das gedruckte Buch hatte während vierzig Jahren sich
18 ein Publikum geschaffen. Kein zahlreiches Publikum, auch nicht irgendeine
19 hehre Elite, es ist nicht schwer, dieses Publikums geographische und ge-
20 sellschaftliche Grenzen zu ziehen: des ungarischsprachigen kalvinistischen
21 städtischen Bürgertums intelligenterer Teil gab die Leser, geographisch also die
22 Transtheiß und Siebenbürgens westlicher Teil. Auf diesen Gebieten wuchs die
23 erste ungarische lesende Generation auf, für die bereits ein Bedürfnis geworden
24 war das Buch und das Lesen. Das Lesen um religiöse Erbauung ergänzte als
25 natürlicher Prozeß das Lesen um des Lesens Wonne selbst.

26
27
28
29
30
31 Und der Kultur neue Administratoren, die Buchdrucker und wandernden
32 Buchhändler mußten sorgen dafür, daß sie auch der Leser neue Bedürfnisse
33 befriedigen können. Der Verleger gab also neuartige Aufträge jenen Kirchen-
34 männern, die ihn bisher mit Manuskripten versehen hatten und alsbald er-
35 schienen die gereimten Historien auf der Marktleinwand, wo der Buchhändler
36 auslegte seine Waren. Das Publikum kaufte die aufregender betitelten Historien
37 und auf dem nächsten Markt verlangte neue. So wurde geboren die ungarische
38 Kolportage, die ungarische Belletristik.

39
40
41
42
43
44
45 Beides bedeutete damals noch eins. Der junge literarische Zweig war nicht
46 dazu berufen, daß er vor dem Antlitz heikler Kunstkenner bestehe, sondern war
47 für schlichter Meisterleute und ihrer noch einfacheren

leségük szórakoztatására volt szánva, járókelő árusoknak, unatkozó vitézeknek végvári őrhelyeken. A kifejezés szépségéről se szerző, se olvasó nem álmodott még, a fontos a tárgy primitív izgalmassága volt.

Hasonló fejlődés külföldön is látre hozott ilyen alsóbb rendeltetésű szépirodalmat. A magyar verses história azonban egy vonásban lényegesen különbözik rokonától, a Volksbuchtól: versben van írva. Az irodalomelmélet logikája szerint a Volksbuchnak a próza felel meg. A középkor epikája verses volt, mert az élőszóbeli irodalom korában énekelték ezeket a műveket, és mert a versforma megkönnyítette az emlékezetbe vésést. A Volksbuch azonban a nyomtatás termékeként jön létre és így nincs többé szükség a verses formára. Nyugaton a fejlődés meg is felel ennek az elgondolásnak: a Volksbuchok szerzői hosszú ideig főként abból élnek, hogy a régebbi verses epika nagy alkotásait prózává egyszerűsítik.

Nálunk fordítva történik. Van rá példa, hogy a magyar szerző egyenesen egy német Volksbuchot dolgoz fel, versekben: Fortunátus története. A biblia prózáját nálunk versebe szedik a ponyva számára. A hatalmas antik-középkori monda-komplexumok, a Trójai háború és Nagy Sándor mondája, nálunk 100 évvel előbb jelennek meg verseben, mint prózában. Vegyük hozzá, hogy ebben az időben a hírszolgálat is verseben történt, Tinódi riport-költeményei által.

Kétségtelennek látszik, hogy a régi magyarok könnyebben írtak verset, mint prózát. Ez nem abszurdum. Konvencionális kötöttségek betartása mindig könnyebb, mint egy újfajta szabadság. Napjainkban pl. a kínai költők veritékesen dolgoznak, hogy a szabad verset meghonosítsák a kínai költészetben, de nagyon nehezen sikerül nekik, mert megszokták, hogy a verssoroknak bizonyos meghatározott számú betűből kell állaniuk.

Kellett lenni egy régi és nagyon erős versmondó tradíciónak a XVI. század közepéig. Voltak vándor énekeseink, akik udvarról udvarra járva históriák dalolásával keresték kenyerüket. A számos tanúság közül legérdekesebb Sir Philip Sidneyé, az Erzsébet-kori Anglia ünnepezt arisztok-

1 Frauen Unterhaltung bestimmt, für umhergehende Händler, für sich lang-
2 weilende Helden [Soldaten] auf vorgeschobenen Wachtposten. Von des Aus-
3 drucks Schönheit träumte noch weder Verfasser noch Leser, das Wichtige war
4 des Gegenstands primitive Aufregung.

5
6 Ähnliche Entwicklung brachte auch im Ausland zustande solche Belletristik
7 unterer Bestimmung. Die ungarische gereimte Historie unterscheidet sich jedoch
8 in einem Zuge wesentlich von ihrem Verwandten, dem Volksbuch: sie ist in
9 Versen geschrieben. Gemäß der Literaturtheorie Logik entspricht dem
10 Volksbuch die Prosa. Des Mittelalters Epik war gereimt, weil im Zeitalter der
11 mündlichen Literatur gesungen wurden diese Werke, und weil die Versform das
12 Einprägen ins Gedächtnis erleichterte. Das Volksbuch jedoch kommt als des
13 Druckes Produkt zustande und so ist kein Bedarf mehr auf die Versform. Im
14 Westen entspricht die Entwicklung auch diesem Gedanken: der Volksbücher
15 Verfasser leben lange Zeit hauptsächlich davon, daß sie der früheren gereimten
16 Epik große Schöpfungen zu Prosa vereinfachen.

17
18
19
20
21
22 Bei uns geschieht es umgekehrt. Es gibt Beispiele dafür, daß der ungarische
23 Verfasser geradewegs ein deutsches Volksbuch aufarbeitet, in Versen: des
24 Fortunatus Geschichte. Der Bibel Prosa wird bei uns in Verse gesetzt für die
25 Kolportage. Die gewaltigen antik-mittelalterlichen Sagen-Komplexe, der
26 Trojanische Krieg und die Sage Alexanders des Großen, erscheinen bei uns 100
27 Jahre früher in Versen als in Prosa. Nehmen wir hinzu, daß in dieser Zeit auch
28 der Nachrichtendienst in Versen geschah, durch Tinódi Reportage-Gedichte.

29
30
31
32 Zweifellos scheint, daß die alten Ungarn leichter Verse schrieben als Prosa.
33 Dies ist kein Absurdum. Konventioneller Bindungen Einhaltung ist immer
34 leichter als eine neuartige Freiheit. In unseren Tagen z.B. arbeiten die chinesi-
35 schen Dichter schweißtriefend daran, daß sie den freien Vers einbürgern in der
36 chinesischen Dichtung, aber es gelingt ihnen sehr schwer, denn sie sind es
37 gewöhnt, daß die Verszeilen aus einer gewissen festgelegten Anzahl von
38 Buchstaben bestehen müssen.

39
40
41
42 Es mußte gewesen sein eine alte und sehr starke Gedichtaufsage-Tradition
43 bis zu des XVI. Jahrhunderts Mitte. Wir hatten fahrende Sänger, die von Hof zu
44 Hof gehend mit Historien Singen verdienten ihr Brot. Unter den zahlreichen
45 Zeugnissen ist am interessantesten das Sir Philip Sidneys, des im elisabeth-
46 zeitlichen England gefeierten Aristo

rata-költőjéé, aki megemlékezik róla, hogy Magyarországon jártában többször hallott ilyen énekeseket főúraink asztalánál. De mindennél erősebb a belső érv: nyomtatott históriáink szinte kényszerűen verses formája.

A mély sajnálat hallgatásával menjünk el elveszített énekmondóink mellett, akikről nem tudunk semmit és beszéljünk az egyetlen ismert, az utolsó énekmondóról, Tinódi Sebestyénről, akit Lantosnak nevezett el egy hálás utókor.

b) *Tinódi Sebestyén.*

Tinódi Sebestyén (szül. 1505—10 közt, megh. 1556) alakja és működése kitűnően példázta, hogyan történt meg az átmenet az énekelt históriáktól a nyomtatott históriáig. Pályáját mint Enyingi Török Bálint íródiákja kezdte, jobbagy fiú volt, aki a magasabb társadalmi osztályba való emelkedés eszközéül a tanulást választotta, tudott deákul, írni-olvasni, „szabad pályán mozgó értelmiség” volt. Mikor Török Bálint balladák- és regények-síratra héttoronyi fogságába esett, Tinódi állás nélkül maradt és mint énekmondó tengette életét. A század riportere lett, várról várra járva elénekelte az újabban lött dolgokat, az örökké tartó török hadjárat örömeit és fájdalmait. Kissé lassú hírszolgáltatás volt, néha már évekkel előbb elesett a vár, amelyről énekelt, de akkoriban minden lassabban ment ezen a világon.

Ha nem volt híre, amit elénekeljen, a régebbi históriához fordult: elmondta Zsigmond király történetét, hogyan látott Tar Lőrincz egy tüzes fürdőkádat a pokolban, mely körül négy tüzes ember Zsigmond királyra várt, énekelt Szulimán szultánról és a bibliai Judithról, Jónás prófétáról, de még Jásonról és Medeáról is.

Életformája az, ami a régi vándor énekmondóké lehetett: átmenet a koldus és a bohém között. Nagy publikumsikere volt, főúraink kényeztették, kérésükre a király nemesi sorba emelte, barátkozott vele Nádasdy Tamás, akit egy levélíró így tudósított a lantos haláláról: „Tinódi Sebes-

1 kraten-Dichters, der sich erinnert daran, daß er während seines Aufenthalts in
2 Ungarn mehrmals hörte solche Sänger an unserer Magnaten Tisch. Aber stärker
3 als all dies ist das innere Argument: unserer gedruckten Historien fast
4 zwangsläufige Versform.

5
6 Mit des tiefen Bedauerns Schweigen gehen wir vorbei an unseren verlorenen
7 Lied-Erzählern, von denen wir nichts wissen, und sprechen von dem einzigen
8 bekannten, dem letzten Liedsager [Spielmann], Sebastian Tinódi, den
9 Lautenschläger nannte eine dankbare Nachwelt.

b) *Sebastian Tinódi.*

10
11
12
13
14
15
16 Sebastian von Tinóds [Tinódi Lantos /T. Lautenspieler] (geb. zwischen
17 1505—10, gest. 1556) Gestalt und Wirkung exemplifiziert ausgezeichnet, wie
18 der Übergang geschah von den gesungenen Historien bis zur gedruckten Historie.
19 Seine Laufbahn begann er als Valentin Török von Enyings Schreiber, er
20 war Leibeigenen-Sohn, der als Mittel des Aufstiegs in die höhere gesellschaftliche
21 Klasse das Studium wählte, er konnte lateinisch, lesen-schreiben, war
22 „eine auf freier Laufbahn sich bewegende Intelligenz“. Als Valentin Török in
23 seine balladen- und romane-beweinte Siebentürmer [Festung Yedikule bei
24 Istanbul] Gefangenschaft fiel, blieb Tinódi ohne Stellung und als Lied-Erzähler
25 fristete er sein Leben. Des Jahrhunderts Reporter wurde er, von Burg zu Burg
26 gehend besang er die neuerdings gewordenen Sachen, des ewigwährenden
27 türkischen Feldzugs Freuden und Schmerzen. Eine etwas langsame
28 Nachrichtendienstleistung war es, zuweilen war schon vor Jahren gefallen die
29 Burg, von der er sang, doch damals ging alles langsamer auf dieser Welt.

30
31
32
33
34
35 Wenn er keine Nachricht besaß, die er besingen sollte, wandte er sich zur
36 älteren Historie: er erzählte König Sigismunds Geschichte, wie Lorenz Tar eine
37 feurige Badewanne sah in der Hölle, um die herum vier feurige Männer auf
38 König Sigismund warteten, er sang von Sultan Suleiman und von der biblischen
39 Judith, vom Propheten Jonas, aber sogar von Jason und Medea auch.

40
41
42
43 Seine Lebensform ist das, was der früheren wandernden Lied-Erzähler ge-
44 wesen sein mochte: Übergang zwischen Bettler und Bohème. Großen Publikums-
45 erfolg hatte er, Magnaten verhätschelten ihn, auf ihre Bitte hin erhob ihn
46 der König in den Adelsstand, mit ihm freundete sich Thomas Nádasdy an, den
47 ein Briefschreiber so verständigte vom Tode des Lautenspielers: „Sebastian
48 Tinódi

tyén megvetvén már ez halandó muzsikát, elment a menybéliekhez, hogy ott az angyalok között sokkal jobbat tanuljon.“

Máskor meg nagyon rosszul ment a sora, verskezde-
teiben panasolja „füstös“ „hideg“ szobáját, „puszta ka-
moráját.“ Mint mindmáig teszik a vándor énekesek, „ki-
énekelte“, versben megcsúfolta azokat, akik rosszul bántak
vele, különösen az „udvarbírákat és kulcsárokat“, vagyis
a gazdatiszteket, akik zsebrevágták a pénzt, amit az ő szá-
mára utaltak ki a főurak.

Verseinek gyűjteményét, a Cronicát 1554-ben adta ki
Kolozsvárott, valószínűleg főúri pártfogóinak költségén.
Ettől kezdve újabb jövedelmi forrásra akadt, verseinek élé-
neklése után el is adogatott könyvének példányaiából.

Igy fejlődött ki az énekmondás könyvnyomtatással.
Verseinek egy részét még éneklésre szerezte, amint a kez-
detek mutatják:

„Sok csudák közt halljatok egy csudát“
„Halljátok már Ali basa bölcsességét“.

De máskor már nyilvánvaló, hogy a vers nyomtatásra ké-
szült:

Ennek lón írása az jó Kolozsvárban,
Tinódi Sebestyén könyv-nyomtatásában,
Szerzé nagy bűvában egy hideg szobában,
Gyakran fú körmébe, mert nincsen pénz tarsolyában.“

Benne tehát egy régi magyar tradíció tetőződik be és
mentődik át új formában az új világba. Tradíció-értékén
nem változtat az, hogy formában és zenében egyaránt ta-
nult külföldi mintáktól: az énekmondó, Zeitungssänger,
Spielmann, nemcsak Magyarországon volt meg. Tinódi
magyarolta lényében hogyanjában van, valami megha-
tározhatatlan, bánatos, férfias, tartott hanghordozásban.

Egyébként érdeme a jó riporteré. Mindig igazat írt,

1 verschmähend schon diese sterbliche Musik, ging fort zu den Himmlischen, daß
2 dort zwischen den Engeln er viel Besseres lerne.“

3
4
5 Andernmal wiederum ging sehr schlecht sein Los, in seinen Versanfängen
6 beklagt er sein „rauchiges“ „kaltes“ Zimmer, seine „nackte Kammer“. Wie es
7 bis heute tun die wandernden Sänger, „sang er aus“, verspottete er in Versen
8 diejenigen, die schlecht umgingen mit ihm, besonders die „Hofrichter und
9 Schlüssler“, d.h. die Wirtschaftsbeamten, die sich in die Tasche steckten das
10 Geld, das für ihn angewiesen hatten die Magnaten.

11
12
13
14 Seiner Verse Sammlung, die Cronica, gab er 1554 heraus zu Klausenburg,
15 wahrscheinlich auf seiner hocharistokratischen Schirmherren Kosten. Von da
16 angefangen stieß er auf eine neue Einkommensquelle, nach seiner Verse Ab-
17 singen verkaufte er auch von seines Buches Exemplaren.

18
19
20 So entwickelte sich das Lied-Erzählen zum Buchdruck. Seiner Verse einen
21 Teil verfaßte er noch für Gesang, wie die Anfänge zeigen:

22
23
24
25 „Zwischen vielen Wundern höret ein Wunder.
26 Vernehmet nun Ali Paschas Weisheit“.

27
28
29 Aber andersmal ist schon offenkundig, daß der Vers für den Druck angefertigt
30 wurde:

31
32 Diesem wurde seine Schreibung in der guten Klausenburg,
33 In Sebastian Tinódis Buch-Druckerei,
34 Verfaßte er es in seinem großen Kummer in einem kalten Zimmer,
35 Oft blasend sich in die Nägel. weil kein Geld in seinem Ranzen.

36
37
38
39 In ihm also kulminiert eine alte ungarische Tradition und rettet sich hinüber
40 in neuer Form in die neue Welt. An seinem Traditions-Wert ändert es nichts,
41 daß er in Form und Musik gleichermaßen lernte von ausländischen Mustern: der
42 Gesangerzähler, Zeitungssänger, Spielmann war nicht nur in Ungarn vorhanden.
43 Tinódis Ungarischsein ist im Wie seines Wesens, in irgendeiner
44 unbestimmbaren, traurigen, männlichen, verhaltenen Stimmführung.

45
46
47 Übrigens ist sein Verdienst das des guten Reporters. Immer schrieb er
48 Wahres,

szemtanukkal beszélt, helyszíni tanulmányokat folytatott. Gazdag dokumentum-anyagával számos későbbi költői műnek szolgáltatott tárgyat és történelmi inspirációt.¹²

c) A históriák tárgya.

A XVI. század verses históriáinak csak a tárgyak tanulságos. Innen tudhatjuk meg, miből állt a szerzők olvasmány-kultúrája, milyen új területeket hódítottak meg a magyar nyelvű irodalom számára, mi érdekelte az akkori publikumot.

Ebben a bibliaolvasó században természetesen a ponyva is sokat merít a biblia őszentzárójú tematikájából. Versekben népszerűsítik az istenfélő Zsuzsánna és a vének, az Abigaillal vétkező Dávid király, a parázna lévita történetét, áhítatos unatkozók épülésére.

A magyar történelem, újabb és régibb, Tinódi kívül is sokakat inspirált. Megéneklik a hunnok bejövetelét, Bánk bán, Hunyadi Jánost, Mátyás királyt, Kinizsi Pált, mindazokat, akik köré későbbi költészet fűzött legendát, megéneklik a török háborúk hőseit, a vitéz Turi Györgyöt:

Tisztes öreg és vastag ember vala,
Idejének szintén jobbában vala,
Vitézi fejében két szép szem vala,
Mindennemű jóság őbenne vala.

Meglepő az érdeklődés a külföldi história iránt. Értesülünk Cranmer angol püspök tragikus sorsáról, és Spira Ferencről, aki visszakatholizált és efelett való bánatában meghalt: a protestáns sorsközösség kezdi megteremteni azt az Európa-közelséget, mely később Erdélyt annyira kiemeli a környező országok közül.

¹² *Modern kiadások:* Szilády Áron, Régi magyar költők tára III. és VI. kötet, 1881 és 96. Ferenczi Z. kiadása, A Remekírók Képes Knyában 1904. Dallamait kiadta Szabolcsi Bence, Zenei szemle, 1929. Irodalom: Dézsi Lajos, Tinodi Sebestyén, Budapest, 1912. Pukánszky Béla, S. Tinódi und der deutsche Zeitungsgang, Berlin, 1927.

1 sprach mit Augenzeugen, führte vor Ort Studien durch. Mit seinem reichen
2 Dokumenten-Material lieferte er zahlreichen späteren dichterischen Werken
3 Gegenstand und geschichtliche Inspiration.¹²

c) Der Historien Gegenstand.

9 Des XVI. Jahrhunderts gereimter Historien ist nur ihr Gegenstand lehrreich.
10 Hiervon können wir erfahren, woraus der Verfasser Lektüre-Kultur bestand,
11 welche neuen Gebiete sie eroberten für die ungarischsprachige Literatur, was
12 das damalige Publikum interessierte.

13 In diesem bibellesenden Jahrhundert schöpft natürlich auch die Kolportage
14 viel aus der Bibel ur-sensationellen Thematik. In Versen popularisiert man die
15 Geschichte von der gottesfürchtigen Susanna und den Greisen, von dem mit
16 Abigail sündigenden König David, des ehebrecherischen Leviten Geschichte, zu
17 frommer Gelangweilter Erbauung.

21 Die ungarische Geschichte, neuere und ältere, hat auch außer Tinódi viele
22 inspiriert. Sie besingen das Hereinkommen der Hunnen, Banus Bánk, Johann
23 Hunyadi, König Matthias, Paul Kinizsi, all jene, um die spätere Dichtung Le-
24 genden rankte, sie besingen der Türkenkriege Helden, den Held [vitéz] Georg
25 Turi:

Anständiger alter und dicker Mann war er,
Seiner Zeit gleichfalls im Rechten war er,
In seinem heldischen Kopf zwei schöne Augen waren,
Jederlei Güte in ihm war.

34 Überraschend ist das Interesse für die ausländische Historie. Wir erfahren
35 von des englischen Bischofs Cranmer tragischem Schicksal, und von Franz
36 Spira, der rekatholisierte und in seinem Kummer hierüber starb: die protestan-
37 tische Schicksalsgemeinschaft beginnt jene Europa-Nähe zu schaffen, die später
38 Siebenbürgen so sehr heraushebt unter den umliegenden Ländern.

¹² << *Moderne Ausgaben:* Szilády (Alter ungarischer Dichter Archiv) III. und VI. Band, - Ferenczi Ausgabe, in (Der Meistererzähler Illustrierte Bibliothek), - Seine Weisen gab Szabolcsi heraus (Musikalische Revue), - Literatur: Dézsi (S. T.), - Pukánszky, S. Tinódi ...

A fiktív históriák tárgya naggyobbára humanisztikus eredetű. Egy elkésett, elnépiesedett magyar renaissance dereng ezekben a költeményekben. Itt, a ponyván találkozzunk Vergilius első magyar fordításával (Husztai Péter 1582.) A késő-antik felvilágosodás, a modern gondolkozás távoli előképe, itt talál először magyar hangot az unitárius Bogáti Fazekas Miklós Plutarchos- és Lukiános-feldolgozásában. A nagy olasz humanisták is ideérkeznek latin fordításokon keresztül: Boccaccio adta a mesét Istvánffy Pál Volter és Grizeldiszének, Enyedi György Gismunda és Gisquardus-ának (1574). Ebben merül fel először a korahumanizmus kedves témája: ki az igazi nemes, többet ér-e a nemes a nem-nemesnél?

Humanista eredetű, Aeneas Sylviusnak, a későbbi pápának a műve, az egyetlen igazán szép széphistória is, Eurialus és Lucretia története (1577-ben írták, első kiadása 1592.) A renaissance-novellák állandó témája, az ellenállhatatlan szerelmi szenvedély, a körülményes, veszedelmes házasságtörés szólal meg benne váratlanul az akkor oly puritán magyar világban. A költeményt átható érzéki páthosz, a színes, könnyű verselés oly meglepő ebben az irodalmi környezetben, hogy az ember mégis Balassa Bálintot gondolja szerzőnek, bár a tények ellene szólnak ennek a régóta kísértő feltevésnek.

Ezenkívül még egy história emelkedik ki üdeségével, költőiségével és századokon áthúzódó hatásával: Argirus királyfi története, melyet Gyergyai Albert szerzett. Argirus világa egészen más égrájak alatt fekszik, mint a többi históriáé. Óriások és tündérek lakják, fekete emberek riasztanak kietlen barlangokban és fekete városhoz mutatja a sánta az utat. Álomszellő teríti le az őrtállókat és a legkisebb fiú győzedelmeškedik az akadályokon; a legkisebb fiú azután háromszor pofonüti annyit keresett szerelmét, nem is tudni miért, nyilván valami ősi birtokbavevési szerződést követ magatudatlan. A folklóre, visszaemlékezés a primitív emberi lélek félálom-korszakaira: először vonul be irodalmunkba a mese, az a lélekterület, ahonnan később a romantika kiszakadt. Megérthetjük, hogy legnagyobb romantikusunk, Vörösmarty, Argirushoz szállt vissza tár-

1 Der fiktiven Historien Gegenstand ist größenteils humanistischen Ursprungs. Eine verspätete, vervolkstümlichte ungarische Renaissance dämmert in diesen Gedichten. Hier, auf der Marktleinwand begegnen wir Vergils erster ungarischer Übersetzung (Peter Huszti, 1582). Die spät-antike Aufklärung, des modernen Denkens fernes Vorbild, hier findet sie erstmals eine ungarische Stimme in des Unitariers Nikolaus Fazekas von Bogát [Bogáti Fazekas] Plutarch- und Lukian-Aufarbeitungen. Auch die großen italienischen Humanisten gelangen hierher durch lateinische Übersetzungen: Boccaccio gab das Märchen für Paul Istvánffys Walter und Griseldis, für Georg Enyedis Gismunda und Gisquardus (1574). Hierin taucht erstmals des Frühhumanismus liebes Thema auf: wer ist der wahre Adelige, ist denn der Adlige mehr wert als der Nicht-Adlige?

18 Humanistischer Herkunft ist auch des Sylvius Aeneas, des späteren Papstes Werk, die einzige wirklich schöne Schönhistorie [Versnovelle], Eurialus' und Lucretias Geschichte (1577 wurde sie geschrieben, erste Ausgabe 1592). Das ständige Thema der Renaissance-Novellen, die unwiderstehliche Liebesleidenschaft, der umständliche, gefährliche Ehebruch erklingt darin unerwartet in der damals so puritanischen, gefährlichen ungarischen Welt. Der das Gedicht durchdringende Gefühlspathos, das farbige, leichte Versmachen ist so überraschend in dieser literarischen Umgebung, daß man dennoch Valentin Balassa denkt als Verfasser, obwohl die Tatsachen gegen diese seit langem spukende Hypothese sprechen.

32 Außerdem hebt sich noch eine Historie hervor mit ihrer Frische, Poesie und durch Jahrhunderte sich hindurchziehenden Wirkung: Königsohn Argirus' Geschichte, die Albert Gyergyai verfaßte. Argirus' Welt liegt unter ganz anderen Himmelsgegenden als die der anderen Historien. Riesen und Feen bewohnen sie, schwarze Menschen schrecken uns in öden Höhlen und zu schwarzer Stadt weist der Lahme den Weg. Schlafwind legt die Türsteher um und der kleinste Sohn triumphiert über die Hindernisse: der kleinste Sohn versetzt dann drei Ohrfeigen seiner so sehr gesuchten Liebsten, man weiß auch nicht warum, offenbar folgt er irgendeiner ertümlichen Besitzergreifungs-Zeremonie unbewußt. Die Folklore, Zurückerrinnern des primitiven Menschen Seele an ihre Halbschlaf-Epochen: erstmals zieht ein in unsere Literatur das Märchen, jenes Seelengebiet, woher später die Romantik entsprungen ist. Wir können verstehen, daß unser größter Romantiker, Vörösmarty, zu Argirus sich zurückbegab

gyért, amikor költői formába akarta öltöztetni a benne új életre támadó elásott ősi rétegeket.

Ugyanilyen, sok száz év múlva teljesedő jelentősége van Ilosvai Selymes Péter Toldijának. (1574.) A verselgető tanítómester szemében Toldi természetesen nem volt még a magyar faj megtestesítője, amivé Arany János tette. Csak megemlékezésre méltó nagyerejű bolondot látott az erős vaskos gyermekben, aki időnként agyonütött valakit, Arany János nagy keserűségére, mert Ilosvai hősnének minden duhajkodását mélybemenő lelki motívumokkal kellett megnevesítenie. Argirus históriája magában hordozta a Csongor és Tünde lehetőségét, csak alá kellett merülni a mesevilág tavába. Ilosvai Toldija halott, embertelen anyag volt, amíg meg nem érintette a mágus.

A Toldi-monda keletkezése irodalomtörténetíróinknak alkalmat adott számos bravuros elmélet kiépítésére. Toldy Ferenc ősmagyar istenséget sejtett Toldiban. Alig van a világ-folklorenek olyan hőse, akinek a vele való rokonságát meg nem állapították volna. Nemrégiben azután kiderült, hogy Toldi is csak ember volt.

Igaz, hogy nem közönséges ember: már fiatalon az eztergomi érsek zsoldosainak a parancsnoka volt, és mint zsoldosvezér került Olaszországba, a kishercegségek és városköztársaságok forrongó, új kultúrában vajudó földjére. Ő is egyike volt azoknak a csodálatos, embermagasságnál nagyobb kalandoroknak, a condottiereknek, akiknek lovaszobra felmerül a képzeletben, amikor az olasz renaissance szingazdagságához menekül a korunk tompa színeibe megcsömörlött tekintet. Ő vezette a Societas Alba nevű zsoldosereget, mely kétharmadrészben angolokból, egyharmadrészben magyarokból állt.

Ilymód a történelmi Toldi alakja nagyobb távlatot nyit, mint amekkorát mitológia és folklore igyekeztek belemagyarázni. A történelmi Toldi még nagyobb mértékben megtestesítője volt egy régi magyar ragyogásnak, mint amennyit Arany János óvatos költői invenciója ráragyogott. Élete még regényesebb volt, mint a róla szóló regényes eposz.

Amint látjuk, a verses históriák világa tágabb, humá-

1 um Gegenstand, als er in dichterische Form kleiden wollte die in ihm zu neuem
2 Leben erwachenden vergrabenen uralten Schichten.

3
4 Eben solche, nach vielen hundert Jahren sich erfüllende Bedeutung hat Peter
5 Selymes von Ilosvas [Ilosvai Selymes] Toldi (1574). In des versemachenden
6 Schulmeisters Augen war Toldi natürlich noch nicht der ungarischen Rasse
7 Verkörperer, wozu ihn Johann Arany machte. Nur einen des Gedenkens
8 würdigen großkräftigen Verrückten sah er in dem starken robusten Knaben, der
9 von Zeit zu Zeit jemanden tötete, zu Johann Arany's großer Verbitterung,
10 denn jede Rüpelei des Helden Ilosvais mußte er mit tiefschürfenden seelischen
11 Motiven veredeln. Argirus' Historie trug in sich die Möglichkeit zu Csongor
12 und Tünde, man mußte nur untertauchen in der Märchenwelt Teich. Ilosvais
13 Toldi war tote, menschlöse Materie, bis ihn nicht berührte der Magier.

14
15
16
17
18 Der Toldi-Sage Entstehung gab unseren Literaturgeschichtsschreibern
19 Gelegenheit zu zahlreicher bravouröser Theorien Ausbau. Franz Toldy ahnte
20 eine ungarische Gottheit in Toldi. Die Welt-Folklore hat kaum einen solchen
21 Helden, dessen Verwandtheit mit ihm man nicht festgestellt hätte. Unlängst
22 stellte sich dann heraus, daß auch Toldi nur Mensch war.

23
24
25
26 Es ist wahr, daß kein gewöhnlicher Mensch: schon jung war er der Söldner
27 des Graner Erzbischofs Befehlshaber, und als Söldnerführer gelangte er nach
28 Italien, auf der kleinen Herzogtümer und Stadtrepubliken gärenden, in neuer
29 Kultur kreissenden Boden. Auch er war einer jener wunderbaren, Menschen-
30 größe überragenden Abenteurer, der Condottieri, deren Reiterstandbild auftaucht
31 in der Vorstellung, wenn zu der italienischen Renaissance Farbenreichtum flieht
32 der von unserer Zeit stumpfen Farben angeekelte Blick. Er führte die Societas
33 Alba genannte Söldnerschar, die zu zwei Dritteln aus Engländern, zu einem
34 Drittel aus Ungarn bestand.

35
36
37
38
39
40 Solcherart eröffnet des historischen Toldi Gestalt eine größere Perspektive als
41 welche die Mythologie und Folklore getrachtet hatten hineinzu erklären.
42 Der geschichtliche Toldi war in noch größerem Maße Verkörperer eines alten
43 ungarischen Glanzes, als wieviel Johann Arany's vorsichtige dichterische
44 Invention auf ihn draufglänzen ließ. Sein Leben war noch romanhafter, als das
45 von ihm handelnde romanhafte Epos.

46
47
48
49 Wie wir sehen, ist die Welt der gereimten Historien weiter, an Huma-

numban gazdagabb, levegősebb, európaibb, mint a korbéli magasabb irodalom világa. Ez a históriás verselés a XVII. század folyamán rohamos hanyatlásnak indult, anélkül, hogy a helyét valami más irodalmi forma foglalta volna el. A ponyva csaknem megszűnt. Az emberek nem olvastak. A lassanként másfél századra növekvő török háború az országot olyan ma már elképzelhetetlen, ázsiai pusztákra való, istenelhagyta, emberen aluli nyomorúságba döntötte, hogy az irodalomnak még ez a legolcsóbb faja sem tudott közönséget találni. Az a szélesebb népi kultúra, mely humanisztikus-protestáns gyökereken kezd kisarjadni a XVI. század végén, megsemmisül az örök hadszíntér örök enyészeti folyamatában. Helyét egy magasabbrendű, de szűk körű elite-kultúra foglalja el.¹³

4. A KATHOLIKUS RESTAURÁCIÓ.

a) Habsburgok, főurak és jezsuiták.

A XVI. század második felében úgy látszott, hogy Magyarország elveszett a katolikus egyház számára. Az 1580-as évek körül az ország egységesen protestáns, egykét elszórt és szorongatott katolikus centrummal, mint Nagyszombat, de Bornemissza Péter még ide is behatol és vitára kényszeríti Telegdi Miklóst, a katolicizmus magányos harcosát. Az érsekek, Oláh Miklós és Verancsics Antal, küzdöttek, de vitézek nélkül: alig volt már pap, aki vezesse a szétszéledő nyájat. Oláh Miklós 1561-ben betelepítette a jezsuitákat Nagyszombatra, de 1567-ben újra kivonultak, mert senki sem tudott fenntartásukról gondoskodni. Verancsics halála után az esztergomi érseki székhely is betöltetlen maradt, 13 évig. Magyarországon, Horvátországban és Erdélyben együttvéve csak két felszentelt

¹³ *Modern kiadások:* A Régi Magyar Költők Tárában. Toldi és Argirus históriája a Magyar Kvt-ban is megjelent. Eurialus és Lucretia Dézsi Lajos Balassa-kiadásának II. kötetében, Budapest, 1923. Irodalom: Pintér Jenő id. m. II. kötet. Mályusz Elemér, Toldi Miklós Olaszországban, IT. 1924. U. ö., A Toldi-monda történelmi alapja, Hadtört. Közlemények, 1924, 1926. püspök volt, és maga a Habsburg király, Miksa is ingado-

1 num reicher, luftiger, europäischer, als der zeitgenössischen höheren Literatur
2 Welt. Dieses Historien-Versemmachen setzte im Verlauf des XVII. Jahrhundert zu
3 einem rasenden Verfall an, ohne daß seinen Platz irgendeine andere literarische
4 Form eingenommen hätte. [*1940 >] Die Kolportage erlosch fast. Die
5 Menschen lasen nicht. Der allmählich auf anderthalb Jahrhunderte anwachsende
6 Türkenkrieg stürzte das Land in ein solches heute schon unvorstellbares, auf
7 asiatische Wüsten gehörendes, gottverlassenes, menschen-unterhalbiges Elend,
8 daß selbst diese billigste Art der Literatur kein Publikum finden konnte. Jene
9 breitere Volkskultur, die auf humanistisch-protestantischen Wurzeln zu sprießen
10 beginnt an des XVI. Jahrhunderts Ende, wird vernichtet im Laufe des ewigen
11 Kriegsschauplatzes ewigen Zerfalls. Ihre Stelle nimmt eine höherwertige, aber
12 engkreisige Elite-Kultur ein.¹³

[*1940 gestrichen. - 1940-ben törölve.]

4. DIE KATHOLISCHE RESTAURATION.

a) Habsburger, Magnaten und Jesuiten.

In des XVI. Jahrhunderts zweiter Hälfte schien es so, daß Ungarn verloren ist für die katholische Kirche. Um die 1580er Jahre herum ist das Land einheitlich protestantisch, mit ein-zwei verstreuten und bedrängten katholischen Zentren, wie Tyrnau, aber Peter Bornemissa dringt auch hier noch hinein und zwingt zum Disput Nikolaus Telegdi, des Katholizismus einsamen Kämpfer. Die Erzbischöfe, Nikolaus Oláh und Anton Verancsics, kämpften, aber ohne Helden [Soldaten]; kaum gab es noch einen Pfarrer, der die sich zerstreuende Herde führe. Nikolaus Oláh siedelte 1561 die Jesuiten nach Tyrnau ein, aber 1567 zogen sie erneut hinaus, denn niemand konnte für ihren Unterhalt sorgen. Nach Verancsics's Tod blieb auch der Graner Erzbischofsstuhl unbesetzt, 13 Jahre lang. In Ungarn, Kroatien und Siebenbürgen zusammengenommen gab es nur zwei geweihte

¹³ << *Moderne Ausgaben:* im RMKT [Alter Ung. Poeten Archiv]. Toldis und Argirus' Historie erschien auch in M K [Ung. Bibliothek]. Eurialus und Lucretia in Dézsis Balassa-Ausgabe Bd.II. Mályusz (Toldi in Italien). - Ders. (Der Toldisage geschichtliche Grundlage, [Kriegsgesch. Mitteilungen]

Bischöfe, und selbst der Habsburger König, Maximilian auch wank-< Druckzeile verrutscht, gehört vor Fußnote.

zott. Ha orvos diagnosztizálta volna a magyar katholicizmust, bizonyára kimondta volna, hogy menthetetlen.

De a katholicizmus olyan, mint a legendabeli sárkányölő Szent György, akit kerékbe törtek, karóbahúztak, megégették, hamvait szétszórták a szeleknek és mégis mindig feltámadott. Néhány évtized eltelik és a katolikusok megint többségben vannak és az ország Mária országa lesz.

A restauráció legfontosabb tényezője a Habsburg-ház. Az egyetlen Miksa után, aki megingott, a hűséges fejedelmek hosszú láncolata következett. A XVII. században már a Habsburgok voltak a katholicizmus legfőbb bástyái, a Habsburg császár, mint a középkori római császár, kezében tartotta a világi kardot, mely az egyházat védte a test, a világ, az ördög ellen. Franciaország, az egyház legidősebb lánya, szövetkezhetett az eretnekekkel, még a pápa is lehetett olykor engedékeny és diplomatikus, a Habsburgok intranzigens katholicizmusa sem jobbra, sem balra el nem hajolhatott. Ez a lojalitás adja meg a Habsburg-történet szellemi tartalmát, erkölcsi szépségét és belső erejét.

A Habsburg-ház állásfoglalása annál döntőbb, mert a XVII. század az udvari élet fénykora. Az abszolút uralkodó személye köré gyűlik minden, ami érték, szépség és akarat; XIV. Lajos és Versailles kora.

De a Habsburg-udvarba a belépés a katholicizáláson át vezetett. A század fordulóján a magyar arisztokrácia körében megindul a katolikus egyházhoz való visszatérés folyamata, ép olyan áradásszerűen, mint annak idején a reformációhoz való csatlakozás. A nagybirtok állásfoglalása ebben a században még fontosabb volt, mint az előzőben. Az örökös harcokban a nagybirtok volt az egyetlen, ami ellenállást tudott tanúsítani a dúlókkal szemben, így politikai és gazdasági hatalma roppantul megnövekedett. A mindenható nagybirtok ebben a században mondta ki törvénné a gyakorlatban addig is többé-kevésbé érvényes „cuius regio eius religio“ elvét: a jobbágyok kötelesek voltak uruk lelkiismeretét követni. Ilymód egy főúr megtérése olykor ötezer lélekkel is szaporította a katolikus egyház nyáját.

1 te. Wenn ein Arzt den ungarischen Katholizismus diagnostiziert hätte, so hätte
2 er gewiß ausgesprochen, daß er unrettbar ist.

3
4 Aber der Katholizismus ist so wie der legendäre Drachentöter Sankt Georg,
5 den man räderte, pfählte, verbrannte, dessen Asche man den Winden verstreute
6 und der dennoch immer auferstand. Einige Jahrzehnte vergehen und die
7 Katholiken sind wieder in der Mehrheit und das Land wird Marias Land.

8
9
10 Der Restauration wichtigster Faktor ist das Habsburg-Haus. Nach dem
11 einzigen Maximilian, der wankend wurde, folgte der getreuen Fürsten lange
12 Kette. Im XVII. Jahrhundert waren bereits die Habsburger des Katholizismus
13 hauptsächlichste Basteien, der Habsburg Kaiser, wie der mittelalterliche römi-
14 sche Kaiser, hielt in seiner Hand das weltliche Schwert, das die Kirche verteidigte
15 gegen den Leib, die Welt, den Teufel. Frankreich, der Kirche älteste
16 Tochter, konnte sich verbünden mit den Ketzern, selbst der Papst konnte
17 manchmal nachgiebig und diplomatisch sein, der Habsburger intransigente
18 Katholizismus konnte sich weder nach rechts noch nach links wegbeugen. Diese
19 Loyalität gibt der Habsburg-Geschichte ihren geistigen Gehalt, ihre sittliche
20 Schönheit und innere Kraft.

21
22
23
24
25
26 Die Stellungnahme des Habsburg-Hauses ist um so entscheidender, weil das
27 XVII. Jahrhundert des höfischen Lebens Glanzzeit ist. Um des absoluten
28 Herrschers Person versammelt sich alles, was Wert, Schönheit und Wille ist:
29 Ludwigs des XIV. und Versailles' Epoche.

30
31 Doch in den Habsburg-Hof führte der Eintritt durch die Katholisierung
32 hindurch. An des Jahrhunderts Wende setzt in der ungarischen Aristokratie
33 Kreis der Prozeß der Rückkehr zur katholischen Kirche ein, ebenso flutartig wie
34 seinerzeit der Anschluß an die Reformation. Des Großgrundbesitzes Stellungnahme
35 war in diesem Jahrhundert noch wichtiger als im vorangegangenen.
36 In den ewigen Kämpfen war der Großgrundbesitz das einzige, was Widerstand
37 bekunden konnte gegen die Verwüster, also wuchs ihre politische und
38 wirtschaftliche Macht ungeheuerlich. Der allmächtige Großgrundbesitz erklärte
39 in diesem Jahrhundert zum Gesetz den in der Praxis auch bis dahin mehr-minder
40 gültigen Grundsatz des „cuius regio eius religio“: die Leibeigenen waren
41 verpflichtet, dem Gewissen ihres Herrn zu folgen. Auf diese Weise mehrte eines
42 Magnaten Bekehrung manchmal sogar um fünftausend Seelen der katholischen
43 Kirche Herde.

Király és nagybirtok mellett a restauráció harmadik nagy tényezője a jezsuita-rend.

Ez a hatalmában és hatásában oly impozáns szervezet a katolicizmus nagyszerű alkalmazkodása a megváltozott időkhöz. Loyolai Szent Ignác a Jézustársaságot az abszolutizmus és az udvari kultúra idejében alapította meg. A jezsuita-rend is abszolutisztikus.

A jezsuiták nem elegendnek a nép közé igét hirdetni. Többet ér az Egyház számára egy megtért főúr, mint öt-ezer jobbágy, minthogy a jobbágy ugyanis automatikusan ura hitét követi. A jezsuita igazi területe a palota, ahol kifogástalan modorával, világi okosságával, szellemének eleganciájával minden szívet meghódít. A jezsuita a pappá lett udvari ember. Fellépésével valami előkelőbb és művészebb szellem lesz uralkodóvá a katolikus egyházi életben. A világot a világ fegyvereivel kell meghódítani: ellenséges területen a jezsuita szívesen öltözik álruhába, előkelő utazónak vagy protestáns theologusnak. Mindent tud, amire szükség van: csillagokat vizsgál, diplomáciai tárgyalásokat vezet, balletet tanít be, tengerentútra felfedező útra megy, államot alapít Paraguayban. Ezer maszk mögött, ezer megalkuvással követi az egyetlen és megalkuvás nélküli célt: Isten nagyobb dicsőségére a katolikus egyház hatalmát növelni.

A jezsuiták előkelősége és kalandos életformája voltak azok az érzelmi motívumok, melyek a restaurációt diadalra segítették. Sokkal vonzóbb volt ezzel a világot átölelő, fejedelmeknek parancsoló gárdával összeköttetésben állni, mint a protestáns egyházak szegényebb, kispolgári vagy paraszti patronusoktól függő prédikátoraival. És a jezsuita kaland, mely egyik percről a másikra Nagyszombat-ról Japánba dobhatta a jezsuitát, vidéki kollégiumba temetett tanárból fejedelmi gyóntatót csinálhatott, sokkal nagyobb távlatú volt, mint a protestáns lelkész házias, röghöz és magyar földhöz kötött vitézkedése. A protestáns egyházközségének a tagja, a jezsuita egy világszervezeté.¹⁴

¹⁴ *Irodalom*: Günther Müller, *Höfische kultur*. Szekfü Gyula, *Magyar történelem V*.

1 Neben König und Großgrundbesitz ist der Restauration dritter großer Faktor
2 der Jesuiten-Orden.

3 Diese in ihrer Macht und ihrer Wirkung so imposante Organisation ist des
4 Katholizismus großartige Anpassung an die veränderten Zeiten. Sankt Ignatius
5 von Loyola gründete die Jesusgesellschaft in des Absolutismus und der
6 höfischen Kultur Zeit. Auch der Jesuiten-Orden ist absolutistisch.

8
9 Die Jesuiten mischen sich nicht unter das Volk, das Evangelium zu ver-
10 künden. Mehr wert ist für die Kirche ein bekehrter Magnat als fünftausend
11 Leibeigene, da der Leibeigene sowieso automatisch dem Glauben seines Herrn
12 folgt. Des Jesuiten wahres Gebiet ist der Palast, wo er mit seiner tadellosen
13 Manier, weltlichen Klugheit, seines Geistes Eleganz jedes Herz erobert. Der
14 Jesuit ist der zum Priester gewordene höfische Mensch. Mit seinem Auftreten
15 wird eine Art vornehmer und künstlerischer Geist beherrschend im katholischen
16 kirchlichen Leben. Die Welt muß man mit der Welt Waffen erobern: auf
17 feindlichem Territorium verkleidet sich der Jesuit gern, als vornehmer Reisender
18 oder protestantischer Theologe. Er weiß alles, was nötig ist: untersucht Sterne,
19 führt diplomatische Verhandlungen, studiert Ballett ein, geht nach Übersee auf
20 Entdeckungsreise, gründet einen Staat in Paraguay. Hinter tausend Masken, mit
21 tausend Kompromissen verfolgt er das einzige und kompromißlose Ziel: zu
22 Gottes größerem Ruhm der katholischen Kirche Macht zu mehren.

23
24
25
26
27
28
29
30 Der Jesuiten Vornehmheit und abenteuerliche Lebensform waren jene
31 gefühlsmäßigen Motive, die der Restauration zum Triumph verhalfen. Es war
32 viel anziehender, mit dieser die Welt umarmenden, Fürsten befehlenden Garde
33 in Verbindung zu stehen, als mit der protestantischen Kirchen von ärmeren,
34 kleinbürgerlichen oder bäuerlichen Patronen abhängigen Predigern. Und das
35 jesuitische Abenteuer, das von einer Minute zur anderen von Tyrnau nach Japan
36 werfen konnte den Jesuiten, aus dem in ein Provinzkolleg begrabenen Dozenten
37 einen fürstlichen Beichtiger machen konnte, war viel größer perspektivisch, als
38 des protestantischen Pastors häusliche, an Scholle und ungarischen Boden
39 gebundene Kriegsführung. Der Protestant ist seiner Kirchengemeinschaft
40 Mitglied, der Jesuit einer Weltorganisation.¹⁴

¹⁴ <<Literatur: Müller, Höfische ... [Halle 1929]. Szekfü (Ung. Geschichte V.

b) Pázmány Péter.

Loyolai Szent Ignác egy új emberideált állított a hívők elé követendő példának. A középkor hagyományos asketikus életrendjét korlátok közé szorította: a túlzásba vitt böjtölés és önsanyargatás szerinte elgyengíti a testet és képtelenné teszi a hitért való harc erőteljes férfiembert követelő cselekedeteire. Nem világtól elvonult remetékre van szükség, hanem olyanokra, akik tevékenyen szolgálják az Egyházat. A jezsuita az Egyház katonája, aki Krisztusnak, a „nagy kapitánynak“ zászlaja alatt hadakozik a Sátán örvénylő zászlaja ellen.

Ennek az új ideálnak a megtestesítője magyar földön Pázmány Péter, a katolikus restauráció bajnoka.¹⁵ Amint a jezsuita eszme kívánta, mindenkinek mindene volt. A ma-

¹⁵ Pázmány Péter szül. 1570-ben Nagyváradon, ősi nemes családból. Szülei reformátusok. 1582-ben Szántó István jezsuita hatása alatt visszatér a katolicizmushoz. A kolozsvári jezsuita kollégiumban nevelkedik. 1587-ben a jezsuita rend tagja lesz. Bécsben tanul, majd Rómába Bellarmin mellett. 1598-ban a gráci egyetem tanára. 1601-ben Magyarországra küldik, ahova 1608-ban tér végleg vissza. 1609-ben a protestáns rendek az országgyűlésen száműzetését követelik hitvitázó irattai miatt. 1616: esztergomi érsek. 1619-ben Bethlen Gábor felkelése elől Bécsbe menekül. Örökre száműzik. A nikolsburgi béke megkötése után, 1622-ben visszatér. 1629-ben bibornok lesz. 1632-ben mint a király követe a pápánál jár. 1635: megalapítja a nagyszombati tudományegyetemet. Meghal 1637-ben, Pozsonyban.

Művei: Felelet a Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére, Nagyszombat, 1603. Kempis Tamásnak Krisztus követéséről négy könyve, Bécs, 1604. Öt szép levél, Pozsony, 1609. Isteni igazságra vezérlő kalauz, Pozsony, 1613. A setét hajnalcsillag után bújosó lutheránusok vezetője, Bécs, 1627. Keresztényi imádságos könyv, Grác, 1606. A római anyasezntegyház... prédikációk, Pozsony, 1636. stb.

Modern kiadás: Pázmány Péter... összes munkái. A budapesti tudományegyetem megbízásából sajtó alá rendezi ugyanazon egyetem hittudományi kara. Magyar sorozat. Hét kötet. Budapest, 1894—1905. Petri Cardinalis Pázmány opera omnia. Series latina. Hat kötet, Budapest, 1894—1904.

b) Peter Pázmány.

1
2
3 Sankt Ignatius von Loyola stellte vor die Gläubigen ein neues Menschenideal
4 als zu befolgendes Beispiel. Des Mittelalters traditionelle asketische
5 Lebensordnung zwängte er in Grenzen: das übertriebene Fasten und
6 Selbstkasteien schwächte ihm zufolge den Körper und macht ihn unfähig zu des
7 Kampfes um den Glauben kraftvolle Mannsperson erfordernden Taten. Nicht an
8 von der Welt weggezogenen Einsiedlern ist Bedarf, sondern solchen, die tätig
9 dienen der Kirche. Der Jesuit ist der Kirche Soldat, der unter Christi, des
10 „großen Kapitäns“ Banner kämpft gegen des Satans strudelnde Fahne.

11
12
13
14
15 Dieses neuen Ideals Verkörperer auf ungarischem Boden ist Peter Pázmány,
16 der katholischen Restauration Champion.¹⁵ Wie es die jesuitische Idee
17 verlangte, war er jedem Alles. Auf des unga

¹⁵ << Peter Pázmány, geb. 1570 in Grosswardein, aus uralter adliger Familie. Seine Eltern sind Reformierte, 1582 kehrt er unter dem Einfluss des Jesuiten Stefan Szántó zum Katholizismus zurück. Im Klausenburger jesuitischen Kollegium wird er erzogen. 1587 wird er des Jesuiten-Ordens Mitglied. Er studiert in Wien, dann in Rom bei Bellarmin, 1598 ist er der Grazer Universität Professor, 1601 schickt man ihn nach Ungarn, wohin er 1608 endgültig zurückkehrt. 1609 fordern die protestantischen Stände auf dem Reichstag seine Verbannung wegen seiner Glaubensdisputations-Schriften. 1619: Graner Erzbischof, 1619 flieht er vor Gabriel Bethlens Aufstand nach Wien. Wird auf ewig verbannt. Nach dem Nikolsburger Friedensschluß, 1622 kehrt er zurück. 1629 wird er Kardinal. 1632 weilt als Gesandter des Königs beim Papst. 1635: er gründet die Tyrnauer Wissenschaftsuniversität. Stirbt 1637 in Pressburg,

<< *Seine Werke:* Antwort an den Sarvarer Prediger I. M. auf sein Buch über des Landes Ruins Gründe, Tyrnau 1603. - Thomas von Kempens vier Bücher über die Nachfolge Christi, Wien 1604. - (Fünf schöne Briefe), Preßburg 1609. - (Lotse zur göttlichen Wahrheit), Preßburg 1613. - (Der nach dem dunklen Morgenstern flüchtenden Lutheraner Führer), Wien 1627. - (Christliches Gebetsbuch), Graz 1606. - (Die römische Mutterkirche ...) Predigten, Preßburg 1636, usw.

<< *Moderne Ausgabe:* (Peter Pázmány's... gesamte Arbeiten. Im Auftrag der Budapester Wissenschaftsuniversität in Druck gelegt von derselben Universität religionswissenschaftlicher Fakultät. Ungarische Reihe, Sieben Bände, Bp.1894-1905. Petri Cardinalis Pázmány opera omnia, Series latina, Sechs Bände, Bp.1894-1904.

gyar katholicizmus minden veszélyeztetett pontján ő állt őrt, megdöbbenő ubiquitással. Egyetemi tanár volt, tankönyvíró, papnevelő és hitvitázó. Visszafelé évtizedekre megfelelt minden protestáns vitairatnak, demokratikus nemtörődomséggel hadakozott büszke udvari papok és névtelen falusi iskolamesterek ellen, a legcsekélyebb megmozdulást sem hagyta felelet nélkül.

Mint főpap megszervezte az újjászülető magyar katolikus egyházat és egyetemével a magyar katolikus kultúrát. Mint arisztokraták gyóntatója, állítólag harmincezer embert térített meg. Állandó megfeszített politikai és diplomáciai tevékenység közben ráért lefordítani Kempis Tamás De Imitatione Christi-jét, ideje volt nagyszerű barokk díszítésű prédikációk elmondására és volt belső érkezése, hogy megírja Imádságos könyvét, melynek csendes, meghitt áhítatossága mindmáig megindító és eleven maradt.

Az irodalomtörténetet Pázmány elsősorban mint nyelvi alkotó érdekli. Magyar földön ő a legnagyobb képviselője az irodalmi barokk stílusnak. Heltaiék nehézkes egyszerűségét nála könnyed komplikáltság váltja fel. Heltaiék egyszerű konstrukciójú mondatkákat komoly, nehézkes kötőszavakkal ragasztották össze; Pázmány viszont komplikált, hosszú, színes hasonlatokkal és főnevekkel megtömött mondatokat kötőszó nélkül, az akrobata látszólagos könnyedségével dobál egymásra. A reformáció stílusa megmagakasztó, darabos, göröngyös; Pázmány stílusa sodró, áramló, lélekzet-elakasztó.

Pázmány stílusának nem egy mestere volt, hanem az egyetemes koráramlat. Az a stílus-irány, amit a spanyolok gongorizmusnak, az olaszok marinizmusnak, az angolok euphuizmusnak neveznek és amit képzőművészeti atyafisága miatt legjobb talán irodalmi barokknak nevezni. Ez a stílus a vele egykorú jezsuita szellem belső rokona. Lényege az érzéki illusztráció. Amint Loyolai Szent Ignác nem tartja elegendőnek, hogy valaki tudja a pokol létezését, hanem lelki szerveivel látnia, hallania és szagolnia kell a kárhozottak borzalmait, olyképpen a barokk író is hasonlatok özönével támad az olvasóra, hogy minden érzékszer-
vén keresztül beléje szuggerálja mondanivalóját. Egy főnév

1 rischen Katholizismus jedem gefährdeten Punkt stand er Wacht, mit bestür-
2 zender Ubiquität. Universitätsprofessor war er, Lehrbuchverfasser, Priesterer-
3 zieher und Glaubensdisputant. Zurück auf Jahrzehnte beantwortete er alle pro-
4 testantischen Streitschriften, mit demokratischer Unbekümmertheit focht er
5 gegen stolze Hofpfarrer und namenlose Dorfschulmeister, auch die geringste
6 Bewegung ließ er nicht ohne Antwort.

7
8
9 Als Oberpriester organisierte er die wiedergebürtige ungarische katholische
10 Kirche und mit seiner Universität die ungarische katholische Kultur. Als
11 Beichtiger von Magnaten bekehrte er angeblich dreißigtausend Menschen.
12 Zwischen ständig angespannter politischer und diplomatischer Tätigkeit fand er
13 Zeit, Thomas von Kempens De Imitatione Christi zu übersetzen, hatte er Zeit
14 zum Hersagen seiner großartigen barock geschmückten Predigten und besaß
15 innere Einkehr, um sein Gebetsbuch zu schreiben, dessen stille, trauliche
16 Andacht bis heute bewegend und lebendig geblieben ist.

17
18
19
20
21 Die Literaturgeschichte interessiert Pázmány in erster Linie als Sprach-
22 erneuerer. Auf ungarischem Boden ist er der größte Vertreter des literarischen
23 barocken Stils. Der Heltai schwerfällige Schlichtheit wird bei ihm durch
24 schwere Kompliziertheit abgelöst. Die Heltai klebten einfach konstruierte
25 Sätzlein mit ernstesten, schwerfälligen Bindewörtern zusammen; Pázmány
26 wiederum wirft komplizierte, lange, mit farbenreichen Gleichnissen und
27 Hauptwörtern vollgestopfte Sätze ohne Bindewort, mit des Akrobaten schein-
28 barer Leichtigkeit aufeinander. Der Reformation Stil ist immer wieder abbre-
29 chend, stückhaft, holperig; Pázmány's Stil ist mitreißend, strömend, atemsto-
30 ckend.

31
32
33
34
35 Pázmány's Stil hatte nicht einen Meister, sondern die universale Zeitströ-
36 mung. Jene Stil-Richtung, was die Spanier Gongorismus, die Italiener Marini-
37 zismus [nach Marino], die Engländer Euphuism nennen und was wegen seiner
38 Vetternschaft mit den bildenden Künsten vielleicht am besten literarisches
39 Barock zu nennen ist. Dieser Stil ist des mit ihm gleichaltrigen jesuitischen
40 Geistes innerer Verwandter. Sein Wesentliches ist die gefühlsmäßige Illustration.
41 So wie es der Heilige Ignatius von Loyola nicht für genügend hält, daß
42 jemand die Existenz der Hölle weiß, sondern mit seinen seelischen Organen
43 sehen, hören und riechen muß der Verdammten Horror, solcherart attackiert
44 auch der barocke Schriftsteller mit einer Flut von Gleichnissen den Leser, daß er
45 durch jedes Sinnesorgan in ihn hineinzusuggeriere seine Aussage. Ein
46 Hauptwort

sohsem elég, mert hátha az olvasó éppen nem fogékony ez iránt a szó iránt: főnevek felsorolásával, egymásradobálásával rohanja körül az író a fogalmat, végeláthatatlan szóláncolatban, mint a főmester, Rabelais.

Pázmányt gazdag, kimeríthetetlen fantázia rendeli el a barok kép-stílus művelésére. Akármit mond, rögtön képszerűvé válik a tolla alatt. „Az dolognak velejét ami illeti, azhoz szólok, és rend szerént az te Nyalábidnak polyvás szalmáját az igazságnak acél tükörével felperzselem.“ Sokszor az ellenfél barok képét barokosítja tovább: „Ezt a Kalauz ellen való írást, a Wittenbergai Doktorok Phosphorusnak, azaz Hajnalcsillagnak nevezték, jelezni akarván, hogy a boldogtalan Lutheristáknak még fel nem költ ez ideig az Igazság Napja; hanem most kezd Vittenbergából, Észak felől, Hajnal-csillagok támadni. Noha, ez sem csillag, hanem Ignis fatuus, afféle kisdud fényeskedés, mely néha a régi istállókban szokott villomodni; vagy inkább reves tőkének setétben fejeződő világocskája.“

Ha a képzelet cserben hagyja, a barok író olvasottságával segít magán. Vannak bizonyos képzetkörök, melyeket minden ország barok irodalma egyforma szeretettel keres fel: így különösen a régi természetrajz és földrajz színes babonái, az unikornis bika, aki csak szűz lány ölébe szereti hajtani egyszarvú fejét, a teve, mely irtózik a vérfertőzéstől, a csodálatos orvosság, mely a ló fejében terem, stb. Pázmány is bőven merít ebből a közkincsből, mely nagyobbára antik hagyomány.

De van egy speciális magyar eszköze, amellyel kitölti a hézagokat. Pázmány is, mint minden magyar ember, szentenciózus természetű. Ahol lehet, elhelyez egy közmondást. Ez általános magyar stílus-sajátság a XVI. és XVII. században — talán a törökkel való érintkezés is hozzájárult elterjedéséhez. Pázmány hosszú mondatának fedele alatt békésen húzódik meg a cikornyás, tudálékos barok concetti és az erőteljes magyar szólásmondás egymás mellett. Ez a furcsa stíluskeverés. Pázmány után hagyománnyá válik és Dugonicsnál éri el teljességét.

A jezsuiták modora általában síma és szelid volt. Mindenkit a saját nyelvén hódítottak meg: a kereskedővel üz-

1 ist nie genug, denn vielleicht ist der Leser nicht empfänglich gerade für dieses
2 Wort: mit dem Aufzählen, Aufeinanderwerfen von Hauptwörtern umrennt der
3 Schriftsteller den Begriff, in endloser Wortkettung, wie der Obermeister, Ra-
4 belais.

5
6 Pázmány wird durch eine reiche, unerschöpfliche Fantasie bestimmt zu des
7 barocken Bild-Stiles Kultivieren. Was immer er sagt, sofort wird es bildhaft
8 unter seiner Feder. „Der Sache Mark was das angeht, dazu spreche ich, und
9 Regel mäßig deiner Faszikel spelzig Stroh mit der Wahrheit stählern Spiegel
10 verbrenne ich.“ Vielmals barockisiert er das barocke Bild des Gegners weiter:
11 „Diese Schrift gegen den Lotsen nannten die Wittenberger Doktoren Phos-
12 phorus, das heißt Morgenstern, signalisieren wollend, daß den glücklosen Lu-
13 theristen noch nicht aufging bis derzeit der Wahrheit Sonne; sondern jetzt
14 beginnt aus Wittenberg, von Norden her, ihr Morgen-Stern zu entstehen. Ob-
15 wohl, dies auch kein Stern ist, sondern Ignis fatuus, derlei winzige Leuchterei,
16 wie sie manchmal in alten Ställen zu blitzern pflegt; oder eher modriger
17 Weinstöcke im Dunkeln weißendes Lichtlein.“

18
19
20
21
22
23
24 Wenn ihn die Vorstellung im Stich läßt, behilft er sich mit des barocken
25 Schriftstellers Belesenheit. Es gibt gewisse Vorstellungskreise, welche jedes
26 Landes barocke Literatur mit gleicher Liebe aufsucht: so besonders der alten
27 Naturkunde und Erdkunde bunte Aberglauben, der unikorne Stier, der nur in den
28 Schoß jungfräulicher Mädchen zu betten liebt sein einhorniges Haupt, das
29 Kamel, das sich graust vor der Blutvergiftung, die wundersame Arznei, die in
30 des Pferdes Kopf wächst, usw. Auch Pázmány schöpft reichlich aus diesem
31 Gemeinschaft, der größtenteils antike Überlieferung ist.

32
33
34
35 Aber er hat ein spezifisch ungarisches Mittel, mit dem er ausfüllt die Lücken.
36 Auch Pázmány, wie jeder ungarische Mensch, ist von sentenziöser Natur. Wo es
37 möglich ist, platziert er ein Sprichwort. Dies ist allgemeine ungarische Stil-
38 Eigenheit im XVI. und XVII. Jahrhundert — vielleicht hat auch die Berührung
39 mit dem Türken beigetragen zu ihrer Verbreitung. Unter dem Dach von
40 Pázmány langem Satz haust friedlich das kitschige, besserwiserische barocke
41 Concetti und das kraftvolle ungarische Sprichwort neben einander. Diese
42 sonderbare Stilmischung wird nach Pázmány zur Tradition und erreicht bei
43 Dugonics ihre Vollkommenheit.

44
45
46
47
48 Der Jesuiten Manier war im allgemeinen glatt und mild. Jedermann eroberten
49 sie auf seiner eigenen Sprache: mit dem Kaufmann

letről beszéltek és a főhivatalnokkal az adóbehajtás módjairól. De éppen hajlékonyságuknál fogva alkalom adtán fel tudták öltetni a „gorombaság maszkját“ is és ebben is rekordot állítottak fel. Mikor Xaveri Szent Ferenc a japánokat térítette, eleinte szelid volt és alázatos. De a büszke japánoknak nem tetszett ez a modor és egy alkalommal körülvették a palotából kijövő hittérítőt, hogy megverjék. Xaveri Szent Ferenc erre nekitámadt a tömegben lévő legelőkelőbb embernek és olyan válogatott gorombaságokban részesítette, hogy az megsemmisülten távozott és a tömeg lelkes ovációkban részesítette a szentet. Mikor a jezsuita atyák Németországba mentek, rövidesen rájöttek, hogy itt is csak a gorombaság maszkjában boldogulnak, hogy nemcsak együtt, de jobban kell ordítaniuk a farkasoknál.

Pázmány már ebben a goromba tradícióban nevelkedett. A hitvitázás már a XVI. században sem volt keztyűs kezű műfaj. De a XVII. században, amikor már hatalmas anyagi érdekek is állottak az eszmei különbségek mögött, és amikor a civilizáció úgyszólván mélyen aláhanyatlott a nyomorúságban, a gorombaság orgiáit ülte a hitvitákban. Csak a híres címekre kell gondolnunk: Vén bial orrába való karika, Bennisült vörös kolop, Egy veres tromfosdit játszó sanda barátnak játék elvesztéséért való megpiricskeltetése. A teológiai érvelés háttérbe szorúl a személyes támadás mögött, ami hatásosabb is.

Pázmány, mint mindenben, a grobiánizmusban is nagyobb kortársainál. Akit egyszer ő megtámad, azt nem szedik fel többet a király lovai és a király katonái. Nem ismer személyes tekintetet és nem érez respektust a szavak iránt sem, mindegyik jó, ha üt. „Hogy kerengő beszéd nélkül megmondjam, ami gyomromon vagy: hazudál ebben“, ez lehetne a mottója. Igaz, hogy őt sem kímélték. „Vallyon Alvinczi“, kérdi, „neveztelek-é én valaha tégedet disznónak? kurvának? pelengér alá valóznak? paráznának? világ latrának? verő-ártánynak? genyetségnek? Hitetőknek? Bolondnak? Pokolból származottnak? Te pedig orcátlan nyelveskedéssel... mind ezeket s több hozzád illendő rútságokat kérödöl rám; sőt ezeket (phui büdös szájú), islogoknak (ékszer) nevezed.“ „Tök az agyad s más az agyad

sprachen sie vom Geschäft und mit dem Oberbeamten über der Steuereintreibung Arten. Doch gerade wegen ihrer Biegsamkeit konnten sie bei Gelegenheit auch aufsetzen „der Grobheit Maske“ und auch darin stellten sie einen Rekord auf. Als der Heilige Franz von Xaver die Japaner bekehrte, war er anfangs sanft und demütig. Aber den stolzen Japanern gefiel diese Art nicht und bei einer Gelegenheit umzingelten sie den aus dem Palast kommenden Missionar, damit sie ihn verprügeln. Sankt Franz von Xaver attackierte darauf den in der Menge befindlichen vornehmsten Mann und machte ihn solch ausgewählter Grobheiten teilhaftig, daß der vernichtet sich entfernte und die Menge begeisterter Ovationen teilhaftig machte den Heiligen. Als die Jesuitenväter nach Deutschland gingen, kamen sie in Kürze drauf, daß sie auch hier nur in der Maske der Grobheit zurande kommen, daß sie nicht nur gemeinsam, sondern besser heulen müssen als die Wölfe.

Pázmány wurde bereits in dieser groben Tradition erzogen. Die Glaubensdisputation war schon im XVI. Jahrhundert keine Kunstgattung behandschuhter Hände. Aber im XVII. Jahrhundert, als auch schon gewaltige materielle Interessen standen hinter den ideellen Unterschieden, und als die Zivilisation ohnehin tief hinabgesunken war im Elend, feierte die Grobheit ihre Orgien in den Glaubensdisputen. Wir müssen nur an die berühmten Titel denken: In alten Büffels Nase gehörend Ring, Dringebrennter roter Hut, Eines roten Trumfspielenden schielenden Mönches ob des verlorenen Spieles Beprintschen [mit Latte verprügeln]. Die theologische Argumentation gerät in den Hintergrund hinter dem persönlichen Angriff, was auch wirkungsvoller ist.

Pázmány ist, wie in allem, auch im Grobianismus größer als seine Zeitgenossen. Wen er einmal angreift, den [*1940>] sammeln nicht mehr auf des Königs Pferde und des Königs Soldaten. Er kennt kein persönliches Ansehen und empfindet auch keinen Respekt gegenüber den Wörtern, jedes ist gut, wenn es schlägt. „Daß ohne umkreisende Rede ich es sage, was auf meinem Magen ist: du logst hierin“, dies könnte sein Motto sein. Es ist wahr, auch ihn schonte man nicht. „Wie wohl, Alvinczy“, fragt er, „nannte ich dich jemals Schwein? Hure? unter Pranger Gehörenden? Ehebrecher? der Welt Schurken? rammelnden Borg [kastrierten Eber]? Eiterbeule? Betrüger? Blöden? Aus der Hölle Stammenden? Du jedoch mit schamloser Zungenfertigkeit . . . all diese und mehr zu dir passende Häßlichkeiten wiederkäest auf mich; sogar diese (pfui stinkig Mäuliger), Behänge (Juwelen) nennst sie.“ „Kürbis ist dein Hirn und anderes deines Hirnes

[*1940 mit Zitatzeichen. - 1940-ben idézőjelekben.]

veleje, ha te csináltad ezt a verset, mellyben magadat-is megdühött haraggal tellyesnek vallod és Isten-félő cselekedetnek irod, ha ki ezt a te dühösségedet megzabolázza.“ „Az új prédikátorok cselelendí habahuriája csak ravaszság, csavargás, hamisság, szemfényvesztés, melyben sem igazság, sem okosság, sem szemérmesség nem találtatik.“

A gorombaság nem szenvedélye, sohsem veszi el a fejét. Pázmány gorombaságainak különös erőt ad, hogy ő nem tartozik a dühös gorombák közé, mint ellenfelei. A világ-egyház fölényes és maga-biztos tagja, messze fölötte áll ellenfeleinek és csak taktikából ölti fel a gorombaság maszkját, alapjában véve, amint Bod Péter oly kitünően mondja, „fehér fogakkal nevette“ a kálvinistákat.

Pázmány nyomán, Nagyszombattal, mint központtal, jelentékeny katolikus vallásos irodalom keletkezik. Prédikációk, elmélkedések és imakönyvek termelésében most már felveszik a versenyt a kálvinistákkal. Nem kérik soká a katolikus bibliafordítás sem (1626), szerzője a kíváló Káldi György jezsuita (1572—1634). Ennek a fordításnak elterjedése és hatása nem akkora, mint a Károli-bibliáé. Pázmány szellemi körzetének legérdekesebb tagja Veresmarty Mihály, akit protestáns prédikátorból Pázmány térített meg katolikus pappá és akinek kéziratban maradt Megtérése Históriaja a külföldön hatalmas konverziós irodalom egyetlen magyar képviselője.¹⁶

5. ERDÉLY ÉS A PROTESTANTIZMUS A XVII. SZÁZADBAN.

Az ország kettészakadása a XVI. században még inkább csak politikai szükségszerűség, a XVII. században válik szellemi valósággá. A királyi Magyarország és Erdély kulturális útjai elválnak egymástól, hogy csak a XIX. szá-

¹⁶ Veresmarty Mihály (1572—1645.) Megtérése történetét 1633-ban öntötte végleges formába. L. Ipolyi Arnold, Régi magyar egyházi írók, I. Kötet, Budapest, 1875.

Irodalom: Frankl (Fraknói) Vilmos, Pázmány Péter és kora, három kötet, Budapest, 1868—1872.

1 Mark, wenn du machtest diesen Vers, worin selbdich-auch mit wütendem Zorn
2 vollkommen nennst und als Gott-fürchtige Tat es schreibst, wenn wer diese
3 deine Wut zäumt.“ „Der neuen Prediger betrügerisch Herumgetue ist nur
4 Schläue, Verdrehung, Falschheit, Augenwischerei, worin weder Wahrheit, noch
5 Klugheit, noch Schamhaftigkeit sich findet.“

7
8 Die Grobheit ist nicht seine Leidenschaft, niemals verliert er seinen Kopf.
9 Pázmány's Grobheiten verleiht es besondere Kraft, daß er nicht zwischen die
10 wütenden Grobiane gehört wie seine Gegner. Der Welt-Kirche überlegenes und
11 selbst-bewußtes Mitglied steht weit über seinen Widersachern und zieht nur aus
12 Taktik der Grobheit Maske an, im Grunde genommen, wie es Peter Bod so
13 ausgezeichnet sagt, „verlachte er mit weißen Zähnen“ die Calvinisten.

14
15
16
17 Auf Pázmány's Spur, mit Tyrnau als Mittelpunkt, entsteht eine bedeutende
18 katholische religiöse Literatur. Im Produzieren von Predigten, Betrachtungen
19 und Gebetbüchern wird jetzt bereits der Wettbewerb aufgenommen mit den
20 Calvinisten. Lange verspätet sich auch die katholische Bibelübersetzung nicht
21 (1626), ihr Verfasser ist der hervorragende Jesuit Georg Káldi (1572—1634).
22 Dieser Übersetzung Verbreitung und Wirkung ist nicht so groß wie die der
23 Károli-Bibel. Pázmány's geistigen Bezirkes interessantestes Mitglied ist Michael
24 Veresmarty, den vom protestantischen Prediger Pázmány bekehrte zum
25 katholischen Priester und dessen in Handschrift erhalten gebliebene Historie
26 seiner Bekehrung der im Ausland gewaltigen Konversions-Literatur einzige
27 ungarische Repräsentantin ist.¹⁶

5. SIEBENBÜRGEN UND DER PROTESTANTISMUS IM XVII. JAHRHUNDERT.

31
32
33
34
35
36
37
38 Die Zweisplaltung des Landes ist im XVI. Jahrhundert noch eher nur politi-
39 sche Notwendigkeit, im XVII. Jahrhundert wird sie zur geistigen Wirklichkeit.
40 Des königlichen Ungarn und Siebenbürgens kulturelle Wege trennen sich
41 voneinander, um erst im XIX. Jahr-

<< ¹⁶ Veresmarty... Seiner Bekehrung Historie goss er 1633 in endgültige Form.
Siehe Ipolyi, (Alte ungarische kirchliche Schriftsteller), I. Band,

<< Literatur: Frankl (P. Pázmány und sein Zeitalter), drei Bände,

zadban találkozzanak újra és akkor sem teljesen. A magyarországi kultúra a katolikus és a Habsburg-egység része; bár kicsiny kiterjedésű és provinciális jellegű, de mégis rész a dél-európai barokk egészben. Az erdélyi szellem autonóm valami, amint Erdély önálló szövetségese a külföldi protestáns hatalmaknak.

A középkori legendák sokat meséltek a János püspök országáról, a nagy keresztény birodalomról valahol a távol keleten. Ha a kereszténységet veszedelem fenyegette, követeket küldtek János püspökhöz segítségért. A XVII. században Erdély lesz a protestantizmus számára János püspök birodalma. Bethlen Gábor felkelését az egész protestáns világ lélegzetvisszafojtva figyeli, az egykori gazetták, a napilapok ősei, állandóan közlik a harctéri tudósításokat, még a távol Angliában is. A „magyar király“ a Habsburg uralkodónak vagy a trónörökösnek az egyik dekoratív címe — az „erdélyi fejedelem“ kiszámíthatatlan hatalom a Nyugat szemében. A kor rendkívül elterjedt politikai kulcsregényében, John Barclay latinnyelvű Argenis-ében Bethlen Gábor Perianhelus (Erdőntúli vagyis Transsylvanicus) néven nagy szerepet játszik, mert nagy szerepet játszott a kor képzeletében. Német népdalok és röpiratok kedves alakja, nyugati földrajzkönyvek a Gábor nevet egyszerűen azonosítják a fejedelem fogalmával.

Hasonló tisztelet övezi a két Rákóczi alakját, valami legendás várakozás. Isac Basire Angliából számkivetve Erdélybe jön, mert azt gondolja, ez a stratégiai pont, ahonnan megvalósíthatja különös tervét, a görög--keleti egyháznak az anglikánnal való egyesítést. Erdéllyel levelez a skót John Dury is, amikor a protestáns felekezeteket egyesíteni akarja. Gyulafehérvárott talál vendégszerető fogadtatásra Martin Opitz, a német költészet újjászervezője. Később egy másik nagy alakja a német szellemtörténetnek, Leibnitz, csaknem Erdély kormányzója lesz. A Rákóczi-körzetbe menekül az üldözött Comenius Ámos János, és vele egy apokaliptikus próféta, aki megjósolja, hogy II. Rákóczy György fogja helyreállítani a protestantizmus hatalmát és jóslataival belekergeti a fejedelmet a szerencsétlen lengyelországi hadjáratba. Milton Arcopagiticájá-

1 hundred sich wieder zu treffen und auch dann nicht vollständig. Die ungar-
2 ländische Kultur ist der katholischen und der Habsburg-Einheit Teilhaberin;
3 obwohl sie ausdehnungsmäßig klein ist und provinziellen Charakters, aber
4 dennoch Teil in der süd-europäischen barocken Ganzheit. Der siebenbürgische
5 Geist ist ein autonomes Etwas, wie Siebenbürgen ein selbständiger Verbündeter
6 ist den ausländischen protestantischen Mächten.

7
8 Die mittelalterlichen Legenden erzählten viel vom Land des Bischofs Jo-
9 hannes, vom großen christlichen Reich irgendwo im fernen Osten. Wenn der
10 Christenheit Gefahr drohte, sandte man Boten zu Bischof Johannes um Hilfe. Im
11 XVII.Jahrhundert wird Siebenbürgen für den Protestantismus zu Bischof
12 Johannes' Reich. Gabriel Bethlens Aufstand beobachtet die ganze protestanti-
13 sche Welt atemverhalten, die einstigen Gazetten, die Urahnen der Tagesblätter,
14 bringen ständig die Kriegsschauplatzberichte, sogar im fernen England auch.
15 Der „ungarische König“ ist des Habsburg-Herrschers oder des Thronerben einer
16 der dekorativen Titel — der „siebenbürgische Fürst“ ist eine unberechenbare
17 Macht in des Westens Auge. In des Zeitalters außerordentlich verbreitetem
18 politischen Schlüsselroman, in John Barclays lateinischsprachigem Argenis,
19 spielt Gabriel Bethlen mit Namen Perianhelus (Überwalder oder
20 Transsylvanicus) eine große Rolle, denn er spielte eine große Rolle in des
21 Zeitalters Vorstellung. Deutscher Volkslieder und Flugblätter beliebte Gestalt,
22 identifizieren westliche Erdkundebücher den Namen Gabriel einfach mit des
23 Fürsten Begriff.

31 Ähnliche Verehrung umgibt die Gestalten der beiden Rákóczi, irgendeine
32 legendäre Erwartung. Isac Basire, aus England verbannt, kommt nach Sieben-
33 bürgen, weil er denkt, dies ist der strategische Punkt, woher er verwirklichen
34 kann seinen sonderbaren Plan, der griechisch-östlichen Kirche Vereinigung mit
35 der anglikanischen. Mit Siebenbürgen korrespondiert auch der Schotte John
36 Dury, als er die protestantischen Konfessionen vereinigen will. Zu Karlsburg
37 findet gastliche Aufnahme Martin Opitz, der deutschen Dichtung
38 Neuorganisator. Später wird eine andere große Gestalt der deutschen Geistes-
39 geschichte, Leibnitz, beinahe Siebenbürgens Regent. In den Rákóczi-Bezirk
40 flüchtet der Verfolgte Johann Amos Comenius, und mit ihm ein apokalyptischer
41 Prophet, der prophezeit, daß Georg Rákóczi II. wiederherstellen wird des
42 Protestantismus Macht und mit seinen Prophezeiungen treibt er den Fürsten
43 hinein in den unglücklichen polnischen Feldzug. Milton in seiner Arcopagitica

ban az angol kultúra legfőbb büszkeségének mondja, hogy még a legtávolabb Erdély is, végtelen erdői mögül, Angliába küldi a fiait tanulni.

Mert az erdélyi protestáns lelkész életformájához hozzátartozik a külföldet-járás, a peregrináció. Amint a kollégiumot elvégzi, iskolamesterré lesz és ebben a foglalkozásában igyekszik összegyűjteni azt a pénzminimumot, mely külföldi utazáshoz szükséges. Az utazás célja Németország, Hollandia, Anglia. Ebből a korból való az első magyar útleírás, Szepsi Csombor Márton *Europica Varietasa* (1623), megható hazakívánczásaival.

A Nyugatról jött embert Erdélyben nagyon megbecsülik. Gyulafehérvár tanárai először csak külföldiek lehetnek: Bisterfeld, Alsted, Piscator, Basire. Bethlen Miklós panaszkodik is: „Erdélyben úgy hitték, hogy ha nem német s a plundrában nem jár, nem lehet tudós ember; professori nevet, theologiae, philosophiae, vagy medicinae doctori titulust felvenni sacrilegium lett volna, valámig Apáczai János ezt a jeget el nem rontá.“ Pedig ugyanakkor magyar tanárok külföldön nagy hírre jutottak, mint pl. Jászberényi Pál Angliában.

Az erdélyi kultúra is bizonyos fokig udvari kultúra az udvar nagy századában. A nagy iskolákat, Gyulafehérvárt, Kolozsvárt, a Rákócziak Sárospatakját fejedelmi kegy és fejedelmi közelség tartja fenn. A vezér-prédikátorok a fejedelem barátai: Alvinczi Péter Bethlen Gábornak, Geleji Katona István az „öreg“ Rákóczi Györgynek. De az erdélyi udvar szelleme egészen más, mint a Habsburg-világ: demokratikus és patriarchális. A választott fejedelem, Bethlen Gáborig, sem rangban, sem vagyonban nem különbözik lényegesen a többi főúrtól, akik valamennyien potenciális fejedelmek.

Hiányzik minden barokk-dekoratív mozzanat. A fejedelmek puritán egyszerűségben élnek a theológián kívül egyetlen szenvedélyük a pénzszerezés, ez a legpuritánabb szenvedély. Erdély szellemével ellenkezik a nagy udvari élet. Hiszen az orthodox kálvinizmus még a táncot is üldözi, könyveket is írnak a tánc ellen: „Tánc felboncolta-

1 bezeichnet es als der englischen Kultur höchsten Stolz, daß selbst das ent-
2 fernteste Siebenbürgen auch, von jenseits seiner endlosen Wälder, nach England
3 schickt seine Söhne studieren.

4
5 Denn zu des siebenbürgischen protestantischen Geistlichen Lebensform
6 gehört das Ausland-Begehen, die Peregrination. Sobald er das Kollegium ab-
7 solviert, wird er zum Schulmeister und in dieser seiner Beschäftigung trachtet er
8 zusammenzusammeln jenes Geldminimum, das zur Auslandsreise nötig ist. Der
9 Reise Ziel ist Deutschland, Holland, England. Aus dieser Zeit ist die erste
10 ungarische Reisebeschreibung, Martin Csombor von Szeps' [Szepsi Csombor]
11 *Europica Varietasa* (1623), mit seinen rührenden Heimkehrwünschen.

12
13
14
15 Den aus dem Westen gekommenen Menschen schätzt man in Siebenbürgen
16 sehr. Karlsburgs Professoren können zuerst nur Ausländer sein: Bisterfeld,
17 Alsted, Piscator, Basire. Nikolaus Bethlen beklagt sich auch: „In Siebenbürgen
18 glaubte man, daß wenn es kein Deutscher ist und nicht in der Plunder [=Pluder]
19 geht, kann es kein gelehrter Mann sein; professoralen Namen, theologiae,
20 philosophiae, oder medicinae doctoralen Titulus aufzunehmen wäre Sacrilegium
21 gewesen, bis Johann Apáczai dieses Eis nicht verdarb.“ Gleichzeitig jedoch
22 gelangten ungarische Professoren im Ausland zu großem Ruhm, wie z.B. Paul
23 Jászberényi in England.

24
25
26
27
28 Auch die siebenbürgische Kultur ist bis zu einem gewissen Grad höfische
29 Kultur in des Hofes großem Jahrhundert. Die großen Schulen zu Karlsburg, zu
30 Klausenburg, der Rákócziak Patak am Bodrog unterhalten fürstliche Gnade und
31 fürstliche Nähe. Die Führer-Prediger sind des Fürsten Freunde: Peter Alvinczi
32 Gabriel Bethlens, Stefan Katona von Gelej des „alten“ Georg Rákóczi. Aber des
33 siebenbürgischen Hofes Geist ist ganz anders als die Habsburg-Welt:
34 demokratisch und patriarchalisch. Der gewählte Fürst, bis Gabriel Bethlen,
35 unterscheidet sich weder im Rang noch Vermögen wesentlich von den übrigen
36 Magnaten, die allesamt potentielle Fürsten sind.

37
38
39
40
41
42 Es fehlt jedes barock-dekorative Moment. Die Fürsten leben in puritanischer
43 Einfachheit, außer der Theologie ist ihre einzige Leidenschaft das Geld-
44 beschaffen, dies ist die allerpuritanischste Leidenschaft. Dem Geiste Sieben-
45 bürgens widersetzt sich das große höfische Leben. Denn der orthodoxe Kalvi-
46 nismus verfolgt sogar auch den Tanz, sogar Bücher schreibt man gegen den
47 Tanz: „Des Tanzes Sezie-

tása, azaz oly együgyű prédikálás, melyben, hogy a pokolbeli ördögnek egy hathatósabb eszköze pokla töltésére az ő tojta táncnál nem lehet és hogy a parázna gyilkos nem nyavalyásabb állapotú a tánc-szerető és gyakorló embernél, az Ó- és Új-Testamentum könyveiből kifejtetik.“ Sőt még tankölteményt is szerzenek a tánc ellen: „Görcsösbot, mellyel amaz emberi formát viselő, de az ugrásban és táncolásban bakokat és gödölyöket követő nyáladékoknak délceges háta megigazítottatik és az ugrásban levő undoksága leíratik.“

Gyulafehérvár messze van Versaillestól. Az erdélyi fejedelem nem táncol, hanem a bibliát olvassa. Bethlen Gábor huszonhatszor olvasta végig a bibliát, öreg Rákóczi György tizennégszer. Az erdélyi fejedelem maga is intellectuel: Kemény János memoárt ír, Apaffi Mihály theologiai könyveket, Bethlen és a két Rákóczi személyesen látogatják kedvenc iskolájukat, résztvesznek a vitákon és II. Rákóczi György a torony tetejéről akarja ledobatni Apáczai Cserét, theologiai nézetei miatt.

Az orthodox kálvinizmus a Rákócziak alatt éli fénykorát. Legfőbb képviselője az udvari pap, később püspök, Geleji Katona István (1589—1649). Hatalmas szervező és kormányzó tehetség, rideg, dogmatikus ember, ki a század élettől idegen theologiai spekulációit űzi, végtelen című és végtelen terjedelmű műveket sző össze érvek és idézetek tízezreiből. Üres óráiban irgalmatlanul összetöri az unitáriusokat és a szombatosokat.

Pedig az igazi ellenfél nem ők: az új szellem Angliából jön, ahol Cromwell és társai készülnek földre hozni a szentek birodalmát. Medgyesi Pál és Tolnai Dáli János magukkal hozzák a forrongó országból a presbyterianizmus eszméjét: támadják a püspöki intézményt, mint ami még túlságosan közel áll Rómához és az egyház kormányzatát a presbyteriumra akarják bízni, amint Skóciában szokásos. Geleji Katona István teljes erejéből szembeszáll az újítókkal. A presbyterianizmus megvalósítását „a nép nyomorú és szolgálai állapota miatt“ lehetetlennek tartja. Talán igaza volt — de ezzel Erdély elvesztette azt a lehetőséget, hogy népében kifejlésze azt a teljes önállóságot és

1 rung, nämlich solch einfältiges Predigen, worin, daß dem höllischen Teufel kein
2 wirksameres Mittel zum Füllen seiner Hölle als der von ihm gelegte Tanz sein
3 kann und daß der ehebrecherische Mörder nicht miserableren Zustandes ist als
4 der tanz-liebende und übende Mensch, aus des Alt- und Neu-Testamentes
5 Büchern erklärt wird.“ Sogar ein Lehrgedicht wird gegen den Tanz verfaßt:
6 „Knotenstock, mit welchem jener menschliche Form tragenden, aber im
7 Springen und im Tanzen Böcken und Widdern folgender Geifer[] stattlicher
8 Rücken berichtigt wird und die im Springen seiende Scheußlichkeit beschrieben
9 wird.

10
11
12
13 Karlsburg ist weit weg von Versailles. Der siebenbürgische Fürst tanzt nicht,
14 sondern liest die Bibel. Gabriel Bethlen las die Bibel sechszundzwanzigmal bis
15 zu Ende, der alte Georg Rákóczi vierzehnmal. Der siebenbürgische Fürst ist
16 auch selber Intellektueller: Johann Kemény schreibt Mémoire, Michael
17 Apaffi theologische Bücher, Bethlen und die beiden Rákóczi besuchen
18 persönlich ihre bevorzugte Schule, beteiligen sich an den Disputen, und Georg
19 Rákóczi II. will von der Spitze des Turmes hinabwerfen lassen den Csere von
20 Apáczai, seiner theologischen Ansichten wegen.

21
22
23
24 Der orthodoxe Calvinismus erlebt unter den Rákóczi seine Glanzzeit. Sein
25 oberster Vertreter ist der Hofpastor, spätere Bischof, Stefan Katona von Gelej
26 [Geleji Katona] (1589—1649). Er ist ein gewaltiges Organisations- und
27 Regierungstalent, schroffer, dogmatischer Mensch, der des Jahrhunderts lebensfremde
28 theologische Spekulationen treibt, endlos betitelte und endlos
29 ausgedehnte Werke zusammenwebt aus Zehntausenden Argumenten und Zitaten.
30 In seinen leeren Stunden zerbricht er unbarmherzig die Unitarier und die
31 Sabbatisten.

32
33
34 Obgleich der wahre Gegner nicht sie sind: der neue Geist kommt aus Eng-
35 land, wo Cromwell und seine Genossen sich vorbereiten, auf die Erde zu bringen
36 der Heiligen Reich. Paul Medgyesi und Johann Dáli von Tolna [Tolnai Dáli]
37 bringen mit sich aus dem gärenden Land des Presbyterianismus Idee: sie greifen
38 die bischöfliche Institution an, als was noch übermäßig nahe steht zu Rom und
39 wollen der Kirche Regierung dem Presbyterium anvertrauen, wie in Schottland
40 üblich. Stefan Katona von Gelej stellt sich aus seiner ganzen Kraft entgegen den
41 Neuerern. Des Presbyterianismus' Verwirklichung hält er „wegen des Volkes
42 elendem und knechtigem Zustand“ für unmöglich. Vielleicht hatte er Recht —
43 aber damit verlor Siebenbürgen jene Möglichkeit, daß es in seinem Volk
44 herausbilde jene vollständige Selbständigkeit und

1 szívósságot, melyet megszerzett a vele sok tekintetben rokon hegyi ország,
2 Skócia 17.

3
4
5 17 Irodalom: Szekfü Gyula: Bethlen Gábor, Budapest 1929. U.ő. Magyar történet, V.
6 kötet. Pintér Jenő id. m. III. kötet. Pokoly József, Az erdélyi református egyház
7 története, öt kötet, Budapest 1904-05. Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar
8 református egyházban, Budapest 1911. U.ő., A Coccejanizmus története, Budapest,
9 1890.

10
11
12
13
14
15 -----
16 **Szövegváltoztatások 1934 > 1940:**

17
18 9 A tudományt [1940 >] Az irodalomtörténetet

19
20 35 a főpogányt, [1940-ben törölve].

21
22 47 [1940-ben törölve] Az érdekkeltésnek ez a primitív módja mindmáig
23 megmaradt az újságírásban: gyilkosságok női áldozatai többnyire feltűnően
24 csinos fiatal nők szoktak lenni.

25
26 51 [1940-ben törölve] amiért a kort az írásbeliség felújulása korának szokták
27 nevezni

28
29 56 #7 [1940-ben kiegészítések] Azonkívül Berczeli A. Károly: Magyar költő,
30 magyarul, Szeged 1934.

31 Irodalom:... Kardos Tibor: Magyar reneszánsz írók, Budapest 1934.
32 Kerecsényi Dezső: A magyar humanizmus, IT., 1934. Halász Gábor: Magyar
33 humanisták, Nyugat, 1934. Horváth János: A magyar irodalmi műveltség
34 megoszlása, Budapest 1935.

35
36 83 [1940-ben törölve] A ponyva csaknem megszűnt. Az emberek nem
37 olvastak.

38
39 89.[1940-ben idézőjelekke] „nem szedik fel többet a király lovai és a király
40 katonái.”

41

1 Zähigkeit, die das mit ihm in vieler Hinsicht verwandte bergige Land erwarb,
2 Schottland. 17

3
4
5 << 17 *Literatur*: Szekfü (Gabriel Bethlen). Ders. (Ungarische Geschichte), V. Band.
6 Pintér zit. W. III. Band. Pokoly (Die Geschichte der siebenbürgischen reformierten
7 Kirche), fünf Bände. Zoványi (Puritanische Bewegungen in der ungarischen
8 reformierten Kirche). Ders. (Die Geschichte des Coccejanismus)

9
10
11
12
13
14
15 -----
16 **Textänderungen 1934 > 1940:**

17
18 9 a Zeile 11 Die Wissenschaft [1940 >] Die Literaturgeschichte

19
20 35 a/ 2 den Oberheiden [*1940 gestrichen]

21
22 47 a Zeilen 7-9 [*1940 gestrichen] Diese primitive Art des Interesseweckens
23 ist bis heute erhalten geblieben im Journalismus: die weiblichen Opfer von
24 Morden pflegen meistens auffallend hübsche junge Frauen zu sein.

25
26 51 a Zeile 1-2 [*1940 gestrichen] weshalb man das Zeitalter der Schriftlichkeit
27 Erneuerung Epoche zu nennen pflegt

28
29 56 a Anm. #7: [*1940 Ergänzungen] Außerdem Berczeli (Ungarischer Dichter,
30 ungarisch,)

31 *Literatur*: Kardos (Ungarische Renaissance-Schriftsteller,) - Kerecsényi
32 (Der ungarische Humanismus,) - Halász (Ungarische Humanisten,) - Horváth
33 (Der ungarischen literarischen Bildung Verteilung,)

34
35
36 83 a Zeilen 4-5: [*1940 gestrichen] Die Kolportage erlosch fast. Die Menschen
37 lasen nicht.

38
39 89 a Zeilen 33-34: [*1940 mit Zitatzeichen] „sammeln nicht mehr auf des
40 Königs Pferde und des Königs Soldaten“

41

Regiszter 1940: első kötet / Band 1

1934-es kiadásnak nincs regisztere / 1934er Ausgabe hat kein Register.

- 1
2
3
4 Abádi, Benedek /Benedikt 67
5 Adorján, Szent >Adrian d. Hl. 46
6 Adrian d. Hl. >Adorján 46
7 Ady, Endre /Anderl 20, 44
8 Aeneas Sylvius (Enea Silvio de Piccolomini = Pius II.) 81
9 Alamizsnás Szent János /Johann d. Almosenier, Sankt ~ 45
10 Alexander d. Gr. >Nagy Sándor 77
11 Alexius, Szent /d. Hl 47
12 Álmos 24
13 Alsted 92
14 Alvinczy, György /Georg 64
15 Alvinczy[i], Péter 89, 92
16 Angelus Silesius 65
17 Anonymus 32, 36f
18 Apácai [~czai] Csere, János /Johann 70, 92f
19 Apaffi [~fi], Mihály, Erdély fejedelme /Fürst v. Siebenbürgen 93
20 Arany, János /Johann 8, 20, 82
21 Aristoteles 29, 32
22 Árpád 37
23 Attila 37
24 Babits, Mihály /Michael 13
25 Bakócz, Tamás /Thomas 54
26 Balassa [~ssi], Bálint /Valentin, báró /Baron (v. Gyarmat) 20, 60, 81
27 Balassi, Menyhárt /Meinhart, báró /Baron 73f
28 Bánk, bán /Banus ~ 80
29 Barclay, John 91
30 Basire, Isac 91f
31 Báthory[i], István /Stefan (1533-86) fejedelem, király, /Fürst, König 65
32 Béla II. & III., királyok /Könige 36
33 Beöthy, Zsolt 16, 21
34 Bethlen, Gábor /Gabriel (1580-1629) fejedelem /Fürst 91-93
35 Bisterfeld 92
36 Boccaccio 81
37 Bod, Péter 60, 90
38 Bogáti Fazekas, Miklós /Nikolaus 81
39 Bonfinius [~fini], Antonio († Buda /Ofen 1503) 55
40 Bonifácus, Szent /d. Hl. 31
41 Bonifáz, der Heilige >Bonifácus 31
42 Bornemisza (=Abstemius), Péter 60, 67, 71f, 83
43 Calvin 63, 74
44 Cassiodorus 36
45 Celtés [~tis], (= Pickel /Bickel), Conrad 50, 55
46 Cicero 54
47 Comenius (=Komenský, Szeges) Jan Amos /Ámos János /Joh. Amos 91

- 1 Cranmer, Thomas (Canterbury érsek /Erzbischof) 80
2 Cromwell 93
3 Csombor >Szepsi Csombor M. 92
4 Dante 9, 54
5 Dávid, Ferenc /Franz 63-66
6 Dévai Biró, Mátyás /Mathias 60
7 Domonik, d. Hl. >Domokos, Szt. 48
8 Domokos, Szt. >Domonik, d. Hl. 48
9 Dostojewski /Dosztojevszkij 18
10 Dudith [-ich], András /Andreas 65f
11 Dugonics, András /Andreas 88
12 Dürer 61
13 Dury, John 91
14 Emmerich, d. Hl. >Imre, Szent, herceg /Prinz (1000/07-1031) 34
15 Enyedi, György /Georg 81
16 Erasmus [Desiderius] „v. Rotterdam“ 4f, 55, 59, 63, 66f
17 Eulenspiegel, Til 61
18 Ferenc, Szent (assisi) >Szent Ferenc >Franz v. Assisi 44, 48
19 Folklore 23, 26
20 Franz v. Assisi, d. Hl. >Ferenc, >Szent 44, 48
21 Franz Xaver, d. Hl. >Xavéri Szent Ferenc 89
22 Fűskuti, >Landerer 70
23 Geleji Katona, István /Stefan 92f
24 Gellért, Szent >Gerhard 30, 34f
25 Gergely, Toursi Szt. >Gregor 36
26 Gerhard, d. Hl. >Gellért, Szent 30, 34f
27 Goethe 7, 9
28 Gregor von Tours, d.Hl. >Toursi Szent Gergely 36
29 Grimmshausen, Hans Jakob Christoffel v.~ 63
30 Guarinus (Varinus, Veronensis) 53
31 Gutkeledi, Vid /Vitus 31
32 Gyergyai [~gyei, Ger-/Görgei], Albert 81
33 Gyulai, Pál /Paul (1826-1909) 16, 21
34 Halotti Beszéd oten-Rede 39, 44
35 Hegedűs, István /Stefan 53
36 Heilig >Sankt
37 Heliand 27
38 Heltai, Gáspár /Kaspar 60, 67, 72, 87
39 Heribert (III. Ottó császár jegyzője /Notar Kaiser Ottos III.) 30
40 Hesz, András /Andreas 66
41 Hölderlin 28
42 Hóman, Bálint /Valentin 35
43 Horváth, János /Johann (1878-1961) 41, 49
44 Hrovitha (~witha, Hrotsuitha, Hruodswintha) >Roswitha 50
45 Hunyadi, Mátyás >Matthias (Corvinus) I. király /König 30, 51, 53-55, 66, 80
46 Hunyadi, János /Johann (1407/09-1456) kormányzó /Reichsverweser 54, 80
47 Huszár, Gál 68

1 Huszti, Péter /Peter 81
 2 *Ignatius v. Loyola >Loyola/i 85-87*
 3 Illosvai Selymes, Péter 82
 4 Imre, Szent >Emmerich d. Hl., herceg /Prinz (1000/07-1031) 34
 5 István I., Szent ~ />Stephan I., d. Hl., király /König 18, 26, 30, 34f, 58
 6 Istvánffy [~fi], Pál /Paul 81
 7 János = Johann/es
 8 János II. Zsigmond >Johann II. Sigismund (1540-70) 78
 9 Janus Pannonius (Ivan Cesmicki / János Csezmicei) 52-54
 10 Jászberényi, Pál 92
 11 Johann II. Sigismund >János II. Zsigmond (1540-70) 78
 12 *Johann, Sankt ~, d. Almosengeber =Almosenier >Alamizsnás 45*
 13 *Jordanes 36*
 14 Káldi, György /Georg 90
 15 Kálmán király, „Könyves“ ~ />Koloman „der Buchhaber“, König ~ 31
 16 Kálti, Márk /Markus 37
 17 Károli [~lyi, Caroli; Radics], Gáspár /Kaspar 72
 18 Karthauzi /Karthäuser, Névtelen /Namenloser 46
 19 *Katalin, Szt. >Katharina d. Hl. 46*
 20 Katona >Geleji Katona 92f
 21 Kazinczy, Ferenc /Franz K. v. Kazincz & Alsóregmecz 7
 22 Kemény János báróné /Frau Baronin Johann Kemény 4
 23 Kemény, János /Johann, báró /Baron, Dr., *1903 Pittsburgh †1971 Marosvásárhely
 24 /Neumarkt a. Mieresch 4, 6
 25 Kemény, János /Johann, Erdély fejedelme /Fürst v. Siebenbürgen 93
 26 Kemény, Zsigmond /Sigmund, báró /Baron (1814-75) 16
 27 *Kempis, Tamás >Thomas a Kempis 87*
 28 Kézai, Simon 37
 29 Kinizsi, Pál /Paul 48, 80
 30 Kölcsey, Ferenc /Franz v. K. 7
 31 Koloman „der Buchhaber“ />Kálmán, „Könyves“ ~, király /König 31
 32 Komjáti (Komjáthy), Benedek /Benedikt 71
 33 Konrád, Prior v. Menedékszirt /<menedékszirti perjel 33
 34 Kun László; IV. L. >Ladislaus IV. „der Kumane“, király /König 37
 35 Kuncz, Aladár 6
 36 Ladislaus I. d. Hl. > László I., Szent ~ király /König 31, 35, 37
 37 Ladislaus IV. „der Kumane“ / László IV. =>Kun ~, király /König 37
 38 Lajos I. /Ludwig I., „Nagy ~, /~ d. Große“, király /König 37, 54
 39 Lajos II. /Ludwig II., király /König 55
 40 Landerer />Füskuti 70
 41 László I., Szent ~ /> Ladislaus I. d. Hl., király /König 31, 35, 37
 42 László IV., Kun ~ / Ladislaus IV. „der Kumane“, király /König 37
 43 *Leibnitz 91*
 44 *Loyolai Szt. Ignác, Loyola, Ignatius von ~, hl. 85-87*
 45 Ludwig = Lajos
 46 *Lukianos 81*
 47 *Luther 42, 56, 62, 67*

1 Magyar, Benigna (v.) 48
 2 Makkai, Sándor /Alexander 6
 3 Matthias >Mátyás, király /König 30, 51, 53-55, 66, 80
 4 Mátyás >Matthias (>Hunyadi M.), király /König 30, 51, 53-55, 66, 80
 5 Maurus >Mór =Móric /Moritz
 6 Maximilian I.=II. >Miksa I.=II. (1527-76) király, császár /König, Kaiser 84
 7 Medgyesi, Pál /Paul 93
 8 *Melanchton 56, 59, 60*
 9 Melius (~ Juhász), Péter 58, 60, 64, 71f
 10 Miksa I.=II. >Maximilian I.=II. (1527-76) király, császár /König, Kaiser 84
 11 *Milton 61, 91*
 12 Misztótfalusi Kis >Tótfalusi Kis Miklós /Nikolaus 69
 13 Mizsér >Pesti Mizsér 67
 14 Mór, Szt. >Maurus d.Hl., Pécsi püspök = Bischof v. Fünfkirchen 34
 15 Nádasdy, Tamás /Thomas, báró /Baron 67, 78
 16 *Nagy Sándor >Alexander d. Gr. 77*
 17 Oláh, Miklós (=Olahus, Nicolaus) 83
 18 *Opitz, Martin 91*
 19 *Orsolya, Szt. >Ursula d. Hl. 47*
 20 Pannonhalma 31
 21 Pápai-Páriz (=Pariz, Pápai ~), Ferenc /Franz Páriz v. Poppa 69
 22 *Pascal 7*
 23 *Paulus Diaconus 36*
 24 Pázmány, Péter 86-90
 25 *Perikles 14*
 26 Pesti (~ Mizsér) Gábor /Gabriel 67
 27 Péter, óbudai prépost / ~ Probst von Alt-Ofen 36
 28 Péterfy, Jenő /Eugen (1850-99) 16, 21
 29 Petőfi [Petrovics] Sándor /Alexander 9, 20
 30 *Piscator [=Fischer] Johannes (1546-1625) 92*
 31 *Plató 74*
 32 *Plutarch 81*
 33 *Pole, Reginald 65*
 34 *Pythagoras 8*
 35 *Rabelais 88*
 36 *Racine 7*
 37 Rákóczi, György /Georg I. & II., Erdély fejed. /Fürsten Siebenbürgs. 91-93
 38 Ráskai, Lea 33
 39 Riedl, Frigyes 16
 40 *Roswitha >Hrosvitha*
 41 Sankt /Szent: *Adrian, Alexius, Bonifaz, Dominik, Franz v. Assisi, Franz Xaver,*
 42 *Emmerich, Gerhard>Gellért, Gregor, Ignatius v. Loyola, Johann Almosengeber,*
 43 *Katharina, Ladislaus, Maurus, Stephan I., Ursula*
 44 *Serveto, Miguel 64*
 45 *Shakespeare 9, 28*
 46 *Sidney, Sir Philip 77*
 47 Sigismund >Zsigmond (1368-1437) király+császár /König+Kaiser 78

1 Skaricza, Máté /Mathäus 74f
 2 Solymossi, Sándor /Alexander 24f
 3 Sövényházi, Márta 33
 4 *Spengler* 27
 5 *Spira, Francesco /Ferenc (1502-48)* 80
 6 Stephan I. >István I., Szent /d. Heilige, király /König 18, 26, 30, 34f, 58
 7 *Suso (=Seuse), Heinrich* 44
 8 Sylvester (Erdősi ~), János /Johann 60, 67, 71
 9 Szabó, Károly /Karl (1824-90) 75
 10 Szenci Molnár, Albert 70
 11 Szent /Sankt: *Adorján, Alexius, Bonifácus, Domokos, Ferenc (assisi), Gellért,*
 12 *Gergely (toursi), Imre, István, János (alamizsnás), Katalin, László, Ignác (loyolai),*
 13 *Mór, Orsolya, Xavéri.*
 14 Szent István >István I., >Stephan I. d. Hl, király /König
 15 Szepsi Csombor [Czo~] >Csombor Márton /Martin 92
 16 Sztárai (Starai), Mihály /Michael 73f
 17 *Tacitus* 8
 18 Tar, Lőrinc /Lorenz 78
 19 Telegdi, Miklós/Nikolaus 83
 20 Temesvári, Pelbárt (=Pelbartus Ladislaus de Temeswar) 37, 50, 52
 21 Thewrewk-Kodex 31
 22 Thienemann, Tivadar /Theodor 49
 23 *Thomas a Kempis (v. Kempen, = Hemerken) >Kempis Tamás* 87
 24 Tinódi (~ Lantos /~ Lautenspieler), Sebestyén /Sebastian v. T. 77- 80
 25 Toldi, Miklós /Nikolaus 82
 26 Toldy (Schedel), Ferenc (=Franz Karl Josef Schedel) 16, 41, 82
 27 Tolnai Dáli (Dali), János /Johann D. v. T. 93
 28 Török (enyingi /v. Enying), Bálint /Valentin 60, 78
 29 Toten-Rede /Halotti Beszéd 39, 44
 30 Tótfalusi Kis Miklós >Misztótfalusi Kis 69
 31 *Toursi Szt. Gergely >Gregor von Tours, d. Hl.* 36
 32 Trattner, János Tamás /Johann Thomas (1789-1825) 70
 33 Turi [Tú~, ~y], György /Georg, vitéz ~ /Held ~ 80
 34 Turul 24f
 35 Ulászló II. >Wladislaus II. (1456-1516) m. + cseh király /König 55
 36 *Ursula >Orsolya, Szent /~ die Heilige* 47
 37 Válaszuti, György /Georg 74
 38 Vásárhelyi, András /Andreas 43
 39 Verancsics, Antal /Anton 83
 40 Veresmarty, Mihály /Michael 90
 41 *Vergilius* 81
 42 Vitéz, János [kroatisch: Ivan Vitez] (1408-72) 52
 43 Volkmärchen 24f
 44 *Voragine, Jacobus a* 50
 45 Vörösmarty, Mihály /Michael 8f, 81
 46 *Wallace, Edgár* 12
 47 Wladislaus II. >Ulászló II. (1456-1516) ungar. & böhm. König 55

1 *Xavéri Szent Ferenc >Franz Xaver, der Heilige* 89
 2 Zrinyi, Miklós /Nikolaus [kroat. Nikola Zrinski] gr. /Graf (1620-64) 7, 20
 3 Zsigmond >Sigismund (1368-1437) király+császár /König+Kaiser 78

Teljes regiszter / Gesamtregister

7 **1. Band /kötet** 5-93 ***** **2.)** 94-200 ***** **3.)** 201-297 ***** **4.)** 298-342 +
 8 **4.)** +II/5-II/45 ***** **5.)** II/46-II/140 ***** **6.)** II/141-II/249
 9

10 Abádi, Benedek /Benedikt 67
 11 *Abaris* 108
 12 Ábrányi Emil II/119
 13 *Adelung (Johann Christoph)* 212
 14 *Adorján, Szent >Adrian* 46
 15 *Adrian d. Hl. >Adorján* 46
 16 Ady, Endre /Anderl 20, 44, ** 129, 143, 172, 182, 200, ** 226, 259, 291, ** 325, 332, **
 17 II/48, II/53, II/65, II/73, II/83f, II/93, II/107, II/109, II/131, II/133f, II/136, ** II/147-149,
 18 II/151f, II/156, II/158, II/165-196, II/198f, II/201f, II/209f, II/218-220, II/224, II/226f,
 19 II/234, II/236f
 20 Ady, Lajos /Ludwig II/194
 21 *Aeneas Sylvius (Enea Silvio de Piccolomini = Pius II.)* 81, ** 95
 22 *Agoston, Szent >Augustin* 129, 178, 180, 186
 23 *Alamizsnás Szent János >Johann d. Almosenier* 45
 24 *Alexander der Große >Nagy Sándor* 77, ** 151, 155, 177
 25 Alexander Leopold, >Sándor Lipót, főherceg + nádor /Erzherzog + Palatin 221
 26 Alexander, Bernát /Bernhard II/106
 27 *Alexius, Szent = d. Hl* 47
 28 Alexovics, Balázs (Vazul) /Blasius 211, 247
 29 Álmos 24
 30 *Alsted* 92
 31 Alszegehy, Zsolt 133
 32 Alvinczy, György /Georg 64
 33 Alvinczy[i], Péter 89, 92, ** 105, 110
 34 Amadé, László /Ladislaus, báró /Baron 118, 192, 193, ** 280, ** II/93
 35 Amadis 144
 36 Ambrus, Zoltán II/148-151
 37 Andor, József /Josef II/219
 38 *Angelus Silesius* 65
 39 Anonymus 32, 36f, ** 329
 40 Ányos, Pál /Paul 245-247
 41 Apácai [czai] Csere [Cséri, ~ei] János /Johann 70, 92, 93, ** 99, 101f, 111-113, 143, 178
 42 Apaffi [-fi], Mihály /Michael (Erdély fejedelme /Siebenbürgens Fürst) 93
 43 Apor, Péter, báró /Baron 181f, 199, ** 221
 44 Aranka, György /Georg 214, 223
 45 Arany, János /Johann 8, 20, 82, ** 154, 155, 162, 164, ** 207, 269, 282, 293, ** 329, II/8,
 46 II/10, II/15-17, II/28, II/32, II/38, ** II/47, II/52, II/57f, II/66, II/71-76, II/79, II/84, II/87-
 47 89, II/92f, II/96, II/98, II/109, II/112, II/115, II/121, II/124, II/126, II/129-132, ** II/145,
 48 II/153, II/157, II/166, II/169, II/173, II/178f, II/191, II/193, II/195, II/204, II/225, II/239
 49 Arany, László /Ladislaus II/116, II/121f, II/125
 50 *Ariosto, Ludovico* 123, ** II/81
 51 *Aristophanes* II/73, II/85
 52 *Aristoteles* 29, 32
 53

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 **4.)** +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Arisztidesz >Vajda, János /Joh. II/107, II/116, II/120, II/125, II/129, II/131-136 ** II/185
5 Árpád 37, ** 238, ** 329f
6 Attila >Etele >Etzel 37, ** II/76f, II/80, II/123
7 *Augustin, Sankt >Ágoston, Szent* 129, 178, 180, 186
8 Babits, Mihály /Michael 13, ** 273, ** II/65, II/78, II/93, II/109, ** II/158, II/195-198,
9 II/200-205, II/207, II/224, II/226, II/230, II/240f
10 *Bacon (Francis, Baron Verulam, Viscount St. Albans)* 110, 191
11 Bacsányi >Batsányi
12 Bajza, József /Josef 249, 278, ** 304-307, 311f, II/10, II/13, ** II/46, II/139
13 Bakócz, Tamás /Thomas 54
14 Balassa [-ssi], Bálint /Valentin, báró /Baron v.Gyarmat (1554-94) 20, 60, 81, ** 95, 101,
15 106, 125, 127-140, 154f, 168, 189, 191, ** 274f
16 Balassa II., Bálint/Valentin, gróf /Graf (1626-84) 139f
17 Balassi >Balassa, Bálint /Valentin, báró /Baron = költő /Poet
18 Balassi, Menyhárt /Meinhart, báró /Baron 73f
19 Balázs, Béla II/227f
20 Bálint = Valentin
21 Balogh, Károly /Karl II/109
22 *Balzac* II/21f, II/27, II/35, ** II/128
23 Bánffy, György /Georg, gróf /Graf 223, 252
24 Bánffy, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf =>Kisbán II/221
25 Bánk, bán = Banus Bánk 80
26 Bánóczy[i], László /Ladislaus II/215
27 Bárány, György /Georg 114
28 *Barclay, John* 91
29 Barcsay, Ábrahám (Erdélyi fejed. családból /aus Siebenbürg. Fürstenfamilie) 227
30 Barczafalvi Szabó, Dávid (D. Sz. v. B.) 214, 263, 265
31 Báróczy[i, tzi], Sándor /Alexander 223
32 Baróti Szabó, Dávid 196 ** 213, 231f, 241, 244 ** 329
33 Baróti, Dezső /Desider II/206
34 *Barre, Chevalier de la* ~ 211
35 Barta, János /Johann II/109
36 Bartay 312
37 Bartók, Béla 174, ** II/127
38 Bartók, György /Georg II/65, II/97
39 Bartók, Lajos /Ludwig II/117
40 *Basire, Isac* 91f, ** 110
41 Báthory[i], István /Stefan (1533-86) fejed.+ lengy. király /Fürst + poln. König 65
42 Bátor, Gábor /Gabriel II/21
43 Bátor, Mária 287
44 Batsányi (~csányi), János /Johann 223, 225, 241-244, 246f, 261
45 Batthyány, Alajos /Alois, gr. /Graf 99, 197, ** II/39
46 *Baudelaire* II/68
47 Baumgarten, Ferenc /Franz Ferdinand II/241
48 *Bayle (Pierre)* 112
49 *Beck Karl (Isidor)* II/58
50 Bél, Mátyás /Mathias 103, 114, ** 223
51 Béla II. & III., királyok /Könige 36
52 Béla IV., király /König 95
53 *Belnay* 202

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 **4.)** +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Benedek, Elek [<Elias] II/247
5 Benedek, Marcell II/215
6 Beniczkiné Bajza Lenke /Beniczkyfrau Lenchen Bajza II/115
7 Beöthy, Zsolt 16, 21, ** II/74, II/97, II/137f, ** II/225
8 *Béranger* II/7, II/57
9 Bercsényi, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf 185
10 Bérczy, Károly /Karl II/17, ** II/78, II/121
11 *Bergson (Henri)* 219, 251
12 Berzeviczy, Gergely 254f
13 Berzsényi, Dániel 228, 230, 233, 254, 266-275, 277f, 281, ** 301f, 333, 337, 339, ** II/83f,
14 II/89, II/97, ** II/150, II/158, II/173, II/196, II/206, II/230
15 Bessenyei, György /Georg 116, 195, 200, ** 211, 213-215, 225-230, 234, 236, 240, 245f,
16 292, ** 312, ** II/89, ** II/148, II/238
17 Bethlen, Gábor /Gabriel (iktári /v. Iktár, 1580-1629, Erdély fejed., /Fürst Siebgbg.) 91ff, **
18 110, 142
19 Bethlen, Kata /Käthe, Árva /die Waise, grófnő /Gräfin (1663-1708) 109, 178f
20 Bethlen, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf v. Bethlen (1642-1716) 113f, 127, 177-179, ** 262
21 *Beza (de Bèze, Théodore; Nachfolger Calvins)* 97
22 Biczó, Ferenc /Franz II/120, II/136
23 Biró, Lajos /Ludwig II/217
24 *Bisterfeld* 92
25 Blaha, Lujza /Luise II/127
26 *Boccaccio* 81
27 Bod, Péter 60, 90, ** 109, 195
28 *Bodin (Jean)* 116, 156
29 Bodnár, Zsigmond /Sigmund II/140
30 Bogáti Fazekas, Miklós /Nikolaus 81
31 *Boileau* 162
32 Bölöni Farkas, Sándor /Alexander II/7
33 Bölöni, György /Georg II/194
34 Boncza, Berta (=Csinszka) II/168
35 *Bonfinius [-fini], Antonio († Buda /Ofen 1503)* 55
36 *Bonifácus, Szent >Bonifaz d. Hl.* 31
37 *Bonifaz, der Heilige >Bonifácus* 31
38 *Börne* II/8
39 Bornemisza (= Abstemius) Péter 60, 67, 71f, 83, ** 101, 128
40 *Bostroem, Annemarie* 289, ** II/231
41 *Boullioni Godfrid >G. v. Bouillon (al-lotaring. herc., Herzog Niederlothr.)* 145
42 Bródy, Sándor /Alexander II/158-160, II/162, II/164, II/217
43 Bulcsu, Károly /Karl II/71
44 *Bürger (Gottfried August)* 284
45 *Burns* II/87
46 *Byron* 207, ** 316f, II/48-50
47 *Caius I., pápa /Papst* 108
48 *Calderón (de la Barca, Pedro, Don ~)* 119, 123
49 *Calvin* 63, 74, **100
50 *Camerarius (Kammermeister, Joachim)* 178
51 *Camoens* II/23
52 *Capellanus, Joannes* 122
53 *Cardanus (Cardano, Hieronymo)* 178

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Cäsar* 252, 262
5 *Cassiodorus* 36
6 *Castiglione (Baldassare, gróf/Graf)* 123f, 126, 191, 199
7 *Celtes [-tis] (Pickel/Bickel) Conrad* 50, 55
8 *Chateaubriand* 316, II/30
9 *Chiabrera (Gabiello)* 157
10 *Cicero* 54, 148, 301, 317
11 *Claudel* II/164, II/182
12 *Cocceius >Koch* 110
13 *Colbert (Jean Baptiste, Marquis de Seignelay)* 178
14 *Coleridge* II/48
15 *Comenius (=Komenský./Szegecs, Ámos János /Jan Amos)* 91, ** 111
16 *Constant, B.* II/30
17 *Corneille (Pierre)* 195
18 *Crammer (Thomas), érsek /Erzbischof Canterbury* 80
19 *Cromwell* 93
20 *Csáki, István /Stefan, gróf/Graf* 197, 199
21 *Csapó, Etelka /Edelchen* II/47
22 *Császár, Elemér /Elmer* II/72, ** II/149
23 *Császár, Ferenc /Franz* II/10
24 *Csathó, Kálmán /Koloman* II/221, II/223
25 *Csató, Pál /Paul* 311
26 *Csengery, Antal /Anton* II/17
27 *Csepreghy, Ferenc /Franz* II/126
28 *Cserei, Mihály /Michael (nagyajtai /v. Nagyajta)* 181
29 *Csermelyi, Sándor /Alexander* II/116
30 *Csernátóni, Pál /Paul* 110
31 *Csiky, Gergely /Gregor* II/115
32 *Csokonai >Vitéz /Held, Mihály /Michael Held v. Cs.* 167, ** 254, 279-287, ** 301, 329,
33 **II/55, II/74, II/93, ** II/206
34 *Csombor >Szepsi Csombor, M.* 92
35 *Csuzi [-úzi] Cseh, Jakab /Jakob* 106
36 *Czvittinger, Dávid* 108
37 *Dante* 9, 54, ** 101, 123, ** 270, ** 299, 326, ** II/118
38 *Daudet* II/129
39 *Dávid, Ferenc /Franz* 63-66, ** 184
40 *Dayka, Gábor /Gabriel* 223, 246-249
41 *Deák, Ferenc /Franz* II/16, ** II/131
42 *Debrec[z]eni* II/93
43 *Decsy, Sámuel* 214, 221, 224
44 *Degré, Alajos* II/10
45 *Descartes (Cartesius), Renatus /René* 110, 112
46 *Dési, Márton /Martin* 110
47 *Dessewffy, József /Josef, gr. /Graf* 262, ** 304, 307
48 *Dévai Biró, Mátyás /Mathias* 60, ** 106
49 *Dickens* II/35, ** II/45, II/128, ** II/207
50 *Döbrentei, Gábor /Gabriel* 252-256, ** 307, 310
51 *Dóczy, Jenő /Eugen* II/137f, II/166
52 *Dóczy, Lajos /Ludwig* II/111, II/125, II/137
53 *Dominik, d. Hl. > Domokos, Szt.* 48

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Domokos, Szt. /Dominik d. Hl.* 48
5 *Dosztojevszki[j] = Dostojewski* 18, ** 99, ** II/28, II/36, II/44, ** II/123, II/129, ** II/181
6 *Dózsa, György /Georg* II/33f, ** II/63, II/65, II/126, ** II/189
7 *Draskovich [-cs], Eusebia, grófkisasszony /Komteß* 151
8 *Du Bellay (Joachim)* 102
9 *Dudith [-ich], András /Andreas* 65f, ** 108, 109
10 *Dugonics, András /Andreas* 88, ** 161, ** 213, 234, 237-240, 265, 274, 277, 287, ** II/5,
11 II/30, II/37, ** II/80, II/96
12 *Dürer* 61, ** II/89
13 *Dury, John* 91, ** 110
14 *Eckhardt, Sándor /Alexander* 133
15 *Édes, Gergely /Gregor* 282
16 *Egressy, Gábor /Gabriel (galambosi /v. Galambos)* 293
17 *Einstein* 209
18 *Emmerich >Imre, Szent /d. Hl. (1000/07-1031) herceg /Prinz v. Ungarn* 34
19 *Emőd [-od], Tamás /Thomas* II/218
20 *Endrődy[i], Sándor /Alexander* II/117, II/119
21 *Enyedi, György /Georg* 81
22 *Eötvös, József /Josef, báró /Baron* II/9, II/16, II/29-35 ** II/63, II/103, II/139
23 *Erasmus (Desiderius, = E. v. Rotterdam)* 41, 42, 55, 59, 63, 66, 67 ** 188
24 *Ercei, Julianna /Juliane* II/72
25 *Erdélyi, János /Johann* 113 ** 293 ** II/9, II/13, II/17 ** II/71f, II/78, II/87, II/97, II/131,
26 II/136
27 *Esterházy, Károly /Karl (érsek /Erzbischof)* 307
28 *Esterházy, Pál /Paul (1635-1713) herceg /Herzog* 161f
29 *Etele >Etelz >Attila* 37, ** II/76f, II/80, II/123
30 *Etelz >Etele >Attila* 37, ** II/76f, II/80, II/123
31 *Eulenspiegel, Til* 61
32 *Euripides* II/107
33 *Falk, Miksa /Maximilian* II/111
34 *Faludi, Ferenc /Franz* 118, 125, 127, 190-192 ** 280 ** II/56, II/93
35 *Farkas, Gyula /Julius (=Julius v. Farkas)* 257, ** 312, II/9
36 *Fáy, András /Andreas* II/36
37 *Fazekas, Mihály /Michael* 287
38 *Féja, Géza* II/212
39 *Fekete, János /Johann, gróf /Graf* 196f, 199 ** 210
40 *Fénelon (Francois de Salignac de la Mothe)* 195
41 *Fenyő, Miksa /Maximilian* II/164, II/166
42 *Ferenc = Franz*
43 *Ferenc I. >Franz I. (1768-1835) király + csász., König + Kaiser* 221f, 251f, 285, 296
44 *Ferenc, Franz, =Assisi Szent Ferenc />Franz v. Assisi* 44, 48
45 *Ferenczi [-tzi], Zoltán* II/65, II/71f
46 *Fessler, Ignác /Ignaz Aurél* 309
47 *Festetics, György /Georg, gróf /Graf* 256, 285, ** II/39
48 *Flaubert* II/83, II/104 ** II/165
49 *Földessy, Gyula /Julius* II/194
50 *Földi, János /Johann* 246
51 *Folklore* 23, 26
52 *Forgách, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf* 197, 199
53 *Fouillée* II/140

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *France, Anatole* II/164, II/174
5 Frangepán (~gipani; korrekt: Frankopan), Katalin /Katarina, grófnő /Gräfin 146
6 Frankenburg, Adolf II/10, II/13 ** II/67
7 Franz /Ferenc I. (1768-1835) király + császár /König + Kaiser 221f, 251f, 285, 296
8 *Franz v. Assisi, d. Hl. >Ferenc, Szent* 44, 48
9 *Franz Xaver, d. Hl. >Xavéri Szent Ferenc.* 89
10 Fráter, Erzsébet /Elisabet II/100, II/107
11 *Friedrich der Große >Nagy Frigyes* 194
12 Füsikuti (>Landerer) 70
13 Füst, Milán /Milan II/206f
14 Gaál, Gábor /Gabriel II/248
15 Gábor = Gabriel
16 Garay, János /Johann II/10 ** II/67f, II/71f
17 Gárdonyi, Géza II/155-57, II/194, II/218
18 Geleji Katona, István /Stefan 92f, ** 96, 103
19 Gellért, Oszkár /Oskar II/195, II/206
20 Gellért, Szent >Gerhard 30, 34f
21 *Gentillet* 156
22 *George* II/164, II/193, II/196
23 Gergely, Toursi Szt. >Gregor v. Tours 36
24 Gerhard, d. Hl. >Gellért, Szent 30, 34f
25 *Gervinus* II/8
26 *Gide* II/164
27 *Giraudoux* II/161
28 *Gleim (Johann Wilhelm Ludwig)* 259
29 *Godfrid v. Bouillon >Bouilloni (=G. IV., Herzog Niederlothr. /al-lotaring. herceg)* 145
30 *Goethe* 7, 9 ** 179, 196 ** 216, 240, 250, 259, 261, 294 ** 305, 325, II/30f ** II/50, II/90f,
31 II/101f, II/105 ** II/174, II/177f, II/186, II 193
32 *Gogol =Gogoly* II/83, II/121
33 *Goldsmith (Oliver)* 262
34 Gombos, Imre /Emmerich (1791-1840) 289
35 Görgei, Arthur II/122
36 *Gottfried von Straßburg >Strassburg Gottfried* 145
37 *Gottsched* 212, 226
38 *Götz (Johann Nikolaus)* 259
39 *Gracián (Baltasar)* 191
40 *Gregor von Tours, d.Hl. >Toursi Szent Gergely* 36
41 Greguss, Ágost /August II/99
42 *Grimmelshausen (Hans Jakob Christoffel v. ~)* 63
43 *Großmann, Uwe* 273
44 *Grotius (Hugo)* 112 ** 202
45 *Guarinus (Varinus; Veronensis)* 53
46 *Guinicelli* 123
47 *Gundolf* II/164
48 Gutkeledi, Vid /Vitus 31
49 Gvadányi, József /Josef, gr. /Graf 197, 199 ** 221, 234-237, 247, 274-275, 277 ** II/96
50 Gyergyai [-ei, Ger-/ Görgei], Albert 81 ** II/230
51 Gyöngyösi [-ssi], János /Johann (1741-1818) költő, pap /Poet, Pastor 246, 260, 274, 282
52 Gyöngyösi, István /Stefan (1629-1704) költő /Poet 101, 108, 125, 154, 155, 159-164, 168,
53 177, 191 ** 246, 260, 274f ** II/93

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 György = Georg
5 Gyulai, Pál /Paul (1826-1909) 16, 21 ** 293 ** II/10, II/16f, II/25f, II/43 ** II/65, II/71f,
6 II/96, II/99f, II/109, II/116-118, II/121f, II/125, II/129, II/131f, II/136-139.
7 Hajnóczy, Sándor /Alexander [korrekt: József /Jos.] 202
8 Halász, Gábor /Gabriel II/201
9 *Halévy (Ludovic)* 119
10 Haller, János /Johann, gr. /Graf 101, 177, 195
11 Halotti Beszéd /Toten-Rede 39, 44
12 Hankiss, János /Johann II/65 ** II/222
13 Harsányi, Zsolt II/109
14 Hatvany, Lajos /Ludwig II/65 ** II/166, II/194
15 *Hauptmann* II/164, II/185, II/216
16 Havas II/65
17 Hazucha, Ferenc /Franz II/10
18 *Hebbel* II/27 ** II/80
19 Hegedüs, István /Stefan 53
20 *Hegel* II/97, II/102-104, II/106, II/109
21 Heilig >Sankt /Szent
22 *Heine* II/8 ** II/49f, II/117, II/120 ** II/151, II/163, II/166, II/173, II/186
23 Heinrich, Gusztáv II/99
24 *Heliand* 27
25 Helmezy, Mihály 311, II/65
26 Heltai, Gáspár /Kaspar 60, 67, 72, 87
27 Heltai, Jenő /Eugen II/148, II/151f
28 *Helvetius (Helvétius, Claude Adrien)* 242
29 Henszlmann II/9
30 Herczeg, Ferenc /Franz II/154, II/156f
31 *Herder* 165, 175 ** 275 ** 329, 340 ** II/56
32 *Heribert (Notar Kaiser Ottos III., III. Ottó császár jegyzője)* 30
33 *Hermlin, Stefan* 273
34 Hesz, András /Andreas 66
35 Hevesi, András /Andreas II/105, II/127, II/136 ** II/170
36 Hevesi, Sándor /Alexander II/215, II/240
37 *Hof[ff]man[n]sthal* II/228
38 *Hof[ff]mannsegg (Johann Albericus, Graf v.~) gróf* 190
39 *Hofbauer Szent Kelemen (Klemens Maria Hofbauer)* 318
40 *Holberg (Ludwig, Freiherr von ~) báró* 289
41 *Hölderlin* 28 ** 328 ** II/178
42 Hóman, Bálint /Valentin 35 ** II/236, II/240
43 *Homer/os* 152, 165, ** 325, 329
44 *Hood, Tom* II/57
45 Horányi, Elek [<Elias] 109
46 *Horatius >Horaz* 231, 269f
47 *Horaz >Horatius* 231, 269f
48 *Hormayr* 309
49 Horvát, István /Stefan 312-314, II/8
50 Horváth, János /Johann/ (1878-1961) 41, 49 ** 155, 163 ** 207 ** II/56, II/65 ** II/154,
51 II/194, II/226
52 *Hrosvitha (Hroswitha, Hrotsuitha, Hruodswintha) >Roswitha* 50
53 *Hugo, Victor* 336, II/7, II/21, II/41, II/44, ** II/57, II/62

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Hunyadi >Mátyás />Matthias (Corvinus) I., király /König 30, 51, 53-55, 66, 80, ** 146, 149,
5 156, ** 227, 229
6 Hunyadi János /Johann (1407/09-1456) kormányzó /Reichsverweser 54, 80 ** 104 ** 227,
7 274
8 Huszár, Gál /Gallus 68
9 Huszti, Péter 81
10 *Ibsen* II/101, II/129 ** II/185, II/216
11 *Ignatius v. Loyola* >*Loyola* /-i Szt. *Ignác*
12 *Ignotus* II/148, II/164f, II/176, II/241
13 Ilosvai Selymes, Péter 82
14 Imre, Szent />Emmerich, d.Hl. (1000/07-1031) herceg /Prinz v. Ungarn 34
15 István I. />Stephan I., Szent /d. Hl., király /König 18, 26, 30, 34f, 58, ** 96, 104
16 Istvánffy [-fy], Pál /Paul 81
17 Izsóf II/219
18 *Jacobi-Brüder* /~ *testvérek* (*Joh. Georg /Ján. Gygy., Friedr. Heindr. /Frigy Henr.*) 259
19 Jámbor, Pál /Paul II/13
20 *Jammes, Francis* II/213
21 János Zsigmond >Johann Sigism.(1540-70) fejed. + király /Fürst + König 64f
22 János: = Johann/es
23 Janus Pannonius (Ivan Cesmicki = János Csezmicei) 52-54 ** 108, 190
24 Jászberényi, Pál /Paul 92
25 *Jean Paul* (*Johann Paul Friedrich Richter*) 251 ** 323, II/31
26 *Jeanne d'Arc* 197
27 *Johann d. Almosengeber* =*Almosenier, Sankt* ~; >*Alamizsnás Szt. János* 45
28 Johann Sigismund >János Zsigm. (1540-70) kir.-fej./ König+Fürst Siebbg. 64f
29 Johann(es): > János
30 *Johnson, Dr. (Samuel, 1709-84)* 261
31 Jókai, Mór [<Móricz /Moritz = Maurus/ Maurice] (ásvai /v. Ásva) II/8, II/10, II/13f, II/16,
32 II/38-45 ** II/46f, II/99f, II/116, II/124, II/129f, II/132 ** II/153f, II/157, II/159f, II/168
33 *Jordanes* 36
34 Josef Anton Johann, >József Antal János (1776-1847) Erzherzog, Palatin 276
35 Josef II. >József II (1741-90) ung. König, röm.-dtsch. Kais. /m. kir., római-német csász.
36 202, 208-210, 212, 214-216, 221, 223, 228, 251 ** II/162
37 Jósika, Miklós /Nikolaus, báró /Baron II/18-21 ** II/118, II/129 ** II/244
38 József = Josef [-ph]
39 József Antal János, >Josef Anton Johann (1776-1847) főherceg, nádor 276
40 József II. >Josef II. (1741-90) m. kir., római-ném. csász. /ung. König, röm.-dt. Kaiser 202,
41 208-210, 212, 214-216, 221, 223, 228, 251, ** II/162
42 Juhász, Géza II/201, II/208
43 Juhász, Gyula /Julius II/206
44 *Jung* 325
45 Justh, Zsigmond /Sigmund II/148f
46 Kaffka, Margit II/212
47 *Kahlau, Heinz* II/194
48 Káldi, György /Georg 90
49 Kálmán, „Könyves“ ~ >Koloman, der Buchhaber, király /König 31
50 Kálti, Márk /Markus 37
51 *Kálvin*: >*Calvin*/
52 *Kant* II/107
53 Karinthy, Frigyes /Friedrich II/213

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Kármán, József /Josef 225, 249-251
5 Károli [-lyi, Caroli; Radics), Gáspár /Kaspar 72
6 Károly = Karl
7 Karthauzi /Karthäuser, Névtelen /Namenloser 46
8 Kassák, Lajos /Ludwig II/228-231, II/240
9 *Katalin* >*Katharina, Szent /die Heilige* 46
10 *Katharina, die Hl.* >*Katalin, Szent* 46
11 Katona > Geleji Katona
12 Katona, István /Stefan, geleji /von Gelej: >Geleji K. I. 96, 103
13 Katona, József /Josef 254, 288f, 291f, 294-297 ** 336 ** II/89, II/99f
14 *Kaunitz* (*Wenzel Anton, Reichsfürst von K.-Rietberg, birodalmi herceg*) 196
15 Kazinczy, Ferenc /Franz (kazinci és alsóregmeci /v. Kazincz + Alsóregmecz, 1759-1831) 7
16 ** 182, 188, 196 ** 211, 215-216, 223, 225f, 228, 234, 236, 240-244, 246-250, 254-269,
17 274, 278, 281, 286, 292 ** 301, 304-308, 310, 312, 329, 339, II/9, II/30, II/45 ** II/48,
18 II/96f ** II/146, II/166, II/244f
19 *Keats* 281
20 Kelemen, László 215, 256
21 Kemény János báróné, Baronin Kemény Johannfrau 4
22 Kemény, János /Johann, br. /Baron, Dr. (*1903 Pittsburgh †1971 Marosvásárh.) 4, 6
23 Kemény, János /Johann, Erdély fejedelme /Fürst Siebenbürgens 93 ** 160, 177, 178
24 Kemény, Zsigmond /Sigmund, br. /Baron (1814-75) 16 ** 270 ** II/9, II/15-17, II/22-28,
25 II/33, II/35 ** II/129, II/131f, II/139 ** II/153, II/208, II/247
26 *Kempis, Tamás* >*Thomas a K. /v. Kempen (= Hemerken)* 87 ** 105
27 *Kepler, Johannes /János* 98, 187 ** II/104
28 Kerecsényi, Dezső /Desider II/118
29 Kerényi, Frigyes II/10, II/47
30 Kézai, Simon 37
31 Kinizsi, Pál /Paul 48, 80
32 Király, György /Georg II/225
33 Kis, János /Johann 267, 269 ** 301
34 Kisbán, Miklós /Nikolaus = >Bánffy, gróf /Graf II/221
35 Kisfaludy, Károly /Karl (v.) 225f, 238, 252, 257, 289f, 292 ** 302-305, 307-309, 311f,
36 II/17, II/45
37 Kisfaludy, Sándor /Alexander (v.) 254, 274-280, 286, 296 ** 302, 339, II/37, II/45
38 Kiss, József /Josef II/119 ** II/147, II/151
39 Klebelsberg, Kunó /Konrad II/238
40 *Kleist* II/28f
41 *Klopstock* 232 ** 330
42 Kóbor, Tamás /Thomas II/148
43 *Koch* >*Cocceius (= Koken, Johannes)* 110
44 Kodály, Zoltán 174
45 Koháry, István /Stefan, gróf /Graf 127, 140, 161
46 Kölcsey[i], Ferenc /Franz (v.) ~ 7 ** 143, 188 ** 211, 216, 223, 228, 249, 254f, 257, 265f,
47 268f, 271, 277, 283, 292 ** 298-304, 306, 310, 312, 327, 330, 337, 339f, II/9, II/37 **
48 II/56 ** II/179, II/193, II/201
49 Köleséry[i], Sámuel (1634-1683) 106
50 Koloman „der Buchhaber“ />Kálmán, „Könyves“ ~, König /király 31
51 Komáromi Csipkés, György /Georg. Cs. v. Komorn 108
52 Komjáthy, Jenő /Eugen II/120, II/136
53 Komjáti [-thy], Benedek /Benedikt 71
54 Komlós, Aladár /Aladarius =Aldrian II/109

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** **2.)** 94-200 ***** **3.)** 201-297 ***** **4.)** 298-342 +
2 **4.)** +II/5-II/45 ***** **5.)** II/46-II/140 ***** **6.)** II/141-II/249
3
4 Konrád, Prior v. Menedékszirt /<-i apát 33
5 Kónyi, János /Johann 160
6 Körner 257 ** 302
7 *Kosegarten (Ludwig Theobul = Gotthard Ludwig, etc.)* 262
8 Kossuth, Lajos /Ludwig (von /de Udvard et Kossuthfalva) 276 ** 298, 315, 318, 322f, II/5,
9 II/12 bis II/16 ** II/54, II/62f, II/76, II/122
10 Kőszegi, Zsuzsi /Susi (Bercsényiné/ Bercsényifrau, ~) 185
11 Kosztolányi, Dezső /Desider II/119 ** II/194, II/201-205, II/212, II/240
12 *Kotzebue (August Friedrich Ferdinand von ~)* 291
13 Kovács, József /Josef 282
14 Kovacsóczy 304f
15 Kozma, Andor /Andreas II/116 ** II/148
16 *Kraft-Ebing II/149*
17 Kriza, János /Johann 167
18 Krú[u]jdy, Gyula /Julius II/121 ** II/158, II/160-163, II/201, II/209, II/223
19 Kultsár, István 187 ** 256
20 Kun László; IV. L. />Ladislaus IV. „der Kumane“, király /König 37
21 Kuncz, Aladár /Aladarius /Aldrian 6 ** II/94, II/109
22 Kuthy, Lajos /Ludwig II/9, II/36, II/38, II/44
23 Laczkó, Géza II/107, II/109 ** II/213
24 Laczkovics, János /Johann (v.) 210f,
25 Ladislaus I., d.Hl., >László I., Szent ~, király /König 31, 35, 37, ** 104, ** II/67
26 Ladislaus IV. „der Kumane“, >Kun László, L. IV., király /König 37
27 Lajos I. >Ludwig I. „Nagy“ ~, /~ d. Große“, király /König 37, 54, ** II/77, II/226
28 Lajos II >Ludwig II. (1506-26) kir., König v. Ung. 55, ** 124, ** II/162
29 *Lamartine II/7*
30 *Lamennais abbé II/7, II/62*
31 Landerer 70 >Füskuti
32 *Larochefoucauld [La Ro . .], Francois VI., herceg /Herzog (1613-1680) 184*
33 *Lasserre, Pierre 217*
34 László I. >Ladislaus I., Szent ~ kir. /d. Hl., Kön. v.Ung. 31, 35, 37 ** 104, ** II/67
35 Laudovics 101
36 Lázár, János /Johann, gr. /Graf 190
37 *Leibnitz 91*
38 Lengyel, Menyhért /Meinhard II/217
39 Lengyel, Miklós /Nikolaus II/72
40 *Lenotre 216*
41 Leopold II. >Lipót II. (1747-92) m. kir., ném. csász. /ung. Kön., dt. Kais. 203, 215, 221
42 *Lessing 212, 236, 289** 330 ** II/215*
43 Lesznai, Anna II/227
44 Lévy, József /Josef II/71, II/116ff
45 *Lewis II/144*
46 Lipót II. >Leopold II. (1747-92) m. kir., ném. csász. /ung. Kön., dt. Kais. 203, 215, 221
47 Listius, László, Graf 160
48 Lisznyai, Kálmán /Koloman II/10, ** II/69f
49 Lorántffy, Zsuzsanna /Susanne =I. Rákóczi Györgyné /[Fürst] Rákóczi Georgfrau I. 111
50 *Lorrain, Claude 186*
51 Losonczy, Anna (grófkisasszony /Komteß) 129, 135
52 *Louis XIV. 157 ** 210f, 251*
53 *Louis XVI. 263*

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** **2.)** 94-200 ***** **3.)** 201-297 ***** **4.)** 298-342 +
2 **4.)** +II/5-II/45 ***** **5.)** II/46-II/140 ***** **6.)** II/141-II/249
3
4 *Loyola, Ignaz von L., hl., >Loyolai Szt. Ignác 85-87 ** 144f ** II/62 >Ignatius /Ignaz*
5 *Loyolai Szt. Ignác >Loyola, Ignatius von L., hl. 85f, 87 ** 144f ** II/62 >Ignatius /Ignác*
6 Ludwig I. “d. Große“, >“Nagy“ Lajos I., király /König 37, 54, ** II/77, ** II/226
7 Ludwig II. >Lajos II. (1506-26) király/ König 55, **124, ** II/162
8 Lukács, György /Georg II/215, II/227f
9 Lukács, Móric /Moritz II/9
10 *Lukianos 81*
11 *Luther 42, 56, 62, 67*
12 *Machiavelli 142, 156*
13 *Macpherson 172*
14 Madách, Imre /Emmerich (v. Sztregova & Kelecsény) 150, 187 ** 342 ** II/100-109, II/134
15 *Maeterlinck II/216*
16 Magyar, Benigna (v.) 48
17 Magyar, István /Stefan 95f
18 Majláth [Mai~], János /Joh.ann, gróf /Graf 268 ** 309
19 Makai, Emil II/151, II/173
20 Makkai, Sándor /Alexander 6 ** II/194
21 *Mann, Thomas II/222*
22 Marczibányi, István /Stefan 256, 278
23 Mária Terézia >Maria Theresia
24 Maria Theresia /Már. Ter. csász. /Kais. 195-197 ** 212, 220, 223, 226, 228, 251 ** II/72
25 *Marié Antoinette 196, 198 ** 285 ** II/162*
26 *Marinetti II/229*
27 *Marino, Giambattista 151, 156, 157*
28 *Marivaux II/30*
29 *Marlowe II/37*
30 Marót, Károly /Karl II/65
31 *Martini 202*
32 Martinovics, Ignác /Ignaz 197 ** 202, 211, 213, 221f, 224, 236, 242, 247, 251, 253
33 Mátray, Gábor /Gabriel 311, II/13 ** II/67
34 Matthias >Mátyás, König =>Hunyadi ~, 30, 51, 53-55, 66, 80, ** 146, 149, 156, 227, 229
35 Mátyás /Matthias >Hunyadi ~, kir. /Kön. 30, 51, 53-55, 66, 80, **146, 149, 156, 227, 229
36 Mátyás = Mat[t]hias
37 Maurus >Mór ,~ic
38 Maurus d.Hl., >Mór, Szent ~, Pécsi püspök /Bischof v. Fünfkirchen 34
39 Maximilián I.=II >Miksa I.=II. (1527-76) király =német csász./ König =dtisch. Kaiser 84
40 Medgyesi, Pál /Paul 93
41 Mednyánszky, Alajos /Alois, br. /Baron 309
42 Mednyánszky, Berta II/47
43 *Meier, John 165*
44 *Melancton 56, 59, 60*
45 Melius (~ Juhász), Péter 58, 60, 64, 71f
46 *Mercoeur, Duc de 145*
47 Mérey, Sándor /Alexander 288
48 *Metastasio 289*
49 *Metternich 251f, ** II/11*
50 *Meyer, C. F. II/27*
51 *Michelangelo 136, ** 273*
52 *Michelet II/8*

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Mignet* II/8
5 Mikes, Kelemen /Klemens (v.) 127, 178, 183-189, 191 ** II/45 ** II/118
6 Miksa I.=II. >Maximil. I.=II. (1527-76) kir.=ném. csász. /Kön.=röm.-dtsch. Kais. 84
7 Mikszáth, Kálmán /Koloman II/127-131 ** II/149, II/154, II/157, II/160, II/208f, II/222f
8 *Milton* 61, 91 **158 ** II/80
9 Misztótfalusi >Tótfalusi Kis, Miklós /Nikolaus 69 ** 101, 112, 143
10 Mohácsi, Jenő /Eugen 295-297
11 *Mollerus, D.G.* 178
12 Molnár, János /Johann (1728-1804) 225
13 *Montaigne* 178
14 *Montecuccoli* [~cuculi] 145, 149
15 *Montesquieu* 116
16 *Moore* II/15
17 Mór, Szt. >Maurus d.Hl., Pécsi püspök /Bischof v. Fünfkirchen 34
18 *Morgenstern (Christian)* 118
19 Móricz, Zsigmond /Sigmund II/90, II/93, II/127 ** II/165, II/167, II/195, II/207-212, II/220,
20 II/229, II/236, II/240f
21 Moritz /Maurus >Mór, ~ic
22 *Musset* 316, II/30
23 Nádasdy, Tamás /Thomas, báró /Baron 67, 78
24 *Nagy Frigyes* >*Friedrich der Große* 194
25 Nagy Lajos I. >Ludwig I. der Große, király /König 37, 54, ** II/77, ** II/226
26 *Nagy Sándor* >*Alexander der Große* 77, ** 151, 155, 177
27 Nagy, Endre /Anderl II/217
28 Nagy, Ignác /Ignaz II/10, II/15, II/36, II/38, II/42, II/44
29 Nagy, József /Josef II/140 ** II/225
30 Naláczy, József /Josef, báró /Baron 227
31 *Napóleon /Napoleon* 253f, ** 327 ** II/59, II/68
32 *Naumann, Hans* 165
33 Németh, László /Ladislaus 257 ** II/83, II/93, II/124, II/136 ** II/206, II/208, II/242
34 Népmese /Volksmärchen 24f
35 *Nietzsche* 219 ** 325 ** II/179, II/193
36 *Novalis* 333
37 *Offenbach [Jacques]* 119
38 *Ohnet* II/148
39 Oláh [Olahus], Miklós /Nicolaus 83
40 *Opitz, Martin* 91 ** 102
41 *Orániai Vilmos*, >*Wilhelm von Oranien* 142
42 Orczy, Lőrinc /Lorenz, báró /Baron 199f ** 227
43 Orlai-Petrich [Orlay Petrics], Soma [<Männername =Karneol] II/46
44 *Orsolya, Szt.* >*Ursula d. Hl.* 47
45 *Ossian [Oisian, Oissin, Oisein; ír mondaalak /irische Sagengestalt]* 329
46 Osvát, Ernő /Ernst II/147, II/164, II/200, II/207, II/212, II/241
47 *Ovid* 134, 162
48 Pákh, Albert II/10 ** II/75
49 Pálffy, Albert II/10
50 Pálffy, Károly /Karl, gróf /Graf 195 ** 223
51 Pálóczi Horváth, Ádám /Adam H. v. P. 223, 274f
52 Pannonhalma 31
53 Pápai-Páriz [Páriz Pápai], Ferenc /Franz Pariz v. Poppa 69 ** 101, 114

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Pápay, Sámuel /Samuel v. Pápa [=Poppa] 256
5 *Pascal* 7, **158, 184
6 *Paulus Diaconus* 36
7 Pázmándi Horvát, Endre /Anderl 329
8 Pázmány, Péter 86-90 ** 96, 105, 110, 118, 155 **211, 260
9 Péczeli [~tzeli], József /Josef (1750-92) 195 ** 225
10 Pekár, Gyula /Julius II/149
11 Pekri Lőrincné Petrőczy Kata Szidónia, /P. Lorenzfrau Käte Sidonie Petrőczy, grófnő /Gräfin
12 139
13 Perczel, Etelka /Edelchen 331
14 *Perikles* 14
15 Pesti (~ Mizsér), Gábor /Gabriel 67
16 Péter, óbudai prépost /Probst von Alt-Ofen 36
17 Péterfy, Jenő /Eugen (1850-1899) 16, 21 ** II/43 ** II/99, II/139
18 Pethe, Ferenc /Franz 253
19 Petőfi [Petrovics], Sándor /Alexander (v.) 9, 20 ** 167, 171 ** 270 ** II/5, II/8, II/10-13,
20 II/15-17, II/32, II/36, II/41f, II/45 ** II/46-74, II/76-78, II/82, II/88, II/93, II/98f, II/112,
21 II/114-116, II/119, II/124, II/131, II/133, II/135 ** II/151f, II/154, II/170, II/173, II/185,
22 II/190, II/225, II/230, II/246
23 *Petrarca* 101, 106, 123, 135, 178 ** 275, 277f
24 Petrichevich Horváth, Lázár /Lazarus II/13
25 Petrőczy, K. Sz.: >Pekri Lőrincné
26 Petrovics, István /Stefan II/46
27 Pintér, Jenő /Eugen 118 ** 239
28 *Pirandello* II/216
29 *Piscator [=Fischer], Johannes (1546-1625)* 92
30 *Plató* 74 ** 111, 134-136
31 *Plutarch(os)* 81, 301
32 *Pole, Reginald* 65
33 *Pompadour* 286
34 *Ponson du Terrail* II/148
35 *Pope* 28 ** 162
36 Pray, György /Georg 103
37 Prielle, Kornélia II/47
38 *Priscos Rhetor* 329
39 Prohászka, Lajos /Ludwig 292f ** II/6
40 Prohászka, Ottokár II/156, II/194, II/218, II/220f
41 *Propertius* 134
42 *Pufendorf (falsch: Puffendorf), Samuel, báró /Freiherr v. (1632-94)* 178, ** 202
43 Pukánszky, Béla II/94
44 Pulszky Ferenc /Franz II/8f ** II/48
45 Pyrker, László /Ladislaus 307-309
46 *Pythagoras* 8
47 *Rabelais* 88
48 *Racine* 7 ** 158, 184
49 Ráday, Gedeon, gróf /Graf 223, 246 ** 329
50 Radnóti, Miklós /Nikolaus II/212
51 Rájnis [=Reinisch], József /Josef 231f
52 Rákóczi, Ferenc II. /Franz/ II. (Erdély fejed. /Fürst Siebenbürgens) 114, 147, 149, 171-173,
53 178, 180f, 184, 186-188

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Rákóczi, György I. + II. /Georg. I.+ II., Erd. fejed'ek /Fürsten Siebbürgs 91-93, ** II/72
5 Rákóczi, György II. /Georg II., Erdély fejedelme /Fürst Siebenbürgens 146, 148
6 Rákóczi, József /Josef (Marchese di San Carlo, herceg /Herzog v. Munkács; >Rákóczi Fer. II.
7 fia /Sohn v. R. Franz II.) 188
8 Rákosi, Jenő /Eugen II/125f ** II/153, II/167
9 *Ranke* II/147
10 Ráskai, Lea (L. Edle v. ~) 33 ** II/137
11 Rát, Mátyás /Mathias 213, 223
12 Ravasz, László /Ladislaus II/118 ** II/220
13 Rédey, Tivadar /Theodor II/139
14 *Remané, Martin* 243
15 Réthy, László /Ladislaus II/186
16 Révai, Miklós /Nikolaus 213f, 231, 240, 247, 252
17 Révész, Béla II/194
18 Reviczky, Gyula /Julius II/120, II/136 ** II/151, II/225
19 *Richardson* II/30
20 *Richelieu* 214
21 Riedl, Frigyes /Friedrich 16 ** 171 ** II/50, II/65, II/72, II/83, II/93f, II/99, II/120, II/136,
22 II/139 ** II/225
23 Rimay [~i], János /Johann 101, 132-134, 137f
24 Ritoók II/227
25 *Ronsard* 123
26 *Rossetti* II/197
27 *Roswitha* >*Hrosvitha* 50
28 *Rot[h]schild* II/189
29 *Rotteck* II/8
30 *Rousseau* 132, 178, 195, 198, 200 ** 202, 213, 217f, 236, 242, 246, 282 ** 301, 337, II/22,
31 II/30, II/32
32 Rudolf I.=II., m. király = német császár /ung. König = dtscher Kaiser 98
33 Rummy, Károly /Karl 309
34 *Saint-/Simon* 178
35 *Sainte-Beuve* II/30
36 Salamon, Ferenc /Franz II/17 ** II/78, II/136
37 Sambucus (Zsámboki, Sám~), János /Johannes 108
38 *Sand, George* II/55
39 Sándor = Alexander
40 Sándor, István /Stefan 225
41 Sándor, Lipót, >Alexander Leopold , főherceg + nádor /Erzherzog + Palatin 221
42 Sankt />Szent: *Adrian, Alexius, Bonifaz, Dominik, Franz v. Assisi, Franz Xaver*, Emmerich,
43 Gerhard>Gellért, *Gregor v. Tours, Ignatius v. Loyola, Johann Almosengeber, Katharina*,
44 Ladislaus, Maurus, Stephan I., *Ursula*
45 Sárosy II/10
46 Sas, Andor /Andreas II/109
47 *Scève, Maurice* 136
48 Schedius, Lajos /Ludwig 224
49 *Schiller* 216, 289, 292, 294, 296 ** II/107
50 *Schlegel* 318
51 *Schopenhauer* 191
52 Schöpflin, Aladár /Aladarius =Alderich II/131, ** II/194, II/208, II/224
53 Schwartner, Márton /Martin (v.) 329

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Scott, Sir Walter* ~ II/19-22, II/25
5 Seilern, Crescentia 317
6 *Serveto, Miguel /Michael* 64
7 *Shakespeare* 9, 28 ** 108, 123, 125, 165 ** 252, 273, 288, 290, 292f ** 336 ** II/73, II/85f,
8 II/108, II/117, II/125, II/127 ** II/202
9 *Shaw* 209 ** II/164
10 *Shelley* 207 ** II/62 ** II/190
11 Sif[i]k, Sándor /Alexander II/119 ** II/156, II/194, II/219, II/240
12 *Sidney, Sir Philip* 77 ** 102, 136
13 Sigismund >Zsigmond (1368-1437) m. kir., róm.-ném. cs. /ung. König, röm.-dt. Kais. 78
14 Sikabonyi, Antal /Anton II/225
15 Simai (=Sima Márton), Kristóf /Christof 120
16 *Simmel* II/180, II/228
17 Skaricza, Máté /Mathäus 74f ** 107
18 *Sokrates* 115
19 Solymossi, Sándor /Alexander 24f
20 *Sonnenfels* (Joseph v. ~) 196 ** 226
21 *Southey* II/48
22 Sövényházi, Márta 33
23 *Spengler* 27 ** II/102
24 *Spenser* 124, 136
25 Spielenberg [Spilen~, Spillenber]g Pál /Paul 224
26 *Spinola, Christoph* (=Chr. de Royas y Spinola) 111
27 *Spinoza* (d'Espinoza =Baruch de Sp.) 112, 158
28 Spira, Ferenc /Franz, /Francesco (1502-48) 80
29 *Stadion* (Johannes Philipp) gróf /Graf 276
30 *Stendhal* II/51
31 Stephan I. >István I., Szent /der Heilige, König 18, 26, 30, 34f, 58 ** 96, 104
32 *Sterne* 251 ** 323
33 *Storm* II/27
34 *Strassburg Gottfried* >*Gottfried von Straßburg* 145
35 *Strindberg* II/107
36 *Sue, Eugene* II/36, II/44 ** II/148
37 *Suso [Seuse] Heinrich /Henrik* 44
38 *Swieten, Gerard van* >*Van Swieten* 196
39 *Swinburn* II/190
40 Sylvester (Erdősi Sylvester) János /Johann 60, 67, 71 ** 101
41 Szabó, Dezső /Desider (1879-1945) II/32 ** II/77 ** II/194, II/201, II/224, II/230, II/233-
42 235
43 Szabó, Károly /Karl (1824-90) 75
44 Szabó, Lőrinc /Lorenz II/205
45 Szabolcska, Mihály /Michael II/120
46 Szacs vay [~tsvay], Sándor /Alexander 210, 223f
47 Szaicz [-c, Szaitz, ~eitz, Antal], Leó 211, 247
48 Szalay, László /Ladislaus (v., 1813-64) II/9, II/14
49 Szász, Károly /Karl II/10 ** II/116-118
50 Szász, Károly ifj./Karl jr. II/118
51 Széche[é]nyi, Ferenc /Franz, gr. /Graf 224-255, 285f
52 Széchenyi, István /Stephan, gróf /Graf 142f, ** 204, 250, 254, 296 ** 303, 310-312, 315-
53 323, 337, 339f, II/16, II/36f, II/45 ** II/193

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 **4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249**
3
4 Széchy, Károly /Karl II/70, II/72
5 Szécsi Mária 160
6 Szegedi Kis, István /Stefan 108
7 Szegedy, Róza /Rosa 275f
8 Szegő, Endre /Anderl II/202
9 Székely, József /Josef II/69f, II/116
10 Szekfű, Gyula /Julius 203, 251 ** II/15 ** II/153, II/233-235, II/240
11 Szemere, Pál /Paul 265f ** 304
12 Szenci Molnár, Albert 70 ** 97, 99, 100, 112, 143 ** 330
13 Szendrey, Julia II/47, II/55, II/99
14 Szent />Sankt: *Adorján, Alexius, Bonifácus, Domokos, Ferenc (assisi), Gellért, Gergely*
15 *(toursi), Imre, István, János (alamizsnás), Katalin, László, Ignác (loyolai), Mór, Orsolya,*
16 *Xavéri.*
17 Szent István >István I., király >Stephan I. d. Hl., König 18, 26, 30, 34f, 58 ** 96, 104
18 Szent László >Ladislaus d. Hl., király /König 31, 35, 37, ** 104, ** II/67
19 Szenteleky, Kornél II/243
20 Szentiványi [Szent Iványi], Márton /Martin 108
21 Szentjóni Szabó (Szabó de Szentjón) László /Ladislaus 246f
22 Szenvey, József /Josef 310
23 Szép, Ernő /Ernst II/213
24 Szepsi Csombor [Czo~], >Csombor Márton /Martin 92
25 Szerb, Antal /Anton 220, 273, 342 ** II/201
26 Szigeti, József /Josef II/10, II/14
27 Szigligeti, Ede /Eduardle II/126
28 Szigligeti, Eduárd II/9, II/14
29 Szilády, Áron 133
30 Szomory, Dezső /Desider II/158, II/162f, II/201
31 Sztárai [Sta~], Mihály /Michael 73f
32 Sztáray, Mihály /Michael, gróf /Graf 196f, 199 ** 210
33 *Tacitus 8*
34 Tahisz, András /Andreas 307
35 *Taine II/140 ** II/225*
36 Tar, Lőrinc /Lorenz 78
37 *Tasso 123-125, 145, 151f, 156 ** II/80f, II/84*
38 Telegdi, Miklós /Nikolaus 83
39 Teleki, Ádám, gróf /Graf 195
40 Teleki, Domonkos /Dominik, gróf /Graf II/99
41 Teleki, József /Josef, gróf /Graf 195 ** 228 ** 310
42 Teleki, László /Ladislaus, gróf /Graf II/14
43 Teleki, Sámuel, gróf /Graf 190
44 Temesvári, Pelbárt (= Pelbartus Ladislaus de Temeswar, 1430-1504) 37, 50, 52
45 *Tennyson II/80*
46 Tersánszky J., Jenő /Eugen II/213
47 *Thackeray II/83*
48 Thaly, Kálmán /Koloman 133, 135, 171-173
49 Thewrewk-Kodex 31
50 Thienemann, Tivadar /Theodor 49
51 *Thiers II/8*
52 Thököly, Imre /Emmerich, Erdély fejedelme /Siebenbürgens Fürst 160f
53 *Thomas v. Kempen (=Th. a Kempis, recte: Hemerken) > Kempis Tamás 87, ** 105*

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 **4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249**
3
4 *Thou =Jacques August, de ~ 178*
5 *Tibullus 134*
6 *Tieck 305*
7 *Tilly 100*
8 Tinódi =T. Lantos, Sebestyén /Lautenspieler Sebastian v. T. 77-80 ** 127, 163
9 Tisza, Kálmán /Koloman II/72, II/111
10 Toldi, Miklós /Nikolaus 82 ** 206, 267, 287
11 Toldy (Schedel), Ferenc =Franz Karl Josef Schedel 16, 41, 82 ** 116 ** 243, 278, 293 **
12 304-307, 309-311, II/10, II/13, II/16f ** II/78, II/94-99, II/131f, II/138 ** II/224
13 Toldy, István /Stefan II/114
14 Tolnai (Lehr) Vilmos /Wilhelm 171
15 Tolnai Dáli [Da~] János /Johann D. v. T. 93
16 Tolnai Lajos /Ludwig II/116, 124f, 129 ** II/156, II/210
17 *Tolsztoj/Tolstoi II/26*
18 Tompa, Mihály /Michael II/10, II/16 ** II/47, II/57, II/65-67, II/71f, II/88
19 Tormay, Cecil /Cäcilie II/221f, II/236
20 Török, Bálint /Valentin, enyingi/ v. Enying 60, 78
21 Török, Sophie II/199
22 Toten-Rede /Halotti Beszéd 39, 44
23 Tótfalusi Kis >Misztótfalusi Kis, Miklós /Michael 69 ** 101, 112, 143
24 Tóth, Árpád II/205
25 Tóth, Béla II/148, II/151
26 Tóth, Ede /Eduardle II/126
27 Tóth, Gáspár /Kaspar II/46
28 Tóth, István /Stefan 160
29 Tóth, Kálmán /Koloman II/69, II/78, II/116
30 *Toursi Szt. Gergely >Gregor von Tours, d. Hl. 36*
31 Trattner, János Tamás /Johann Thomas (1789-1825) 70 ** 256
32 *Trenck, Friedrich, Freiherr v. der ~ /Frigyes, báró 197 ** 210*
33 Trostler, >Turóci[-czi]-Trostler (1888-1962) 101 ** II/72
34 *Turenne (Henri de Latour d'Auvergne, Vicomte de) 178*
35 *Turgenjew 99 ** II/121*
36 Turi [Tú~/ Th~/ ~y], György /Georg, vitéz ~ /Held G. T. 80 ** 153
37 Turóczy-Trostler >Trostler, József /Josef 101 ** II/72
38 Turul 24f
39 *Tyrtaios II/76*
40 Ulászló II. >Wladislaus II. (1456-1516), m. és cseh király /ung. & böhm. König 55
41 *Ursula >Orsolya, Szt., die Heilige 47*
42 *Uz, Johann Peter /János Péter 259*
43 Vahot, Imre /Emmerich II/10, II/13 ** II/47, II/67
44 Vajda, János /Joh. >Arisztid. II/107, II/116, II/120, II/125, II/129, II/131-136 ** II/185
45 Vajda, Péter II/10 ** II/68, II/72
46 Válaszuti, György /Georg 74
47 Valentin = Balázs
48 *Valéry II/131*
49 *Van Swieten >Swieten, Gerard van 196*
50 Várad, Antal /Anton II/117, II/119
51 Vargha, Gyula /Julius II/116, II/119
52 Várkonyi, Nándor [Ferdinand] II/201
53 Vas, Gereben /Gerbert II/10, II/16, II/38, II/42, II/44 ** II/72

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 **4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249**
3
4 Vászárhelyi, András /Andreas 43
5 Veiglsberg, Leó II/165
6 Verancsics, Antal /Anton 83
7 Veresmarty, Mihály /Michael 90
8 *Vergilius* 81 ** 151 ** 329f
9 Verseghy, Ferenc /Franz 246f
10 *Victor*, >Hugo 336, II/7, II/21, II/41, II/44, ** II/57, II/62
11 *Vigny, Alfred de* ~ 316
12 *Villon* 125
13 Vincze, Géza II/220
14 Virág, Benedek /Benedikt 232 ** 329
15 Vitéz >Csokonai Mihály /Michael Held v. Csokona 167, ** 254, 279-287, ** 301, 329, **
16 II/55, II/74, II/93, ** II/206
17 Vitéz, János /Johann [kroat.: Ivan Vitez] (1408-1472) 52
18 Voinovich, Géza II/93, II/102, II/109, II/118
19 Volksmärchen /népmese 24f
20 *Voltaire* 195-97 ** 208f, 211, 226f, 229, 236 ** II/21
21 *Voragine, Jacobus a*~ 50
22 Vörösmarty, Mihály /Michael 8f, 81 ** 143, 145, 149, 154 ** 211, 228, 230, 233, 238, 243,
23 281, 293 ** 304, 311f, 319, 324-339, 341f, II/10, II/13, II/15, II/36f, II/45 ** II/46-48,
24 II/52f, II/60, II/65, II/67, II/73, II/79, II/81-85, II/93, II/98-100, II/104, II/109, II/134 **
25 II/147, II/158, II/162, II/169, II/173, II/178, II/181, II/186, II/193, II/196, II/204
26 *Wagner* II/80
27 *Wallace, Edgár* 12
28 Wallaszky, Pál /Paul 109
29 *Wallenstein* 142, 146
30 *Watteau* 184
31 Werbőczy [=Ver~], István /Stephan 95 ** 201
32 Wesselényi, Ferenc /Franz , gróf /Graf (v. Hadad & Murány /Muran) 160
33 Wesselényi, Miklós /Nikolaus, báró /Baron 215 ** 298, 310, II/45
34 *Whitman* II/180, II/229, II/231
35 *Wieland* II/22
36 *Wigand* 307
37 *Wilhelm von Oranien* >Orániai Vilmos 142
38 Wladislaus II. >Ulászló (1456-1516), ung. & böhm. König /m. és cseh király 55
39 *Woolf, Virginia* II/161
40 *Wordsworth* II/48
41 *Xavéri Szent Ferenc* >Franz Xaver der Heilige 89
42 *Yeats* II/164
43 Zalán, József /Josef II/80, II/116
44 Zolnai, Béla 133f, 136 ** II/65
45 Zrinyi [Subič, Zrin, Serin] Péter, gróf /Graf 146
46 Zrinyi [Subič, Zrin/ski, Serin], Miklós, /Nikolaus, grófok /Graf/en (idősb /d. ált. 1508-66;
47 1620-64) 7, 20, ** 104, 106, 108, 123, 125-127, 133, 141-158, 163, 164, 186, 189, 191
48 ** 257, 266f ** 302, 340, 342 ** II/58, II/80, II/82, II/84, II/108, II/127, II/129, ** II/193,
49 II/213, II/219f
50 Zrinyi, Ilona, grófnő /Gräfin 160f
51 Zsámboki >Sambucus 108
52 Zsigmond >Sigismund (1368-1437) m. kir., róm.-ném. cs. /ung. König, röm.-dt. Kais. 78

1 Zu Szerbs literarischer Kulturgeschichte,
2 Ferdinandys politische Geschichte:
3
4

Michael de Ferdinandy (1912-93)

Ungarn: „Reich der Heiligen Krone“

Romantik als geschichtliche Form

Edition 2012 Farkas

Sehr erweiterte Fassung der Madrider Ausgabe
„Historia de Hungria“, 1967

Nachwort.

Warum erlaubten nach 1945 Budapests neue Machthaber, daß Dr. Anton Szerbs Ungarische Literaturgeschichte immer weiter verbreitet wurde? Obwohl sie nicht die vorgeschriebene Weltanschauung enthielt. Wie falsch des toten Literaturwissenschaftlers Einstellung war, erklärte an Stelle des weggelassenen ursprünglichen Vorworts in jeder Ausgabe ein politisch passend Denkender ausführlich.

Zudem wurden im Buch Stellen eliminiert, die nun verboten waren: so das negative Erwähnen kollektivistischer Staaten, des Sowjetsterns, der Marxschen Lehren. *1

Weggelassen wurden alle Kapitel zum Zeitraum 1910 über die Weltkriegsjahre 1914-18 und Räterepublik 1919 bis zur Vergabe von Ungarns größtem Teil an andere Staaten. Mit Betrachtung der Lebenschancen ungarischer Literatur unter nun fremden Herrschaften und der Entwicklungsrichtung daheim bis 1935. -- Laut Szerbs Urheberrechtserben geschah das Weglassen in seinem Sinn, hatte er doch selber den Schluß seines Buches zu erweitern und überarbeiten geplant. *2. -- Somit fehlen in den kommunistisch gesäuberten Ausgaben unsere Seiten II-214 - 249.

Die vielen Tausend Käufer und Leser der kommunistisch geduldeten Szerbschen Literaturgeschichte erfuhren nicht, welchen Eindruck das erste kommunistische Regime *3 hinterlassen hatte im 1901 geborenen Budapester Autor, der es als Abiturient wachen Verstandes erlebte und hernach aus literarischen Dokumenten studierte. *4

Auszüge: - eine kleine bürgerliche Fraktion gründete im Namen des Proletariats eine Diktatur, - würgte Gegenstimmen durch Terror ab, - wurde unterstützt von einigen literarisch tätigen Personen, bei denen es ein psychologisches Rätsel geblieben ist, was sie an die Spitze des Proletariats getragen haben mag; - es war eine importierte Revolution, von der nicht einmal eine Spur blieb. *5

Nachdem Szerbs Werk soweit gesäubert war, daß den Lesern keine politisch falschen Gedanken kommen, wurde seine Anschauung in den Keller „bürgerlicher Humanismus“ verwiesen. Woraus es aber möglich sei, herauszuklettern auf den richtigen Weg: „Der fortschrittlichen, humanistischen Bürger und Intellektuellen oberste Hoffnung [ist] die Sowjetunion.“ *6

Szerb habe „in den Nebeln der Denkweisen einer Epoche“ die ungarische Literatur zu deuten versucht. Unter diesem gedanklichen Nebel taucht jedoch hervor sein feinfühligere, verständnisvoller, bezaubernder Geist. Und politische Naivität sei noch begreiflicher Mitte der 1930er Jahre, als Szerb seine große Arbeit beendete. Denn damals schien der Faschismus noch überwindbar. *7

Hatte der als sympathisch, talentiert dargestellte Nebelwanderer keine Gelegenheit, über den Kilometerstein 1934 hinaus zu blicken und das sowjetische Ziel als das seinige anzuerkennen? Der Nachbemerker der kommunistischen Ausgaben teilt mit, der Nachdruck entspricht der 1935 in Budapest gedruckten, schon verbesserten Ausgabe: „Nötig wurden einige unbedeutende kleinere Berichtigungen: Jahreszahlen, bibliographische Angaben usw.“ *8

Unsere sechsteilige bilinguisch Ausgabe der Ungarischen Literaturgeschichte Dr. Anton Szerbs zeigt seitenweise das 1934 in Klausenburg gedruckte Original; Titelseiten siehe Anfang Band 1 und Bd. 4 vor S.II-5, auf Rückseite 342 a Minerva-Druckerei. Daß sofort 1935 in Budapest beide Szerb-Bände neu gesetzt worden wären, erscheint ökonomisch unwahrscheinlich. Sinnvoll, daß von Klausenburg statt fertiger Bücher nur die Druckplatten nach Budapest geschickt wurden, zwecks Zollersparnis, weil zwischen beiden Städten seit 1920 die rumänische Grenze war. Also gleiche Druckplatten 1934-35? Schließt Änderungen aus.

Utószó

Miért engedték meg 1945 után Budapest új hatalom birtokosai, hogy dr. Szerb Antal Magyar Irodalomtörténetét mindig tovább terjesszék? Habár nem az előírt világnézetet tartalmazta. Hogy a halott irodalomtörténész beállítottsága milyen hamis volt, az elhagyott eredeti előszó helyett minden kiadásban egy politikailag illően gondolkodó magyarázta kiadásban.

Ráadásul a könyvben részleteket elimináltak, amelyek most tiltva voltak: így a negatív megemléstését kollektivisták államoknak, a szovjet csillagnak, a marxi tanoknak. *1

Elhagytak minden fejezetet az 1910-es időszakhoz az 1914/18-as világháború évein és a 1919-es tanácsköztársaságon át Magyarország legnagyobb részének odaadásáig más államoknak. Szemléltetésével a magyar irodalom életésélyeinek most idegen uralmak alatt és a fejlődésirányának odahaza 1935-ig. -- Szerb szerzőjog örökösei szerint az elhagyás az ő óhaja értelmében történt, hiszen maga tervezte könyve végét bővíteni és átdolgozni. *2. -- És így hiányoznak a kommunistásan tisztogatott kiadásokban a II-214 - 249 oldalaink.

A sok ezer vevője és olvasója a kommunistailag túrt Szerbféle irodalomtörténetnek nem tudta meg, hogy milyen benyomást hagyott hátra az első kommunista rezsim *3 az 1901-ben született szerzőben, aki azt mint érettségiző éber eszűen élte át és azután irodalmi dokumentumokból tanulmányozta. *4

Kivonatok: - egy kis polgári töredék a proletariátus nevében diktatúrát alapított; - ellenező szót terror által fojtott el; - támogatva lett néhány irodalmian tevékeny személytől, akiknél lélektani rejtély maradt, mi vihette őket a proletariátus élére; - importált forradalom volt, melynek nyoma se maradt. *5

Miután Szerb műve annyira tisztított volt, hogy az olvasóknak hamis politikai gondolatok ne jöjjenek, az ő nézetét a „polgári humanizmus” pincéjébe utalták be. Ahonnan azonban lehetséges kimászni a helyes útra. „A haladó, humanista polgárok és értelmiségiek legfőbb reménye a Szovjetunió.” *6

Szerb állítólag „egy korszak gondolkodásmódjainak közeiben” kísérelte megfejtetni a magyar irodalmat. Ezen gondolati köd alól pedig előbukkan az ő érzékeny, megértő, elbájoló szelleme. És politikai naivitás még érthető volna az 1930-as évek derekán, mikor Szerb a nagy munkáját befejezte. Mert akkor a fasizmus még legyőzhetőnek látszott. *7

Nem volt-e a szimpatikusnak, tehetségesnek ábrázolt ködvándornak alkalma, hogy az 1934-es kilométerkövön túl tekintsen és a szovjet célt elismerje övéjének? A kommunista kiadások utómegjegyzése közli, az utánnomás az 1935-ben Budapestben nyomtatott, már javított kiadásnak felel meg. „Szükségessé vált néhány jelentéktelen apróbb helyesbítés: évszámok, bibliográfiai adatok stb.” *8

A mi hatrésztű bilingvis kiadásunk dr. Szerb Antal Magyar Irodalomtörténetének oldalonként mutatja az 1934-ben Kolozsvárott nyomtatott eredetit; címlapokat lásd 1. kötet eleje és 4. köt. II-5 old. előtt, a 342. hátlapon Minerva nyomda. Hogy rögtön 1935-ben Budapestben mindkét Szerb-kötetet újból szedték volna, gazdaságilag valószínűtlennek tűnik. Észszerű, hogy Kolozsvárról kész könyvek helyett csak a nyomólemezeket küldték Budapestre, vámmegtakarítás végett, mert a két város között 1920 óta a román határ volt. Tehát azonos nyomólemezek 1934-35? Változtatásokat kizár.

1 Wir haben die 1934er Ausgabe mit der 1940 anderen verglichen. Festgestellte Textände-
2 rungen sind am Ende jedes unserer sechs Buchteile. Verlag war beidemale die Siebenbürger
3 Schönwerkliche Zunft. Aber 1940 findet sich das winzige Kürzel der Budapester Révai-
4 Druckerei. -- In diesem Fall hatte der Autor mehrere Jahre fürs Überarbeiten.

5
6 Es änderte sich sein Stil, insofern als zahlreiche Sätze verkürzt wurden durch Interpunktion
7 und manchmal Satzumbau. Das nachzuweisen in maßloser Arbeit erschien uns freilich müßig.
8 Interessant waren veränderte Sätze oder Satzteile, umgetauschte Wörter. Manchmal waren
9 ganze Absätze gestrichen oder neu geschrieben, auch Fußnoten ergänzt, neue hinzugefügt.
10 Solche Änderungen haben wir festgehalten.

11
12 Zwischen der 1934er Erstausgabe und dem Budapester Neudruck 1940 hatte also nicht die
13 übliche Druckfehler korrigierende, eventuell noch interpunktionell glättende Arbeit stattge-
14 funden. Sondern das ganze Buch war Satz für Satz aufmerksam durchgelesen, inhaltlich
15 sorgfältig nach-bedacht worden. Wobei der Autor das aktuelle politische Geschehen ebenso
16 wahrnahm und berücksichtigte wie beim Schreiben des Buches.

17
18 Als er beim 18. Jahrhundert gewesen war, schaute er durchs Fenster in die eigene Zeit, sah
19 „die mörderische Verleugnung der menschlichen Idee, Bolschewismus, ihre Hitlers.“ *9. Zu
20 Beginn der nach seinem Tod gestrichenen Kapitel gedachte er des im August 1933 er-
21 mordeten deutsch-jüdischen Philosophen und politischen Publizisten PD. Dr. Theodor Les-
22 sing. *10. -- In der 1940er Ausgabe fehlt der ungarisch klein geschriebene Sammelname „ihre
23 Hitlers“ wie „Bolschewismus“. Die zitierten anderen Stellen sind geblieben.

24
25 Nach dem Zerfall der Sowjetunion Ende 1991, samt erfolgtem Abzug ihrer Truppen aus dem
26 seit 1989 nur noch „Republik Ungarn“ heißenden und sich westwärts orientierendem Land,
27 drohte kein Rückfall in den seit 1949 gewesenen sozialistischen Staat. Bislang Verbotenes
28 war gefragt. Auf dieser Welle erschien 1994 die elfte Ausgabe von Anton Szerbs Ungarischer
29 Literaturgeschichte in der angeblich 1935er Fassung.

30
31 Ohne neues Vorwort über des Autors Weltanschauung. Daß die rückblickend vielleicht doch
32 nicht so falsch war. Dafür mit dem ursprünglichen, bisher weggelassenen Vorwort Makkais
33 (schriftstellerder reformierter Bischof), der darin auch die großzügige Geldspende von Baron
34 und Baronin Kemény bedankte. Mit Adelstitel, auch in Szerbs Widmung. (Adelstitel wurden
35 1947 abgeschafft, seit 2011 strafbar.) -- Im Nachwort 1994, S.509, erklärt Szerbs Witwe als
36 Erbin des Copyrights von 1934, „die aus den in den letzten Jahrzehnten erscheinen gelassenen
37 Ausgaben fehlenden Sätze und Kapitel haben wir wiederhergestellt.“ Samt dem Makkai-
38 Vorwort, weil es die Entstehung des Werkes erklärt.

39
40 Da die selbe Erbin den kommunistischen Streichungen zugestimmt oder die wohl selber
41 gemachte hatte (unser >Vorwort S.III /2), verglichen wir die hier in unseren Fußnoten # 1, 5,
42 9 angegebenen Streichungen mit der 1994er Ausgabe. War wirklich alles wiederhergestellt?
43 Nicht ganz. Daß Szerb den Bolschewismus als ebensolche „mörderische Verleugnung der
44 menschlichen Idee“ bezeichnet hatte wie „der Hitlers“, fehlt. Daß Szerb den „kol-
45 lektivistischen Staat“ ablehnte, fehlt auch. Und auch, daß Ady laut Szerb nichts gab auf „der
46 Marxschen Lehren Internationalismus.“ *11. -- Die von uns angegebenen Stellen, wo Szerb
47 Ungarns Räterepublik 1919 eine importierte nicht-proletarische Revolution und terroristische
48 Diktatur nennt, sind wieder da.

49
50 Der Blick in die 1994er Budapester Ausgabe (*12) zeigt, daß lediglich unsere bilinguisch
51 Ausgabe des 1934er Klausenburger Erstdrucks mit dem Vergleich der von Szerb selber
52 bearbeiteten Budapester Fassung von 1940 sein Werk unverfälscht enthält. Was die Leser bei
53 der beeindruckend guten Wissensvermittlung nicht bewußt-unbewußt mit aufnehmen sollen,
54 teilt der jeweilige Streicher nicht mit. Am 2. 12. 1942 bei der Interpellation im Bu-

1 Mi az 1934-es kiadást hasonlítottuk össze az 1940-essel. Megállapított szövegváltoztatások a
2 hat könyvrészünk mindegyike végén. Kiadó mindkét ízben az Erdélyi Szépművés Céh volt.
3 De 1940-ben a kicsi rövidítését találjuk a budapesti Révai nyomdának. -- Ebben az esetben a
4 szerzőnek több éve volt átdolgozásra.

5
6 Megváltozott a stílusa, annyiban, hogy számos mondat rövidítve lett írásjelek által és néha
7 mondat szerkezeti átépítéssel. Ezt kimutatni mértékelt munkával persze értelmetlennek tűnt
8 nekünk. Érdekesek voltak változott mondatok vagy mondatrészek, kicsérélt szavak. Néha
9 egész szakaszok törölve, vagy újra írva lettek, lábjegyzetek kiegészítve. Újak hozzáfűzve.
10 Ilyen változtatásokat rögzítettünk.

11
12 Az 1934-es első kiadás és a budapesti újnymat között tehát nem a szokásos sajtóhibákat
13 korrigáló, esetleg még írásjeles simító munka ment végbe. Hanem az egész könyv mondatról
14 mondatra figyelmesen átolvasva, tartalmilag gondosan utána-gondolt lett. Aminél a szerző az
15 aktuális politikai eseményeket ugyanúgy észrevette és tekintetbe vette, mint a könyv
16 megírásánál.

17
18 Mikor a XVIII. századnál volt, kinézett az ablakon a saját idejébe, látta „a gyilkos meg-
19 tagadását az emberi eszmének, bolsevizmus, hitlerei.“ *9. Kezdeténél a halála után törölt
20 fejezeteknek, megemlékezett az 1933 augusztusában meggyilkolt dr. habil. Lessing Tódor
21 német-zsidó filozófus és publicistáról. *10. -- Az 1940-es kiadásban hiányzik a magyarul kis
22 kezdőbetűs gyűjtőnév „hitlerei“ mint „bolsevizmus“. Az idézett többi részlet maradt.

23
24
25 A Szovjetunió szétesése 1991 vége után, csapatjainak elvonulása megtörténtével az 1989 óta
26 már csak „Magyar Köztársaságnak“ hívott és nyugat felé orientálódó országból, nem
27 fenyegetett visszaesés az 1949-től volt szocialista államba. Eddig tiltott, keresett lett. Ezen a
28 hullámon jelent meg 1994-ben a tizenegyedik kiadása Szerb Antal Magyar Irodalomtör-
29 ténének, állítólag az 1935-ös változatban.

30
31 Új előszó nélkül a szerző világnézetéről. Hogy az visszapillantva talán mégsem volt annyira
32 hamis. Ahelyett az eredeti, eddig elhagyott előszavával Makkainak (író, református püspök),
33 aki abban megköszönte a nagylelkű pénzadományát is Kemény bárónak és bárónének.
34 Nemesi címmel, Szerb ajánlásában is. (Nemesi címeket 1947-ben megszüntettek, 2011 óta
35 büntethetők.) -- Az 1994-es utószóban, 509. o., Szerb özvegye, mint a szerzői jog örököse
36 kijelenti, „az utóbbi évtizedekben megjelentetett újabb kiadásokból hiányzó mondatokat és
37 fejezeteket helyreállítottuk“. A Makkai-előszóval együtt, mert az a mű keletkezését
38 magyarázza.

39
40 Mivel ugyanazon örökös a kommunista törlesztésekbe beleegyezett vagy azokat sajátmaga
41 csinálta volt (>előszavunk III. o. /2), összehasonlítottuk az itt az 1, 5, 9 sz. lábjegyzeteinkben
42 megadott törléseket az 1994-es kiadással. Igazán helyre lett állítva minden? Nem egészen.
43 Hogy Szerb a bolsevizmust ugyanolyan „gyilkos megtagadásának az emberi eszmének“
44 nevezte, mint „hitlereit“, hiányzik. Hogy Szerb a „kollektivistista államot“ elutasította, szintén
45 hiányzik. És az is, hogy Szerb szerint Ady semmibe se vette „a marxi tanok in-
46 ternacionalizmusát“. *11. -- A tőlünk megadott részletek, ahol Szerb az 1919-es tanács-
47 köztársaságot egy importált nem-proletárius forradalomnak és terrorista diktatúrának nevezi,
48 ismét megvannak.

49
50 A pillantás az 1994-es budapesti kiadásba (*12) mutatja, hogy csupán a mi bilingvis ki-
51 adásunk, az 1934-es kolozsvári első kiadás összehasonlításával a Szerb maga átdolgozta
52 1940-es budapesti változattal, tartalmazza a művét hamisítatlanul. Amit az olvasók a be-
53 nyomást keltően jó tudásközvetítésnél azzal együtt tudatosan-tudattalanul fel ne fogjanak, a
54 mindenkoritól nem közli. 1942 XII. 2-án az interpellációnál a budapesti parlamentben

1 dapester Parlament wegen Verbots dieses kulturgeschichtlichen Werkes, vermochte nicht mal
2 der Abgeordnete Palló von der Nationalen Front selber zu sagen, genau welche politische
3 Gefahr aus dieser „Brutstätte [Warmbeet] ganz verdächtiger Bestrebungen“ droht. Konkrete
4 Anschuldigung war eigentlich nur, daß ausgerechnet ein Jude ungarische Literaturgeschichte
5 für Erwachsene verfaßt hatte und die Bevölkerung des Landes dies kritiklos hinnahm.
6 Zwischenruf Plukovich: „Tun wir es auf den Scheiterhaufen!“ Zuruf Baky: „Verbrennen wir
7 das Buch!“ Zwischenruf: „Wer ist der Herausgeber?“ *13.

8
9 Die Antwort des Kultusministers Eugen Szinyei Merse liegt uns nicht vor.

10
11 Warum wurde und blieb jahrzehntelanger Dauererfolg das anscheinend auch seit 1942 nie-
12 mandem total passende Buch? Sogar seine Witwe, und dazu politisch auch in Ungarn nach
13 1989 frei gewordener Zeit, erwies sich als nicht mit allem einverstanden, was Szerb 1934
14 /1940 geschrieben hatte. -- Den selber beim Vorstellen der literarischen Erzeugnisse immer
15 auch das Publikum interessierte. Über die Käufer seines erstaunlich weit verbreiteten wis-
16 senschaftlichen Werkes könnten schon die Verlagsrechnungen Auskunft geben. Gingen die
17 jeweiligen Ausgaben /Auflagen hauptsächlich ins In- oder Ausland? Wohin? In Länder mit
18 schwachem Ostgeld (Ungarns Nachfolgestaaten) oder Dollarwährung (Flüchtlinge der 1956er
19 Revolution)? Wieviele Lehranstalten und Bibliotheken bestellten? -- Wen interessiert denn
20 die Geschichte des ungarischen Schrifttums?

21 (Außer dieser von Dr. Anton Szerb.)

22 *prof.dr.Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas*

23
24
25
26
27 *1 Unser Band 5: S. II-105 Zeile 27 und Bd. 6: S. II-190 Z. 32 sowie II-191 Z. 10f.

28 *2 Herausgebervermerk 1978 S. 531

29 *3 Räterepublik 21.III. - 1. VIII. 1919.

30 *4 Biografie >Wikipedia.

31 *5 Unser Band 6: S. II-227 Zeile 14f & 21, - II-228 Z. 15f, - II-232 Abs. 1.

32 *6 Stefan Sötér's Vorwort 1978 zur sechsten Auflage, S. 10 Abs. 1, Zeile 7f.

33 *7 Sötér's Vorwort ebda. S. 28 (Nebel), S. 9 unten (dreißiger Jahre).

34 *8 Herausgebervermerk 1978 S. 531.

35 *9 Unser Band 2: S. 188, Zeilen 38f.

36 *10 Unser Band 6: S. II-215, Zeile 9.

37 *11 Szerb 1994 S. 167 /2, 383 /1, 456 /2. Vgl. unsr. Band 2 S. 188 Zeile 38f, Bd. 5 S. II-105 Z. 27,
38 Bd. 6 S. II-191 Z. 10f.

39 *12 Seither 12. Auflage 2000, Nachdruck 2003.

40 *13 Sind Herr Minister bereit auf Scheiterhaufen zu verbrennen - Verbieten? Peter Csunderlik,
41 Törtek - Page not found, 31. 5. 2012 = http://**cspg.nolblog.hu/archives

1 ezen kultúrtörténeti műnek a betiltása miatt, még a Nemzeti Front Palló képviselője maga se
2 volt képes megmondani, pontosan micsoda politikai veszély fenyeget ennek az “egészen
3 gyanús törekvések melegágyából.” Konkrét vádaskodás tulajdonképpen csak az volt, hogy
4 pont egy zsidó szerzett magyar irodalomtörténetet felnőttek számára és az ország lakossága
5 ezt kritikátlanul elfogadta. Plukovich közbekiáltása: “Máglyára tegyük!” Baky odakiáltása:
6 “Égessük el a könyvet!” Közbekiáltás: “Ki a kiadója?” *13.

7
8
9 Szinyei Merse Jenő kultuszminister válasza nem áll rendelkezésünkre.

10
11 Miért lett és maradt évtizedes tartós siker az úgy látszik 1942 óta se mindenkinek megfelelő
12 könyv? Még özvegye is, és még hozzá politikailag Magyarországon is 1989 után szabaddá lett
13 időben, nem mindennel egyetértőnek bizonyult, amit Szerb 1934-/1940-ben írt. -- Akit
14 önmagát az irodalmi termékek bemutatásánál mindig a közönség is érdekelte. Az ő
15 meglepően messzire elterjedt tudományos művének vevői felől már a kiadói számlák ad-
16 hatnának felvilágosítást. Az egyes kiadások /auflágok főleg bel- vagy külföldre mentek-e?
17 Hová? Országokba gyenge keleti pénzzel (Magyarország utódállamai) vagy dollár valutával
18 (az 1956-os forradalom menekültjei)? Hány tanintézet és könyvtár rendelt? -- Vajon kit
19 érdekel a magyar irodalom története?

20 (Ezen a dr. Szerb Antalén kívül.)

21
22 *dr. Farkas Josef-Gerhard prof. & Farkas Gabriele*

23
24
25
26
27 *1 Az 5-ik kötetünk II-105. o., 27-ik sor és 6-ik köt. II-190. o., 32. s. úgymint II-191. o., 10f. s.

28 *2 Kiadó megjegyzése 1978, 531-ik o.

29 *3 Tanácsköztársaság 1919 III 21 - VIII. 1.

30 *4 Biográfia >Wikipédia.

31 *5 A 6-ik kötetünk II-227. o., 14f. & 21. sor, - II-228. o. 15f, - II-232 első szakasz.

32 *6 Sötér István előszava 1978-ban a hatodik kiadáshoz, 10-ik o. 1. szak. 7f sor..

33 *7 Sötér előszava uo. 28-ik o. (kőd), 9. o. alul (harmincas évek).

34 *8 Kiadó megjegyzése 1978, 531-ik o.

35 *9 A

36 *10 A 6-ik kötetünk II-215. o. 9. sor.

37 *11 Szerb 1994 167 /2. o., 383 /1., 456 /2. Vö. 2-es kötetünk 188. o. 38f. sor, 5. köt. II-105.o. /27, 6-ik
38 kötetünk II-191. o., 10f. sor.

39 *12 azóta 12-ik kiadás 2000-ben, utánnomás 2003-ban.

40 *13 Hajlandó-e miniszter úr máglyán elégetni - Betiltja? Csunderlik Péter, Törtek - Page not found,
41 2012 V. 31. = http://**cspg.nolblog.hu/archives

1 Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet (1934)

2
3
4 Antal Szerb: Ungarische Literaturgeschichte

5 (1934, > 1940 Änderungen, / változtatások)

6
7
8 deutsch von Josef-Gerhard Farkas:

9
10
11
12 *Band 1 von 6 / 1. kötet 6-ból*

13 bis 16. Jahrhundert / 16. századig.

14
15
16 *Band 2 von 6 / 2. kötet 6-ból*

17 16. bis 18. Jahrhundert / 16. - 18. századig.

18
19
20 *Band 3 von 6 / 3. kötet 6-ból*

21 Adelsliteratur bis Banus Bánk / Nemesi irodalom a Bánk bánig.

22
23
24 *Band 4 von 6 / 4. kötet 6-ból*

25 Kölcsey bis Jókai / Kölcseytől Jókaiig.

26
27
28 *Band 5 von 6 / 5. kötet 6-ból*

29 Petőfi bis Bodnár / Petőfitől Bodnárig.

30
31
32 *Band 6 von 6 / 6. kötet 6-ból*

33 Bürgerliche Literatur bis 1929 / Polgári irodalom 1929-ig.

34
35
36
37
38
39 © 2015 Gabriele Farkas gabyfarkas@web.de
40 Habsburger Allee 10 a, D-76767 Hagenbach
41 Deutschland / Németország
42
43
44

1 Ungarn, ungarisch, bilinguistisch:

2
3 Szerb, Antal: Ungarische Literaturgeschichte (*Magyar irodalomtörténet*, I+II,
4 Jubiläumsausgabe Erdélyi Helikon, Kolozsvár [Klausenburg] 1940); deutsch
5 von Josef-Gerhard & Gabriele Farkas, Berlin+Youngstown /Ohio 1975.

6
7 József Gert Farkas =Josef-Gerhard Farkas (Hg.): Die ungarische Revolution
8 1956, Band I & II, Edition 2012 mit Index & Anhang. I) Rundfunk-Doku-
9 mente, unter besonderer Berücksichtigung der studentischen Bewegung.
10 Vorwort 1957 Prof.Dr. Alexander Graf Schenk von Stauffenberg. II) Ost-
11 westliche Presseschau. Meldungen, Kommentare, Features, Analysen. Vor-
12 wort 1957 Prof.Dr. Karl d'Ester. Anhang: Ungarn in Flammen. Dokumen-
13 tarfilm. Und: The Hungarian revolution 20 years after. Rezension.

14 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000015851

15
16 Josef-Gerhard Farkas: *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, Catholic Hungarians'
17 Sunday (Katholischer Ungarn Sonntag) USA, Themenspektrum / thematic
18 spectrum / témaspektruma. I. 1956 - 1968

19 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000013607

20
21 Josef-Gerhard Farkas: *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, Catholic Hungarians'
22 Sunday (Katholischer Ungarn Sonntag) USA, Themenspektrum / thematic
23 spectrum / témaspektruma. II. 1969 - 1979

24 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000013608

25
26 Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas: *Katolikus Magyarok Vasárnapja*,
27 Catholic Hungarians' Sunday (Katholischer Ungarn Sonntag) USA, Themen-
28 spektrum / thematic spectrum / témaspektruma. III. Index 1956-1968 &
29 1969-1979

30 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000013610

31
32 Michael de Ferdinandy (1912-93): Ungarn als Reich der Heiligen Krone. Sei-
33 ne Psychografie, von der Vorgeschichte bis 1956. Romantik als geschichtli-
34 che Form - . Redigiert von Josef-Gerhard Farkas.

35 Herausgeber: © Gabriele und Josef-Gerhard Farkas →

36 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000012914

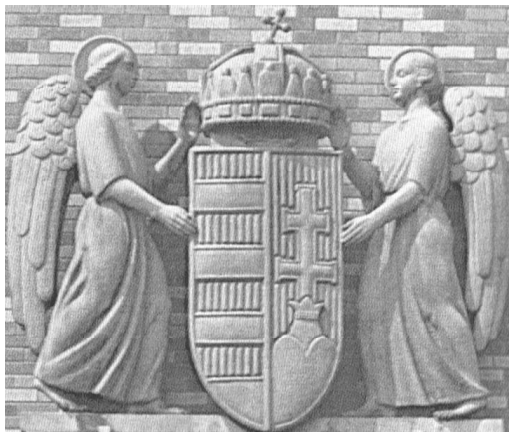
37
38 Farkas, Josef-Gerhard: *Székelyesség: Góbé igazgató berlini luxusautója.*
39 *A bilingvis kiadás magyar különnyomata.*

40 (Seklerisches: Direktor Gobes Berliner Luxusauto. Ungarischer Sonderdruck
41 der Bilinguistisch-Ausgabe.) Berlin 2011. <http://edocs.fu-berlin.de>

Michael de Ferdinandy (1912-93)

Ungarn als Reich der Heiligen Krone

Seine Psychografie,
von der Vorgeschichte bis 1956.
- Romantik als geschichtliche Form -

s. S. 179 & 185

Redigiert von Josef-Gerhard Farkas

Herausgeber:

© Gabriele und Josef-Gerhard Farkas

Fax +49(0)7273-94 11 73; E-Mail:

gabyfarkas@web.de

Habsburger Allee 10 a; D-76767 Hagenbach

Druck: dbusiness 10409 Berlin

2012

FU-Katalog » Ergebnisliste

Markierte Titel: [Anzeigen](#) | [Speichern/Senden](#) | [Untermenge](#) | [Zu 'Meine Titel'](#)
Ergebnis: [Modifizieren](#) | [Filter](#)

Ergebnisse für Alle Felder= farkas josef-gerhard; Sortiert nach: Autor, dann Titel (maximal 1000 Titel werden angezeigt)

Titel 1 - 10 von 27

[Gehe zu](#) [?](#) [Gehe zu Nr.](#) [◀](#) [▶](#)

Nr.	☒ Autor	Titel	Bd., Jahr	Standort
1	☐ Farkas, Josef Gerhard	Die "Népszava" (Volksstimme), Spiegel des politischen Schicksals Ungarns 1919 & 1945 - 56	2011	Universitätsbibliothek FU E-Medien
2	☐ Farkas, Josef Gerhard [Hrsg.]	"Schwedter Adler" [Online-Ressource]	1989	Universitätsbibliothek FU E-Medien
3	☐ Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie	2011	Universitätsbibliothek
4	☐ Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie		[Titel mit Bänden / URL]
5	☐ Farkas, Josef Gerhard	Csivák mint fiatal család [Elektronische Ressource]	2011	Universitätsbibliothek
6	☐ Farkas, Josef Gerhard	Freude durch Chihuahuas	2011	Universitätsbibliothek FU E-Medien
7	☐ Farkas, Josef Gerhard	Hundegedenken	2012	Universitätsbibliothek FU E-Medien
8	☐ Farkas, Josef Gerhard	Katolikus Magyarok Vasárnapja, Catholic Hungarians' Sunday (Kathol. Ungarn Sonntag) USA [Online- Ressource]	2008 - 2010	[Titel mit Bänden / URL]
9	☐ Farkas, Josef Gerhard	Lebensbuch 1929 - [Online-Ressource]	2015	FU E-Medien
10	☐ Farkas, Josef Gerhard	Lebensbuch 1929 - 20?? [Online- Ressource]	2015	FU E-Medien

[Weitersuchen im KOBV?](#) [Fernleihe?](#) [Titel zum Kauf vorschlagen?](#)

FU-Katalog » Ergebnisliste

Markierte Titel: [Anzeigen](#) | [Speichern/Senden](#) | [Untermenge](#) | [Zu 'Meine Titel'](#)
 Ergebnis: [Modifizieren](#) | [Filter](#)

Ergebnisse für Alle Felder= farkas josef gerhard; Sortiert nach: Autor, dann Titel (maximal 1000 Titel werden angezeigt)

Titel 11 - 20 von 27 Gehe zu Gehe zu Nr.

Nr.	Autor	Titel	Bd.	Jahr	Standort
11	Farkas, Josef Gerhard	Seklerisches: eines „Gobe“ Berliner Luxusauto		2011	Universitätsbibliothek FU E-Medien
12	Farkas, Josef Gerhard	Totenklage um eine Chihuahua [Tonträger]		2010	Universitätsbibliothek FU E-Medien
13	Farkas, Josef Gerhard	Totenklage um eine Chihuahua [Online-Ressource]		2010	FU E-Medien
14	Farkas, Josef Gerhard	Totenklage um eine Chihuahua [Online-Ressource]		2008	Universitätsbibliothek FU E-Medien
15	Farkas, Josef Gerhard	Überlieferung und Auftrag		1972	Universitätsbibliothek
16	Farkas, Josef Gerhard	Ungarisch genau genommen [Online-Ressource]			[Titel mit Banden / URL]
17	Farkas, Josef Gerhard (Hrsg.)	Die ungarische Revolution 1956		2012	Universitätsbibliothek FU E-Medien
18	Ferdinandy, Miguel de, 1912-1993	Ungarn als Reich der Heiligen Krone [Online-Ressource]		2012	Universitätsbibliothek FU E-Medien
19	Radó, Sándor, 1899-1981	Deckname Dora		1971	Sozialwissenschaften
20	Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie	2	2009	Universitätsbibliothek FU E-Medien

Weitersuchen im KOBV? Fernleihe? [Titel zum Kauf vorschlagen?](#)

[Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin](#) | [Feedback](#)

FU-Katalog » Ergebnisliste

Markierte Titel: [Anzeigen](#) | [Speichern/Senden](#) | [Untermenge](#) | [Zu 'Meine Titel'](#)
 Ergebnis: [Modifizieren](#) | [Filter](#)

Ergebnisse für Alle Felder= farkas josef-gerhard; Sortiert nach: Autor, dann Titel (maximal 1000 Titel werden angezeigt)

Titel 21 - 27 von 27 Gehe zu Gehe zu Nr.

Nr.	Autor	Titel	Bd.	Jahr	Standort
21	Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie	1	2009	Universitätsbibliothek FU E-Medien
22	Farkas, Josef Gerhard	Index 1956 - 1968 & 1969 1979 [Online-Ressource]	3	2010	Universitätsbibliothek FU E-Medien
23	Farkas, Josef Gerhard	1969 - 1979 [Online-Ressource]	2	2009	Universitätsbibliothek FU E-Medien
24	Farkas, Josef Gerhard	1956 - 1968 [Online-Ressource]	1	2008	Universitätsbibliothek FU E-Medien
25	Farkas, Josef Gerhard	Wortbildung und -anordnung interlinear [Online-Ressource]	2	2013	FU E-Medien
26	Farkas, Josef Gerhard	Ergänzungsband [Online-Ressource]	4	2013	FU E-Medien
27	Farkas, Josef Gerhard	Formeln, interlinear, 2.000 bekannte Vokabeln, deutschbezogen, englischvergleichend, Bilinguistexte, Register [Online-Ressource]	1	2012	FU E-Medien

Weitersuchen im KOBV? Fernleihe? [Titel zum Kauf vorschlagen?](#)

[Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin](#) | [Feedback](#)

Josef-Gerhard Farkas / Farkas József-Gellért

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60

Chihuahuas als junge Familie.

Csivavák mint fiatal család.

Erfahrungen mit einer Hundemutter,
deren Tochter und Sohn.

Tapasztalatok egy kutyaanyával,
leányával és fiával.

Bilinguisch deutsch-ungarisch Bilingvis német-magyar

Aus des zweibändigen deutschen Originals Kapiteln I, IV-
VIII, XII, XIV, XVI. — A kétkötetes német eredeti I, IV-
VIII, XII, XIV, XVI fejezeteiből.

Copyright 2011

Prof.Dr.Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas

Bestellungen / Megrendelések: Gaby Farkas, Fax +49 (0) 7273-941173

E-Mail: gabyfarkas@web.de

Habsburger Allee 10 A; D-76767 Hagenbach
Deutschland — Németország

Druck / Nyomda: dbusiness.de gmbh D-10409 Berlin

5 CD ungarisch gelesen - 5 CD magyarul olvasva.